

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE DİNİ TOPLUMSALLAŞMA: DİNİ
GRUPLARIN BİREY ÜZERİNDE SOSYOLOJİK VE
PSİKOLOJİK ETKİLERİ**

AYŞE ŞAHİN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET BİREKUL

KONYA-2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE ŞAHİN		
	Numarası	20810301001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/ Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	TÜRKİYE'DE DİNİ TOPLUMSALLAŞMA: DİNİ GRUPLARIN BİREY ÜZERİNDE SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ayşe ŞAHİN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE ŞAHİN		
	Numarası	20810301001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet BİREKUL		
	Tezin Adı	TÜRKİYE'DE DİNİ TOPLUMSALLAŞMA: DİNİ GRUPLARIN BİREY ÜZERİNDE SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ		

Dini toplumsallaşma sürecinde dini grupların birey üzerinde sosyolojik ve psikolojik etkilerinin neler olduğu araştırmanın temel konusudur. Bireyin içinde bulunduğu çevreye uygun davranış göstermesi, toplumsal rolleri öğrenme sürecinde bireysel farklılıkların önemi toplumsallaşma kavramının sosyo psikolojik boyutunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle bireylerin dini grup içinde nasıl bir süreçten geçtiği ve değişime uğradığı, dini grupların kişilik ve davranış üzerindeki etkisinin neler olduğu, grup üyelerinin kendilerini tanımlama ve grubu içselleştirme deneyimleri, ailenin bu süreçte etkisi çalışmanın ilgi alanını oluşturmaktadır. Öncelikle toplumsal benlik, toplumsallaşma, kişilik kavramlarına değinilmiştir. Dini gruplardaki sosyal etkileşim ve öğrenme süreçleri doğrultusunda dini toplumsallaşma; saha çalışması açısından önemli yer tutan dini gruplar değerlendirilmiştir. Çalışmada, belli bir dini gruba odaklanmak yerine farklı dini grup formlarını temsil eden katılımcılarla nitel yöntem aracılığıyla görüşmeler yapılmış; 13'ü erkek, 31'i kadın olmak üzere toplam 44 kişinin deneyimleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA paket programında kodlanıp temalara ayrılarak sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, dini toplumsallaşma sürecine hazırlayan faktörler, grup içinde yaşanan toplumsallaşma süreci ve bu sürecin ardından ortaya çıkan davranış ve kişilik değişimleri gibi dini toplumsallaşma sürecinin üç temel boyutta şekillendiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, dini grupların formları farklı olsa da benzer dini toplumsallaşma süreçlerinin olduğunu ortaya koymuştur. Toplumsallaşma sürecinde, dini grupların bireyler üzerinde uyum ve öz disiplin sağlayan bir yapı inşa ettiği; bu yapının ise aynileşme süreçlerini tetiklediği değerlendirilmiştir. Dini grupların toplumsallaşma süreçlerinde aile gibi birincil sosyalleşme ajanlarının fonksiyonlarını üstlenerek ön plana çıkması, Türkiye'deki toplumsallaşma dinamiklerinin farklı bir boyut kazandığını göstermekte dini grupların birçok birey için birincil toplumsallaşma kaynaklarından biri haline geldiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Toplumsallaşma, Kişilik, Benlik, Dini Gruplar.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	AYŞE ŞAHİN		
	Student Number	20810301001		
	Department	Sosyoloji		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet BİREKUL		
	Title of the Thesis/Dissertation	RELIGIOUS SOCIALIZATION IN TÜRKİYE: SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF RELIGIOUS GROUPS ON INDIVIDUALS		

The main subject of the study is the sociological and psychological effects of religious groups on the individual in the process of religious socialisation. Displaying behaviour in accordance with the environment in which the individual is in and the importance of individual differences in the process of learning social roles show the socio-psychological dimension of the concept of socialisation. Thus, the process through which individuals go through and change within religious groups, the effects of religious groups on personality and behaviour, the experiences of group members in defining themselves and internalising the group, and the effect of family on this process constitute the area of interest of the study. First of all, the concepts of social self, socialisation and personality were addressed. Religious groups that have an important place in terms of fieldwork are evaluated. In this study, interviews were conducted with participants representing various religious group forms through qualitative method instead of focusing on a particular religious group; the interviews of a total of 44 people including 13 males and 31 females were analysed. The data obtained were coded and divided into themes in MAXQDA package programme and evaluated systematically. As a result of the analysis, it was determined that the religious socialisation process is shaped in three main dimensions such as the factors preparing the religious socialisation process, the socialisation process within the group and the behavioural and personality changes that occur after this process. As a result, this study has revealed that religious groups have similar religious socialisation processes, regardless of their different forms. In the socialisation process, it was evaluated that religious groups build a structure that provides harmony and self-discipline on individuals, and this structure triggers the processes of sameness. The fact that religious groups take on the functions of primary socialisation agents such as the family in the socialisation processes and stand out shows that the socialisation dynamics in Turkey have gained a different dimension and points out that religious groups have become one of the primary sources of socialisation for many individuals.

Keywords: Religious Socialisation, Personality, Self, Identity, Religious Groups.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, dini grupların birey üzerinde sosyolojik ve psikolojik etkilerini bir saha araştırması çerçevesinde sunmaktadır. Dini gruplarda gerçekleşen toplumsallaşma süreçleri, bireylerin dini grupları içinde yaşadıkları sosyo psikolojik dönüşümleri ve bu dönüşümlerin kişilikleri üzerindeki yansımaları bağlamında çalışma ayrıntıları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisanstan itibaren tez danışmanlığımı üstlenen, araştırma sürecinde yoğun idari görevlerine rağmen her fırsatta uzun zaman ayırıp bilgi ve deneyimleriyle katkılarını esirgemeyen değerli hocam, Prof. Dr. Mehmet Birekul'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Zamanını ve desteğini esirgemeyen akademik müktesebatından istifade ettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Faruk Karaarslan'a, tavsiyeleriyle çalışmanın farklı bir disiplin zaviyesinden ele alınmasına katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Merve Yılmaz Karataş hocama teşekkür ederim. Tez savunmasında fikir ve eleştirileriyle çalışmaya katkı sunan Doç. Dr. Hüseyin Çil ve Doç. Dr. İbrahim Nacak hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim.

YÖK 100/2000 bursiyeri olarak mesaimi paylaştığım değerli dostlarım Yasemin Demirel ve Gülsen Çankal'a da teşekkürü borç bilirim. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde mülakat yapılan dini grup üyelerinin katkıları için teşekkür ederim.

Son olarak maddi manevi fedakârlıklarını hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli annem ve babama, kardeşlerim Şeyma ve Bilal'e teşekkürlerimi sunuyorum.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Dini Grupların Birey Üzerinde Sosyolojik ve Psikolojik Etkileri.....	69
Şekil 2: Dini Toplumsallaşma Sürecine Hazırlayan Faktörler	70
Şekil 3: Kişilik Tanımlama Deneyimleri	72
Şekil 4: Ailenin Dini Toplumsallaşmadaki Rolü	81
Şekil 5: Ailenin Dini Yaşam Biçimi	82
Şekil 6: Ailenin Dini Eğitim Stratejileri	88
Şekil 7: Dini Grupla Tanışma Ağlarının Rolü	96
Şekil 8: Dini Toplumsallaşma Süreci	108
Şekil 9: Dini Grup Faaliyetleri.....	117
Şekil 10: Sosyo Psikolojik Aidiyet Faktörleri	142
Şekil 11: Sosyal Fayda.....	167
Şekil 12: Psikolojik Fayda	172
Şekil 13: Dini Fayda	176
Şekil 14: Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim	179
Şekil 15: Davranışsal Değişim.....	185
Şekil 16: Duygu ve Düşünce Değişimi.....	190

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Dini Grupta Toplu Yapılan Sohbet Faaliyeti.....	130
Resim 2: Dini Grup İçinde Kitap Satış Noktası.....	224
Resim 3: Dini Grup İçinde Sohbet Mekânı	229
Resim 4: Dini Grubun Instagram Sayfa Örneği.....	230

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	IV
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	V
RESİMLER DİZİNİ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

TOPLUMSALLAŞMA VE KİŞİLİK İNŞASI

1. Toplumsallaşma	8
1.1. Dini Toplumsallaşma	11
1.2. Kişilik ve Toplumsallaşma	14
2. Toplumsallaşma Sürecinde Benlik ve Kimlik	16
3. Kişiliğin Tanımı	22
4. Kişiliğin Şekillenmesinde Aile, Kalıtım ve Çevrenin Etkisi	26
5. Kişiliğe Kuramsal Yaklaşımlar	29
5.1. Psikoanalitik Kuramlar	30
5.2. Araştırma Odaklı Kuramlar	33

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİNİ GRUPLAR

1. Sosyo Psikolojik Perspektiften Din	36
2. Dini Gruplar	41
2.1. Tarikat Formundaki Dini Gruplar	50
2.2. Tarikat Formunu Kaybetmiş Dini Gruplar.....	52
2.3. Tarikat Formu Dışında Örgütlenen Gruplar-Grup Benzeri Dini Yapılar ...	54

III BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi	57
--	----

2. Araştırmanın Nitel Yöntem Seçilmesine Dair Gerekçe	59
3. Veri Toplama Teknikleri: Yarı Yapılandırılmış Nitel Görüşmeler	61
4. Araştırmanın Katılımcı Grubu	62
5. Veri Analizi	65
6. Güvenirlilik ve Geçerlilik	66
7. Karşılaşılan Zorluklar	67

IV BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

1. Dini Toplumsallaşma Sürecine Hazırlayan Faktörler	70
1.1. Kişilik ve Benlik Tanımlama Deneyimlerinin Rolü	70
1.2. Ailenin Dini Toplumsallaşmadaki Rolü	79
1.2.1. Aile İletişim Dinamikleri	81
1.2.2. Ailenin Dini Yaşam Biçimi	82
1.2.3. Ailenin Dini Eğitim Stratejileri	88
1.3. Dini Grupla Tanışma Ağlarının Rolü	96
2. Dini Toplumsallaşma Süreci	107
2.2. Dini Grubun Temel Kaideleri	108
2.2.1. Sohbet Usulünü Devam Ettirmek	108
2.2.2. Hizmet	110
2.2.3. Kardeşlik, İstişare, Edep	112
2.2. Dini Gruplar ve Sosyal İlişkiler	114
2.3. Dini Grup Faaliyetleri	117
2.4. Grubu Ayakta Tutan Faktörler	123
2.4.1. Sohbet	124
2.4.2. Zikir	135
2.5. Dini Toplumsallaşmada Sosyo- Psikolojik Aidiyet Faktörleri	140
2.5.1. İlgi Görme, Yalnızlıktan Kurtulma ve Bütünleşme	142
2.5.2. Dini Öğrenme	152
2.5.3. Allah ve Resulünün Sevgisini Kazanma	155
2.5.4. İçsel Yöneliş	157
2.5.5. Yardımlaşma ve İşbirliği	161
2.5.6. Güvende / Evinde Hissetme	163

2.6. Dini Grup İçinde Yaşamının Faydaları	166
2.6.1. Sosyal Fayda	167
2.6.2. Psikolojik Fayda.....	172
2.6.3. Dini Fayda	176
3. Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim	178
3.1. Bir Dini Gruba Katılmamış Olsaydım: Kimlik Yorumlamaları	179
3.2. Davranışsal Değişim	185
3.3. Duygu ve Düşünce Değişimi	190
3.3.1. Zorluklarla Başa Çıkma	190
3.3.2. Manevi Olgunlaşma	196
3.3.3. Öfke Yönetimi	198
3.3.4. Sosyal Açılma	203
3.3.5. Ulvi Bir Gayeye Sahip Olma	206
3.3.6. İçsel Huzur	208
3.4. İbadetlerdeki Değişim	213
3.5. Sosyal İlişkilerdeki Değişim	217
3.6. Gündelik Yaşamdaki Değişim	221
SONUÇ	234
KAYNAKÇA	240
EKLER	253

KISALTMALAR

Akt	: Aktaran
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vb	: Ve benzeri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Her insanın yaşam hikâyesi kendi hakikatinin bir parçasını oluşturmaktadır. İnsan nereden geldiğini ve nereye gideceğinin muhasebesini ömrü boyunca yapar. Bu sorulara verdiği cevaplar neticesinde bir ahlaki yol benimseyerek yaşamını anlamlandırır. Araştırmacılar ise bu süreci farklı disiplinlerin bakış açılarıyla ele alır ve insanın kendi hakikatini nasıl ürettiğini, bu hakikatin toplumsal ve bireysel yansımalarını anlamaya gayret eder. Bu bağlamda bilimsel araştırmalar, bireylerin yaşantılarına ve toplumsal gerçekliklerine dair çeşitli perspektifler sunar. Özellikle sosyal bilimler insanın hakikatini toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamı dikkate alarak ele alır.

İnsan, belli bir kültürün içine doğar. Bu kültür dünyasının içinde şehirler, teknolojiler, anlam ve zihniyet dünyaları, etkileşimler, davranışlar, roller tutumlar bulunur. Bir yönüyle çok yönlü olan bu alanın içinde insanın kendini, yaşadığı toplumu tanıması kültür, Garaudy’nin söylemi ile “hayatın anlamını kavramak” ile olur. Kültürün de somut olarak görülmesi kurumlar ile sağlanmıştır. Kurumlar, bireylerin belirli durumlarda nasıl hareket edeceklerine dair standart yöntemler, hazır davranış kalıpları sağlar. Örneğin nasıl bir anlam dünyasına sahip olması gerektiği ailede verilmeye başlanır ve toplumsallaşma ile bu anlam dünyası gelişmeye başlar. Dolayısıyla verili alandan gelen davranışlar tekrar edilmekte fakat toplumsallaşma ile bu davranışlara ekleme ve çıkarma yapılmaktadır. Verilen toplumsal, kültürel kodlar daima kişileri takip etmekte ve hayatları boyunca etki etmektedir. Başka bir ifadeyle bireyin içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel bağlam, onun kimlik ve kişilik özelliklerini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Benlik ve kimlik kavramlarıyla ilişkili olan kişilik, kültürden bağımsız değildir. Kültürün alt başlıklarından olan değer, inanç, norm aynı zamanda toplumsallaşmanın da en önemli araçlarındandır. Dolayısıyla inanç, kişilik ve toplumsallaşma arasında güçlü bir bağ bulunur. Toplumsallaşma benliğin toplumsal ve psikolojik olarak gelişmesi (Akın, 2014: 40) gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse toplumsal rolleri (işçi, arkadaş, yurttaş, vb. olarak) yerine getirmeyi öğrenerek, toplum üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecidir (Marshall, 1999: 760-761). Davranış değişimi,

tutumların oluşumu, öğrenme gibi toplumsallaşma süreci sosyolojik ve psikolojik açıdan bir bütünlük arz ettiğinden iki disiplinin sınırlarında yer almakta ve disiplinler arası bakış açısını gerektirmektedir.

Sosyoloji disiplini toplumsallaşmayı toplumsal roller üzerinden toplum üyesi haline gelme süreci olarak değerlendirirken psikoloji disiplini toplum üyesi haline gelme sürecindeki bireyin gerekli benlik ve kimlik duygusunu edinme ve kültürü içselleştirme sürecini göz önünde bulundurmaktadır. Her iki disiplin de toplumun norm ve değerlerini içselleştirmek ve bu sayede anlam dünyası edinmek üzerinde durur. Toplumsallaşmanın bir alt dalı olan dini toplumsallaşma, bireyin sosyal bir bağlam içerisinde toplumun dini normlarını, inanç ve uygulamalarını özümlediği ve toplumun da dini, kültürel olarak bireye aktardığı bir süreç olarak tarif edilmektedir (Birekul, 2014: 147). Aşkın güç veya yücelik kavramlarıyla ilişkilendirilen din, psikolojik olarak kişisel tatmin ve huzura katkı sağlamakla birlikte sosyolojik açıdan önemli törenlerde (evlilik, doğum, ölüm vb. merasimlerde) ve gündelik hayatın en küçük ayrıntılarına kadar etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla dini toplumsallaşma sürecinin belli bir düzen oluşturmada etkili olduğu söylenebilir. Nitekim toplumsal yaşamın dinin kodlarıyla uyumlu olduğu durumlarda, bu dini değerler insanların toplumsallaşma sürecinde ve kişilik gelişiminde belirleyici rol oynar. Bireyin ilk sosyalleştiği yer olan aileden sonra okul, akran grupları, kitle iletişim araçları sosyalleşmesinde dolaylı veya doğrudan etkili olmaktadır.

Toplumsallaşmanın araçlarından olan gruplardan biri, dini gruplardır. Dini gruplarda sosyalleşme, bireysel farklılıklara rağmen grubun kodlarına uygun bir tutum geliştirme sürecini ifade eder. Dini gruplar, bireyin sosyalleşme sürecinde aile gibi birincil sosyalleşme ajanlarına benzer bir rol üstlenmekte; ortak mekânlarda birincil ilişkilerin kurulduğu ortak deneyimler sunmaktadır. Bu nedenle, dini gruplar içindeki sosyalleşme süreci, bireylerin grup normlarına uyum sağlamasında ve kimlik oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bir gruba üye olmak, bireyin o grubun normlarını, inançlarını ve değerlerini kendi değer sistemiyle özdeşleştirip içselleştirmesi ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmesi sürecidir. Türkiye’de dini gruplar çokça tartışılmasına, dini grupların bireylerin davranışlarını dini ve manevi yönden etkilediğine dair yapılan çalışmalar bulunmasına rağmen dini

toplumsallaşma sürecinde bireylerin sosyolojik ve psikolojik süreçlerine odaklanılmadığı görülmektedir. Nitekim dini toplumsallaşma süreci, dine ilişkin bilgilerin içselleştirilmesi açısından bireysel bir sürece tekabül ederken aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu toplumun yönlendirmesi ile dini davranışların öğrenildiği ve kuşaktan kuşağa aktarılması süreci ile sosyo kültürel bir özellik göstermektedir. Bu anlamda dini gruplar, dini toplumsallaşmayı sağlayan sosyal aktörlerden biri olarak önemlidir. Bireyin eğitim süreçleri, faaliyet alanları ile grubun normlarını özümsemişi ve grubun da temel düsturlarını, aidiyetlik faktörlerini, değişim alanlarını bireye aktardığı süreci kapsamaktadır.

Dini grupların toplumsallaşma özelinde birey üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu, kişiliklerini nasıl inşa ettiğini, bu inşadaki sosyo psikolojik etkisini ve değişim sürecini ele alan çalışmanın çıkış noktası araştırmacının yaşadığı sosyal çevredeki gözlemleri ve yüksek lisans çalışmasındaki dini gruplarla olan gözlemleri akademik bir çalışmanın en önemli motivasyonlarından biri olmuş ve çalışmanın temel problemini gündeme getirmiştir: Bir kişi dini gruplarda nasıl bir süreçten geçiyor ve değişime uğruyor? Grup üyeleri birbiriyle nasıl benzerlik gösterebiliyor? Ana problemi açıklayan alt problemler ise şunlardır:

- Dini gruba nasıl katılım sağlanmakta ve anlam yüklenmektedir?
- Dini gruplarda dini toplumsallaşma süreci nasıl gerçekleşmektedir?
- Bireyler gruba katıldıklarında benliklerini nasıl inşa etmektedir?
- Grup üyelerinin kendilerini tanımlamaları nasıldır?
- Grubu içselleştirme ve meşrulaştırma süreçleri nelerdir?
- Dini toplumsallaşma sonrası nasıl bir değişim görülmektedir?

Bu noktadan hareketle biz duygusunu üreten sosyolojik ve psikolojik sınırlılıklar dahilinde gerçekleşen toplumsallaşma sürecine odaklanılmıştır. Bu bağlamda birey toplumsallaşma sürecinde hangi aşamalardan geçtiği, bu süreçte kişilik özelliklerinin ne gibi farklılıklar gösterdiği, dini gruplarla tanışma, grubu içselleştirmenin nasıl gerçekleştiği, grup faaliyetlerinin etkisi, duygu, düşünce, ibadet ve gündelik yaşamdaki değişim süreci çalışmanın ilgi alanını oluşturmaktadır.

Mevcut literatür değerlendirildiğinde; Türkiye’deki dinî grupların sosyolojik incelemeleri, daha çok din ve modernleşme sürecindeki dönüşümlere, tarikat ve cemaatlerin siyasi etki alanlarına, eğitim ve toplumsal işlevlerine odaklanmıştır. Said Nursi’nin oluşturduğu etkinin kaynaklarını ortaya koyma yönünde bir girişim olan *Bediüzzaman Said Nursi Olayı* (Mardin: 1992) adlı eser, benzer şekilde dini gruplarla ilgili yapılan araştırmaların bir kısmının spesifik belli bir dini grubun oluşumu, kurumsal yapısı, eğitim metodu, topluma etkisi, toplumsal işlevleri üzerine yapıldığı söylenebilir (Yayan, 1992; Tatlılıoğlu, 1995; Atay, 1996; Elmaz, 1997; Kirman, 2000; Atik, 2007; Çakmak, 2013; Aktaş, 2014; Başeyit, 2015). Araştırma belli bir dini gruba ve dini grupların spesifik toplumsal işlevlerine odaklanmaması, ve etnografik bir çalışma olmaması ile bu çalışmalardan ayrılmaktadır.

Türkiye’de dinî gruplar üzerine gerçekleştirilen çalışmalardan bir kısmı, yerel şehir ölçeğindeki örneklerle sınırlı kalmıştır (Bodur, 1995; Efe, 2013; Türkyılmaz, 2021). Efe, Isparta özelinden hareketle dini grupların karakteristik özelliklerini (söylemleri, oluşumları, yapıları ve toplumsal pratikleri) belirleyerek tasnif etmiştir. Hilmi Türkyılmaz, *Dini Gruplar ve Cemaatlerin Sosyolojisi Konya Örneği* adlı çalışmasında modernleşme sürecinde Konya’da yaşayan insanların dini hayatlarını dini gruplar ve cemaatler üzerinden ele almıştır. Dini gruplarla ilgili çalışmaların bir diğer kısmı, dini gruba yönelme, bağlanma, katılım sağlama, giriş çıkış motivasyonları ile ilgili psiko sosyolojik çalışmalardır (Türkmen, 1996; Certel, 1998; Cengil, 2010; Kayacan, 2002; Karataş, 2004). Bu çalışmalar, araştırmanın grupla tanışma güzergahları ile benzerlik gösterirken yalnız dini gruba ve tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri üzerinde durmakla çalışmadan ayrılmaktadır.

Bir diğer çalışma alanı ise dini grupların değişimlerine odaklandığı gözlemlenmiştir (Atacan, 1990; Demirci, 1996; Karaatlı, 2006; Sezgin, 2013; Öğüt, 2023). Çalışma dini grupların toplumsal değişme süreçlerine ve modernleşme tecrübesine odaklanmaması açısından farklılık göstermektedir. Bunların yanında kadın ve dini gruplar arasındaki ilişkiye dair araştırmalar mevcuttur. Dini gruplara kadınların yönelimi, grup içindeki rol dağılımları, toplumsal cinsiyet kalıpları ve cemaatlerin günlük hayatta kadına biçtiği konum gibi konular ele alınmıştır (Bilge, 2008; Yıldırım, 2009; Baynal, 2016; Işık, 2020; Demirci, 2023). Dindarlık kişilik

ilişkisini veya dindarlığın inanç, ahlak, ibadet boyutu ile kişiliğin genel uyum düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu ele alan çalışmalar bulunmaktadır (Mehmedoğlu, 1999; Yüce, 2009; Uysal, 1996; Kurnaz, 2019; Kalgı, 2021). Çalışma dini gruptaki bireylerin dindarlık boyutlarını kapsamaması açısından farklılık göstermektedir. Nitekim dini grupların bireyi ve toplumu etkilediği tüm çalışmalarda tespit edilmiştir. Araştırma bu etkileri desteklemekle birlikte tüm bu etki süreçlerinin şeklinin ve gücünün nasıl işlediği konusunda kategorik bir veri sunmaktır. Başka bir ifadeyle dini toplumsallaşma sürecinde aileden bile ön plana geçebilen dini grupların bu etkisini toplumsallaşma süreçleri ile açıklamaktadır.

Çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türkiye’de dini gruplar, tarikat formları içinde spesifik çalışılmaktadır. Bu çalışma hem bu formları ele alan hem de grup benzeri dini yapılar gibi din etrafında birleşen yapıları ele almaktadır. Bu grupların farklı yönleri olmakla birlikte gruplarda dini toplumsallaşma sürecinde ortak yönlerinin neler olduğu ele alınmıştır. İkinci nokta ise kişilik özelliklerine, gruba ait deneyimlerin psikolojik boyutuna da odaklanması literatürden ayrı kılan yeni bir çalışma ortaya koyma sebeplerindendir. Bu bakımdan çalışma, Türkiye’deki dinî grupların çeşitliliği göz önüne alındığında, spesifik bir alan yerine daha genel bir düzlemde, farklı dinî grup formlarının toplumsallaşma ve kişilik inşası süreçlerini analiz etmiştir. Dini grupların birey üzerinde sosyolojik ve psikolojik etki mekanizmalarını ortak bir zeminde ele almasıyla sosyoloji literatürünün çok alışık olmadığı, genel geçer beklentinin dışında bir çalışma olduğu söylenebilir.

Çalışma belli sınırlılıklar taşımaktadır. İlk bölümde teorideki tartışmalara yer verilen kişilik ve kişilik kuramlarıyla ilgili çalışma ile doğrudan bağlantılı olan beşli kişilik modeli haricindeki kuramlar daha dar çerçevede ele alınmıştır. Toplumsallaşma süreci dini toplumsallaşma çerçevesinde ele alınmış diğer alt toplumsallaşma alanları olan siyasal toplumsallaşma, tüketim toplumsallaşması süreçleri her ne kadar dini toplumsallaşma süreciyle ilişkili olsa da çalışma da sınırlı tutulmuştur. Dini gruplar ise bütün yönleriyle değil de saha çalışmasının kavramsal bir arka planı oluşturacak yeterlilikte incelenebilmiştir. Türk modernleşmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile ilgili dini grupların durumu tartışmaları, dini grupların

siyaset ve toplum üzerindeki etkisi, dini grupların modernleşme sonrası değişim ve dönüşümü, dini grupların ortaya çıkışı gibi makro tarihsel bir analizden ziyade sosyoloji ve psikolojinin kesişim noktasında dini toplumsallaşma süreçlerini farklı formdaki dini gruplar üzerinden analiz etmek ve dini grupların hangi araçları kullanarak bireye etki ettiği gibi daha mikro alanda çalışma sınırlı tutulmuştur. Türkiye ölçeğinde dini grupların kurumsal yapılarının her birine ulaşılabilecek bir zemin olduğu için katılımcı grubu Konya merkezli oluşturulmuştur. Konya, tarihsel siyasi kültürde konumlandığı yerin yanında birçok dini grubun (Tarikat geleneğini devam ettiren, geleneğin dışında olan ve grup benzeri dini yapılar) aktif olduğu şehir durumundadır. Dindar ve muhafazakâr yapısı ile bilinen Konya, söz konusu gruplara ev sahipliği ile diğer şehirlerden ayrılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, sosyoloji ve psikolojinin kesişim noktası olan kişilik, kimlik ve toplumsallaşma kavramlarını muhteva etmektedir. Bu bölümde kişiliğin psikoloji ve sosyoloji alanlarında nasıl ele alındığı bunların yanı sıra kişiliği etkileyen etmenlere ve kişilik kuramlarına ayrıntılı değinilmiştir. Mead, Cooley, Goffmann'ın benlik tanımlarına yer verilen bölümün son kısmında bireylerin kişilik yapılarını etüt etmeyi sağlayacak beşli kişilik modelinin tercih edilme sebebi ortaya konmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü “Türkiye’de Dini Gruplar” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında bir kurum olarak dinin tanımlanması ve dini grupların genel çerçevesi ele alınmıştır. Türkiye özelinde dini gruplar arasında ön plana çıkan yapı olarak tarikatların değerlendirildiği bu bölümde dini gruplar dört ana kategori altında ifade edilmiştir. Bunlar tarikat formundaki dini gruplar (Altınoluk, Yahyalı, Menzil, İsmailağa, Kadiri) tarikat formunu kaybetmiş dini gruplar (Süleyman Efendi, İskenderpaşa Cemaati), tarikat formu dışında örgütlenen gruplar (Meşveret, Kurdoğlu, Yeni Asya) ve grup benzeri dini yapılar (İMH, Ribat, İnfak)’dır.

Üçüncü bölümde ise saha araştırmasının metodolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Nitel yönteme dayanan araştırmada amaçlı örneklem tekniği tercih edilmiş katılımcılara kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. Çalışma boyunca sık olarak kullanılan “Dini grup” kavramı dört kategori olarak ele alınan grupların genelini özetlemektedir. Tarikat formundaki dini gruplar, tarikat formunu kaybetmiş

dini gruplar, tarikat formu dışında örgütlenen gruplar, grup benzeri yapılar olmak üzere bu dört gruptan katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. On sekiz otuz beş yaş aralığının yoğun olduğu fakat diğer katılımcıların yönlendirdiği, deneyimlerinden istifade edilebilecek birkaç katılımcı bu yaşın üstünde kalmıştır.¹ verdikleri bilgiler, tecrübeleri ve değişimleri göz önüne alındığında çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde araştırmanın bulguları yer almaktadır. Nitel görüşmelerden sonra oluşan deşifre dosyalarının Maxqda programında verilerin kodlanmasından faydalanarak oluşan alt ve ana temalara içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmasının ana teması dini gruplardaki toplumsallaşma sürecidir.

Bulgular sonucu dini gruplara katılımın bireylerde meydana getirdiği değişimleri üç ana eksenle ele almaktadır: Dini toplumsallaşma sürecine hazırlayan faktörler; kişinin aile yapısı, grubun kurumsal yapısı ve kişinin grubun sosyal yapısına uyumu bu sürecin temel faktörleri arasında yer almaktadır. Bir diğer toplumsallaşma sürecini belirleyen başlık grupların sunduğu sosyal, psikolojik ve dini faydadır. Üçüncü unsur ise dini toplumsallaşma sonrası değişimler; bireylerin kişilik, benlik, duygusal ve davranışsal değişimleri bu eksenle değerlendirilmektedir. Özellikle dini gruba katılım sonrası bireylerin ibadet alışkanlıklarında, ahlaki tutumlarında, sosyal ilişkilerinde ve gündelik yaşamlarında önemli değişikliklerin olduğu değerlendirilmiştir.

¹ Görüşülen 44 kişi, 13 erkek, 31 kadın katılımcıdan oluşuyor. Fakat bu kişiler arasında 5 kişinin yaşı itibarıyla diğer kişilerden farklılaşmaktadır. Bu kişiler yaşları itibarıyla daha olgun kişilerdir. Fakat deneyimleri ve verdikleri veriler itibarıyla cümle kesitlerine çalışmada yer verilmiştir. Ortalama seksen beş dakika süren görüşmeler 24 Mayıs-24 Temmuz 2023 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Görüşmeler çoğunlukla Konya'da gerçekleştirilmiştir.

I. BÖLÜM

TOPLUMSALLAŞMA VE KİŞİLİK İNŞASI

1. Toplumsallaşma

Kimlik oluşum süreçleri aynı zamanda toplumsallaşma sürecini de kapsamaktadır. İnsan doğduğu andan itibaren başta aile olmak üzere, toplumun bir parçası olarak yaşamaya kodlanmakta. Ait olduğu topluma ve kültüre ihtiyaç duymaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık haline gelerek toplumun üyesi olması ve kazandığı toplumsallığı hayatı boyunca sürdürmesi toplumsallaşma olarak (Akın, 2011: 140) adlandırılır. Bir toplumun üyesi olmak, içinde yaşanılan çevrenin (aile, sosyal gruplar, toplum, millet) kabul ettiği norm ve değerleri, inancı kendi değeri olarak görmek kendine mal ederek içselleştirmek, özümsemek ve bu inanca göre davranmak ile gerçekleşmektedir. Kısaca bir toplum üyesi olma süreci toplumsallaşma ile mümkündür. Toplumsallaşma toplumun kuralları gözetiminde, kişinin etkileşimlerinin sınırlarının çizildiği, tutumlarının belirlendiği ve yaşadığı toplumun değer yargısıyla uyumlu davranış göstermeyi yani üyesi olduğu toplumun ve/ya da grupların beklentilerine uyum sağlayan davranışları öğrendiği, oluşturduğu, değiştirdiği bir etkileşim süreci olarak tanımlanabilir.

Kavram Sosyoloji disiplinde, kişinin yaşadığı kültürü öğrenmesi, kültürün içselleştirerek tecrübe, aile, okul ve farklı araçların etkisinde kişilik ile bütünleşmesi bu yolla da yaşadığı çevreye uyumun sağlanmasıdır (Güney, 2013: 39). Sosyoloji bilimi kültürün içselleştirilmesi ve topluma uyum sağlama, grup birliği üzerinden toplumsallaşmaya odaklanırken, Psikoloji bilimi ise daha çok toplum tarafından kabul görmüş davranış kalıplarının öğrenilmesi, içselleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Toplumsallaşma insana her defasında nasıl hareket edeceğim düşüncesinden kurtarır. Verili bir davranış kalıbı sunar. İçinde bulunduğu toplumun kurallarını öğretir. Bu kalıplardan hareketle belli bir özgürlük ve özgünlük alanı da sunar. Bu yüzden kişiliğin gelişimine de katkı sağlar. Örneğin: Bir motif etrafında eserini icra eden sanatçı düşünüldüğünde her çalışmasında o motife farklı anlamlar kazandırabilir. Bu durumda sanatın temel teknikleri toplumsallaşmanın bir parçası

iken, bu öğrenim sürecinde yeni bir tarz yaratmak ve özgün anlamlar üretmek, bireyin kişiliğini besleyen yaratıcı bir eylem olarak değerlendirilebilir. Toplumsallaşma aynı zamanda yaşanan toplumdan etkilenme ve toplumu etkileme sürecidir. Nitekim toplumsallaşmanın konusu bireyin tutumlarında ve davranışlarında öğrenme sonucu ortaya çıkan değişimlerdir. Toplumsallaşma olgusundan söz etmek için bireyin öteki insanlarla giriştiği etkileşimin bir ürünü olması gerekir (İsen, Batmaz, 2002: 20-21). Nitekim Er (1999) sosyalleşmeyi, insanın başkalarına birer eşya değil, şahıs olarak bakabildiği saygıya dayanan ilişkiler kurup devam ettirebildiği bir duruma ulaşması olarak yorumlar. Sosyal etkileşimler, toplumun kültürünü öğrenme tek yanlı değildir, toplum bireyi şekillendirdiği gibi birey de topluma yön verebilir. İnsan bireysel farklılıklarına rağmen toplumsallaşma vasıtasıyla toplumun kültür kodlarına uygun hareket etmeyi öğrenmekte ve içselleştirmektedir. Başka bir ifadeyle toplumsallaşma roller vasıtasıyla yeni üyeler kazandırır (Okumuş, 2014: 430). Bir anlamda bireyin, grup veya toplum içinde bir aktör olmak için gerekli beceri ve alışkanlıkları elde etmesi, bilgili bir kişi haline gelmesi (Giddens, 2012:201) yaşadığı grubun davranış kalıplarını içselleştirerek gruba veya topluma aidiyet duyması sosyalleşmedir.

Bildiğimiz, yaptığımız, hissettiğimiz, düşündüğümüz, inandığımız şeylerin niteliği nasıl sosyalleştirdiğimiz ya da sosyalleşiyor olduğumuzla alakalıdır (Zuckerman: 92). Bu bağlamda toplumsallaşma sürecinde, etkileşim, öğrenme/öğretme, benimseme ve bireysel kişilik önemli kavramlardır. Sosyalleşme bir taraftan kişilerin diğer kişilerle ve nesnelerle sosyal münasebetlerinin, etkileşimlerinin sınırlarını belirler. Sosyalleşme sürecinden geçen her birey çocukluğundan itibaren toplumsal olarak kabul edilebilir davranış örüntülerine kendisini uyarlamayı ve kabul edilmeyenlerin hangileri olduğunu tanımayı öğrenir (Fichter, 1996: 130). Böylece bireysel tercih ve yönelimlerin kültürel izler ve kodlar taşıdığı söylenebilir. Kişiliğin toplumsal varlık olma sürecinde önceki miras takip edilmekte mirasın taşınması, insana aktarılması, nasıl kullanacağı öğrenme süreciyle ilgilidir. Tüm bu öğrenme süreci kendiliğinden gelişen bir süreç olmayıp aile, arkadaş, okul, sosyal çevre, kitle iletişim araçları vasıtasıyla doğumdan ölüme kadar devam etmektedir.

Toplumsallaşmayı sağlayan bu faktörler birincil ve ikincil olarak gruplandırılmıştır. Cooley, ilişkilerin daha az kişisel, gayri samimi daha seyrek ve biçimsel olduğu dernekler, üniversiteler gibi geniş gruplara ise ikincil gruplar adını vermektedir. Gruba giriş çıkışlar bireyin isteğine bağlıdır. Üyelerin ilişki ve etkileşimleri bir konu ve problem etrafında olduğu için birbirlerini bütün yönleri ile tanıyamazlar. Bireyin grupla özdeşlememesi zayıf ve ilişkiler geçici olduğu için süreklilikleri için bürokratik örgütlenme zorunludur (Efe, 2013: 29). İkincil grupla toplumsallaşma çocukluktan sonraki olgunluk döneminde gerçekleşir. Okullar, akran grupları, örgütler, medya, işyeri, bireyler için toplumsallaşma güçleri haline gelir. Bu bağlamlardaki toplumsal etkileşimler insanlara, kendi kültürlerinin kalıplarını oluşturan değerler, normlar ve inançları öğrenmede yardımcı olur (Aydın, 2020: 205). İnsanın gelişiminde birinci derecede önemli olan aile içerisinde anne-baba tarafından uygulanan istemli bir sosyalleştirme (Kağıtçıbaşı, 2013: 63-64) kişiliğin gelişmesi açısından son derece önem arz eder. Bu nedenle sosyalizasyon zincirinin ilk halkası ailedir (Birekul, 2014: 145). Ailede verilen değer, inançlar, davranışlar, hayat dersleri, tecrübeler sonraki hayatta hep referans alınan, atıf verilen üzerine eklenen temel niteliği taşır. Toplumsallaşma sürecinin aile içindeki işleyişinin oldukça özel bir önemi var. Çocuğun ilk ödülleri, cezaları, ilk düşleri, ilk davranış biçimleri ailede oluşur. Bütün bunlar kişilik yapısının gelişmesine yardım eden etkenlerdir (Elkın, 1995: 71).

Aile üyelerinin kaynaklık ettiği öğrenme süreci, hayata hazırlanmada ve grup/toplumla bütünleşmede önemli etkindir. Toplumla zaman içerisinde bütünleşen kişi, bu süreç içinde uyması gereken ve sayısı gittikçe artan değişik roller alacak ve zamanla kişiliği oluşup gelişecektir (2014: 142-144). Tüm bu süreçte birey toplum içinde yaşamaya muktedir bir varlığa dönüşmüş olur (Akın, 2009: 156). Sonraki toplumsallaşma araçları okul ve arkadaş gruplarıdır. Arkadaş grupları birçok konunun görüşülüp fikir alışverişi yapıldığı bir toplumsal ağ oluşturur. Günümüzde ise aile, okul ve arkadaş kadar etkili sayılabilecek kitle iletişim araçları toplumsallaşma da işleve sahiptir. Genel olarak, toplumsallaşma bireyin toplumsal ve bireysel kişiliğinin oluştuğu süreci kapsamaktadır. Kendiliğinden devam etmeyen süreç olarak toplumsallaşma başta aile olmak üzere farklı etkenlerle

desteklenmektedir. Bu etkenlerden biri de toplumun tüm kurumlarına ve ruhuna sinen din olgusudur. Ondan bağımsız bir sosyalleşmeden bahsedilemez (Okumuş, 2014: 453). Kişinin inanç ve davranışlarını içinde bulunduğu gruba göre şekillenmektedir. Bu bakımdan belli değer, inançları öğrenmede dini toplumsallaşma kavramı ön plana çıkmaktadır.

1.1. Dini Toplumsallaşma

Toplumsallaşma daima bireyin psikolojik ve sosyolojik sınırlılıkları dâhilinde gerçekleşen bir süreçtir. Dini toplumsallaşma sürecinin de belli toplum veya topluluk içinde sınırlılığı bulunur.

“Genellikle dinimizi diğer insanlardan, özellikle kişisel olarak yakın olduğumuz ya da kuvvetli bağlarla kendilerine bağlılık hissi duyduğumuz insanlardan kazanırız ve özümseriz. Dinin özü Tanrı’ya ya da aşkın bir gerçekliğe bağlı olmak, onunla irtibat kurmaktır. Aşkın gerçeklikle bağ kurmanın özü esası anne baba, karı- koca, arkadaş veya kardeş gibi burada yeryüzündeki çevremizle olan ilişki ve etkileşimlerdir” (Zuckherman, 2009: 96).

Zuckherman, dini kimliğin belli sınırlı çevrede kazanıldığına, kişilerin inanma ile ilgili özlerinde var olan bir sistemin olduğu fakat bu aşkın ile bağ kurmanın görünümünün ilk olarak sosyal etkileşimlerle olduğunu ifade etmektedir. Bireylerin dini tercih ve motivasyonlarının, sosyal gruplar, sosyal ilişkiler ve duygusal deneyimlerle etkileşim içinde olduğu ön plana çıkmaktadır. Başka bir deyişle, din, (dini bilgiler, alışkanlıklar, ibadetler ve inançlar) gibi unsurlar, sosyalleşme sürecinde toplumsal etkileşimler aracılığıyla öğrenilmekte, uygulanmakta ve yaşanmaktadır. Bu bağlamda, bireyin dini tercihi ve yönelimi, yer aldığı dini çevre ve toplumsal bağlam tarafından şekillendirilmektedir.

Dini toplumsallaşma, bireyin yetiştiği toplum içinde karşılıklı etkileşim ile dini inanç, düşünce ve tutumlarını oluşturmasıdır (Çayır, 2012: 88). Bireyin kendi toplumuna ait değerleri, dini inançları alıp kendi kişiliğine mal ederek dini kişiliğinin oluşum sürecidir. Dini toplumsallaşma, her bir dini geleneğin kendine özgü inanç, öğreti ve kuralları gözetiminde kişinin nasıl bir dini tutum geliştirmesi gerektiğinin öğretilmesi ve bunun sonucunda da kişinin içinde bulunduğu toplumun dini

alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranışlar göstermesi süreci olarak tanımlanabilir (Coştu, 2018: 375). Bir anlamda dinin kültürel olarak aktarımı ve birey tarafından dini normların içselleştirilmesidir. Birey bu süreçte dine ilişkin bilgi, davranış ve sosyal ilişki kurmayı öğrenirken aynı zamanda dini bir geleneğin taşıyıcılığını yaparak aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Dini sosyalleşmenin, toplumun dininin gereklerini öğrenip ona göre hareket etmek olduğu düşünüldüğünde, aynı zamanda dindar olma süreci olduğu da anlaşılır. Dindar olma, topluma ait olmanın bir parçasıdır. Dindar olmak, bir dinî grubun üyesi rolünü, belki inananın rolünü üstlenmeyi öğrenerek dindarlaşmak, mevcut inananların ve grup üyelerinin beklenen davranışlarını, etkileşim kalıplarını, tutumlarını ve değerlerini bilmeye ve içselleştirmeye gelmek demektir (Chalfant, Beckley ve Palmer 1987: 43-44 akt. Okumuş: 444). Dindarlaşma, dinî grubun davranışlarını, etkileşim kalıplarını, tutum ve değerlerini öğrenme ve derûnileştirme sürecidir.

Dini toplumsallaşma dini şahsiyetin oluşmasında önemli bir aracıdır. Sosyal etkileşim ile başkalarının dini davranışların yansıması bireyin dini kimliğinin oluşmasında etkilidir. Nitekim Cooley'in ayna benlik kavramına dönüldüğünde sosyalleşme sürecinde insanlar tıpkı aynaya baktıklarında fiziki görünümelerini düzenledikleri gibi yapmış oldukları davranışlarda çevrelerinden aldıkları tepkilere göre hareket etmeye başlarlar. Aynanın karşısındaki görüntüye ait olduğu için ilgi duyan kişinin, aynı şekilde başkalarının kendisi hakkında görüş, düşüncelerine de ilgi duymaktadır. Bu bakımdan bireyin yetiştiği çevrede dini açıdan etkili olan kişiler, dini yönelim ve davranışlarda ayna görevi oluşturmaktadır. Ayna benliği oluşturan kişilerin özellikleri, kültürel değerleri aktarma biçimleri dini sosyalleşmeyi etkileyecektir. Dini anlama biçimlerinin farklı tezahürlerinin gerçekleştiği ortamlarda sosyalleşen fertler mensup oldukları grup tecrübesi ve ferdi özellikleriyle birbirlerinden farklı şahsiyet tiplerini oluşturabilmektedir (Arabacı, 2003: 47-48). Kişinin inancı, değerleri, dini tutum ve davranışları dini kişiliğini oluşturmaktadır.

Sosyalleşme ajanları (aile, eğitim, sosyal çevre, kitle iletişim araçları) kimliklerin nitelikleri üzerinde çok büyük güce ve yaygın bir tesire sahiptirler. Bunlardan en güçlüsü aile faktörüdür. Dini hayatın önemli bir kısmı aile yuvası içinde öğrenilmekte ve gerçekleştirilmektedir. Aile, bireyin biyolojik, psikolojik ve

ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, bireyin dinî gereksinimlerini de gideren hatta boş zamanları değerlendirme, dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılayan ilk gruptur (Aydın, 1997: 38-39) Başka bir deyişle kùltürün aktarma mekânizmasıdır. Aile dil öğrenimi, geleneksel davranış kalıplarının, rollerin ve bu rollerdeki çatışmaların normalleşmesinin öğrenimi, ahlaki norm ve dünya görüşü gibi kùltürel mirasın unsurlarıyla ilk tanışılan alan olması itibariyle önemlidir. Böylece aile bireyi toplumsal bünyeye adapte eden bir kurumsal yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Birekul, 2014: 142). Aile, rol model olma, gündelik pratiklerle birlikte dini bilgilerin aktarılması ve uygulama ile dini pratiklerin gösterilmesi, pekiştirilmesi, dini değerlerin aktarılmasında önemli bir kurumdur.

Dini tutumların şekillenmesinde aile tutumları önemli bir gerçekliktir. Amerika'da Katolik doğanların %80'den fazlası Katolik, Protestan doğanların %90'dan fazlası Protestan olarak hayatlarını devam ettirmektedir. Mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu ailelerin açıkça çocuklarının dini inanç ve pratiklerini etkilediği sonucunu desteklemektedir (Zuckerman, 2009: 94). Bu bakımdan dini kimliklerde temel sosyalleşme sürecinin bir parçası olduğu söylenebilir. Atalay'ın yaptığı çalışma ve birçok çalışmada ailenin dini yaşantısının çocuğun dini duygu ve tecrübe kazanmasında ve dini inanç ve tutumlarının belirlenmesinde önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Aile içinde kullanılan dini terimler, dini tavırlar en belirleyici etkenlerin başında gelmektedir. Bu bakımdan genellikle aileye benzer dini aidiyet ve yönelime sahip olmaktadırlar. Ailede kazanılan dini değerler ilk şekliyle kabul edilmektedir (2006, 186- 187). Aile, dini menasiklerin mekân olarak tekrar edilip anlam yüklendiği mekân olması itibariyle bireyin dini gelişiminde, dini kimliğin oluşumunda ve dini hayatında toplumun dini değerlerin aktarımında birincil etkiye sahip kurumdur (Birekul, 2014: 149). Ailenin dini bilgi durumları, hayat standartları, kùltür düzeyleri, aile içi iletişim, ekonomik durum dini toplumsallaşmayı dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir. Dini toplumsallaşmayı etkileyen diğer unsurlardan eğitim içeriğinde dini bilgi ve öğretilerin aktarımı ve kolektif aktiviteler; sosyal evre içinde ise arkadaş grupları davranışların şekillenmesinde güven ve duygusal destek gibi işlevleri bulunmakta ve dini sosyalleşme unsuru olarak etkiye sahiptirler. Her insanın bireysel kişilik özellikleri ve sosyo-kùltürel çevresi kendine özgü

olduğundan, dini sosyalleşme biçimleri de kendine özgü gerçekleşmektedir. Bu bakımdan dini kimlik ve kişiliğin oluşmasında bireysel ve kültürel çevre etkisi bulunmaktadır.

1.2. Kişilik ve Toplumsallaşma

Toplumsallaşma, bir toplumun inancını, pratiklerini, gündelik hayattaki uygulamaları, kültürünü aktarmak için yaygın kişilik tipini oluşturma sürecidir. Sosyalleşme esnasında kişi toplumun değer, sembolleri, kültür unsurlarını alıp kendi kişiliğine mal eder. Kendi duygu ve anlayışına göre kimliğini oluşturur ve bu sırada çevrenin kanaatleri önemli yer tutmaktadır (Kurt, 2011: 84). Birey, mensubu olduğu toplumsal grubun tutumu ile (genelleştirilmiş öteki) kendi hakkında bilgi sahibi olmaktadır (Swingewood, 1998: 312). Kişilik oluşumu kültürden bağımsız olmadığı için kişilik ve toplumsallaşma birbiri ile etkileşim halindedir. Sosyalleşme ve kültür edinme olayı, başka bireylerle aynileşmeye çalışmak, onları model almak, rol benimsemesi yapmak demektir. Sosyalleşme, kültür edinme ve aynileşme kavramları arasında vurgu ve kapsam farkı bulunmakla birlikte, çoğu hallerde bunlar birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olmuştur (Yörükan, 2013: 47). Benliğin kültürel ortamda yapılandırılması, sosyalleşme süreci üzerinde doğrudan etkilidir.

Toplum hangi değerleri ön plan çıkarırsa toplumsallaşma sürecinde de yeni kuşaklar ön plana çıkarılan değerler, anlamlar üzerinden benlik inşa edecek toplumsallaşmaya dâhil olacaktır. Davranış aile, arkadaş ve çevrenin değerlendirmesi üzerinden şekillendiği için kişinin sosyalleşme şekli, onun ait olduğu gruplara ve genel olarak var olan ilişkilere uyum göstermesini, başkalarının duygularına duyarlı olup onların aklından geçeni okumasını, ona atfedilen görev ve rolleri ondan beklenen davranışları yerine getirmesini sağlar (Kağıtçıbaşı, 2013: 400-405). Dolayısıyla kişi çevreden aldığı değerlendirmeler sonucu benliğini geliştirir. Bu bakımdan roller, davranışlar, taklitler hem benliği oluşturmakta hem de öğrenme yoluyla toplumsallaşmayı sağlamaktadır. İnsanın doğal benliğinden sıyrılıp yüksek bir özgürlük kavramını kabulüyle kimliğini oluşturma ve toplumla etkileşimle bulunarak bu bütünün bir parçası haline gelme sürecinde (Bakıroğlu, Tokgöz, 2013:

1048) diğerlerine karşı tavır ve beklentileri de olacak, çevresini hem etkileyip hem de etkilenecektir.

Bauman' a göre sosyalleşme ben ve bana oluşumu ile ilgilidir. İçgüdülerin bastırılması ve süperegonun yaratılması süreçlerine sosyalleşme adı verilmektedir. Toplumun izin verdiği biçimde özgür ve sorumlu olduğu biçimde davranarak toplum içinde yaşamaya muktedir bir varlığa dönüşen birey sosyalleşmiş olmaktadır. Benliğin yani sosyalleşme için etkili olan şey ise, diğerlerinin niyetleri değil, kişinin diğerlerinin niyet ve beklentileri hakkındaki imgesidir. Kişi önemli ötekini görüş alanına giren birçok kişi arasından yapmaktadır. Dolayısıyla evlenme, boşanma, iş sahibi olma, ölüm vs. gibi önemli benlik değişiklikleriyle birlikte sosyalleşme de devam etmektedir (Bauman, 2017: 41-45). Sosyalleşme ile birlikte kişi, ailesinin, akrabasının, çevresinin, yaşadığı mekânın, milletinin bir parçası olduğunu öğrenmektedir. Hissi bağlılıklar neticesinde bireysellik belli oranda eriyerek kişinin benliği grubun ortak hedefleri ile bir olmaktadır. “Biz şuuru” ile etkileşim, ayniyet artmakta şahsi kimlikten sosyal kimliğe doğru bir geçişten söz edilmektedir. Birey, heyecanla, duyguyla ve psikolojik bir güvenle grup ile birlikte olmuş, kendi benlik imajını da grup üyeliği üzerinden algılamış ve değerlendirmiştir (Arkonaç, 2005: 32). Toplum tarafından biçimlendiren ancak bireysel anlam ve önemi olan, bilişsel duygusal öğeler içeren inançlar yani değerler, toplumsallaşma sürecinde kişilik ile ilişkilidir. Örneğin; yardımseverliği değer olarak ele alan kurumlarda görev alan kişilerin yardımseverlik değerini benimsediği düşünülebilir. Böylece toplumsallaşma hem sosyolojik hem de psikolojik bağlamda birbiriyle ilişkilidir. Bir taraftan toplumsallaşma sosyal etkileşimi ön plana alırken diğer yandan bireysel deneyimler üzerinden ele alınmaktadır.

Sosyal etkileşim, öğrenme, taklit etme, rol model alma süreçlerini değerlendirmek açısından toplumsallaşma, dini toplumsallaşma ve kişilik ile ilişkisi çalışma için önemlidir. Toplumsallaşma, bireyin iç dünyası ile kurduğu etkileşim hem de bireyin dışındaki dünyaya uyumu açısından bireysel ve toplumsal alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda sosyal etkileşimlerle sosyal grupların özellikle dini grupların bireylerin dini yönelim ve tutumları hakkında analiz için dini toplumsallaşma başlığına yer verilmiştir. Dini toplumsallaşma sürecinde en önemli

faktör ailedir. Birincil sosyalleşmenin yaşandığı temel değer, inanç ve normların verildiği yer ailedir. Bu açıdan iletişim, grup aidiyetinin oluşması, dini yaşamın öğrenilmesinde aile önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda aile, toplumsallaşma ve kişilik açısından göz ardı edilemeyecek kavramdır. Toplumsallaşma sürecinde etkileşimlerin önemi kadar kişiliklerin de belirleyici olması kişilik ve toplumsallaşma başlığını ele almayı gerektirmiştir.

2. Toplumsallaşma Sürecinde Benlik ve Kimlik

Her insan belirli bir topluluk/toplum içinde yaşar. Bu toplum içinde değer, norm, öteki, dil, rol, amaç, hedef gibi kişinin benlik inşasında, dünya görüşünde etkili olan unsurları öğrenir. Bu bakımdan kişiliğin toplumsal olarak ifade edildiği yer benlik kavramıdır. Benlik, kendini gerçekleştirme ile bağımsızlık duygusunu, kendine güvenme ile içebakışı ve en yaygını ise bir kişinin veya şeyin bireyselliğine ve özüne atıfta bulunur (Jenkins, 2008: 49). Benlik kavramı kişinin kendisini tanımlamak için kişiliğine en uygun olarak atfettiği özellikleri içine almaktadır (Hortaçsu, 2007, s. 240). Başka bir ifadeyle kendini tanımlama biçimidir. Geçmiş yaşantılar, gelecek hedefler ve bunlar ile ilgili rollerin temsil edilmesini kapsar. Tutar'a göre benlik kavramı, kişinin farkında olduğu kendi kimliği, değeri, saygısı, beceri ve yetenekleri, değer yargıları, amaçları ve hedefleri gibi kendisi hakkındaki görüşlerinin, düşüncelerinin, duygularının ve davranışlarının tümüdür. Kişinin kendine ilişkin tanımı, ben kimim sorusunun cevabı, kendisine ilişkin kanaatidir (2014: 66). Başkalarından ayrılmış bir varlık olarak bireyci benlik, başkalarıyla içi içe girmiş ilişkili benlik olmak üzere iki tür benlikten söz edilmektedir. Bireyci benlik, bireyin ihtiyaçları, yetenekleri, haklarını içeren özelliklerine odaklanırken ilişkili benlik yapısında insanların birbirine bağlı olduğu ve bağlılığını sürdürdüğü gerçeği önem taşır. Başka bir ifadeyle benlik, aile düzeyinde kültürel ve sosyal-yapısal değişkenleri ile bulunduğu ortam ve ilişkilerle yoğrulur (Kağıtçıbaşı, 2007: 95, 100). Benlik ve onun temel boyutları gerek ilişkisel gerek ayrılmış benlik tarihsel ve kültürel bağlamdan içinde olduğu toplumun değer ve yargılarından bağımsız değildir (Mehmedoğlu, 2004: 281). Çevreden alınan bilginin farklı örneklenmesini, işlenmesini ve değerlendirilmesini içeren ve böylece sosyal davranışta farklılıklara

yol açan (Triandis, 1989: 506) benliğin bu yönüyle kültür arasında bir ilişkisi bulunmaktadır.

Cooley, benliğin çocuklukta oluştuğu ve toplumsallaşma ile geliştiğini ayna benlik kavramı ile açıklamıştır. Benlik süreci, insanların kendi kültür ve toplumu tarafından kabul gören davranış, değer ve tutumları yakın ve uzak çevredeki kişileri gözlemleyerek ve iletişime geçerek öğrenmesidir. Doğumdan ölüme kadar devam eden bu süreçte insanın kendini nasıl gördüğünün yanında diğerlerine karşı nasıl görüldüğünün zihinsel tasavvuru ve bununla ilgili hissettiği olumlu ve olumsuz duygular benliğini düzenlenmesinde etkilidir. Örneğin kişi; anne, baba, arkadaş ve diğer kişiler tarafından nasıl görüldüğünü hayal eder. Ardından onların kendi hakkında ne düşündüklerini; utangaç, komik vs. gibi nasıl değerlendirdiklerini düşünür; diğerlerinin değerlendirmeleri ile ilgili düşünceye dayanarak kendiyile ilgili duygular geliştirir; “iyi bir insansın”, “titizsin” “öfkeliisin” gibi söylemler kişinin başkalarının aynasında kendisini görmesidir. Bu deneyim, görünüşte kendini tanıma olmakta geniş anlamda ise kendini diğerlerinin ona karşı gösterdiği tepkilerde ve ilettikleri mesajlarda kavramasını kapsamaktadır (Bilgin, 2007: 83). Dolayısıyla benlik, diğerlerinin davranışlarından yapılan çıkarsama ve yorumlamalardan etkilenmektedir. Bu yorumlarda kişilerin bilişsel ve kişilik yapıları, geçmiş deneyimleri, duygusal durumları ve beklentilerinin önemli etkenler oldukları bilinmektedir (Dikeçligil ve Çiğdem, 1991: 417-425). Kısaca birey, toplumsal konumunu ve nasıl bir insan olduğunu başkalarının kendisine davranışlarından çıkarmaktadır. Bu bakımdan benlik sosyal etkileşimle ilgilidir. Nitekim Mead’a (2017) göre de benlik, toplumsal deneyimlerle ortaya çıkmaktadır. Mead benliğe ben (I), ve kendim (me) olarak bakar. Ben, kendisinde bulunan kişilik özelliklerini yansıtır toplumsallaşmamıştır, kendim ise sosyal benliktir (oynadığı rolle tanımlanan kimliği). Mead’ın benlik kavramında benlik, esas olarak bir kişinin başkalarıyla etkileşimlerinden kaynaklanan, refleksif eylemden doğan insan zihninin bir fenomenidir (Mark ve June, 2012: 478-479). Benliğin "Beni/Bana" kısmı, kişinin uyması gereken kurallar ve yerine getirmesi gereken talepler olarak toplum tarafından dayatılan, dışsal bir yönünü ifade eder. Diğer yanda ise bu dışsal sosyal

beklentilerin değerlendirildiği, kaydedildiği ve nihayetinde ifade bulduğu içsel benlik çekirdeği olan "Ben" yer alır.

Mead'a göre ön hazırlık (taklit), temsili oyun (rol üstlenme) ve oyun olmak üzere benlik gelişimi üç aşamadan oluşur. Taklit ile başlayan süreç, yakındaki kişilerin bakış açısına odaklanma, onların inançları ve davranışlarını dikkate alma olarak devam eder. Sonunda ise toplumun inançları ve davranışlarını anlama, çoklu roller arasında denge kurma, başkalarının verdikleri tepkileri önemseme gibi etkileşim süreçleri öğrenme ve toplumun bir parçası olmayı sağlamaktadır. Bunların yanında rollerle bağlantı kurup hem rolleri hem de rollerin duygusal durumlarını kavrar. Örneğin evcilik oynayan bir çocuk misafir ağırlamayı ve misafire nasıl davranılacağını duygusuna da sahip olur. Böylece diğerlerinin kendine ve birbirlerine gösterdikleri tutumları zihninde örgütler. Kendine dıştan bakmaya başlar. Başkalarının verdikleri tepkiyi önemsemeye başladığında ise onların beklentilerine göre hareket eder. "Diğeri" çocuğun örgütlediği tutumlar bütünüdür. Diğerini benliğinin birliğini sağlayan bir grup gibi düşünür. Bu aşamada sosyal grubu, davranışlarını yöneten, normların, tutumların örgütlenmiş bir topluluğu olarak benliğinin bir parçası haline gelmektedir (Bilgin, 2007: 80). Mead'a göre diğerinin beklentisi beni şekillendirmektedir. Benlik başkasının tutumlarını ve normlarını içselleştirme süreciyle oluşur. Birey, gündelik yaşamda ve farklı alanlardaki etkileşimlerinde, iletişim tarzını değiştirir. Bu etkileşimlerde aldığı geri dönüşler, imajlar, göstergeler, ses, jest ve mimikler bireyin kendine dair düşüncelerini etkiler. Kısaca benlik, kişilerarası ilişkilerde oluşmakta ve değişmektedir. Sosyal etkileşimlerle ait olunan topluluğun/grubun rollerini üstlenildiğinde ise sosyal benlik oluşmaktadır. Grubun oynadığı rol benliğin "Beni/Bana" parçası aracılığıyla gerçekleştirilir (Bauman, 1998: 37).

Sosyal benlik (sosyal kimlik), bireyin, toplumun genel bakış açısının kendisine yönelik yansıması olarak tanımladığı inançtır. Başka bir deyişle, sosyal benlik, bireyin kendisini toplumun gözünden algılayışı ve çeşitli gruplardaki üyeliklerine, aidiyetlerine işaret eder (cinsiyet, din, milliyet, meslek, politik görüş). Kişinin bu gruplardaki aidiyetleri ile sosyal olarak özdeşleşmesi ve bu özdeşleşmelerinin toplamı o kişinin sosyal kimliğini verir. Kişisel benlik ise kişinin

psikolojik, bedensel ve zihinsel özellikleri, bireysel tepkileri gibi özel vasıflarına işaret eder (Arkonaç, 2005: 260). Kişisel kimlik bireyin özgün özelliklerine odaklanırken, sosyal kimlik bireyin dahil olduğu sosyal grup hakkında sahip olduğu bilgi ve bu grup üyelerine yönelik duygularını ifade eder. Sosyal kimlik, bireyin belirli bir gruba ait hissetmesini sağladığından ve grupla sosyal özdeşleşmesini desteklediğinden dolayı kolektif bir yapıdadır. Başkalarının tepkilerine göre şekillenen bu süreçte, toplum ve benlik bir bütünün iki tamamlayıcı parçasıdır; biri diğerinin varlığını gerekli kılar (Budak, 2021: 661). Birey, bulunduğu toplumu, etkileşim yoluyla ve bu gerçekliğe atfettiği anlamla içselleştirir. Dolayısıyla bireyin biyolojik ve psikolojik yönünü temsil eden kişisel benlik ile sosyolojik yönünü temsil eden sosyal benliğin birleşimi, içselleştirme sürecini oluşturur. Nitekim Goffmann, bu süreci üzerinde birçok çivisi olan askı metaforuyla anlatmıştır. Benlik askı; rollerde bu askıya asılan giysilerdir. Yani ona göre benlik rol yapma oyunudur. Goffman'a (2014) göre kişinin görünüşüne önem verdiği ne kadar insan grubu varsa, birbirinden farklı o kadar toplumsal benliği vardır. Okul, aile, çevre gibi grupların hepsine farklı bir yüzünü (tutum ve davranışını) gösterir ve bulunduğu ortama göre bu yüz değişmektedir (2014: 56). Davranış, söz, giyim kuşam ile farklı rolleri bilinçli tercih ederek üstlenir ve benliğini sunar. Sahnelenen benlik, sahnede belli bir karakteri canlandıran bireyin başkalarına vermeye çalıştığı güvenilir bir imaj olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bu imaj bir kişiyle ilgili olarak oluşturulsa ve böylece o kişiye bir benlik atfedilmesini sağlasa da bu benlik ona sahip olandan değil, onun tüm eylemlerinin toplamından gelir ve olayların şahitlerce yorumlanmalarına imkân veren nitelikleri tarafından yaratılır. Yani, benlik oluşturma ve yaşatma araçları askının kendisinde bulunmaz; aslında bu araçlar çoğu kez toplumsal kurumlarda (rollerde) bulunur. Kişiler roller aracılığıyla birbirini tanımakta ve birbirleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu bilgiler ışığında diğer kişiler hakkında da ön yargılarını test edebilmektedirler. Bu anlamda etkileşim ile benlik duygusunu geliştirmektedir.

Ben nasıl bir insanım sorusu benlik ile ilgili iken ben kimim sorusu kimlik ile ilgilidir. Benlik, kişiyi özelliklerine göre tanımlayan kişiyi diğer kişilerden ayırt eden nitelikler ve kişilerarası farklılıkları vurgulayan bir kavramdır. Kimlik kavramı ise kişiyi toplum içinde belli konum ve konumlara yerleştirir (Hortaçsu, 2007: 63).

Kimlik yalnızca bireyin kendisiyle ilgili bir anlatı değil, aynı zamanda ait olduğu sosyal çevreyle olan bağ üzerinden şekillenen bir özelliktir (Bilgin, 1994: 224). Nitekim Giddens, bireyin kendisiyle ilgili anlatılarının dış dünyada ortaya çıkan olaylarla bütünleşmesi, etkilenmesi sürecini kimliğin kırılğan doğasıyla açıklamaktadır (Giddens, 2010: 77). Çünkü kimlik aynı zamanda öz değişimleri göz önünde bulundurarak bir gelenekte yürümektir. Hem değişebilirliğin hem de bütünleşmenin dengesini sağlar (Bilgin, 2007: 88). Bu anlamda kimlik sürecinde diğeri, öteki kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Öteki (bireyin dışındaki) ile kurulan ilişki kimliği belirlemektedir. Kimlik sadece iç süreçleri ayırt edici özellikleri kapsamamaktadır. Sosyalliği, etkileşimi de barındırmaktadır. Birey dışardakiler ve diğerleri ile kimliğini anlamlı hale getirmektedir. Bu bakımdan hem farklılaşmayı hem de özdeşleşme ile inşa olur. Kimlik terimi hem kendi içinde kalıcı bir aynılığı (kendiyile aynılık) hem de başkalarıyla bir tür özsel karakterin sürekli paylaşımını ifade eder (Mohr, 2017: 102). Böylece kimliğin oluşumunda öteki, rol, taklit, aidiyet gibi birçok faktörden söz edilmektedir.

Kimliğin oluşumu hayat boyu devam eden bir süreçtir. Ailede taklit ve özdeşleşmeyle özsaygı, kendine güven, öz değerlilik gibi kimlik boyutları gelişmeye başlar. Değerler sistemi, kültürel kodlar öğrenilir böylece aidiyet grupları yani katılım sağlanan “biz”ler içselleştirilmektedir. Bu model alma aileden sonra okul, arkadaş grupları, yakın çevreye doğru genişler (Bilgin, 2007: 87-88). Roller, benlik tarifini şekillendirir. Açık bir şekilde tarif edilmiş bir role sahip olmak kimliğe çok önemli katkılarda bulunur (Arkonaç, 2005: 284). İzleyiciler karşısında idealize edilen kendilik anlayışını sürdürmek için rol performansının canlandırılması sosyal yapının bir parçası olmayı sağlar (Qin, 2018: 12). Sosyal çevreden alınan uyarılma veya kendiyile ilgili bilgilerin işlenmesini içeren kimlik (Simon ve Trötschel, 2008: 90) roller ile gösterilmektedir.

Kimliğin bireysel ve sosyal iki temel boyutundan söz edilebilir. Bireysel kimlik; bireyin psikolojik özelliklerine, bedensel ve zihinsel kapasiteleri gibi özel vasıflarına işaret etmekte olup onu diğer bireylerden ayıran özellikler bütününe içine almaktadır. Sosyal kimlik ise daha çok ait olunan sosyal, siyasal, dinsel, etnik ekonomik gruplara vurgu yapmaktadır. Kişinin sosyal dünyada kendini nasıl

tanımladığı ve nereye konumladığı ile ilgilidir (Yapıcı, 2006: 211,212). Sosyal kimlik kavramı, çeşitli gruplara aidiyetin bireyi ne ölçüde tanımladığı ve tanımlamada bireysel özelliklerin katkısının ne olduğunu anlamayı sağlamaktadır. Dolayısıyla hem kişisel hem de sosyal kimlik parçaları barındırmaktadır. Sosyal kimlik kuramına göre birey, duygu, düşünce davranışlarını belirlemede sosyal gruplar önemli bir yere sahiptir. Bireyin ait olduğu gruplara göre sosyal kimliği şekillenmekte ve ait olunan grup ön plana çıkarılmaktadır (Demirtaş, 2003: 129, 130). Tajfel'e göre (1982: 2) sosyal kimlik, bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden, duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır (Karakitapoğlu, 1999: 53). Diğerlerine ilişkin davranışları belirli kişiliği, becerileri, tutum ve düşünceleri olan biricik varlık olarak değil, toplumsal bir grubun üyesi yeni bir kimlik ile belirlenir. Yani sosyal kimlik belirginleştikçe kişisel kimlik, gölgede kalır. Birey olarak davranmak yerine bir grup üyesi olarak davranılmaya başlanır (Demirtaş, 2003: 130, 134). Aynı sosyal kategorinin, grubun üyesi olan bireyler, birbiriyle aynı görüşleri paylaşır, benzer şekilde düşünüp hareket ettiklerini çevredeki olayları grubun bakış açısından deneyimledikleri anlamına gelir. Bu durumda grup kimliği, kimliğin bir parçası olacaktır (Qin, 2018: 14). Sosyal gruplar ben kavramı içinde erir. Artık grup bireyin ben'in bir parçası olmuştur. Grupla özdeşleşen birey, grubun normlarını ve özelliklerini kendi benliğine atfeder. Kendi neliğini grubun parçası olarak algılar, grup üyeliği, kişisel kimliğin, yerini, sosyal kimliğe bırakmasına yol açar (Kelly, 1993: 60; Meşe, 1999: 19;) Yani, birey olarak değil, belirli sosyal sınıfların üyeleri olarak hareket edilmektedir. Bu durum kişilerin bir toplumsal yapı içinde, kendilerinin ve diğerlerinin yerlerini tanımlamalarına yardımcı olur. İnsanlar, ben-tanımlamalarını önemli sosyal sınıflara üyeliklerinin bilinciyle türetirler (Mlicki ve Ellemers, 1996: 98). Her bir aidiyet sağlanan sosyal gruplar bireye özdeşleşme modelleri sağlamaktadır. Bunun yanında her bir grup belli bir yaşam ve anlam dünyası oluşturmaktadır (Meşe, 1999: 3). Kültür, aile, referans gruplarının hepsi yaşamı ve anlam dünyasını etkilemektedir. Yani birey içinde bulunduğu toplumdan bağımsız değildir. İçinde bulunduğu grup ile bulunduğu mekânda ya da kurduğu bir sosyal ağda kimliğini öğrenmektedir. İçinde bulunulan kültür kimliği inşa etmekte kimlikte kültürü beslemektedir. Birey belli grubun üyesi olmakla o grubun kimliğini

de taşır. Bu bakımdan kimlik hem grup içinde hem de gruplar arası ilişkilerde inşa olmaktadır (Yapıcı, 2006: 219). Dolayısıyla toplumsallaşma ve kimlik inşası birbiriyle yakından ilgilidir. Toplumsallaşma sağlanan ortam, bireyin sosyal ve bireysel algılarına, davranışlarına biçim vermektedir. Bu anlamda ne kadar farklı grup varsa o kadar sosyal kimlik bulunur. İnsanlar birden fazla rol üstlendikleri, birden fazla grubun üyesi oldukları için fazla kimliğe sahiptir (Qın, 2018: 3). Kimlik, sosyal ağlarda sahip olunan konum ve oynanan rolle ilişkili içselleştirilmiş anlam ve beklentilerinin parçaları (Mark ve June, 2012: 74) olduğu için her iletişimde farklı bir kimlik üstlenilmektedir. Fakat bu sosyal kimlikler yani grup kimlikleri genel kimlikle yakın ve tutarlı olacaktır.

Bireyin grup bakış açısıyla kendini değerlendirdiği ve davranışını şekillendirdiği için toplumsallaşma sürecini analiz etmede benlik önemli bir kavramdır. Benliğin kişisel yönü olduğu gibi toplumsal yönü bulunmaktadır. Benlik gelişimin daha çok sosyal etkileşim ve toplumsallaşma sürecinde rol, taklit ve diğerinin bakışından etkilenmektedir. Bu yönüyle toplumsal olarak benlik kavramı, grupların bireyler üzerindeki tutum ve davranış duyguları hakkında bilgi sahibi olmak, bireylerin dünya ve kendileri hakkında nasıl düşündüklerini anlamak için temel parametrelerden biridir. Bu bağlamda benlik ve kimlik kavramı, gruplara aidiyeti ve sosyal etkileşimleri içerdiği için toplumsallaşma süreci açısından önemlidir.

3. Kişiliğin Tanımı

Her bireyin kendine has özelliklerinin olması ortak bir kişilik tanımını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan genellikle kişiliğin farklı noktalarına dikkat çekilerek tanımlanmaya çalışılmıştır. Kişilik, bireyin çevreye uyumunu belirleyen karakteristik davranış örüntüleri ve düşünme biçimi olarak (Atkinson ve diğer. 1995: 523) ifade edilmiştir. Bu tanıma göre kişiliğin hem dışardan görünen diğerleri tarafından algılanan özelliği hem de her bireyin kendine özgü zihni yapı, davranış eğilimi vurgulanmaktadır. Bireyin kendini ve başkalarını yorumlama yollarında, duygusal tepkilerin yoğunluğunda, kişilerarası ilişkilerde kişilik ortaya çıkmaktadır (Mehmedoğlu, 2004: 263). İnsanın fiziki varlığının ötesinde, onun tüm maddi

manevi varlığı (belleği), değerleri (dindarlığı, sporculuğu vs.) şahsi- psikolojik durumu ve özellikle kişinin çevresiyle olan tüm münasebetlerini belirleyen, onu başkalarından ayırt etmeye yarayan huy, alışkanlık, savunma mekânizmaları ve davranış şekilleri (tepki hızı, konuşma tarzı) gibi özelliklerinin oluşturduğu bütünlüğü ifade etmektedir (Seyyar, 2004: 747-751). Kişi anlamına gelen şahıs kelimesinin Latince'deki karşılığı “persona” kelimesi, bugün kullanılan “rol” ifadesi ile de yakından ilgilidir. Tiyatro sanatçılarının her role göre kullandığı maskeler mevcuttur. Her bir maske (persona/shahıs) bir role karşılık gelmektedir. Ve bu roller hem birey hem de başkaları üzerinde bir etkiye sahiptir. Rollerin altında kişinin değer yargıları, doğuştan getirdiği huylar gibi başka bir varlığı vardır. Bu varlık kişiyi diğerlerinden ayırmakta kurduğu ilişkilerde verdiği tepkide, savunma mekanizmasında, kendini ifade biçiminde görülmektedir. Kişilik ise oynanan bütün sosyal rollerin toplamıdır. Maskelerdeki sürekli sabit ifadeler; kişiliğin tutarlı ve devamlılık özelliğini vurgular (Uysal, 1996: 25).

Tutarlı davranış, bireyin her yerde aynı davranış kalıplarını göstermesi ve bu davranışın zaman ve mekân içinde değişmeye direnç göstermesidir (İsen, Batmaz, 2002: 129). Kişinin çevreyle kurduğu münasebeti, algılayışı ve bunu kendi zihni ile sürekli denetim altında tutmasının tutarlı olması ifade edilmektedir. Örneğin iş yerinde hızlı olan bir birey, günlük hayatında da hızlı davranacaktır. Uyumlu olan bir birey iş dışındaki hayatında da uyumlu davranış sergileyecektir. Kısacası kişilik bireyin kendine has özelliklerini, ilgilerini, yeteneklerini, bireyi diğer bireylerden ayıracı özelliklerini ve başkaları ile benzer yanlarını da nitelemektedir (Burger, 2006: 23). Kişinin davranışlarında tutarlı olması kendisi ve çevresi açısından bir ön kestirimde bulunmayı sağlamaktadır. Tahmin edilebilirlik kişi hakkında güveni meydana getirir aynı zamanda belirsizliği ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanında devamlılık kişiliğin önemli özelliğidir. Özakpınar'ın tanımına göre kişilik, kişiler arası etki ve tepki çerçevesinde gelişir. Ayrı bir davranış olgusu değil, zaman boyutu üzerinde çok çeşitli sosyal ilişki durumlarında sergilenen davranışlara bakarak yapılan bir kavramlaştırmadır. Bu durumda seçilen tepkiler rastgele ortaya çıkmamakta belli bir örgü düzeni şeklinde meydana gelmektedir (2011: 163). Bu bağlamda belli bir süreç ve sosyal ilişki durumları kişilik üzerinde etkiye sahiptir.

Davranışların birbirine bağlı olması da kişiliğin etkisi ve etkilediği bir alan olarak araştırılmasına olanak sağlamaktadır. Başka deyişle, bireyin ruh ve beden bütünlüğü ile yakından ilgili ve bunları kapsamaktadır. Bu iki boyuttaki değişimler davranışların üslubunu ve içeriğini belirlemektedir. Bu bağlamda birey maddi ve manevi gelişimine devam ettiği müddetçe kişilik kavramının içeriği de değişmektedir. Her bireyin yemek yeme alışkanlığı, insanlarla iletişimi, olaylara yaklaşımı, ilgilendiği konu farklıdır. Bunun yanında zaman içinde davranışların aynı kalması, değişmemesi, sık sık tekrar etmesi ve bu davranışların birbiri ile bağlantı içinde somut olarak görülmesi kişilik kavramını açıklamaktadır. Örneğin; “Ali Bey bir kitapçı ve konuşmayı sevmez” ifadesi Ali Bey’in kişiliği hakkında bir nebze bilgi verir. Aynı zamanda “Ali Bey dükkâna gelen müşterilerine kitap hediye etme konusunda cömert davranır, yardım etmeyi sever” ifadesi süreç içerisinde benzer durumlarda yine aynı davranışı sergileyeceği bu davranışının değişmediği anlaşılabilir. Bunların yanında Ali Bey’in sahip olduğu bütün kişilik özellikleri kendi ve çevresiyle olan ilişkisinde ortaya çıkacaktır. Kendisiyle iletişime geçen müşterisi Ali Bey hakkında konuşmayı sevmeyen, yardımsever olarak tutarlı, yapılaşmış bir kişilik olarak zihninde kodlayacaktır. Bu anlamda kişilik hem kendi dünyamızı hem de başkalarını da tanıyabileceğimiz ön kestirimde bulunabileceğimiz referans noktaları sağlamaktadır. Kişiliğin oluşumu iki temel üzerine inşa edilmektedir. Birincisi insanın yaratılışı itibariyle getirdiği özellikler, ikincisi ise bireyin yaşamı boyunca oluşan tecrübeleri sonucunda kazandığı özellikleridir. Kalıtsal özellikler için mizaç, sonradan kazanılan özellikler için karakter kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır (Turan, 2009: 16). Kişilik değer yargılarını barındıran karakter ve doğuştan getirilen mizacı da içermektedir.

Kişiliğin çeşitli yönleri tab, mizaç, hulk (ahlak) kelimeleri ile anlatılmaktadır. Tab ve tabiat kişiliğin doğuştan gelen temel unsurlarını anlatmaktadır. Mizaç ve hulk ise ahlaki kişilikle ilgili (Hökelekli, 2010: 207) olsa da mizaç doğuştan gelen çabuk öfkelenen, uyum yeteneği gibi kalıcı özellikleri ifade etmektedir (Cicceralli ve White, 2018: 406). Başka bir ifadeyle mizaç, belli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımında değişmesidir. Tez canlılık, soğukkanlılık, çabuk sinirlenme, neşeli ve esprili olmak gibi özellikler buna örnek olarak gösterilebilir. Davranışlar, insanın

huyundan mizacından etkilenmektedir (Ceylan, 2019: 55). Örneğin; mizacın bir tohum olduğu düşünüldüğünde bu tohumun cinsi, iyi yetişmek için nelere ihtiyaç duyduğu, meyve verip vermeyeceği gibi tüm bilgiler içinde saklıdır. Kişilik ise bu tohumdan yetişen ağacın tamamına karşılık gelmektedir. Doğuştan gelen ve değişmeyen mizaç, içsel ve dışsal faktörlerle yaş, cinsiyet, zekâ, aile, eğitim, sosyal yaşam kültür, inanç ile etkileşerek yaşam boyu değişebilen kişiliği oluşturmaktadır (Selçuk, Yılmaz: 2017: 13) Doğuştan getirilen kararlı, daha az değişebilen yapının kültür, inanç, eğitim gibi çevresel yapılarla karşılaşması sezgi, hissetme ve davranış olarak ete kemiğe bürünmesi kişiliktir. Her mizaç farklı olduğundan aynı çevresel yapılar (aile, kültür, inanç, yaşanan olaylar, eğitim, çevre) her kişide farklı tepkilere sebep olacaktır. Bazı kişiler bir olay karşısında çok şiddetli duygulanım yaşarken bazı kimselerin duygulanımı çok yüzeysel gerçekleşebilir. Bireysel farklılıklar doğrudan bu duygulanımlarda kişiliğin ilgi alanını oluşturmaktadır (Barbu, 1971: 15). Genel davranış ve duygu kalıpları (mizaç), çevreyi şekillendirmekte çevre de huyun (mizaç, davranış ve duygu kalıbının) kararlı kişilik özelliklerine dönüşümünü şekillendirmektedir (Burger, 2006: 356). Bireyin çevresindeki kişileri belirlemesi mizacı doğrultusunda şekillenirken sosyal çevre de duygu ve davranış kalıplarını pekiştirmektedir. Bireyin okuma ile ilgili merakı onu yine okuma ile ilgili bir çevreye itmekte seçtiği çevrede bireyin okumayla ilgili sevgisini, ilgisini pekiştirmektedir. Bunun yanında sosyal grup veya dini gruplar için de aynı durum geçerlidir. Birey kendi mizacına/ özüne davranış ve duygu kalıplarına yakın olan grubu tercih etmekte o grupla vakit geçirdikçe kendi duygu, düşünce ve davranış kalıbını da pekiştirmektedir.

Hipokrat ve Galen mizacın bedenin dört fiziksel sıvısının (kan, sarı safra, kara safra, balgam) arasındaki dengeyle ilişkili olduğuna (Cicceralli ve White, 2018: 406) inanmışlar, tıp tarihinde Mısırlı hekimler hastalık sebebi olarak bu dört unsurun kirlenmesini göstermişlerdir. Bu Ahlat-ı Erbaa fikri İslam dünyasında da benimsenmiştir. Dört sıvı İslam dünyasında mizaç teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Demevi, balgami, safravi ve sevdai gibi psikolojik tasniflere gidilmiştir. Tabii mizacın (doğuştan getirildiği düşünülen eğilimler: çabuk öfkelenme, korkak tabiatlı olma, şehvete düşkün olma, her şeye kederlenme) belirli davranışları ortaya

çıkarması ahlâk-ı erbaa ve ahlak (huy) arasında bir bağ kurulmasına yol açmıştır (Demirhan Erdemir, 1989: 24). İlk, orta çağ düşünürleri ve İslam düşünürleri tedavi yönteminde kullanılan dört unsurun mizaç ve kişilikle ilişkisi üzerindeki etkisine değinmiştir. Duygusallık (öfke, sinir, duygusallık vb.), etkinlik (hareket) ve sosyallik (yakınlık ve etkileşim) olarak üç mizaç boyutu üzerinde duran düşünürlerde olmuştur (Burger, 2006:353). Bu anlamda kişilik, mizacın yapısal içeriği ve dış uyaranlara verdiği duygusal, zihinsel ve davranışsal tepkilerin toplamıdır.

Kişilik davranış, tutumlarda toplum kurallarının ve ortak ahlakın uygulandığı yerlerde fiziksel olarak görüldüğü gibi, duygu, huy, zekâ, güdü gibi fiziksel olmayan alanlarda da bulunmaktadır. Bireyin alışkanlıkları, gündelik hayatı ve çevresiyle olan etkileşiminde, üslubunda görünmektedir. Kısacası kişilik büyük bir bütün halinde bireyin, özgün biricik olarak çevresine ve kendisine temsil ettiği, kişiyi kendisi yapan, maddi manevi değerleri barındıran görüntüdür. Kişiliğin görünümünden olan davranış da belli bir anlam dünyasının ürünüdür. Kişinin kurduğu referans aldığı anlam dünyasına göre kişilik oluşmaktadır. Yani davranışı şekillendiren hangi anlam dünyası (inanç sistemi, din vs.) ise kişiliği belirleyen de o olacaktır. Kişilik bir şehre hâkim bir tepeden bakmak gibidir. İlk bakışta her şey sakin, dingin ve bir bütün görünür. Fakat daha derinden daha teçhizatlı merceklerle bakıldığında o yapıda birçok hareketlilik görünür. Gidişler, gelişler, tamir edilmeler, yıkılmalar, dumanlar, sesler ve daha birçok şey. Hepsi aslında o yapının içindedir. Bu bakımdan kişilik sadece ses, bozulma genel anlamda değişim ya da kararlılık olarak tanımlanamaz. Kişilik bu bütünü oluşturan (değişim ve sabitliği) her şeyi kapsamaktadır.

4. Kişiliğin Şekillenmesinde Aile, Kalıtım ve Çevrenin Etkisi

Bireyler hakkındaki ilk izlenimler fiziksel özellikler, davranış ve tutumlar üzerinden başlar ve etkileşim arttıkça daha soyut ve betimleyici özellikler eklenir. İşte bu betimleyici özellikler “kişilik özelliği” olarak ifade edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2013: 242). İlk tanışılan insanları zihinde hazır olan kişilik özelliklerine göre değerlendirilip tanımlanır; örneğin, verme konusunda eli bol olan birini cömert olarak nitelendirir ve o kişi zihin dünyasında cömert olarak betimlenmektedir. Ve dolayısıyla kişiye karşı tutum ve davranışlar da bu tanımlamaya göre şekillenir. Huy

(doğuştan gelen mizaç), karakter (değer yargıları, ahlaki davranışlar) ve yetenek gibi unsurlardan oluşan kişilik, kalıtım ve bedensel yapı faktörleri, ailesel faktörler, sosyal yapı ve sosyal sınıf faktörleri, coğrafi ve fiziki faktörler, iletişim hatta doğum sırası gibi faktörlerden etkilenmektedir.

Birey doğmadan önce kalıtım yoluyla kişiliği etkilenmekte dolayısıyla daha dünyaya gelmeden önce kişilik şekillenmektedir. Doğduktan sonra bedensel faktörler, aile yapısı, ailede verilen değerler, fiziki yapı da kişiliği etkilemektedir. Tüm bu kalıtım ve çevre faktörleriyle harmanlanan bireyler kendilerine özgü bir davranış oluştururlar. Ve bu davranışlar süreç içerisinde belli tutarlı kalıplara dönüşür. Böylece bireyin içinde oluşan duygu, düşünce dış dünyaya tutum ve davranış olarak yansır ve her bir kişiye özgü bir kişilik meydana getirir. Kalıtım, kültürel ve fiziksel çevre, kişisel ve grupsal deneyim etmenleri kişiliğin oluşumunda etkili olmaktadır. Bu özellikler çerçevesinde birey, dünya ve içindekilerle ilişkisini ayarlamaktadır. Dolayısıyla kişilik oluşumunda kalıtım ve çevre faktörleri ön plana çıkmaktadır.

Biyolojik yapı, kişiliğin oluşumu üzerinde etkilidir. Kişilik üzerinde önemli bir etkiye sahip olan zekâ, duygusal yatkınlık, algı keskinliği vb. kalıtım yolu ile geçen özelliklerdir (Koptagel, 1982: 278). Bireyin aileden aldığı kalıtım yoluyla geçen mizaç özellikleri ve sonradan sosyal çevrenin de dâhil olduğu ahlaki değerlerle ördüğü karakter, tutum, davranış ve tepkilerin belirlenmesi ise sosyal durumlarla ilgili olmaktadır. Birey, sosyal deneyimler içinden geçerken belli bir mizaç (doğuştan gelen eğilimler, duygu ve davranış kalıpları) temeli üzerinde onun karakter (değer ve ahlak yargıları) yapısı oluşur. Sonuçta bireyin bilişsel kapasitesinin sınırları çerçevesinde onun kişiliği biçimlenir. Böylece eylemlerin belirlenme süreci daha da karmaşıklaşır. Birey artık kişiliğin kendine özgü bakış açısından sosyal durumları değerlendirir (Özakpınar, 2011: 165). Bilme, anlama, karar verme gibi süreçler mizaç, karakter yapısı ve sosyal durumdan etkilenmekte bu durum kişilik yapısını da şekillendirmektedir. Her bireyin bu üçlü sistemi farklı işlediği için sosyal dünyayı da her birey farklı analiz edecek ve olayları değerlendirecektir. Bireysel olarak görülen her davranış aynı zamanda bir toplumsallık barındır. Bunun görülebileceği alan ise kültürdür. Kültür, insanın kişiliğini kalıttan daha fazla etkilemekte yeme

alışkanlıkları, ahlaki ve dini değerler, temizlik standartları ve giyim tarzı gibi birçok alanda kişiye davranış kalıpları sunar (Luthans, 1989: 127) Dolayısıyla içinde bulunan toplumun gelenek ve görenekleri bireyi şekillendirmeye başlar (Ceylan, 2019: 58).

Kişiliğin şekillenmesinde yetenekler, örnek alma, taklit etme, ailede ve çevreden öğrenme ve sosyal etkiler etkili olmaktadır. Yani kişiliğin oluşmasında sosyalleşme süreci önemlidir. Öğrenmenin ilk ve en önemli yeri çoğunlukla aile ortamı olmaktadır. Aile, yalnız kalıtsal yönden değil psikolojik, zihinsel ve duygusal bakımdan da çocuğu etkiler (Tutar, 2015: 281) Büyüklerin, davranışları, tutumları, tüketim kalıpları, yaklaşımları vb. özellikleri çocuğun kişiliğini etkileyecek ve şekillendirecektir (Barlı, 2010: 78). Anne babanın birçok kişilik özelliği taklit edilirken ahlaki, kültürel, politik, dini değer ve standartları da benimsenir. Kişinin aileden aldığı değerler, zihin dünyasını oluşturur. Neyin doğru neyin yanlış olduğu, nasıl yemek yenileceği, misafirde oturma kuralları, giyme biçimleri ve bunun gibi gündelik pratik ve ahlaki, toplumsal değerlerin hepsi önce aile kurumunda bireye verilir. Geleneksel toplumların büyük bölümünde, bir kişinin içinde doğduğu aile büyük ölçüde, bireyin yaşamının geri kalanında yer alacağı toplumsal konumunu belirlemektedir (Aydın, 2020: 205). Bu anlamda bireysel olarak düşünülen davranışlarda kültürün yansıması bulunmaktadır. Bireyin yaşadığı çevre ailesinin sosyal ortamı bireyin kişiliğini dolayısıyla toplumsallaşmasını da etkilemektedir. Ailede başlanan kişiliği şekillendirme süreci akranlar, kitle iletişim araçları, bilgi ve eğitim ile şekillenmesi devam eder (Morgan, 2009: 298, 347). Ailenin dışında çevre bireye değer aktarımı yapmaktadır. Akran grubu, okul, öğretmen ve bireyin sevdiği değer verdiği her kişi, sosyal medya değerinin aktarımında görev almaktadır. Birey kök değerlerini aldıktan sonra sonradan verilen değerleri kendi süzgecinden geçirerek ele alacak ve belli bir kişilik yapısına sahip olacaktır. İç dünyasında aile, çevreden aldığı, duygu, düşünceleri ise davranış ve tutum olarak yansıtacaktır. Davranışların tekrarı, hatırlanması bireye özgü onu diğer bireylerden ayıran davranış bütünü haline gelecektir. Bu davranış bütünü ise kişilik olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak kalıtım, kültürel ve fiziksel çevre kişiliği etkileyen faktörler arasındadır. Yetenekler, örnek alma taklit etme ve gözlemler bireyin yaşamının geri kalanında yer alacağı

toplumsal konumunu belirlemektedir. Aile ve çevreden alınan değerler bireysel muhayyileden geçtikten sonra kişiliği belirleyecektir. Bu bakımdan her ne kadar kişiliği etkileyen farklı faktörler bulunsun da çevresel faktörlerin daha belirleyici olduğu görülmektedir.

Kişilik hakkında gerekli malumata sahip olmak için belli kuramlar etrafında açıklamalar yapılmıştır. Kişilik, nitelikleri açısından bebeklikten olgunluk çağına kadar birtakım değişikliklere uğradığı için buna bağlı olarak birçok kişilik tanımları ve bu çerçevede kişilik kuramları bulunmaktadır.

5. Kişiliğe Kuramsal Yaklaşımlar

Kişilik kuramlarındaki farklı bakış açıları ve farklı pencereler birbirini tamamlamaktadır. İnsan çok komplike bir varlık olduğu için farklı kuramlara ihtiyaç olmuştur. Her yaklaşım, davranıştaki bireysel farklılıkları açıklamak için belli bir referansı temel almaktadır. Örneğin Psikoanalitik kuram, Freud'un kuramını (kişiliğin bilinçdışı süreçlerle belirlendiği) temel almış fakat bu kuramı geliştirip değiştirmiştir. Bilinçdışı zihnin rolüne odaklanmıştır. Davranışsal/ sosyal öğrenme bakış açısı davranışa odaklanmıştır. İnsancıl / hümanist bakışta özgürlük ve insanın iradesi önemlidir. Bilişsel bakış açısı her şeyin bellek, algı, düşünce ve zihin ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Sosyokültürel bakış, kişilerin içinde yaşadıkları kültür ile anlaşılabilirliğini söylerken evrimsel bakışta ise davranışların temelleri önemsemektedir. Bu kuramlar kişiliği daha ayrıntılı değerlendirmiştir. Örneğin saldırganlık, depresyon, itaat, ilişkiler konusunda her kuram farklı bir pencere sunar. Psikanalitik açıklama bilinçaltının dışarıya yansıtması olarak; Ayırıcı özellik yaklaşımı, davranışın kararlılığına ve bireysel farklılıklara; Biyolojik yaklaşım, kalıtsal eğilime; insancıl yaklaşım, doğuştan davranışın bilindiği fakat uygun koşullar ile büyümeleri durumunda önüne geçilebileceğine; davranışsal/sosyal öğrenme yaklaşımı, davranışın öğrenildiğine; bilişsel yaklaşım, davranışın nasıl yorumlandığına; evrimsel kuram, davranışın kökenine ve biyolojik bedeni korumaya yönelik olduğuna odaklanmaktadır. Bu kuramlardan biri kişilik kuramlarıdır.

Cattel ve Eysenck kişilik kuramı, kişiliği insanın gerçek veya gizil davranış yapılarının tümü şeklinde tanımlamıştır. Kişiliği oluşturan faktörlerin hiyerarşik bir

biçimde sıralanmasına dayanır. İnsancıl kişilik kuramı; kişiliği açıklamak için sadece dış faktörlerin yeterli olmadığını ve davranışın bireylerin dünyayı algılamasına göre oluştuğunu ifade eder. Maslow'un bütünsel dinamik kuramı; Bireyin her davranışının ihtiyaçları tarafından güdülendiğini ve davranış ihtiyaçların hiyerarşinin belirlediğini açıklar. Özellikler yaklaşımı, dışa-içe dönüklük, geçimlilik, geçimsizlik, sorumluluk, sorumsuzluk, açıklık, kapalılık duygusal dengesizlik, duygusal tutarlılık olmak üzere beş faktörlü kişilik olarak ele almıştır. Her kuram kişiliği farklı ele alarak farklı mercekler yansıtarak anlamaya çalışmıştır. Rogers ve Maslow, insanoğlunun her zaman doğuştan gelen kapasitesini ve yeteneklerini gerçekleştirmek ve genetik potansiyelinin olanak tanıdığı her şeyi olmak için çabaladığına inanmışlardır. Bu çabaya da kendini gerçekleştirme eğilimi adı verilir. Bunun için en önemli araç, kendisinin bir imgesinin veya benlik kavramının gelişimidir. Benlik kavramı diğer insanların ne söylediğine ve benlik bilincinin ebeveynler, kardeşler, çalışma arkadaşları, öğretmenler gibi bireyin yaşamındaki önemli insanların sözcüklerinde ve eylemlerinde nasıl yansıtıldığına dayanır (Ciccarelli ve White, 2018: 420). Her bir kişilik kuramı insanı, insan davranışını anlamak için farklı mercekler tutmuştur.

5.1. Psikoanalitik Kuramlar

Psikoanalitik kuramlar, kişilik gelişiminin, insan ruhunun derinliklerinde oluşan olaylar ve çatışmalar tarafından belirlendiği düşüncesine dayanır (Güney, 2013: 200). Yani davranışların önemli bölümünün bilinçdışı süreçlerden kaynaklandığını ifade eder. Bilinçdışı önemseyen Freud'a göre kişilik gelişiminde en önemli faktör zevk ve hazzı içeren cinsel güdülerdir. Bu istek, dürtü ve arzuların depolandığı kısma bilinçaltı adını vermiştir. İnsan kişiliğinin id, ego ve süpergo olmak üzere üç temel birimi bulunmaktadır (Freud, 2019). İd kişilik kısmında daima arzuların giderilmesi ön plandadır. Fakat bu durumu ego kişilik birimi ortamın durumuna göre ayarla, idi dengeler, isteklerini uygun koşullarda yerine getirir. Bireyin toplumda yaşaması için bir yol çizer. İd değişmemiş olarak kalırken ego zevk için id'in gerçekçi olmayan ve acımasız taleplerini gerçekleştirmek için strateji geliştirmeye devam etmektedir (Kavut, 2022: 133). Keyfi isteklere ve kalıtsal içgüdülere sahip olan idi, ahlaki kurallar tarafından şekillenen bölge olan egoyu birbirinden ayırmış ve idin değişmediği vurgulanmıştır. Süpergo ahlak bekçisi,

kişiliğin ahlak merkezini oluşturur. Toplumun kuralları, adetleri ve beklentilerini öğrenmeyle gelişir. Yapılan yanlışta ahlaki kaygı ve suçluluk hissettirir (Ciccarelli ve White, 2018: 409).

Freud'un görüşüne göre toplumun inandığı “doğru” ve “yanlış” kararların kaynağını teşkil eden, değerlerini, seçimlerini ifade eden kısma üst- ben (süper ego) adı verilir (Cüceloğlu, 2013: 408). Bu kısımda egonun ifade etmediği iyi kötü durumlar süzgeçten geçer, yargılanır. Freud bu üç kavramdan hangisi bireyde daha baskın olursa bireyin davranışının da ona göre olacağını ifade eder. Burada Freud tamamen bireyi maddi isteklerinin esiri olarak adlandırmıştır. Fakat birey hem isteklere sahip hem de bu istekleri makul bir şekilde yerine getirme aklına da sahiptir. Yani bireyde yalnız istek ve arzu kuvveti yoktur. Bunun yanında bu isteği meşru yollardan karşılama aklı da vardır. İfadeye göre üst ben nasıl bir çevrenin vicdanını, kuralını, taşıyorsa bireyde o akla, vicdana, yasaya göre hareket edecektir. Bu anlamda her toplum hangi değere sahipse o değere göre bireyler tutum ve davranış sergileyecektir. İsteklerin yapılması sınırlandırılmasında etkili olan süperego bireyin yaşadığı toplum ve yakın ilişkiler ile şekillenmektedir. Kişinin nasıl biri olmak istediğini, ahlaki olarak nasıl davranmasını gerektiğini belirleyen de üst bendir. Bu bakımdan kişilerin sosyalleşmesi psikolojik olarak bilinçaltı ve üstünde etkili olan id ego ve süperegonun belirlemesine göre şekillendiği düşünülmektedir. Bunun için de kişisel ve bilişsel durumlar önem arz eder.

Freud'un düşüncesine katılmayan ya da belli alanlarına katılıp düşüncayı geliştiren isimler olmuştur. Bunlardan Carl Gustav Jung cinsel dürtüler yerine insanların belli amaca ulaşmak için çabaları konusuna önem vermiş ve ilk defa içe dönük ve dışa dönük kavramını kullanmıştır. Jung, içedönük ve dışadönük tipten farklı tipler olduğunu, her kişinin dünyayı algılama ve anlamlandırması farklı olduğundan deneyimleri de baskın olan bir işlevin (duyu, sezgi, düşünce, duygu) olduğunu ifade etmiştir. Duyular baskın ise, gözlem gücü yüksek, sezgi baskın ise sağduyuya kulak verilir. Düşünme baskın ise bilgi nesnel bir yöntem ile çözülür. Duygu baskın ise insan boyutu göz önünde bulundurulur (Burger, 2006: 190). Bu dört işlev farklı kişilik tipi oluşturmuştur. İnsanı ve kişiliğini kapalı bir sistem içinde ve mekânîk ilkelere göre değerlendiren Freudyan modelin aksine Jung'un kişilik

gelişimi, hayat boyu gelişim, benliğin oluşumu ve kendini gerçekleştirme olarak tanımlanabilecek “bireyleşme” kavramı içerisinde ele alınmış ve çocukluk döneminin ötesine, gençlik ve yaşlılık dönemine de taşınarak değerlendirilmiştir. Kişiliğin tümü bilinçli ve bilinçdışı tüm duygu, düşünce ve davranışları içerir ve fiziksel ve toplumsal çevresine uyumu sağlar.

Psikanalitik yaklaşımlara önemli katkılarda bulunan yeni Freud’cu yaklaşımıcılardan Alfred Adler, Erik Erikson, Erich Fromm gibi isimler sayılmaktadır. Bu kuramcılar bilinçaltının anahtar bir rol oynadığı konusunda Freud ile hemfikir yalnız kişiliğin daha geç dönemlerde yaşanan deneyimlerinde kişiliği etkilediğini ifade etmişlerdir. Bunun yanında Freud’un içgüdüsel etkileri gereğinden çok vurguladığını, bizi şekillendiren diğer önemli toplumsal ve kültürel güçleri göz ardı ettiğini belirtmişlerdir (Burger, 2006: 148-149). Bu anlamda toplumsal ve kültürel güçleri de ele alarak ilerledikleri söylenebilir. Adler, Freud’un cinsellik kavramının yerine üstünlük kavramına önem vermiştir. Yaşama aşağılık duygusu ile başladığını ve tüm çabanın bu duygudan kurtulmak üzere olduğunu ifade eder. Ona göre kişiler önce aileleri için birçok şey öğrenirler. Çevreleriyle ilişki halinde olurlar. Tüm bunların sonucunda öğrendikleri yaşam biçimini oluşturur. Ve eğer ideallerine ulaşamazlarsa aşağılık kompleksi hissederler (Güney, 2013: 208). Adler’e göre kişinin geleceğe dönük amacı davranışlarını etkiler. Erik Erikson Psikanaliz yaklaşımına, benliğin tanımı ve yaşam döngüsü içinde kişilik gelişimi modeli ile katkı sunmuştur. Benliği kişiliğin güçlü ve bağımsız bir bölümü olarak görüp görevinin ise bir kimlik oluşturup onu korumak olduğunu düşünür. Kişilik gelişiminde dönüm noktalarının olduğunu ve bu noktaların kişilik gelişimine etki edeceğini ifade eder.² Erich Fromm bireyin sosyal yönüne daha fazla ağırlık verir ve id den çok bireyin egosunu ele alır. Ego aracı olmaktan ziyade kendi başına bir güçtür. Sosyal tanınma ve kendisi için bağımsız bir yaşam geliştirir (Cüceloğlu, 2013: 415). Erikson’un kişilik gelişim teorisine göre kişilik gelişiminin beşinci basamağı kimliğin kazanılmasıdır. Ona göre gençler ergenlik döneminde kimliklerini kazanmak için içsel ve dışsal baskı hissederler (Kuşat, 2006: 113).

² Ayrıntılı bilgi için (bkz. Burger, 2006, 164-171).

5.2. Araştırma Odaklı Kuramlar

İnsanların sahip oldukları nitelikler, temel özelliklerinin sentezi bireyin kişiliğini belirler. Kişilik özellikleri birbirine zıt sıfatlar halinde ifade edilebilir. İyi-kötü, gergin- rahat, hırslı-kalender gibi ölçekler geliştirilebilir. Bedensel yapıya göre kişilik tipi belirlenmiştir. Fakat kişinin kendini değerlendirmesi sorunlu olarak görülmüştür. Gordon, Allport ve Raymond Cattell'in teorileri en çok bilinenlerdir. Allport, bireyin kişiliğini tanımlayan beş on özelliğine temel özellik bunların en belirginine ise temel ayırıcı özellik demektedir (Burger, 2006: 240). Cattell'in amacı ise bu temel özellikleri bulmaktır. Faktör analizi ile birbirine benzer ve ayrı olan özellikleri gruplandırmış ve insan kişiliğini oluşturan özelliklere kaynak özellikler ismini vermiştir. On altı faktörlü kişilik testi'nin ilk halini yayınlamıştır. Cattell'den sonra beş boyutlu kişilik kuramı geliştirilmiştir. Bunlar: Nevrotik boyut: duyguları aşırı değişkenlik gösteren kişiler bu gruba dâhil edilmektedir. Nevrotiklik değeri yüksek insanlar, düşük olan insanlara göre günlük olaylar karşısında daha sık stres yaşarlar. Kavut'a göre ılımlılık ve duygusal dengeye sahip olamama, endişe ve öfke gibi negatif duyguları kapsamaktadır (2022:129). Dışa dönüklük boyutu: İnsan ilişkilerinde rahatlığı temsil eder. İçe dönüklere göre daha çok sosyal ortamda zaman geçirirler ve daha çok arkadaş edinirler. Deneyime açık olmak: ilgilerin genişliği ve yeniliklerden etkilenmeye göre ayrılır. Açıklık boyutu yüksek olanlar, gelenek dışı ve bağımsız düşüncelere sahiptir. Boyutu düşük olanlar ise gelenekseldir ve yeni bir şeyden ziyade bilineni tercih ederler. Uyumluluk: İş birliğini temsil eder. Bu kişiler yardımsever, şefkatli güvenilirdir. Boyutun diğer ucunda ise düşmanca ve kuşkulu insanlar vardır (Burger, 2004: 254) Öz disiplin/sorumluluk: Kontrollü ve disiplinli olma durumunu ifade eder. Boyutun yüksek ucunda olanlar düzenli, plan doğrultusunda hareket eden, kararlı kişilerdir. Diğer ucunda yer alanlar ise dikkatsiz ve güvenilirmez kişilerdir. Rotter'ın içten ve dıştan denetimlik kavramında ise yaşamı kendi iradesiyle yönetebilme yeteneğine vurgu yapmaktadır. Fakat bazı durumda içten bazı durumda dıştan denetimli olabilmektedir (Cüceloğlu, 2013: 148). Örneğin bir kişi haksızlık konusunda kimseden yardım almadan istemeden faaliyete geçerken ilgisi olmayan, yeterli bilgiye sahip olmadığı konularda dıştan denetimli olabilmektedir.

Eysenck'in kişilik modeline göre belirli tepki düzeyi ve alışma tepkisine göre kişilik özelliği belirlenmektedir. Çok sosyal olan bir birey aynı zamanda atılgan, canlı, hareketlidir. Bütün bunlar dışa dönüklüğün çatısı altındadır. Bu kurama göre içe dönük (iç dünyalarına önem veren), dışa dönük (dış dünyalarında olup bitenlerle ilgilenen), oturmuş (çevreleri ile uyumlu) ve aktif olmak üzere dört kişilik yapısından bahsetmek mümkündür. Sosyal insanlar aynı zamanda atılgan, aktif, canlı ve heyecanlı tiplerdir. Nevrotik değeri yüksek olan kişiler, kararsız ya da çok duygusal olarak adlandırılır. Güçlü duygusal tepkiler verirler ve normale dönmeleri uzun zaman alır. Psikotiklik boyutunda yüksek puan alan kişiler, bencil, saldırgan, mesafeli, soğuk, anlayışsız, genel olarak başkalarının haklarına ve iyiliğine kayıtsız olarak tanımlanır (Burger, 2004: 346).

Kuramlar değerlendirildiğinde insan davranışının ve kişilik özelliklerinin belirlenmesine dair farklı görüşler mevcuttur. Bu bakımdan kişiliğin yalnız mekanik, durağan bir yapısının olmadığı hayat boyu gelişen dinamik bir yapıda olduğu söylenebilir. Kişilik, bireylerin bilinçli ve bilinçdışı düşünce, duygu ve davranış biçimleri hakkında bilgi sağlayarak, çevreyle kurdukları uyum biçimini anlamaya katkıda bulunan temel bir kavramdır. Özellikle dini gruplara katılan bireylerin kişilik özelliklerine dair bilgi sahibi olmak, bu kişilerin gruba uyum süreçlerini ve davranışlarını öngörmede önemli ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle, çalışmada kişiliğin, kişiliği etkileyen faktörlerin ve çeşitli kuramların, bireylerin sosyo-psikolojik süreçlerini değerlendirme noktasında önemli parametreler olarak görülmüştür. Mizaç ve kişilik, bireyin sosyal çevresini şekillendirirken, aynı zamanda sosyal çevre de bireyin kişilik özelliklerini pekiştirir. Çevresel faktörler, aile ve sosyalleşme süreci, kişilik gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir ve bu nedenle çalışmada bu faktörler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kişilik kuramları ise, bireylerin davranışlarındaki farklılıkları açıklamak için çeşitli referanslar sunar ve bu kuramlar, kişiliğin gelişim sürecini, bireylerin kendini tanımlama biçimlerini ve sosyal etkileşimlerdeki rollerini daha iyi kavramasını sağlamaktadır.

Bireylerin sosyalleşme süreçlerinde sergiledikleri psikolojik ve sosyal tutumları daha iyi kavrayabilmek için “Büyük Beşli”, “Beş Faktör Modeli” olarak kavramsallaştıran kuramdan kişilik tanımlamalarında yararlanılmıştır. Bu modelden

hareketle kişilik tanımlama sorularının oluşturulma sebebi; birçok farklı kültürde yapılan çalışmalarda modelin tutarlılığını desteklemesinin yanında kişiliği beş temel boyut altında kategorize ederek daha düzenli bir analiz imkânı sağlamasıdır. Bu model, bireylerin içe-dışa dönüklük, sağduyu, tahakküm, uysallık ve sosyal girişkenlik gibi özelliklerini kapsayarak, hem bireyin içsel (duygusal ve heyecansal) hem de dışsal (sosyal etkileşimlerdeki) yönlerini betimlemeye olanak tanımaktadır.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DİNİ GRUPLAR

1. Sosyo Psikolojik Perspektiften Din

Din, insan ile kutsal olan arasında bağlantı noktası kurduğu için bir tarafı beşeri bir tarafı aşkın bir mahiyete sahiptir. Bireyler ve toplumlar geçmişten günümüze değin hep aşkın bir varlıkla bağlantı kurmuştur. İnsanın var oluşu ile ilgili temel açıklamalar yapan din, “korkmak, çekinmek, bağlanmak, yargı, hesap” anlamlarını muhteva eder. Din aşkın varlığa bağlanma ve buna ait inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünüdür (Sezen, 1998: 29). Diğer taraftan kurumsal alanın alt yapısı olarak toplumun tüm yapılarında (ekonomi, siyaset, aile) dinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Bugün dünyada inananları milyarları bulan başta semavi olmak üzere binlerce din olduğu bilinmektedir. Din bireysel ve toplumsal hayatın en ince ayrıntısına kadar nüfus ettiği için ilk çağlardan beri dini tanımlama ve açıklama çabaları bulunmaktadır. Din ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Her bir tanım dinin bir yönüne açıklama getirmiştir. Ruhi olay, ruhsal varlıklara inanç (Tylor), insanın kutsalla ilişkisi (Otto) tabiatüstü güçlerle ilgili (Weber) kutsal –kutsal dışı meselesi ve kendilerini kabul edenleri bir mekâna toplayan, inanç ve eylemlerden meydana gelen dayanışmalı bir sistem (Durkheim), en üstün gerçek kutsalın tecrübesi (Wach), tabiatüstü düzen, nihai gerçek, temel davranış (Parsons), sosyal bütünleşme, topluma güç veren duyguları onaylayan, aklileştiren destekleyen bir sistem (Davis), kutsallık yerleşmiş beşeri hareket (Berger), insanüstü faaliyetler (Goody), dünya görüşü (Luckman), kararsızlığın belirsizliğin azaltılması (Luhmann), insanların kendilerini olayın yüzünde tutabilmek için kullandıkları aldatmaca (Marx). (Lambert, 1991: 75). Manevi ahlaki bir güce karşı bağlılık duygusunun şu veya bu biçimindeki bir anlatımından ibaret (R. Brown); bir başka tanımda ise umutsuzluk sahiline inşa edilmiş bir ümit kalesidir (N. Niebuhr). (Okumuş, 2013: 88). Kutsaldan etkilenen insanın cevap veren davranışı (Gustave Mensching), dini pratik ve takvayı icra etmesi beklenen takipçiler topluluğu (Rodney Stark ve Charles Glock). Bu tanımlara göre din olgusu çoğunlukla aşkın (doğaötesi- fizikötesi) bir dünyanın varlığı

öğretisinin temelini oluşturmakta kutsal bir söylemi ahlaki öğelerle ilişkilendiren ibadet ve uygulamalara (ritüel, ayin, mensek) değer ve kurumlara sahip bir inançlar bütünü olarak görülmektedir (Subaşı, 2014:16). Genel olarak dinin ne olduğu ve ne işe yaradığına yönelik tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalara özsel ve işlevsel olarak değerlendirme yapılmıştır. İşlevsel tanımlamalar dini kişi ve topluma yönelik yararları ve etkilerine göre tanımlamadır. Bazıları dinin anlam ve kimlik yaratmaya yönelik insani bir çaba olduğuna ilişkin görüşe dayanmaktadır (Furseth, Repstad, 2011: 46-54).

Din, içerik olarak sahip olduğu aşkın, kutsal, ilahi ve tabiatüstü gibi değere göre tanımlandığında asli, özsel; birey ve toplum hayatındaki fonksiyona odaklandığında ise fonksiyonel olarak değerlendirilmektedir (Efe, 2013: 30). Sosyolojik tanım dinin mahiyeti, özü üzerinde değil daha çok işlevler üzerinden kolektif ve sembolik bir olgu olarak ele almaktadır (Çelik, 2006: 82). Yani dinin tarihsel kökenlerinden çok onun anlam sunma özelliklerini, toplumsal, sembolik ve ritüelle ilgili niteliklerini, kutsal fikrine dayalı olan müminleri sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren inançları temel almıştır (Marshall, 1999: 156). Maneviyat ve inanın bireyin duyum düşünüş ve davranış üzerindeki etkisi ise psikolojik tanımla ilgilidir. Böylece dinin etrafında oluşan insan toplulukları bu grupların sosyal ahlaki iç dinamik ve normları ve sosyalleşme süreci de bulunmaktadır. Dinin olduğu bir yerde ise muhakkak dini cemaat bulunur. Dini hayat aynı zamanda bu dünyaya da atıfta bulunur. Bu anlamda psikoloji ve sosyolojinin konusu olur (Köktaş, 1993: 11-14).

Otto, Wach ve Bergerin üzerinde durduğu tanım daha çok dinin kutsal ve aşkın (ilahi tabiatüstü) özelliklerine vurgu yapmaktadır. Tüm dinlerde ortak olan kutsallık üzerinden Otto'nın kutsalın tecrübesi kavramı dini sosyal ve psikolojik pek çok boyutta gerçekleştirebileceğini göstermektedir. Otto kutsalın tecrübesi için başkalık, gizem ve heybetli oluşluğu zorunlu görmüştür. Kutsal insanı hem korkutur. Hem büyüler; kişiyi bir yandan iter bir yandan da kendine çeker. Bir anlamda insanı hem kuşatan hem de içine alan bir din tanımı yapılmıştır (Berger,1999: 78-80). Durkheim, Yinger, Parsons ve Luckmann daha fonksiyonel tanım yapar. Durkheim tanımı dinin içtimailiğine dayanmaktadır. Toplumdaki ortak tasavvur kolektif şuurun

temelini dini inançlar oluşturmaktadır. Ona göre dinin kaynağı topluluk etkileşimin doğurduğu heyecandır. Din toplumdan toplum da kolektif bilinç olarak nitelendirilen aynı zamanda dini sayılan bir kutsallık alanından doğmuştur. Bu tanımlar içinde en geneli ise Luckmann'a aittir. Luckmann insanın beşerî tabiatı dışında kalan tüm insanî anlam sistemlerini din olarak kabul etmekte ve böylece insana dair olan her şeyin dinî olduğunu savunmaktadır (Tur ve Kaya, 2021: 84). Birey, sosyal süreçler vasıtasıyla kendi 'ben'ini inşa etmekle biyolojik doğasını aşmaktadır ve benliğin oluşuna vesile olan tüm süreçler (örneğin sosyalleşme) ve anlam sistemleri dinî olmaktadır (2016: 98). Böylece insanın benliğini oluşturduğu toplumda öğrendiği, içselleştirdiği yaşam biçimi ve anlam dünyasını din ile özdeşleştirmiştir. Onun "görünmeyen din" kavramı din kavramının kilise veya bir yerde sınırlı olmadığı fakat toplumun önemli bir özelliği olarak anlam yaratmayı da kapsamaktadır (Marshall, 1999: 281). Luckmann'a göre bireyin sosyal çevresini de göz önünde bulundurarak kendi anlam dünyasını inşa etmesi dini olarak kabul etmektedir.

İlahi kaynaklarda dinin tarifi ilahi bir terbiye kanunu, insanlara saadet yollarını gösterdiği, yaratılıştaki gaye ve hedefi bildirdiği, insanlara iyi işlere sevkettiği belirtilmektedir (Akseki, 1983: 5). Tasavvufi olarak din insanı kâmil insan olmaya sevkeden bir disiplindir (Bilgiseven, 1985). İslam'da daha çok dinin nizam ve sosyal ahlaki düzen anlamlarında toplanmaktadır. Sosyal ahlaki çözümler, fiziki düzene etki ettiği belirtilir. Sosyal düzenle dini birlik birbirine paraleldir. Din kişisel ve sosyal hayatta izlenen yoldur. Tarih boyunca bütün toplumların bir düzeni yani dini olmuştur (Aydın, 2014: 36). Genel olarak Aydın'ın din tanımı, insanın fizikötesi yapısıyla ilgili, bir otoriteye dayanan ferdi ve sosyal hayata ilişkin ahlaki bir içerik hükmi bir olgudur.

William James'a göre din sübjektif şuurun bir olgusudur. Heyecanı bir tecrübesidir. Bu bakımdan psikolojinin ilgileneceği bir konudur. Morris, genelleştirilmiş öteki (sosyal grup) kavramını Tanrı'ya ilişkin kişisel kavramlarla ilişkilendirebileceğini dolayısıyla benliklerin bir inanç topluluğu içerisinde sosyalleşmesi ve dini dilin, sembollerin, mimiklerin öğrenilmesi konularına ilişkin de bilgi verebileceğini vurgulamıştır (Furseth, Repstad, 2011: 90-91). Freud için din oyalayıcı fonksiyonunun yanında kişinin toplumsal bunalımlarından hayli önce

beliren şahsiyet problemlerini halletmek için başvurduğu bir “oyun”dur. Freud’a göre çocuğun güçsüz hissettiği dönemde anne ve babası tüm isteklerini getiren güç sahipleridir. Sonraki dönemlerde inançların daha biçimsel bir şekil aldığı zaman, kişi çocukluğundaki durumu hatırlatan durumlara kendini kolayca uydurur. Eskiden beri özlemini çektiği “kadir”i mutlak”ı başka bir şekil altında yeniden keşfetmeye hazır ve isteklidir (Freud, 2004). Freud, dinin kökenini bireyin doğasına dayandırmış ve bunu bilinçaltı dünyasındaki tatmin olmamış duyguların, özellikle cinsel doyumsuzlukların bir yansıması olarak görmüştür. Freud'a göre din, insanların içsel çatışmaları ve tatmin edilmemiş arzuları ile başa çıkma mekânizmasıdır. Din, bu bağlamda, insanın içsel ihtiyaçlarının ve çatışmalarının sembolik bir ifadesi haline gelir.

Freud'un bu yaklaşımı, dini fenomenleri psikolojik süreçlerin bir ürünü olarak yorumlamaya yönelik önemli bir katkı sunmaktadır. Bu anlamda psikolojik ve sosyolojik olarak tanımlanan din birey ve toplumun hayatının her alanında olan ve hayatını etkileyen bir gerçeklik sunmaktadır. Dinin kültürle iç içeliği ve bir kurum olarak ele alınması ise dini sosyalleşmenin en etkili aracıdır.

İnsanın eylemlerini belli anlam çerçevesinde yapması, sürekli etkileşim halinde olması bir kültür alanını oluşturur. Bu kültürel alanı, insanların maddi ve manevi etkileşimlerini kurumsal yapılar aracılığıyla anlaşılmaktadır. Toplumdaki temel kurumlar, kültürün somutlaşmış hali olarak toplumsal yapıyı anlamada önemli bir işleve sahiptir. Çünkü kurum, kültürün bir kısmı insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçasıdır. Sosyal ilişki ve roller kurumun temel öğeleridir. Kurum belli bir amaca hizmet eder. İlişki ve roller gelenekselleşir. Her kurumun tanınabilir bir davranış örüntüsü vardır. Kurum kavramı daha çok soyuttur. Davranış örüntüleri, süreç ve roller kurumsallaşmıştır (Fichter, 119-121) Bu anlamda kurumlar kültür alanını kolektif bilinç ve ortak eylemlerle gerçekleştirilen ortak değer ve amaçlar ile somutlaştırmaktadır.

Kurumlar ve kültür iç içe geçmiş birbirini besleyen şekillendiren yapılar toplumun temel yapı taşlarını oluşturur ve bütünlük sağlarlar. Yani, kültürün özellikleri kurumlar içinde geçerlidir. Kurumların işleyişini kültür şekillendirmektedir. Kültürün içinde kurgulanan rutinler, davranışlar eylemler tekrarlanarak adet gelenek haline gelmekte ve bu gelenek kurallaşmaktadır.

Kurallardan oluşan bu normlar ise bir kuruma dönüşür. Davranışları belirleyen tarihsel bir arka plana sahip anlam dünyası ailede verilmeye başlar toplumsallaşma oldukça gelişmeye devam eder. Başka bir ifadeyle içgüdüsel, tarihsel köklerden gelen rutinleri tekrar edilir. Sonra tekrar yorumlanmaktadır. Kültür aktarımı kurumlar ile gerçekleşir. Aile, din, siyaset, ekonomi, eğitim gibi temel kurumlar vasıtasıyla insan doğumdan mezara kadar yaşamı ile ilgili hazır kalıpları öğrenir ve belirsizlikten kurtulur. Kurumlar belli amaca hizmet eder, insanın temel ihtiyaçlarına dayanan bir sistem kurar. Kurumun içeriği bazı yönleri toplumdan topluma başta dil olmak üzere din, kültür farklılığı ile değişiklik göstermektedir. Birey içine doğduğu toplumda sosyalizasyon süreci ile toplumsal yapıyı ve içindekileri öğrenmektedir. Bu anlamda toplumun sürekliliği devam eder.

İnsanın tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri toplumsal hayatı belirleyen temel kurumlardan biri olarak sürekli varlığını sürdüren din, insan hayatında önemli bir kurum olarak ilgi odağı olmuştur. Bu anlamda temel kurumlardan olan din kurumu da kültürle iç içedir. Ve toplumsallaşma sürecinde öğrenilmektedir. Dini kurumlar genellikle insanın Tanrı ile ilişki kurma ihtiyacını karşıladığı bunun dua ve ibadet formlarıyla ifade edildiği kabul edilir ve niyet ve eğilim unsuru olarak her eylemin alt yapısında bulunmaktadır (Aydın, 2014: 33). İnsanın tüm davranışları bir nesneye benzetilecek olsa din bu her davranışa nesneye basılan bir damgadır. Freyer (1964: 75), din kurumunun diğer kurumlar gibi ayrı bir kültür sahası olduğunu kabul etmez. Bu bağlamda tamamen dini bir mahiyet taşıyan hareketleri ekonomik, eğitim, hukuk gibi faaliyetlerden ayırmak çok yüzeysel olarak kalmaktadır. Çünkü din, zihniyetiyle bütün kültür sahasını içine almaktadır. Bu bağlamda kültür ve dinin iç içeliği din kurumunun kapsayıcılığını göstermektedir. Aynı zamanda içinde bulundukları toplumla bağlantılı aşkın ve ahlaki bir öze sahip olmakla hem bireysel hem de toplumsal yönü bulunmaktadır.

Bir kurum olarak dinin işlevlerine bakıldığında din vicdan olarak bireyin davranışlarını içten ve belirli kuralları meşrulaştırarak kontrol ve denetim mekanizmaları kurar. Sosyal bütünleşme motive edici güç olarak dua, kurban ve ayin yalnızca ona katılanların tecrübelerini açığa vurmakla kalmazlar, aynı zamanda grubun teşkilatı ve zihniyetini biçimlendirme ve belirlemeye de büyük ölçüde

katkıda bulunurlar (Wach, 1971: 72). Din, sosyalizasyondan, grup oluşumuna, örgütsel yapılardan davranış örüntülerine kadar pek çok toplumsal süreçle yakından ilgilidir. Dinin bir işlevi de kimlik ve kişilik oluşturmaktır. Kimlik, kişileri tanımlayan niteliktir ve çoğu kere bir aidiyeti ifade eder. Din geniş bir kesimin ortak paylaştığı başat bir kimliktir. Kişilik sosyaldır ve genel kabule göre bütün sosyal etkenlerin bileşkesinde oluşur (Aydın, 2014: 56). Çoğu geçiş törenleri din tarafından gerçekleştirilmektedir. Genel olarak bir kurum olarak din kültür ile iç içedir. Tanımı ve işlevleri göz önüne alındığında dinin olduğu alanda dini gruplar ve dini cemaatten de söz edilmektedir. Başka bir deyişle dinin toplum oluşturmucu özelliği belli içerik ve şekilsel değişikliğe uğramış olsa da günümüze kadar gelmektedir.

2. Dini Gruplar

İnsanlar büyük, küçük, etnik, coğrafi anlamda da olsa bir grubun içine doğar. İçine doğulan toplumun kültürü ile yoğrulur. Ve bu kültürü nereye giderse gitsin az veya çok bagajında taşır. Çünkü başta günlük pratikler olmak üzere çalışma hayatı, sosyal, kültürel, eğitimsel gibi birçok alanda gruplar ile hareket edilir. Daima topluluk ve gruplar halinde yaşarız. Bu gruplar kim olduğumuz nelerden hoşlandığımız veya neleri sevmediğimiz kısaca kim olduğumuz hakkında bilgi verirler. Her bir kişi farklı psikolojik ve sosyolojik bağlamına göre farklı gruplara yönelmektedir. Özellikle grupların oluşmasında doğal zemini hazırlayan insanın maddi manevi ihtiyaçlarını daha yakın ve samimi kişi ve gruplardan karşılamasıdır.

Grup kavramı, on sekizinci yüzyıldan sonra sosyal bir anlam kazanmıştır. Belirli hedefler için işbirliği yapan, ortak norm, ilgi, değer, inanç, amaç ve yönelimi olan duygu ve yakınlık ilişkisini ihmal etmeyen sosyal bir yapılanma ve sürekli birliktelik üretmektedir. Psikolojik bağlamda ise aynı grubun üyesi olduğunu algılama ve bu üyeliğin özellik ve değerleri hakkında sosyal bir anlaşmayı bir ölçüde sağlayan, gruba özgü duygusal ortamı yaşayan, bireyler topluluğudur (Akyüz, 2007: 16; Fichter, 57; Subaşı, 2014: 120). Üyelerine aidiyet duygusu veren dışarıdan tanınabilen, kendi içerisinde hiyerarşisi, normları bulunan, görece incelenen insan topluluğu (Bilgin, 2018:109) kendilerini birbirine bağlı hisseden çok sayıda kişinin oluşturduğu, ortak bir kimliği paylaşan küme (Marshall, 1999: 285) olarak da

tanımlanmaktadır. Bu anlamda grubun tüm faaliyetlerinin üyeleri birbirine bağlayan müşterek ideallerin değerlerin gerçekleşmesine yönelik olduğu söylenebilir. Grup yapısı genelde karizmatik bir lider etrafında toplanır. Grupta aktif rol aldıkça aidiyet hissi gelişir. Görüşler, tutumlar, grup vasıtasıyla paylaşılmaktadır. Ait olunan gruplar, dil, tutum, eğitim, kültür, üzerinden bireyin kim olduğunu belirlemektedir (Arkonaç, 2005: 91). Sosyal varlık olarak insan sürekli bir etkileşim içinde olma zorunluluğu ile ilişkiler devam etmektedir. Bir grubun üyesi olmak ferdin sosyalleşmesine dolayısıyla kültürel aktarıma katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda gruba katılan her üye gruba uymasını sağlayan değerler sistemini kabul edilmektedir (Cezayirli, 369-370). Bir topluluğa sosyal grup diyebilmek için belli ortak bir amaç etrafında buluşmak ve etkileşim halinde olmak yani bir başkasının varlığından haberdar olmak şarttır (Kağıtçıbaşı, 284). Aristo, Farabi, İbni Haldun'un da eğildiği konulardan olan sosyal gruplarda her üyeye düşen rol ve statü bulunur. Böylece grup içindekiler ortak bir kültürün içinde faaliyet ve karşılıklı münasebet halindedir. İnsanın düşünce ve anlayış ve davranışları da büyük ölçüde grupsal etkinliklerde ve aidiyetlerde gelişir. Sosyal yaşamını, kişiliğine ve varlığına anlam ve işlev katan çeşitli grupların üyesi olarak sürdürür. Kendilerini grubun üyesi olarak saymaları ve öyle hissetmeleri ve diğer grup üyelerinin onları o şekilde kabul etmesi gerekir. Bu duygu “mensubiyet duygusu”, “birlik ve grup şuuru” veya “biz duygusu” adı verilmektedir. Bu anlamda her sosyal grup aynı zamanda sosyo- psikolojik bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır (Günay, 1998: 235).

Toplumsal gruplar çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır. Mesleki, ailevi, siyasi, dini olarak sınıflandırmanın yanında iletişime göre gruplandırılabilir. Bu tür birincil grup ilişkilerde katı kurallar ve sıkı sıkıya belirlenmiş davranış kalıpları bulunmaz. Bu yakın ve samimi beraberliklerin psikolojik sonucu, bireyselliklerin ortak bütün içinde erimesi ve bireyin benliğinin en azından belli amaçlar açısından grubun ortak amacıyla bütünleşmesidir. Böylece biz bilinci güçlenmekte grupla özdeşleşme artmaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 511). Bu özdeşleşme, yani grup üyeliği, sosyal psikoloji literatüründe sosyal kimlik ile açıklanmaktadır. Çünkü sosyal kimlik aynı zamanda kognitif(düşünsel) bir nitelik taşımaktadır. Grup davranışını ortaya çıkaran kategorizasyon süreci kişinin çevreden gelen malumatın benzer ve

farklılıklarına göre basitleştirilerek zihne alınmasıdır. Bu kategorizisyona göre algılar oluşacaktır. Algılanan grup üyeliğine göre benzerlikler abartılırken farklılıklar azaltılabilir. Böylece grup üyeleri birbirlerini özdeş olarak algırlar ve kişisel kimlikten sosyal kimliğe doğru bir değişme olur. Sosyal özdeşleşmenin ön plana çıktığı şartlarda sosyal davranış birbirine benzer hale gelme eğilimi gösterir. Böyle şartlarda kişiler kendilerini grup üyelerinin vasıfları ile tarif ederler. Grup üyesi kişi grubunun özelliklerini ve bu özelliklere yüklenen değerlerle kendisini özdeşleştirir ve kendi benlik imajını bununla birlikte algılar (Arkonaç: 263). Birey grup kültürüne bağlı olarak dış dünyayı anlamaya, açıklamaya, onunla iletişim ve uyum sağlamaya çalışır. Bireyin idealleri, tutum ve davranışları, üyesi bulunduğu gruplara bağlılığıyla orantılı olarak bu gruplardan etkilenir (Cezayirli, 369-370.). Yani birey kendi ve diğer insanları değerlendirirken grup noktasını dayanak olarak görür. Böylece birey mensup olduğu gruba göre sınırlarını belirler ve üstlendiği rollerle toplumsal kimliğini oluşturur. Kısacası gruplar ortak amaç etrafında sosyal kimlik oluşturur. Grubun oluşmasında ve devam etmesinde ortak geçmiş, ilgi, mekân ve bedensel özellikler önemli işleve sahiptir. Karşılıklı hak ve ödevler gruba ait olma bilinci ve kimlik kazandırmaktadır. Sosyal grupların birçok özelliğin, dini grupta da görmek mümkündür. Dini gruplar, sosyal gruplar meselesine sıkı sıkıya bağlıdır. İnsan dış dünyaya ve ötekilere grup vasıtasıyla, yani grubun kendisine verdiği bakış açısıyla görür ve yorumlar. Sosyo- kültürel hayat içinde grup çeşitlerini temel kurumlar oluşturmaktadır.

Dini gruplar esasında sosyal grupların özel bir türünü oluşturmaktadır (Çelik, 2013: 279). Yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu dayanışma duygularıyla birbirine kenetlenen kişilerin mensubiyetiyle karakterize edilen birincil gruplaşmalardır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 513). Nitekim sosyal hayatta dini daima bir topluluk, cemaat, ümmet ya da bir grup veya insan topluluğu içinde hayatîyet bulmuş olarak görürüz. Bu hayatîyet bulduğu iki grup bulunur. Doğal dini grup ve dinden doğan sırf dini grup adını alır. Birinci grupta akrabalık kan ve soy bağının yanında inanç ve ibadet birlikleri bulunur. Diğer grup ise sırf din bağı birlikteliği sağlamaktadır. Soy bağına bağlı gruplarda din grubu güçlendirirken salt dini grupta ise dini temalar, aidiyet, söylem ve hedefler etrafında bütünleşmek söz konusudur. Bbu ayrımların

mutlak olmadığı söylenmelidir. Aile, klan, köyler ve şehirler, kabile ve millet birinci grubun içinde zikredilir. Menchching'e göre uzunca bir müddet aile, klan din ile eşitti. Aile aynı zamanda dini grup kimliği de kazanmıştır. Sırf dini gruplar ise, Fırka, mezhep, tarikat, cemaat gruplarıdır (Günay, 1988: 238). Bu gruba dinden doğan gruplar veya “dini kimliği baskın grup” olarak da (Aydın, Bal, 2011: 27-28) isimlendirilmektedir. Sırf dini gruplar üyelerini her şeyden önce din bağı ile birbirine bağlamış topluluk şekilleridir. Bu tür gruplarda manevi ve dini bağ tabii ve organik bağlardan daha güçlüdür. Zira bu tür gruplarda üyelerin birbirleriyle olan münasebetleri “din kardeşliği” esasına dayanmaktadır ve grup manevi bir bütünlük manzarası arz eder (Sezgin,2013: 14). Bu grupları diğer gruplardan ayıran en önemli husus, yeni bir dini inanış veya kurallar etrafında toplanan kişilerin müşterek dini tören ve tapınmalarda birbirlerine kenetlenmesi ve dış dünyaya karşı yeni bir tutum oluşturmalarıdır. Zira dini grubun geleceğini teminat altına alan en önemli unsurlardan birisi de bir kimlik oluşturulması ve korunmasıdır (Yapıcı 2004: 111). Dinden doğan gruplar, din merkezli oluşan gruplardır. Sırf dini grup kendine özgü teşkilat yapısı, törenler ve inançlar ile bireyler kendi içlerinde birbirlerine bağlanmakta hatta dışarıya karşı kapalı bir tutum gösterebilmektedir. Kendi içlerinde yeni bir dünya görüşü, bir dava bir amaç etrafında grup üyelerini bir araya toplarken diğer yandan asıl kitleden koparabilmektedir. Bunun yanında sırf dini gruplar sahip oldukları değerleri korumaktadırlar (Efe, 2013: 38-39). Zamanla dini tecrübelerin zenginleşmesi, siyasi, kültürel sosyal farklılaşmanın artışıyla büyük dinler içinde fırka ve mezhepler gelişir. İlk cemaat genellikle karizmatik bir lider etrafında ortaya çıkar. Dini önderin vefatıyla birlikte ritüeller, inançlar ve öğretiler kurumsallaşır. Grup bu aşamadan sonra varlığını sürdürmesinde kurumsal bağlar ön plana çıkar.

Bir sosyal gruba ait olmak grup dinamiği için önemlidir. Çünkü yapılan araştırmalar sonucu (Sherif ve Assch'in deneyinde) birey, grup içinde yalnız olduğu zamankinden farklı davranmaktadır. Bunun yanında gruptaki güçlü normlarda yine bireylerin tutumunu değiştirdiği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle grubun toplumdaki yeri büyük oranda kişilerin yerini de belirlemektedir. Sosyal grupla bağlantılı olan dini grupların ruh ve anlam dünyasına hitabı, sosyo kültürel boyutu bulunmaktadır. Dini grubun içinde bulunduğu kültür genel olarak bilişsel (fikirsel, inançsal),

davranışsal ve maddi boyutlardan oluşur. Grubun, inançları, fikirleri dünyaya bakış açısı, ideolojisi onun bilişsel yanını; ibadetleri, törenleri, diğer eylemleri davranışsal yanını; kullandığı araçlar mekânlar, nesneler maddi yanını ifade eder (Bal, 2011: 26). Gruba mensup olan birey, dini grup merceğinden sosyalleşme sürecine dâhil olur. Grup kültürüne bağlı olarak dış dünyayı açıklamaya ve uyum sağlamaya çalışır. Dolayısıyla birey kendine ait özelliklerinin yanında içinde bulunduğu grubun davranışlarından etkilenecek bir yere aidiyet hissettiğinde o grubun bir parçası olur. Dini sosyalleşme bu parça olmayı öğrenme sürecine tekabül etmektedir. Farklı kişilik özelliklerinin belli bir potada eriterek benzer davranış ve özellikler gösterilmesidir.

Sosyal gruplar içerisinde dinden doğan grupların en önemlilerinden biri tarikatlerdir. Dini toplumsallaşma sürecinde bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak etkilendiği yapılardandır. Tekke Arapça'da "yaslanmak, oturmak" anlamında bir mürşidin gözetimi altında tasavvuf terbiyesi ve tarikat eğitiminin verildiği mekândır³. Tekkeler ilim tahsil edilen, sanat merkezi işlevi gören, çeşitli kitapların okutulduğu ve yazıldığı, cihat için daima hazır olunan yerler olmuştur. Tarikatlar ise gidilecek yol, izlenecek usulü göstermektedir. İnsana kendisinin, evrenin peygamberinin ve yaratıcının hakikatini anlayabileceği ruhani yol anlamına da gelmektedir (Ceylan, 2015: 32). Tarikatlar içsel ruhani yolculuk veya süluk diye adlandırılan sufînin aslını arayış yönteminden sosyo-dini örgütlenme sayesinde halka inmeyi sağlamıştır (Weissmann, 2015: 50). Tarikatler, kişinin yaratıcısını bilmesi için konulmuş muhabbet esaslı ahlaki kuralların bütünü ve teşkilatlanmasının ismi olmuştur. Silsile ve iç disiplini devam ettiren, potansiyel beşeri sermayesini, ekonomik ve siyasal güç malzemesi olarak kullanmayan, dini daha yoğun yaşama üzerine kurgulanmış ve Türkiye'de daha fazla Nakşi temelli dini gruplar tarikat formunu koruyan gruplardır. Tarikatlar, ana dini bünyedeki gevşemelere karşı dini daha sıkı ve yoğun yaşama isteğinden ortaya çıkmaktadır (Efe, 2013: 57). Wach'a göre tarikat, kapalı bir cemaat içerisinde ortak takva hayatını yaşamaya karar verenler tarafından kurulan ve örgütlenen bir yapı olarak tanımlanmıştır (187). Tarikatler genellikle karizmatik şahsiyetler tarafından kurulmuştur. Liderlerin (Pir, mürşit) vefatından sonra grubun bütünlüğü ve bir arada tutmak amacıyla yerine

³ Daha Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kara. Din, Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler.

geçen kişiler veya varis bıraktıkları kişiler tarafından teşkilatlanma gerçekleşmiştir (Güngör, 1991: 106). Kişinin zikir veya riyazet gibi belli usuller çerçevesinde manevi yönünü geliştirmesi, kötü huylarından arınması ve benliğini ahlaki bakımdan yükseltmesi ile Allah'ın sevgisini kazanmanın bir yolu olarak tasavvuf, tarihi süreç içerisinde tarikat adında kurumsallaşan yapılarda yaşatılmaya çalışılmıştır (Büyükkara, 2016: 111).

İnsanların dini hayatları, kültürleri, yaşayış şekilleri ve tarihlerinden soyutlanmayacak şekilde birlikte var olmuştur. Öte yandan diğer coğrafya, kültürler, yaşayış şekilleri ve inanışlarını da göz önüne getirildiğinde bir etkileşimden söz edilebilir. Örneğin Türklerin tarihin belli dönemlerinde farklı dini sistemlerle karşılaştığı bilinmektedir. Budizm, Zerdüştlük, Mani dinlerin yanı sıra X. Yüzyıldan itibaren Türkler kitleler halinde İslamiyet'e girmişlerdir (Günay ve Güngör, 1997: 26). Türklerin İslamiyet'i sufiler aracılığıyla benimsedikleri kabul edilmiştir. İran ve Anadolu'ya göçler sürecinde ve Balkanlara geçişte tarikat yapılarının fetihlerde ve fethedilen yerlerin müslümanlaşmasında ve İslami sosyal hayatın şehirlere yerleşmesinde çok önemli roller üstlendikleri bilinmektedir (Büyükkara, 2016: 119). Yeni din ile birlikte Türkler kendi milli kimliklerini korumuş ve geliştirmişlerdir. Türklerin tarihsel olarak Müslümanlık tecrübesinde tasavvufî damarın ağırlığı bulunmaktadır. Dini yaşantı sürecinde ise ilk başlarda Yeseviyye gibi batını yönü baskın tarikatlar Türkler arasında yaygınken Türkiye Selçukluları döneminde tekke sayıları artmış Kadirilik gibi sünni tarikatlar güçlenmeye başlamıştır. Osmanlı'nın kuruluşundan önce pek çok mutasavvıf tarikat faaliyetlerinin temelini atmış hudut boylarındaki tekkeleri ve sefere gönderdikleri müritleri kuruluş yıllarındaki hizmetleri nedeniyle korunmuşlardır. O dönemde medrese ve tekke yakınlaştırılıp zahir ve batın ilimlerin birliği önemsemiştir. Beraberinde “mutasavvuf alim” tipi yaygınlaşmıştır. Osmanlı Türkiye'sinde en yaygın tarikatler Bektaşîyye, Mevlevîyye, Bayramîyye, Rifaiyye, Zeynîyye, Halvetîyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye, Sa'diyye ve Bedevîyyedir (Öngören, 2015: 56). Osmanlının kuruluş ve yayılışında önemli derecede tekke ve zaviyeler etkili olmuştur. Hatta Çelik' e göre devlet ve toplum arasında “aracı ikincil kurum “olmuşlardır (2014: 292). Osmanlı Devletinde ise bu oluşumlara devlet ve halk arasında irtibat sağladığından ötürü destek sağlanmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinde tarikatlar ise bazı problemlili tasavvufi terim ve şahsiyetler üzerinden şekillenmiştir. Özellikle Selçukludan beri duyulan Babailer hareketi, 17. yüzyılda Melamiler, 19. Yüzyılda ise yeniçerilerle birlikte Bektaşileri otorite karşına almıştır (Kara, 2015:103). Son zamanlarda ise birtakım tarikatlar emperyalist emellerin gerçekleşmesi için vasıta olarak kullanılmıştır. Nusayrilik adı altında Fransızların faaliyetleri ve fütüvvet ahlakının bozulması buna örnek verilebilir⁴. Dolayısıyla devlet bünyesindeki türlü olaylara adlarının karışması, birtakım kimselerin elinde şahsi veya siyasi istismar vesilesi oluşlarından durumları günden güne kötüye gitmiş (Küçük, 1976: 253). Tanzimatla birlikte ise, tasavvuf ve tarikatlara nizam verilmek istenmiştir. 1860 Meclis-i Meşayih tasavvufi hayatta eğitim vermek için kurulmuş 1924'te ise Diyanet İşleri Risayeti cami ve mescitlerle birlikte tekke ve zaviyelerin yönetimini de devralmıştır. Şeyh Said İsyanından tekkeler de sorumlu tutulduğundan Tekkeler ve Türbeler kapatılmıştır (Kara, 2015: 103).

On dokuzuncu yüzyıldan önce zahiri ve batini bilgilerin öğretildiği, sanatsal faaliyetlerin icra edildiği, cihat için daima hazır bulunan. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda dönemin hükümeti emrinde yararlılık göstermiş kurumların mezkur sebeplere dayalı olarak 1925 yılında yasaklanması ile yasal kimliğini kaybetmiştir. Dolayısıyla asırlardır geleneksel yapının en önemli belirleyicisi olan din kamusal alandan uzaklaşmış, dinin toplumsal ve kültürel gerçeklik olarak üretilmesinin araçlarından olan, geleneksel İslam anlayışının yaşanmasında ve nesillere aktarılmasında merkezi bir yerde bulunan dini gruplar görünürde meşruluklarını kaybetmiş olmalarına karşın yer altına çekilerek varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Akın, 2017: 3).

Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini gizlice sürdüren tarikatler özellikle çok partili hayat geçişle birlikte etkilerini artırarak ve legalleşerek cemaat yapıları haline dönüşmüşlerdir (Çelik, 2014:293). 677 sayılı 1925 tarihli Tekke ve Zaviyeler Kanunu çerçevesinde tarikatların bir kısmı faaliyetlerini bırakmış, bir kısmı ise salt tarikat görünümünden farklı olarak yeni bir görünüm ve biçim ile toplumsal hayatta

⁴ 18. Yüzyıldan itibaren fütüvvet teşkilatında, tarik-i fütüvvetlerin kaldırılıp yerine Lonca'ların kurulmasıyla gayri müslim esnaf ve zanaatkârların tarikat ahlakını bozmaya başlaması.

faaliyetlerini devam ettirmektedirler (Efe, 2013: 12). Kanun ile birlikte din eğitiminde gerileme olmuş, ulemanın içinden asılan, sürgüne gönderilenler, ülkeyi terk etmek zorunda kalanlar olmuştur. Az bir kısmı devletle uzlaşma yoluna gitmiştir (Çakır, 2017: 21). 1980 yıllarında ise Türkiye'nin demokrasi ve liberalleşme açılımları ile siyasal ve dini alanlarda önemli değişimler olmuş tarikatın yeni formları/ dini gruplar ekonomik, siyasal, eğitim, entelektüel alanlarda gelişme göstermiştir (Çaha, 2004: 476-492). Çakır'ın (1990) çalışmasında tasavvufi yapılanmaların büyük bir kısmının modern hayata eklenmiş olduğu ifade edilmiştir. Türbelerin kapatılmasının ardından bazı mutasavvıfların bir kısmı defteri kapatmış bir kısmı gizliden bildiklerini uygulamış kimisi de tüm kâinatı dergâh olarak kabul etmiştir. 1930- 1947 yıllar arası dini hayat ve din eğitimi için kayda değer gelişmeler olmamıştır. Bu aradaki dini eğitim alamayan gençler farklı arayışlarda bulunmuş yüksek tahsil esnasında çeşitli vesilelerle tasavvufi şahsiyetlerle tanışmışlardır (Kara, 2015:103). Özellikle dini boşluğu doldurmak için dini eğitim almak isteyen bireyler tasavvufi yapılara yönelmişlerdir.

İslam dünyasında Kadirîyye'den sonra en yaygın tarikat Nakşibendiyyedir.⁵ Türkiye'de en fazla görülen Muhammed Bahauddin Nakşibend'e nispet edilen ve XIV. Yüzyılda Türkistan'da doğup oradan halifeler vasıtasıyla yayılan bir tarikattır. Nakşibendiliğin kurucusu Yusuf Hamedani'nin seçtiği dört halifelerden Hoca Ahmed Yesevi ve Abdülhalik Gücdevani ana çizginin kurucu isimleridir. Bunlardan Gücdevaninin geliştirdiği daha sonra Nakşilik olarak bilinecek olan Gücdevani çizgisidir. Yesevilik daha çok Orta Asya'nın yeni müslümanlaşmış, bu yüzden de Şamanist tortularının henüz canlı olduğu, göçebe Türkler arasında yayılırken; Gücdevani çizgisi, baskın bir biçimde İran kültürünün etkisinde kalan şehirli nüfus arasında taraftar bulmuştur. Yesevilik, daha Hoca Ahmed Yesevi'nin sağlığında, gazi dervişler olarak bilinen müritleri vasıtasıyla Anadolu'ya taşınırken, Gücdevani çizgisi de bütün büyük yerleşik Türk boyları arasında etkin olabilmeyi başarmıştır (Yaşar, 2018: 323-324).

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Algar, Hamid (2006). "Nakşibendiyye", TDV İslam Ansiklopedisi. C. 32, Ss. 342-343.

Nakşibendiyye Anadolu’da en yaygın olan tarikatlardan biridir. İlk defa Molla İlahi tarafından getirilmiştir. Daha sonra Mevlana Halidi Bağdadi tarafından kurulan Halidiye kolu yaygınlık kazanmıştır (Kara, 1995: 295). Anadolu’ya Halidiye Nakşiliği üzerinden uzanan kollar günümüzde Türkiye’nin en aktif olan dini cemaatleridir (Necdet Tosun: 2015). Nakşibendi- Halidi kolu ise Sünniliğin dışına çıkmayan, sıkı kuralları olan, genellikle aydınlar zümresine hitap eden, hafi zikri esas alan, zikirlerine dışarıdan insan alınmayan, sohbet ve rabıtaya önem veren, raks ve müziği yasaklayan ve çoğu zaman siyasetle yakından ilişkili olan bir tarikat olarak temayüz etmiştir. Türkiye’de son zamanlarda yaşamış ve yaşamakta olan tasavvuf önderlerinin önemli bir kısmı Halidilik koluna bağlıdır. Kelami Dergahı şeyhi Esad Erbili, Abdülhakim Arvasi, M. Zahid Kotku, Abdülhakim el- Hüseyini, Mahmut Raşit Erol, Nazım Kıbrisi, Mahmut Sami Ramazanoğlu, ve Mahmut Ustaosmanoğlu gibi liderler örnek verilmektedir (Efe, 2013:71). Nakşiliğin Anadolu’da güç kazanması Halidiye kolunun Osmanlıda teşkilatlanması ile başlamaktadır. Bektaşî tekkelerının kapatılmasının ardından Halidilere bu boşluğun doldurulmasında saray tarafından destek verilmiştir. Halidiye Nakşiliği Türk, Kürt, Balkan, Kafkas Müslümanları ile Suriye Irak Arapları arasında önemli bir teveccühe mazhar olmuştur. Şeriate riayet, hafi (sessiz) zikir ve sohbet, Osmanlı’ya sadakat, Şia karşıtlığı gibi kendine özgü karakteri bulunmaktadır. Daha çok zahiri ilimlere önem verilmiş, tefsir, hadis, Hanefî – Şafi fikhına bağlılık medrese ile iç içeliği sağlamıştır (Büyükkara, 2016: 118-122). Barındırdıkları karakterlerden sohbe çok önem vermiş ve sohbet vasıtasıyla birliktelik sağlanmıştır. Zikirlerin hafi olması yasal kimliklerinin olmadığı dönemde dahi zikrin yapılmasına mani olmamıştır. “Devlet ebed müddet anlayışı çerçevesinde gerek Osmanlı ve gerek onun mirası olan devlete sadakat esas olmuştur. Nakşibendi tarikatı diğerlerine nispetle daha aşırı mistik özelliğe sahiptir. Temel prensipleri bulunmaktadır. Bunlar: Vukuf- i Zamani: Zamanı boş geçirmeden Allah’ın onu murakabe ettiğini bilmesidir. Vukuf- i adedi zikirlerini eksiksiz yerine getirmektir. Huş der dem: Nefes alıp verirken kalp gaflette olmamaktır. Nazar ber kadem: Masivaya (boş iş) değil kişi kendiyile ilgilenmesidir. Sefer dem vatan: halktan hakka sefer etmek, insanın kötü huydan beşeri sıfatlardan meleki sıfatlara ahlaki olgunluğa erişme gayretidir. Halvet der encüman: toplulukta yalnızlık, gönlü hak ile olmasıdır. Yad kerd: zikretmek, Baz geşt: gerçek maksudun Allah olduğunu düşünmektir.

Nıgah daşt: Nefsani dışıncelerden kalbi korumaktır. Yad daşt: sđrekli Allah'ı dışınmek, masivayı gđnđlden atmaktır (Kđđđđ, 1985: 118-126). Tarikat yapılanmalarında bu temel prensipler đnemli olmaktadır. Gđnđmđzde tarikat yapısının gđnđmđz şartlara gđre bir geğiş kategorisinde olduğu gđrđlmektedir. Tamamıyla tarikat yapısını koruyan dini gruplar olsa da bazı yapıları koruyamamış gđnđmđz şartlarına gđre kendini gđncellemiř yapılarla bulunmaktadır. Bu bağlamda bđyle bir ortamda bulunan bireyler de psiko- sosyal ve kđltđrel yapılarına gđre bir dini gruba đye olmayı tercih etmektedir. Tarikat dışındaki yapılar, Cumhuriyet dđnemi eseri oluşumu olarak nitelendirmiştir (Efe, 2013: 12). 30 Kasım 1925 Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili kanun yđrđrlđđe girdikten sonra Tđrkiye'deki dini grup faaliyetleri gizli bir şekilde sđrdđrđlmđřtir. Bazı gruplar tarikat formunu kaybetmiş bazıları bu tarikat yapılanması içerisinde yeni cemaat şekline gelmiştir. Bazı gruplar ise yasaların izin verdiği mđddetđe dernek ve vakıf olarak resmiyet kazanmıştır. Bu durumda Tđrkiye'de pek đok tipoloji olmakla birlikte Tđrkiye'de bulunan đnemli dini grupları dđrt ana başlık altında değerlendirilebilir (Bilgin, 2020: 327). Bunlar; Tarikat formundaki dini gruplar, tarikat formunu kaybetmiş dini gruplar, tarikat formu dışında đrgđtlenen gruplar ve grup benzeri dini oluşumlardır.

2.1. Tarikat Formundaki Dini Gruplar

đlkemizdeki tarikat grupların đođunluđu Nakşibendiliğin Halidi koluna bağlıdır. Dini gruplar yaşadıkları mekâna, ııkardıkları dergiye ya da vaaz verdikleri camiye gđre kendi dışlarında isimlendirilmişlerdir. Erenkđy cemaati olarak bilinen dini grup, "Altınoluk Cemaati" olarak isimlendirilmişlerdir. Cemaatin şimdiki đnderi Osman Nuri Topbaş'tır. Cemaatin en đst seviyesinde olan kişi Efendi/Efendi Baba ardından vazifeli, sohbetçi, ihvan gibi isimlendirmeler bulunmaktadır. Erkam Yayınları, Altınoluk Dergisi, Yüzakı ve Genç dergileri yayınları arasındadır. İnsan yetiştirmenin gereğine inanmakta ve bu amağla eğitime đnem vermektedirler (Efe, 2013: 162,166). Altınoluk Dergisi tasavvufi bir disiplin içinde kalplere şiirli bir dille emredici bir đslup kullanmadan iman duygusu ve ibadet sorumluluğunu gđçlendirmek amacında olmuştur (Çakır, 2017: 61). Erenkđy ve şskender Paşa Cemaati 1970 sonrası MTTB ve Akıncılar gibi şlammacı gençlik teşkilatlarının mensupları đzerinde oldukđa etkili olmuşlardır (Bđyđkkara, 2016: 124).

“Menzilciler” ya da “Menzil Cemaati” diye adlandırılan topluluk Nakşibendiliğin Halidilik koluna mensuptur. Mürşitlerine “Seyda”⁶ ya da “Sultan Hazretleri”; birbirlerine “sofi”⁷ demektedirler. Kurucu Şeyh, Seyyid Abdülhakim el-Hüseyni’dir. Birçok eşkıya, sarhoş, kumarbaz vs. gibi insanlar tarafından tercih olunduğu ve tarikata intisaptan sonra kötü alışkanlıklarından vazgeçtikleri dini pratikleri yerine getirdikleri ve fertlerde ahlaki içsel bir değişmeye yol açtığı şeklinde anlatılar bulunmaktadır. Menzile’e gidip şeyhin nazarını aldıktan sonra hayatlarının olumlu yönde değiştiğine örnek olarak Efe’nin çalışmasında çok fazla içki içen bir kişinin “Seyda”yı gördüğünde tövbe ettiği ve o günden sonra içki içmediği (2013: 146) aktarılmıştır. Bu bakımdan şeyhin nazarı önemli görülmektedir. Diğer ayırt edici özellikleri mensuplarının büyük bir kısmının sigara kullanmasıdır. Günümüzde *Semer kand* adlı şirket, yayın, dergi, radyo ve TV ile faaliyetlerine devam etmektedirler.

İsmailağa dergâhı silsilesi Mevlana Halid’e bağlanır. İsmailağa adını şeyhleri Mahmut Ustaosmanoğlu’nun imamlığını yaptığı İstanbul Fatih (Çarşamba) İsmailağa Camii’den alır. Cemaatin en önemli özelliklerinden birisi modern bir metropolde modernlik karşıtı bir tavır ve söylem geliştirmiş olmalarıdır. Tasavvufi eğitim anlayışı Hanefi fikhını esas alan bir eğitimidir (Çakır: 65). Şeyhi vefatından 2022 yılına kadar dergâhının mürşitliğini deruhte etmiştir (Büyükkara, 2016: 125). Kadınların çarşafı erkeklerin şalvar ve cüppe giyip sakal bırakmaları olmazsa olmazlarından kabul edilmektedir. Modernleşmeye karşı İslami direniş yollarından en radikalidir. Mürşide saygı oldukça yüksek, gündelik hayatta dini uygulamalara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Siyasi yapı içinde aktif olmaya sıcak bakılmamaktadır. Cemaatte bir kanadın geleneksel bir kanadın sosyal kültürel değişime paralel olarak yeniden yapılanma taraftarı olduğu gözlenmektedir. Beyan Dergisi ve Ruhu’l Furkan Tefsirinin yayımlanmaya başlaması ikinci kanadın isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir (Efe, 2013: 177-181).

⁶ Hoca, efendi anlamında hürmet bildiren bir lafız.

⁷ Tasavvuf yolunda nefis mücahadesini sürdürmekte olanlara mürid ve mutasavvıf, bu mücahadeyi tamamlayıp kemale ermiş olanlara sufi denilmektedir. Sufi kelimesinin unvan olarak kullanımında tasavvuf ehlinin kendilerini örnek aldıkları Ashab-ı Suffe, Hz. Peygamber ve ashabı olmak üzere yün elbise tercih ettikleri için yün anlamında “suf” kelimesi gibi değişik görüşler ileri sürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Reşat Öngören, 2009, “Sufi” TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37, Ss. 471-472.

2.2. Tarikat Formunu Kaybetmiş Dini Gruplar

Bazı tarikatlar bir süre varlıklarını devam ettirdiler. Fakat tarikatın liderinden sonra yerine herhangi bir şeyh ya da mürşit geçmemiş yalnız hâlihazırdaki cemaatin başında durup düşünceyi, tarikatın usullerini ve grubun bütünlüğünü devam ettirecek liderin yakın çevresinden kişiler geçmiştir. Bu grupların temelinde tarikat arka planı bulunmaktadır. Fakat silsile olarak yeni bir liderin gelmesinin yerine mevcut durumu korumak adına yapıyı devam ettiren kişi veya kişiler grubu yönetmektedir. Siyaset ile ilişkiler bulunabilir. Ülkemizde hızlı değişim süreci karşısında ortaya çıkan tarikat adabını sürdüren fakat geleneksel tarikatlardan yeni tip yapı ve örgütlenmelerle ayrılan yapılardır. Tarikatlara göre daha dışa dönük, üye kazanmaya yönelik faaliyetleri bulunur. Bunların yanında tarikatlarda olduğu gibi grup üyesi olmak için belli usullerin olmaması daha küçük yaşlarda gruba üyeliği mümkün kılmıştır. Üyelerden kendi kimliklerini bırakarak sosyal kimlik kazanmaları talep edilir (Efe, 2013:197). Süleyman Efendi Cemaati olarak bilinen grup, üyeleri tarafından “Süleymancılık” tanımlaması kabul görülmemektedir. Tarikat geleneğine bağlı olma, mürşit, rabita, silsile gibi unsurları içinde bulundurmasıyla tarikat temelli bir yapı olsa da Süleyman Hilmi Tunahan’ın karizmatik liderliği etrafında toplanan, 1940’lı yılların Türkiye’inde hızlı değişen sosyo- kültürel ve siyasal yapılara karşı ülke çapında ardından yurt dışında örgütlenmiş dini ikaz ve protesto hareketi olarak değerlendirilmektedir. Süleyman Hilmi Tunahan, “Türkiye’ye Kuran öğreten, okutan insan namıyla anılmıştır. 1946 yıllarında din yasağının kalkmasıyla Kuran Kursları açılmaya başlamıştır. 1950 yılında ise Kuran öğreticiliği resmiyet kazanmış ve yaygınlaşmıştır. Cemaat, Kuran öğreticiliği, öğrencilere burs ve pansiyonculuk çerçevesinde bir kurs hareketi olarak tanımlanmış ve 1940’lı yıllarda başlamıştır. Din görevliliğinin yalnızca imam hatip ve yüksek İslam enstitülerinde olması, din eğitimi vermelerine engel olmuştur. 12 Mart 1971 de çıkan kararla kuran kurslarının Diyanete devri ile ilgili karar ile yeniden bir teşkilatlanma ile Kuran kursları yalnız Kuran öğretiminin yapıldığı yer değil, lise ve yükseköğretim gören gençlere de barınma imkânı vermiştir. Dolayısıyla denetimi Milli Eğitime geçmiştir. 1971 yılında damadı Kemal Kaçar, otorite haline geldikten sonra cemaat içinden ayrılmalara olmuştur. Ayrıca 1960 yıllarında Türk işçilerin Almanya’ya

gönderilmesiyle oradaki dini boşlukları doldurmak üzere faaliyet yapan ilk grup özelliğini taşımaktadırlar. Günümüzde İslam Kültür Merkezleri olarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Bağlılarına göre Tunahan'ın en büyük ideali, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ruh ve akidesinin muhafazası ve yükseltilmesidir. Ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadının aksine hareket ettiklerini düşündüğü Reformistleri, Vahhabileri, Rafizileri, İslamcılarını şiddetle eleştirmişler (Çakır, 2017: 137). Talebelerini İstanbul medrese ve Osmanlı müderrislerini örnek alarak ibtida, tekâmül altı ve tekâmül gibi üç aşamalı bir program ile yetiştirmiştir. Tekâmül altı ve tekâmül İstanbul, Konya, Bursa, Ankara gibi büyük merkezler dışında verilmemektedir. Kurslarda hocalar, baş hoca idareciler ve öğrencilerden oluşmaktadır. Kursların kendine has bir hiyerarşisi ve günlük uygulamaları bulunmaktadır (Efe, 2013: 246-264).

İskenderpaşa Cemaati, 1980 sonrası Türkiye'sinin dini siyasi hayatında etkili olmuş cemaatlerden biridir. Kurucusu, Mehmet Zahit Kotku'dur. Kotku'nun vefatıyla beraber cemaat önderliğini devralan M. Esad Coşan Nakşiliğin öğretilerini, İslam dergisi, radyo ve internet aracılığıyla geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Bu bakımdan tarikate özgü yüz yüze ilişki mecburiyeti ortadan kalkmıştır. Bursa'da Kafkas bir ailenin evladı olarak dünyaya gelen M. Zahid Kotku, şeyhi Abdülaziz Bekkine'nin vefatından sonra Gümüşhaneli Dergâhının informal şeyhi ve imam olarak onun halefi olur (Yaşar, 2018). Cami merkezli bir cemaat ile tasavvuf faaliyetlerine titizlik göstermiştir. Seçtiği bu yöntem ve anlatım üslubu ile modern kentte ikamet eden kişilerin ilgi odağı olmuştur Özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerdeki geleneksel bağların çözülmeye başlaması bireyselleşme ile ortaya çıkan yeni hayat tarzına uymakta zorlanan, iç huzuru ve güven arayan insanlar ve özellikle gençler için önemli bir cazibe merkezi olmuştur (Efe, 2013: 171). Selefi Abdülaziz Bekkine, çevresinde oluşturmuş olduğu üniversite hoca ve öğrencilerinden eğitilmiş geniş bir halkayı Kotku'ya bırakarak gençlerle tanışmasına vesile olmuştur. Kotku, zayıflayan imanı güçlendirme ile tasavvuf faaliyetlerini birbirinden koparmadan, kendine has bir şiirsellik (esrarlı) bir dil ile sürdürmüştür (Çakır, 2017: 21). Kotku'nun müritlerinden Ersin Gündoğan'ın yazdığı "Görünmeyen Üniversite" adlı kitapta öğrenmenin bir boyutu görünen bir boyutu görünmeyen dünyaya ait olduğunu ifade etmiştir (2011: 17). Dini gruplarda öğrenme süreci tek taraflı değildir.

Müslüman tek kanatlı uçmaz düsturuyla hem dünya hem de ahiret bilgisine önem verilir. Bu anlamda görünmeyenin bilgisi için görünmeyen üniversite olarak adlandırılan sonu Hz. Peygambere dayandırılan yol ile ve buradaki yol büyükleri ile olacağı izah edilir. Kotku, resmi ideolojinin nefes aldırıldığı her fırsatı İslami eğitim için değerlendirmiş, gençlere burs ve pansiyon imkânı sağlamış, “ağır sanayi hamlesi” fikri sohbetlerinde oluşmuştur. Ülkenin ekonomik, politik kültürel sorunları ile ilgilenmiş Milli selamet ve Milli Nizam Partisi onun destek ve teşvikiyle kurulmuştur (Çakır, 2017: 24).

M. Esad Coşan, Özal döneminin nisbi özgürlükler ortamında dernekler kurmuş ve bu derneklerle cemaat yapısı diğer kişilerle irtibata girecek dışa dönük ve çoğulcu bir kimlik görüntüsü sergilemeye başlamıştır (Çakır, 2017). 1990 yılında Refah Partisi ile yollarını kesin olarak ayırmıştır. Bundan sonra sosyal ve kültürel temaları öne çıkaran derneklerle örgütlenmeyi artırmıştır. 2001 yılında geçirdiği trafik kazasında vefat etmiştir. Cemaatin özellikleri daha çok okuyan şehirli profil oluşturmuştur. Hadis ağırlıklı bir eğitim bulunur. Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin *Ramuzu'l- Ehadis* adlı eserinden hadisler okunarak sohbet yapma geleneği devam etmektedir. Kadınlar daha aktif olarak görev almaktadır (Efe, 2013:174). Çıkarılan İslam Dergisi İslam dünyasındaki gelişmeler hakkında bilgi aktarımı yapmakta genişleyen halka ile yüz yüze ders ortamı olmayan durumda yazılı hitap etmeyi sağlamıştır (Çakır, 2017: 31).

2.3. Tarikat Formu Dışında Örgütlenen Gruplar-Grup Benzeri Dini Yapılar

Tarikatların modern hayata dönüşümünde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tarikat formu dışında ortaya çıkmış en tanınan grup “Nurculuk” tur. Said Nursi'nin “Risale-i Nur” metni çerçevesinde kendilerini nur talebeleri olarak isimlendirmişlerdir. Risale-i Nurları da cumhuriyet döneminde sürgün olarak yaşadığı Isparta, Barla, Afyon- Emirdağ gibi yerlerde kaleme almıştır. Vefatından sonra istişare heyetiyle grup yönetilmeye başlanmıştır. Risalelerin Osmanlıca yazılmasında ısrar eden Hüsrev Altınbaşak 1962'de Yazıcılar olarak kitleden ayrılmıştır. Zübeyr Gündüzalp'ın vefatıyla grup içinde kopmalar da başlamıştır. Her

grup kendi külliyyatını basan yayınevi de kurmuştur (Bilgin, 2020: 332). Nursi, kendisine değil eserlerine talebe olmasını istemiştir. Dolayısıyla metni merkeze alan bir anlayış vardır. Said Nursi'nin medrese tahsili yapması, Nakşibendi şeyhlerinin derslerine katılması tasavvufi yapının olduğu fakat geleneksel bir tarikat yapısı olmayıp devrin şartlarına göre şekillenen, iman hakikatlerini yaymaya çalışan bir protesto hareketi olmuştur. Dini şuurun devlet eliyle değil bireysel çabalarla olması gerektiği sonucuna varır. Ve ders vermeye başlar. 1926'dan sonra içsel yenilenmeyi hedeflemiştir (2013:197-211). Bu anlamda 1926'ya kadar olan yaşamında kendisine "Eski Said" sonrasında ise "Yeni Said" demiştir. Said Nursi geleneksel tarikat modeli çerçevesinde faaliyette bulunmak yerine Kuran'daki hakikati yaymayı amaç edinmiştir. Yaşadığı dönem itibarıyla derin izler bıraktığı, verdiği mesajlarla modernleşme tarihine katkı sağladığı iddia edilen bir âlimdir (Arslan, 2012: 10).

Şeyh Said isyanına katılmamış, fakat yine de Barla'ya sürgün edilmiş, Risale-i Nur adını vereceği eserinin üçte ikisini sürgün ikametlerinde telif etmiştir. İçtimai meselelere de eğilmeyi ihmal etmemiş İslam âleminin parçalanması için ortaya atılan fikirleri çürüten yazılar neşretmiştir (Küçük,1995: 247). Etrafında oluşan öğrenci halkası arttıkça devletin baskısı da artmıştır. Isparta, Eskişehir, Kastamonu, Ankara, Denizli, Afyon, Kastamonu gibi yerlere cezaevlerinde tutuklu kalmıştır. 1956 yılında Risale- Nurlar basılmış 1960 yılında Urfa'da vefat etmiştir (Çakır, 2017: 86-87). Ardından Yeni Asya ve Yeni Nesil etrafında toplanan istişare heyeti ile devam etmiştir. Risalelerin Osmanlı Türkçesiyle devam etmesini isteyen grup "Yazıcılar" olarak anılmıştır. 70'li yıllarda Fethullah Gülen Yeni Asya'dan⁸ ayrılmış, kendi varlığını oluşturmak amaçlı özel dersane ve vakıflar açtırmıştır. Fethullah Gülen'in esnek yeniliğe açık liderliği etrafında eğitim ağırlıklı hizmet hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Örgütlenme tarzı ile Moon Hareketi ve Scientoloji tarikatına da benzetilmiştir. Hareket kendine dayanarak olarak Said Nursi'ye yaslanmıştır (Efe: 2013: 279). Sızıntı dergisi de pozitif bilimler temelinde Said Nursi'den miras alınan "iman hakikatlerini" anlatma geleneğine sahip olmuştur (Çakır, 2017: 298). 1970'li yılların sonuna doğru yayın hayatına başlayan sızıntı

⁸ Yeni Asya grubu hakkında detaylı bilgi için (bkz. *Dini Gruplar ve Siyaset –Yeni Asya*, Arslan, 2012).

dergisi devleti ele geçirmenin ironisi olarak her tarafa her gönüle sızmayı hedeflemiş ve Gülen'in hiyerarşik olarak yetiştirdiği müntesipleri devletin bütün kurumlarına sızdırılmıştır 17/25 Aralık 2013 “bürokratik sivil darbe” ve 15 Temmuz 2016 “askeri darbe” girişimleri ile kendi sonlarını belirlemiştir (Arslan, 2016:105). İstişare ve meşveretle kolektif karar alan grup ise “meşveret cemaati” olarak isimlendirilmiştir. Grubun ana faaliyetleri Nur dershaneleri açarak Risale-i Nuru halka anlatmak üzerine odaklaşmıştır. Sosyal değişimlerden en az etkilenen grup olarak geleneksel çizgiyi devam ettirmektedir (Demiryürek, 396-398).

Grup benzeri yapılar, tam grup kimliği kazanmamışlardır. Bir hareket ya da cemiyet olarak tanımlanmaktadırlar. Temel motivasyonları dinin öğretilerinden beslenmektir. Örneğin dinin yardımlaşmaya, eğitime önem vermesi gibi düşüncelerden hareket ederek ortaya çıkmışlardır. Belli vakıf ve dernek altında bir araya gelen fakat ortak amaç çerçevesinde homojen bir yapı bulundurmamaktadır. Milli Türk Talebe Birliği, İlim Yayma Cemiyeti, Birlik Vakfı, Ensar Vakfı gibi. Diğer yandan siyasi dini görüş olarak homojen fakat hiyerarşik olarak örgütlenmeyen yapılar da mevcuttur. Tevhidi Müslüman, geleneği önemli ölçüde reddeden, tarikatlara olumsuz bakan, siyasi bilinci kuvvetli farklı düşünsel liderlerin etrafında hareket eden dağınık topluluklardır.ERCÜMENT ÖZKAN'IN ÇIKARDIĞI İKTİBAS ÇEVRESİ veya Sait Çekmegil ve Sait Ertürk ile ön plana çıkmış Malatya ekolü bunlara örnek verilmektedir (Bilgin, 2020: 333).

Genel olarak, sosyo- psikolojik olarak dinin tanımlanması grup kavramının ne olduğu çalışmanın ana temasını oluşturan dini grupları anlamak için önemli başlıklardır. Özellikle saha çalışması açısından önemli bir yer tutan dini gruplardaki toplumsallaşma sürecini ele almak için grup formları değerlendirilmektedir. Türkiye’de dini grup geleneğinin nasıl bir değişim geçirdiği ve günümüzde hangi formlara sahip olduğu çalışmaya dahil edilen katılımcıların grup gelenekleri hakkında bilgi edinmek grup dinamikleri, grubun temel düsturları, bireysel ve sosyal etkilerini analiz etmek için önemli başlıklardır.

III BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Sosyal bilim araştırmalarında farklı yaklaşımlar, toplumsal gerçekliği gözlemlenmenin, ölçmenin ve anlamının farklı yollarıdır. Pozitivist yaklaşım, araştırmacının genel kuramda olası bir nedensel yasadan mantıksal olarak türettiği bir neden sonuç ilişkisiyle işe başlamasını beraberinde getirir (Neuman, 2012: 128). Bu tür araştırmalarda nihai hedef bilimsel açıklamadır. Ampirik kanıtlara dayanılarak değerden bağımsız bilim esastır. Yorumsamacı yaklaşımda hedef ise, toplumsal yaşama dair bir anlayış geliştirmek ve insanların doğal ortamlarda nasıl anlam oluşturduğunu keşfetmektir. Kısaca biri gerçeği anlamak için gözlemlenebilir olguları kullanırken diğesinde insanın, grupların deneyimi, inancı, kültürü ön plana çıkarak gerçeklik sosyal olarak inşa edilmektedir. Araştırmacının içinde bulunduğu toplumun farkında olmasını ve daha fazla bilgiye ulaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu iki yaklaşımın araştırma problemleri de farklılaşmıştır. Biri nesnel gerçekliği keşfetmeye odaklanırken diğeri öznel ilişkileri, kültürel bağlamları anlamaya odaklanmaktadır. Yorumsamacı paradigmanın çerçevesinde geliştirilecek araştırma problemi salt gözlem, ya da gerçeğin olgusal örüntüsünü incelemekle birlikte araştırmacının konuya dair öznel yorumlarını da içermektedir (Saldana, 2011: s.22). Aslında sosyal bilim alanında ontolojik ve epistemolojik açıdan nerde durduğumuzun farkında olmak gündem ve araçlarımızı metodolojik tercihlerimizi ve tercih edilen yöntemlerden elde edilen sonuçların yorumlanmasında yol göstermektedir (Erdoğan ve Uyan Semerci, 2021: s. 26). Bu bağlamda çalışmanın temel problemi toplumsallaşma sürecinde dini grupların birey üzerinde sosyopsikolojik etkileri, grup üyelerinin dini toplumsallaşma süreci ile kişilik anlamındaki değişimlerinin neler olduğudur. Araştırmanın alt problemleri;

1. Dini gruba dâhil olan bireyler, dini gruba nasıl anlam yüklemekte ve nasıl katılım sağlamaktadır?
2. Dini gruba dâhil olduklarında dini toplumsallaşma süreçleri nasıl gerçekleşmektedir?

3. Dini gruba katıldıklarında sosyal kişilik ve benliklerini nasıl inşa etmekteeler?

4. Dini toplumsallaşmayı nasıl devam ettirmekteler?

Temel ve alt problemlerden hareketle; Ailenin dini grupla toplumsallaşma sürecindeki yeri nedir? Grupta olan kişilerin kendi kişilik ve benlik tanımlamaları nasıldır? Grubu içselleştirme ve meşrulaştırma süreçleri nelerdir? Toplumsallaşma sonucunda nasıl bir değişim görülmektedir? Grupta kişilikler nasıl inşa edilmektedir, dini sosyalleşme nasıl gerçekleşmektedir? Gruba dâhil olduktan sonra nasıl bir değişim gerçekleşmektedir? gibi önemli başlıkları içeren detaylı sorulara verilen cevaplar üç ana tema altında analiz edilmiştir.

Araştırmanın amacı; dini grupların birey üzerinde sosyo psikolojik etkilerinin neler olduğu ve grupların toplumsallaşma sürecinde kişilik ve davranışların üzerindeki etkisine ve nasıl benlik inşa ettiğine odaklanmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de farklı dini gruba mensup olan bireylerin birlikte değerlendirilmesi açısından önemlidir. Toplumun temel kurumlarından olan din, toplumun genel işleyişini düzenleyen normlar, değerler üzerinde etkisi vardır. Türk toplumunda İslami değer ve kurallar bireylerin anlam dünyasında gündelik pratik ve sosyal ilişkileri belirleyen en önemli dinamiklerdendir. Aynı zamanda kimliği belirleyen bir unsur da olmuştur. Dinin farklı yorumlanma biçimleri farklı dini grup yapıları da oluşturmuştur. Bireylerin dini gruba mensup olduktan ve dini grup içinde sosyalleşmelerinin kişilik özellikleri, duygu düşünce dünyası ve davranışsal olarak değişiminin yansımaları ve dini gruba mensup olduktan sonraki süreç içindeki farklılıkları ele almaktadır. Bu farklılıkların yoğun olarak on sekiz- otuz beş yaş arasındaki bireyler üzerinden ele alınması önemlidir. Gençler toplumsal yapıdaki değişimin önemli dinamikleridir. Kültürel yenilenmenin bir çeşit öncü grubu toplumsal değişimin, gelişimin ve yeniden üretimin en önemli hareket ettirici unsurudur (Avcı, 2012: 22). Çalışmada dini gruba mensup olan temel dini kurallara ve grup normlarına uyan ibadetlerinde hassas bireylerin grup içindeki dini sosyalleşmeleri, grubu içselleştirmeleri ve dini gruba dâhil olduktan sonra kişilik başta olmak üzere sosyal ilişki ve gündelik yaşamdaki pratiklerindeki değişimlerin neler olduğu ele alınmıştır. Ayrıca grup öncesi ailenin dini yaşantısı ve bireylerin

dini yaşamlarına etkisi, psiko-sosyal aitlik faktörleri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Amaç, bireylerin dini grupla tanışma sürecindeki sosyalleşme ve bu sosyalleşmenin getirdiği değişimin neler olduğu ve nasıl bir değişime sebep olduğunu ortaya koymaktır. Dini grubun farklılığına göre kişilerin değişimi de farklılaşmaktadır. Sahip oldukları aile yapıları, ait oldukları dini gruba göre dini değerler ve grup normlarının içselleştirilmesi ve gündelik yaşamı biçimlendirmesini etkilemektedir. Bireylerin dini grup normlarını içselleştirmesi bireylerin kişiliklerini ve eylem alanlarını oluşturan gündelik pratiklerini yeniden biçimlendirmektedir. Bu yeniden biçimlendirme konusunda hem toplumsal hem de bireysel tercihler etkili olmaktadır. Bu bakımdan sosyo-psikolojik etkiler göz önünde bulundurulmuştur.

Literatürde dini grupları gençlerin nasıl değerlendirdikleri, dini gruba katılma/bağlanma nedenleri, dini grupların örgütlenme şekilleri, aile, okul veya akran gruplarının dini sosyalleşmede sosyo-psikolojik etkileri, siyasal sosyalleşme temel tartışma noktalarıdır. Çalışmada ise kişilik özellikleri de ön planda tutularak kişilik özelliklerindeki değişimler ve ailedeki dini uygulamalar olmak üzere dini grup içindeki benliği inşa etme süreçlerine, değişimlerine odaklanılmıştır. Dini toplumsallaşma üzerinde durulduğu için farklı dini gruplardaki tecrübelerden ortak bir resim çizilecektir.

2. Araştırmanın Nitel Yöntem Seçilmesine Dair Gerekçe

Araştırmanın problemi, amacı ve öneminin tartışıldığı başlıkta belirtildiği üzere çalışmanın yöntemi nitel araştırmayı gerekli kılmaktadır. Sosyal bilimler alanında yöntemsel olarak temel iki yönelim olan nitel araştırma ve nicel araştırma arasında varsayım, amaç, yaklaşım ve araştırmacının rolü açısından farklılıklar mevcuttur. Nicel araştırmalar tümdengelimci yaklaşımları veri toplama ve veri analizinden önce ayrıntılı plan yapmayı gerektirir. Nitel araştırmalar ise ham verilerin zenginliği, dokusu ve yarattığı hisle daha çok ilgilenir. Tümevarımcı yaklaşım toplanan verilerden yola çıkarak anlayışlar ve genellemeler geliştirmeyi vurgular (Neuman, 2012: 221). Nicel araştırmalar değişkenleri kesin olarak ölçmeye ve genel nedensel açıklamalara bağlı olan hipotezleri test etmeye vurgu yaparken nitel araştırmalar olaylar ve bağlamların dilini konuşur. Olayların ayrıntılı

incelemelerini yürütmeye vurgu yaparlar. Yorumsamacı bilim anlayışı gerçekliğin bireyden bağımsız olmadığını vurgular. Gerçeklik toplumsal etkileşimlerle inşa edilmektedir. Bu durumda araştırmacı birey ve toplulukların dünyaya atfettiği anlamları yorumlayarak sosyal gerçekliği anlamaya çalışmaktadır. Mevcut çalışmada nitel metodolojinin tercih edilmesinde belli gerekçeler bulunmaktadır. Nicel yöntemin dini gruplara mensup olan katılımcılardan derinlemesine bilgi alma zorluğu bulunmaktadır. Bu bakımdan katılımcıların perspektiflerinin net bir şekilde ortaya koyularak değerlendirilmesinde nitel yöntemin katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Toplumsal, kültürel alanda anlaşılması gereken yasalar değil, toplumsal özgünlüğe ait olan değerler, normlar, simge ve anlamlardır. Bu anlamlar toplumdan topluma devirden devire sürekli değişebilirler. Dolayısıyla sosyo kültürel bir görüngü sebep sonuç bağlantısı içinde değil, anlam eylem bağlantısı içinde anlaşılmaktadır (Hira, 2000: 86). Toplumsallaşma süreci, her birey tarafından farklı deneyimlendiği için öznel bir boyuta sahiptir; özellikle inanç söz konusu olduğunda, bu süreci daha özgün kılmaktadır. Ancak, toplumsallaşmanın aynı zamanda belirli davranış, tutum ve ilişkileri şekillendiren işlevi yönüyle toplumsala tekabül etmektedir. Dolayısıyla çalışma, dini grupların etkilerini dini toplumsallaşma süreci açısından incelemekte olup, çeşitli dini gruplara mensup bireylerle gerçekleştirilen görüşme ve etkileşimler aracılığıyla, öznel deneyimlerden hareketle toplumsal faktörleri ve dolayısıyla genel olanı anlamaya çalışmaktadır. Bu durum nitel çalışmaların tekrar edilebilirlik özelliğini de vurgulamaktadır. Araştırma bireylerin sosyo psikolojik, kültürel, demografik özelliklerine ilişkin verileri ve toplumsallaşma süreci ile düşündüklerine ilişkin verilere topladığı için nitel yöntemin veri toplama sürecine uygundur. Nitekim nitel yöntemde en sık kullanılan görüşme, insanların bakış açılarını, öznel deneyimlerini, duygularını, değerlerini ve algılarını ortaya koymada kullanılan oldukça güçlü bir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 40-41) tekniktir. Veri alınan katılımcıların dini grupta kalma sürelerine bakıldığında en uzun otuz yıl olmak kaydıyla belli bir birikime sahip olmaları araştırmanın problemine ilişkin zamana yayılmış tecrübeleri nitel araştırmanın temel gerekçelerden biri olmuştur. Son olarak diğer bir sebep dini grup yapılarının büyük çoğunluğunun kapalı yapılar olmasıdır. Bu yapılarla ilgili nitel bir araştırma özelliğinin keşfedici olması üzerinde az

çalışılmış konuları aydınlatmada oldukça kullanışlıdır (Neuman, 2012: 228). Nitel araştırmanın belli başlı gerekçelerinden hareketle saha çalışması dini gruba dâhil olan katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir.

3. Veri Toplama Teknikleri: Yarı Yapılandırılmış Nitel Görüşmeler

Görüşme, sosyal bilimlerde en sık kullanılan etkili bir veri toplama tekniği olarak yerini almıştır. Açık uçlu soruların katılımcılara yöneltilmesi, cevapların kaydedilmesi ve anlaşılmayan veya eklenmek istenen soruların da dâhil edilmesi ile konunun detaylı incelenmesini sağlamaktadır. Görünür birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, ayrıntıları kavramayı ve bütüncül bir anlamayı mümkün kılan veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2012: 71-72). Dolayısıyla araştırmacı araştırma sorularına dair daha fazla bilgi elde etmede aktif rol üstlenmektedir. Çalışmada grup içinde toplumsallaşmaya odaklanması ve belli sürede bilgi almak adına yarı yapılandırılmış nitel görüşme tercih edilmiştir. Bu teknik ile önceden hazırlanmış sorulara ek olarak görüşme sırasında verilen cevaplara dair yeniden soru sorabilme fırsatını sunmaktadır. Nitekim dini gruplara dâhil olan bireylerin grupta geçirdikleri süre ve bu süreç içindeki deneyimleri göz önünde bulundurulduğunda konuyla ilgili ek soruların sorulması gerekli görülmüştür. Araştırma için ön bilgi edinmek ve görüşme sorularını çerçevelemek amacıyla belirli bir dini gruba bağlılıkları bilinen dört katılımcıyla pilot görüşmeler yapılmıştır. Bu süreçte, mülakat soruları tekrar gözden geçirilmiş; eklemeler ve çıkarmalar yapılarak soruların nihai hali belirlenmiştir. Aile, sosyal kişilik ve benlik, grupla tanışma ve faaliyetleri, aidiyet ve değişim ile ilgili sorulardan oluşan toplam otuz sekiz yarı yapılandırılmış soru formu hazırlanmıştır.⁹

Araştırmaya katkı sunmayı kabul eden katılımcılarla toplumsallaşma süreci ve değişimi anlamak adına görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 21 Şubat 2023 ve Nisan 2023 tarihleri arasında pilot görüşmeler yapılmıştır. Pilot görüşmelerin deprem sonrasına denk gelmesi görüşmelerin bir kısmı Google Meet, WhatsApp görüntülü görüşme ile gerçekleşmiştir. Burada görüntü kaydı yerine ses kaydı alınmıştır. 24 Mayıs-24 Temmuz 2023 arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler genellikle

⁹ Görüşme soruları EK'1 'de verilmiştir.

grupların kendilerine ait olan vakıf, dernek gibi mekânlarında bunun mümkün olmadığı durumlarda ise iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler en uzun 2,5 saat en kısa 20 dakika olmak üzere toplam görüşme kaydı 50 saat sürmüştür. Görüşme öncesinde her bir katılımcıya araştırmanın amacı ve kapsamı açıklanmıştır. Topluluk üyelerine ulaşmada tanıdıkları arkadaşları üzerinden ulaşılması çalışmanın güvenilirliği açısından önemlidir. Bu bakımdan samimi cevapların verilmesinde oldukça etkili olmuştur. Bunun yanında araştırmacının dini gruplar hakkında bazı temel kavramlar ve terim bilgisi bu görüşme sırasında söylenenleri analiz etmede ve güven kazanmada etkili olmuştur. Görüşme öncesinde konuşulanların kullanılabilir bir veriye dönüşmesi için ses kaydı alınacağı fakat katılımcıların gerçek isimlerinin kullanılmayacağı bildirilmiş ve onamları alınmıştır. Ses kaydını kabul etmeyen katılımcıların verileri gün içerisinde düzenlenerek verinin unutulması engellenmiştir. Katılımcıların görüşme sürecinde verdiği anekdotlar üzerinden derinleşilmesi istenen konular yeni sorularla detaylandırılmıştır.

Grupları daha yakından tanımak için bazı gruplarda yapılan sohbet, hatme, gezi gibi farklı grup etkinliklerine belli aralıklarla iştirak edilmiştir. Böylece grup içinde yeme içme alışkanlıkları, davranış biçimleri ve eğitim sistemleri gibi ön plana çıkarılan faaliyet alanını gözlemlene fırsatı olmuştur. Araştırma esnasında en başından beri araştırmacı kimliği ve niyetini gizlemeden güven kurulmaya çalışılmıştır. Bulundukları mekân düzenlenmesi, alışveriş alışkanlıkları gibi gözlemler de yapılmıştır. Bu durum araştırmacıya içeriden bir bakış açısı edinmesine yardımcı olmuştur (Creswell, 2013: 167). Yaş, cinsiyet, aile yapısı ait olunan grup, ailenin dini gruba mensup olup olmadığı, ne kadar süredir grup mensubu olduğu da göz önünde bulundurulmuştur. Alınan ses kayıtlarının deşifresi sonucu 370 sayfalık bir veri elde edilmiştir.

4. Araştırmanın Katılımcı Grubu

Evren, araştırmanın genellenebileceği tüm birimleri kapsarken örneklem ise bir bütünün birtakım kurallara göre içinden seçilmiş bir parçasıyla temsil edilmesidir. Örneklem seçerken iki önemli koşulun yerine getirilmesi zorunludur. Birinci koşul temsil yeteneğinin olması ikinci unsur ise örneklem yeterli sayıda olmasıdır. Bu

çalışmanın evreni, bireylerin toplumsallaşma sürecine etki eden dini gruplardır. Bu dini gruplar; tarikat formundaki dini gruplar, tarikat formunu kaybetmiş dini gruplar, tarikat formu dışında örgütlenen gruplar ve grup benzeri dini yapılar olarak dört kategoride ele alınmıştır (Bilgin, 2020). Bu bağlamda bu grupları temsil yeteneği olan katılımcıların seçilmesi zorunlu olmuştur.

Çalışmanın örnekleme, bu dört dini grup yapısını temsil eden gruplardan tercih edilmiştir. Tarikat formundaki gruplardan Erenköy (Altınoluk), Yahyalı, Menzil ve İsmail Ağa Cemaatinden katılımcılar dâhil edilmiştir. Bu gruplar, Nakşi geleneğini takip etmektedir. Bir katılımcı ise Kadiri geleneğini temsil etmiştir. Tarikat formunu kaybetmiş dini gruplardan Süleyman Efendi ve İskender Paşa Cemaatinden katılımcılar bulunmaktadır. Tarikat Formu dışında örgütlenen gruplar ise Meşveret, Kurdoğlu Cemaati ve Yeni Asya dâhil edilmiştir. Son olarak grup-benzeri dini yapılarda İMH, Ribat, İnfak derneğinden katılımcılar bulunmaktadır. Örneklemin 44 kişi ile sınırlandırılması verinin doygunluğu rol oynamıştır.

Araştırmada zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak veren amaçlı örneklem tekniği (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 118) kullanılmıştır. Görüşülen katılımcılara “*Önerebileceğiniz konu hakkında bilgi sahibi başka kimlerle görüşebilirim?*” şeklinde araştırma sürecinde kartopu örnekleme metodu da tercih edilmiştir. Böylece başka kişilerle görüşmek daha kısa zamanda ve güven çerçevesinde ilerlemiştir¹⁰.

Araştırmaya dâhil edilen katılımcılar 31 kadın 13 erkek olarak 44 kişidir. Dini gruba dâhil olan erkek katılımcılar, kültürel ve dini inançlar, mahremiyet kaygıları ve cinsiyet rollerine dayalı çeşitli nedenlerden ötürü kadın araştırmacılarla görüşme istekliliklerini genellikle daha az göstermektedirler. Bu nedenlere dayalı olarak erkek katılımcıya ulaşmak ve onlarla görüşmek daha sınırlı olmuştur. Katılımcıların çoğu toplam 36 kişi 20-35 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. 8 kişi ise 35 yaş üzeridir. Bu kişilerin tercih edilmesinde uzun yıllara dayanan dini grup deneyimlerinden yararlanmak ve veri elde etmek amacı güdülmüştür. Medeni durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında 30’u bekâr 14 kişi evlidir. Eğitim

¹⁰ Katılımcılara dair detaylı bilgiler EK-2’de sunulmuştur.

durumları ağırlıklı olarak lisans düzeyindedir. Fakat ortaokul, lise, ön lisans ve lisansüstü eğitimi almış katılımcılarda bulunmaktadır. Mesleki dağılımlarına bakıldığında çoğu öğrencidir. Bunun yanında vakıfta çalışan sayısı 7 kişidir. Kuran Kursu hizmetlerinde çalışan 6 kişi, diğer katılımcılar ise sağlık ve eğitim sektörlerinde çalışmaktadır. Grubun büyük çoğunluğu Konya’da ikamet etmekte ve büyük çoğunluğu dini grupla aile aktörü tarafından tanışmıştır. Aile aktörünün yanında en büyük etkenlerden birisi arkadaşlarıdır. Bunların yanında sohbet, vakıf ortamı, vakfın projeleri de grupla tanışmada etkili olmuştur. Grupla tanışma süresi en kısa 8 ay en uzun 30 yıldır. Türkiye ölçeğinde dini grupların kurumsal yapılarının her birine ulaşılabilir bir zemin olduğu için katılımcı grubu Konya merkezli oluşturulmuştur.

Çalışma belli bir grubun çözümlemesini amaçlamamaktadır. Toplumsallaşma sürecini dini gruplardaki toplumsallaşma refleksini anlamaya odaklanıldığı için farklı gruplardaki tecrübelerden yararlanarak ortak bir resim çizilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan her ne kadar formları değişse de dini grup niteliği taşıyan gruplardan örnekler alınmıştır. Araştırma kapsamında aktif olarak bir dini cemaat veya grupta yer alan ve özellikle gençlik döneminden itibaren bu cemaatlerde yetişmiş, sürecini orada tamamlamış bireylerle görüşülmüştür.

Saha çalışması sürecinde, dört kategori üzerinden ele alınan dini gruptan katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu gruplar arasında erkek katılımcılarla en yakın iletişim kurulabilen ve sohbet edilebilen “Erenköy Cemaati” olarak bilinen grup ve “Ribat” derneği olmuştur. Bulundukları mekâna gidildiğinde katılımcıların sıcak ve samimi karşılaşmalarında referansla gidilmiş olmanın etkili olduğu söylenebilir. Görüşme yapılan katılımcının çalışma odası, temiz, düzenli ve nezih bir atmosfer sunmaktaydı; odanın her köşesi rengârenk çiçeklerle donatılmış olup hoş bir koku yayılıyordu. Katılımcı, bu çiçeklerin odasında bulundurmasının “Çiçek yetiştiremeyen, insan da yetiştiremez” düsturuyla ilişkilendirdiğini ifade etmiştir. Aynı gruptan olan Muhammed Bey ise, küçük yaşlardan itibaren babasının dini anlatımlarından etkilendiğini belirterek görüşme sonunda, mürşidinin yazdığı bir kitabı araştırmacıya hediye etmiştir. “Menzil Cemaati” olarak bilinen grubun bulundukları mekâna girişte herhangi bir zorluk yaşanmadan sohbet, hatme gibi

uygulamalara katılmaya izin verilmiştir. Bu grupta saha çalışması kapsamında katılım sağlanan sohbette, katılımcılar arasında "zikir" ve "hatm-i haccan" uygulamalarının sıklıkla gündeme getirildiği gözlemlenmiştir. Katılımcılar birbirlerine “kurban” şeklinde hitap etmekte, bu hitap biçimi samimiyet ve aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Sohbetin genel atmosferi, katılımcılarda belirgin bir rahatlama ve huzur haline yol açmış, bireylerin birbirlerine "kardeş" olarak hitap ederek güçlü bir aidiyet hissi içinde oldukları gözlemlenmiştir. Özellikle Menzil cemaati üyeleri, kalp ile ilgili vurgu yaparak grupta (yolda) olmanın içsel deneyimin önemine işaret etmiştir. Sohbetin ardından, birçok dini grupta olduğu gibi ikram yapılarak yemek paylaşımı gerçekleşmiştir. Bu paylaşım esnasında, sohbetin ardından bireyler arasında daha sıcak ve içten bir bağ kurulduğu dikkat çekmiştir. Yemek sırasında, bazı katılımcılar, yemeğin yalnızca manevi olarak güvenilen kişiler tarafından hazırlanması gerektiğini; çünkü yemeği hazırlayan kişinin manevi hâlinin, yemeği tüketenlere sirayet edebileceğini ifade etmiştir. Bu gibi bilgilerin paylaşımı yemek programı bitinceye kadar devam etmektedir.¹¹ Görüşmelerde dikkat edilen bir başka konu bireylerin alışkın oldukları sosyal ve kültürel unsurların rahat ve güvende hissetmelerinde etkili olduğudur. Bir katılımcı, babasının kütüphanesindeki kitapları başka bir yerde gördüğünde bu tanışıklığın ona güven verdiğini belirtmiştir. Bu deneyimler genellikle dini toplumsallaşma süreciyle ilgilidir. Bu tez çalışması, çoğunluğu on sekiz, otuz beş yaş aralığında bizzat dini gruplara dahil olan kişilerle gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde bu sürece dahil ayrıntıları ortaya koymuştur.

5. Veri Analizi

Toplanan verilerin analiz edilmesindeki yaklaşımlar alternatif veri düzenleme ve sonuç yazma yollarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 238). Sahadan toplanan yüzlerce sayfalık dokümanın nasıl kullanılacağı, düzenleneceği ve sonuç yazılmasının bilgisini vermektedir. Bir anlamda verilerin sınıflandırılması araştırma sorularının problem ve amaç ile örtüşmesini belirlediği için kritik öneme sahiptir. Araştırma sorularında belirlenen ön temalara yönelik nitel görüşmelerin dökümü her

¹¹ Görüşmeler sırasında, özellikle ailelerinde dini grup geleneği olmayan bireylerin herhangi bir gruba katıldıklarında adeta bir “ihata hikayesi” yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bu kişiler, dini yeniden keşfetme ve derinlemesine öğrenme sürecine girdiklerini ifade etmişlerdir.

bir sorunun altına pasajlar şeklinde yazılmıştır. Wolcott (1994), toplanan verilerin özgün formuna mümkün olduğu kadar sadık kalarak ve gerektiğinde alıntı yaparak analiz etmek, sistematik analiz ve araştırmacının veri analizi sürecinde yorumunu dâhil ettiği analiz olmak üzere üç yol önermektedir. İçerik analizi önceden belli olmayan temaların ortaya çıkmasında ve verilerin derinlemesine analiz edilmesinde kullanıldığı için 44 kişi ile görüşmeler sonucunda 370 sayfalık dokümanın analizinde içerik analiz tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi ile veriler tanımlanmaya çalışılır; birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veriler belli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır (Karataş, 2015: 70). Bu tekniğe göre toplanan veriler kavramsallaştırılır ve temalar oluşturulur. Bu şekilde gizli kalmış olabilecek veriler görünür olmaktadır. İçerik analizinin ilk aşaması verilen kodlanmasıdır. Bu kodlar, bazen bir sözcük, paragraf ya da daha fazla veri olabilmektedir. Bu kodlar daha önce belirlenmiş, verilerden çıkarılan kavramlara göre veya genel olabilir. Bu kodlar süreç içerisinde değişebilmektedir. Kodlar belli kategoriler altında toplanarak temanın bulunmasını sağlamaktadır. Son olarak veriler kodlara ve temalara göre tekrar düzenlenir. Fakat tüm bu süreçler bilgisayar programı ile yapıldığında araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 243). Bu bakımdan analizler nitel veri analiz programı olan MAXQDA ile yapılmıştır. Bu programın tercih edilmesindeki en önemli etken veriler üzerinde kavramları, sözcük, cümleleri seçebilme bunları kodlar altında renklendirerek toparlaması istenilen zaman kodlar, temalar arasında yer değişikliği yapabilmesi ve haritalar, kelime bulutu gibi pek çok özelliğinin bulunmasıdır. Böylece farklı dini gruba dâhil olan katılımcıların ifadelerini kodlamaya imkân vermiştir. Sonuç olarak bin altı yüz kod ortaya çıkmıştır.

6. Güvenirlilik ve Geçerlilik

Nitel araştırmalar nicel araştırmalara göre araştırmacının daha fazla esnekliğe sahip olduğu araştırmalardır. Bu yaklaşımla araştırmacı deneyimleri, bilgisi ışığında sosyal çevreyle etkileşim halindeyken bulguları yorumlamaktadır (Spencer, Pryce ve Walsh, 2014, s. 85). Nitel yaklaşımın bu özelliği araştırmanın öznel olduğu iddiasını ortaya çıkarmıştır. Buna karşın pozitivist gelenekte bilimselliği sağlayan geçerlik ve güvenilirlik, nitel araştırmada bir dizi tekniklerle sağlanmaktadır: İnandırıcılık, uzun

sürekli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi, katılımcı teyidi, aktarabilirlik, tutarlılık, teyit edilebilirlik gibi teknikler doğrultusunda geçerlilik ve güvenilirlik gözetilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 273). Araştırmacının üzerinde çalıştığı konunun tüm sürecini detayıyla anlatması, verilerini açık biçimde tanımlaması beklenmektedir. Dolayısıyla araştırmacının kendi konumunu, veri kaynağını, çalıştığı ortamı, veri toplama ve analiz yöntemlerini açıklaması güvenilirlik açısından önemlidir. Çalışmada öncelikle araştırma yönteminde de belirtildiği üzere araştırmacı görüşme öncesinde ön deneyimlere sahip olmuş ve bazı grupların birçok etkinliğinde bulunmuştur. Bir anlamda uzun süreli etkileşim halinde olmuştur. Bu kapsamda araştırma konusunu belli görüş doğrultusunda yönlendirip yönlendirmediklerini (Bloor ve Wood, 2006: 23) sorgulamıştır. Bunun yanında konuyla ilgili gözlem, saha notu, fotoğraf gibi ek verilerle inandırıcılığı sağlamaktadır. İnandırıcılığın sağlanması açısından diğer önlemlerden biri derinlik odaklı veri toplamadır. İmkân dâhilinde görüşmeler uzun tutulmuş verimli cevaplar alınmıştır. Deşifre edilen toplu metin üzerinden birkaç kez gidilerek araştırma sürecinde fark edilmeyen düşünce, yargı, kavramaların tekrar ön plana çıkarmıştır. Kod ve kategoriler oluşturulduktan sonra tekrar kodların yeri değiştirilerek uygun tema altına eklenmiştir. Görüşme sırasında anlaşılmayan cümle ve yargılar sorulmuş, deşifre sırasında anlaşılmayan yargılar ise katılımcı ile irtibat kurularak “*Bu cümlelerde ne demek istediniz?*” Gibi sorularla geri dönüşler yapılmıştır. Buna ilaveten ses kaydına izin vermeyen katılımcılar için görüşmeden sonra deşifre edilen metinler kendilerine gönderip doğru yazılıp yazılmadığı hakkında geri dönüş alınmıştır.

7. Karşılaşılan Zorluklar

Mevcut çalışmada tecrübe edilen başlıca zorluklar “Örneklem seçiminde hangi grupların dâhil edilip edilmeyeceği”, “bazı katılımcıların görüşme sırasında kaygılanması ve ardından kayıtların silinmesini istemeleri”, “kodlanan verilerin farklı iki temaya uygunluğu” olmuştur. Çalışmanın kapsamının sınırlandırılması açısından dini grup kavramının birçok grubu içine alması ve büyük bir alana tekabül etmesi dolayısıyla hangi grupların dâhil edileceği konusunda belirlemeler önemli olmuştur. Tez toplantılarında evren ve örneklem konusunda değerlendirmeler

yapılmıştır. Belli bir gruba odaklanma veya farklı grupların karşılaştırılmalarının yapılması gibi seçenekler üzerinde durulduktan sonra dört form üzerinden değerlendirmelerin genel dini grup çerçevesi çizmede faydalı olacağı kararı verilmiştir.

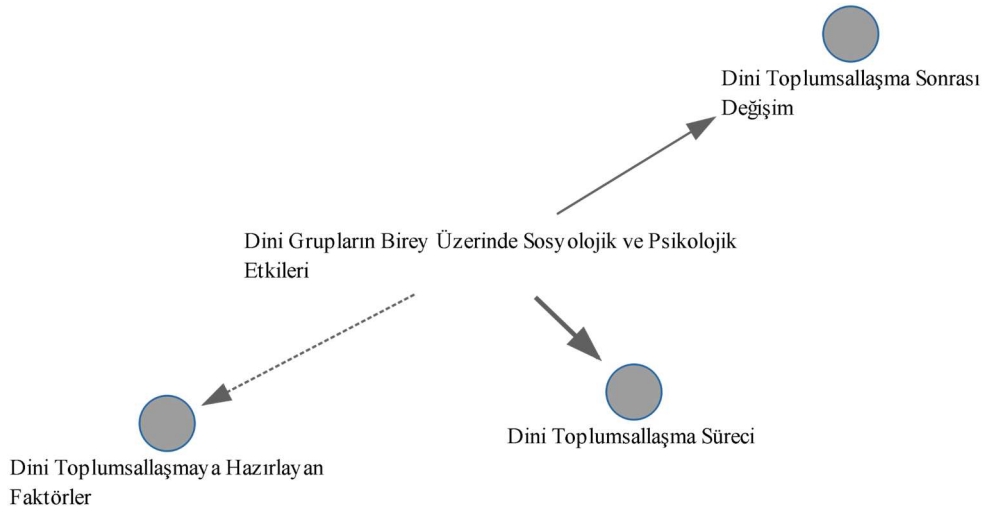
Bazı katılımcılar görüşmeden sonra seçimlerin yakın olması veya bağlı oldukları grubun izin vermemesi gibi gerekçelerle görüşme kayıtlarının silinmesini talep etmiştir. Böylece yaklaşık 6 saatlik üç kişi ile yapılan kayıtlar silinmiştir. Reddetme gerekçeleri kendilerine ve özellikle bulundukları gruba dair olumsuz bir durumun olabileceği düşüncesi belli bir kaygıya sebep olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu kaygıları en aza indirmek amacıyla belli dini gruba mensubiyetinin olduğunu bildiğimiz kişilerden gruptaki diğer kişilere ulaşma konusunda yardım talep edilmiştir. Aynı zamanda bu kaygıları azaltmak adına ses kayıtlarının araştırmacıdan hariç bir başkasıyla paylaşılmayacağı, katılımcının ismi yerine farklı bir isim verileceği gibi “gizlilik” her görüşmede hatırlatılmıştır.

Diğer bir zorluk ise grupların farklılığı dolayısıyla bazı gruplarda erkek katılımcılarla görüşme talebi olumlu karşılanırken bazı gruplarda hiç erkek katılımcı ile görüşülememiştir. Bazı erkek katılımcılar ise görüşmeyi kabul etmelerine rağmen görüşmenin hemen bitmesi için çok kısa cevap vermişler, rahat olmadıklarını hissettirmişlerdir. Bu bakımdan görüşmeler kısa tutulmuştur. Dini grupların çoğunda görülen mahremi olan kişilerle konuşma konusuna daha hassas olarak dikkat edilmesi erkek katılımcıya ulaşma ve ulaşıldıktan sonra veri alma konusunda zor bir süreç olmuştur. Son olarak verilerin temalandırılması konusunda olmuştur. Bu süreci de tez değerlendirme toplantıları hariç tez danışmanı ile yapılan görüşmelerle temalar son şeklini almıştır.

IV BÖLÜM

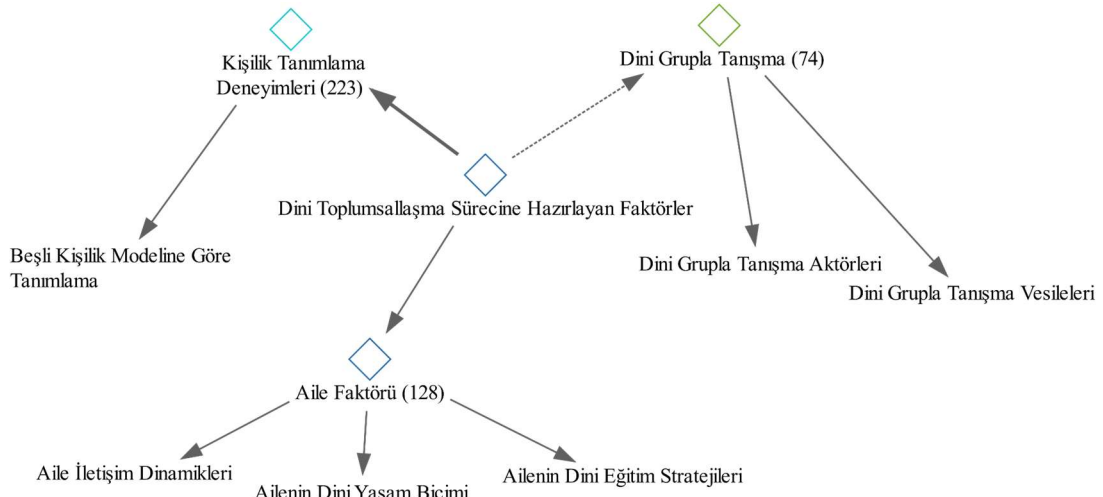
ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Dini grupların toplumsallaşma sürecinde birey üzerindeki sosyo psikolojik etkisine yönelik yapılan bu çalışmada tüm görüşmelerin analiz edilmesi sonucu veriler üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. İlk başlık, “*Dini Toplumsallaşma Sürecine Hazırlayan Faktörleri*” muhteva etmektedir. Kişilik ve benlik tanımlama deneyimlerinin rolü, ailenin dini toplumsallaşmadaki rolü, dini grupla tanışma ağlarının rolü bu başlığın temalarını oluşturmaktadır. Bireylerin dini grup öncesi kişilik özellikleri ve kendilerini tanımlama biçimleri, ailenin dini yaşamı, dini aktarma biçimleri, grupla tanışma vesileleri bu temalar altında aktarılmıştır. “*Dini Toplumsallaşma Süreci*” adlı ikinci başlık, dini grupların temel düsturları, faaliyetleri ve sunduğu faydalar, dini grupta sosyal ilişkiler, grubu ayakta tutan faktörler, sosyo psikolojik aitlik faktörleri olmak üzere altı temadan oluşmaktadır. Son başlık ise “*Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişimi*” ihtiva etmektedir. Kişilik ve benlik değişimi, sosyal ilişkilerdeki değişim, ahlaki norm, ibadet ve gündelik yaşamdaki değişimlerden oluşmaktadır.

Şekil 1: Dini Grupların Birey Üzerinde Sosyolojik ve Psikolojik Etkileri

1. Dini Toplumsallaşma Sürecine Hazırlayan Faktörler

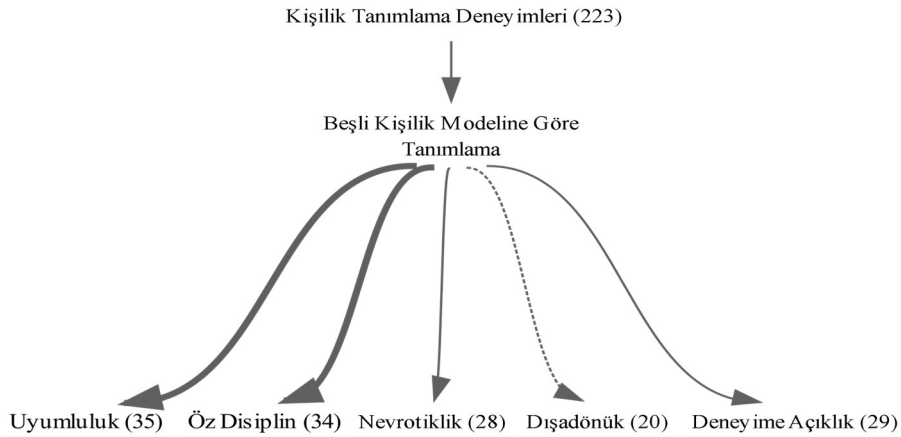
Şekil 2: Dini Toplumsallaşma Sürecine Hazırlayan Faktörler

1.1. Kişilik ve Benlik Tanımlama Deneyimlerinin Rolü

Toplumsallaşma, toplumun norm ve değerlerinin içselleştirilmesi, toplumsal rollerin öğrenildiği süreci kapsar. Bireylerin psikolojik ve sosyolojik sınırlılıkları içinde yaşadıkları toplum içindeki etkileşimlerle dini inançlarını, düşüncelerini ve davranışlarını oluşturdukları süreç ise dini toplumsallaşmadır. Birey bu süreçte inançlarını şekillendirirken aynı zamanda toplumla olan etkileşimini ve yerini de belirlemektedir. Dolayısıyla bireyin dini toplumsallaşma süreci hem kişisel hemde toplumsal düzeyde önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan kişisel olarak dini toplumsallaşma sürecinde ve toplumla etkileşimde kişilik özellikleri önemli belirleyicilerdendir. Dolayısıyla kişilik özellikleri etkileşim süreci içerisinde bireylerin nasıl davrandığını, nasıl iletişim kurduğunu ve değerlerini nasıl ifade ettiğini göstermektedir. Bu bakımdan dini gruplarla etkileşim sürecinde bireylerin kişilik özelliklerinin ne olduğu kendi kişiliklerini nasıl tanımladıkları dini toplumsallaşma sürecine hazırlayan faktörler arasına dâhil edilmiştir. Bireylerin nasıl davranacağı ve hissedeceği, duygu düşüncelerini nasıl ifade edecekleri ve bunlarla baş etme yöntemleri kişilik hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. Bu

bakımdan çalışmada katılımcıların dini gruba dâhil olmadan önceki ayırt edici özelliklerinin tanımlanması açısından “beşli kişilik özelliklerine” uygun sorular yöneltilmiştir. “Kendinizi nasıl tanımlarsınız, nasıl bir kişilik yapısındasınız?” gibi soruları yöneltirken dini grup öncesi kişiliklerinin nasıl olduğu ve sonra nasıl bir değişim olduğu ayrıca tespit edilmeye çalışılmıştır. Genellikle kişiliklerini tanımlama ve belirleme sürecinde katılımcıların büyük çoğunluğunun işbirliği yapmayı önemsedığı, sosyal ilişkilere önem verdikleri, verilen sorumlulukları yerine getiren, planlı ve düzenli olan kişiler olarak tanımlamışlardır. Böylece görüşmeye katılan bireylerin beşli kişilik modeline göre “uyumluluk” ve “öz disiplin” özelliği daha baskın ortaya çıkmaktadır. Nitekim dini tutum ve kişilik ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında (Yüce: 2009, Şentepe ve Güven: 2015, Kalgı: 2021)¹² sorumluluk, düzen, uyum, şefkat, sabır boyutlarıyla dini yönelim arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Dolayısıyla dini inanış kişiliğe yön verip şekillendirirken kişilikte dini tutum ve davranışlar üzerinde etkilidir. İnancın kişilik üzerinde önemli etkisini vurgulayan Akto’ya (2011) göre, kişi (şahıs), içinde bulunduğu kültürle etkileşimde bulunur ve bu etkileşimde bireysel davranışlar öne plana çıkmaktadır. Bu bakımdan dini gruba dâhil olan kişilerin toplumsallaşma sürecinde bulundukları grubun kültürüyle etkileşimleri sonucunda dini inançların kişiliklerine ve kişilik özelliklerinin de inanma ve dini pratikleri üzerinde bir etkisi olacaktır.

¹² Çalışmalarda, dindarlık düzeyi yüksek ve din eğitim alan öğrencilerin öne çıkan kişilik özelliklerinin uyumluluk ve sorumluluk olduğu bulunmuştur. Dindarlığın inanç, ahlak, ibadet boyutu ile sosyal uyum arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dini yönelimin inanç boyutu ele alındığında bu boyut ile kişiliğin sorumluluk, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyum ve düzen boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmüştür.

Şekil 3: Kişilik Tanımlama Deneyimleri

Mevcut çalışmanın birinci bölümünde, kişiliği tanımlamaya yönelik ele alınan kuramlardan biri olan "Beşli Kişilik Modeli" kapsamında, kişiliği oluşturan beş boyut nevroitiklik, dışadönüklük, açıklık, uyumluluk ve öz disiplin olarak tanımlanmıştır. Uyumluluk, yardımsever, güvenilir ve şefkatli daha hoş sosyal ilişkileri olan ve işbirliğine açık olmayı, öz disiplin, düzenli ve plan doğrultusunda hareket etmeyi, deneyime açıklık, yeni düşünceleri kabul etmeyi, çok yönlü düşünmeyi, nevroitiklik, duygu olarak aşırı değişkenlik göstermeyi, dışadönük, çekingen olmayı, içedönük, sosyal, sıcakkanlı, iyimser olmayı ifade etmektedir. En sık tekrarlanan kodlarda uyumluluk olarak tespit edilmiştir.

Dini gruba mensup olan bireyler kişilik ile ilgili soruları cevaplarken iyilik yapmak, merhamet duymak, hoşgörü göstermek gibi kavramların kendileri için önemini vurgulamışlar ve grup öncesi kişilik özelliklerinde var olan değerleri ifade etmişlerdir. Bu kategori altında en sık tekrar eden kodlar, "İşbirliği yapan/Yardımsever/Fedakâr", "Affeden", "Lider Ruhlu" gibi özellikler olmuştur. Genellikle işbirliği ve affetme kodu birbirine yakın duyguları ifade etmiştir. Merhamet sahibi ve fedakâr olma, yardımseverliği ve affetmeyi beraberinde getirmiştir. İşbirliği konusunda bir işi grupla yapmayı sevenler, kendi kişiliklerinin işbirliği yapmaya uyumlu olduğunu ifade edenler ve işbirliği yapmayı sonradan alışkanlık haline getiren katılımcılara bakıldığında uyumluluğu sağlayan faktörlerde değişkenlik göstermektedir. Özellikle diğerlerine göre daha az tekrar eden "lider ruhlu" kodunda her ne kadar yönetici pozisyonunu seven katılımcılar olsa da

gerektiğinde birlikte çalışabileceklerini ve bu konuda çok katı olmadıklarını belirtmişlerdir. Yani dini grup içindeki kişilerin çoğunluğu işbirliğine yatkın hoşgörölü ve tahammölü özellikle grup çalışmaları ve ortak çalışmalara yatkın, danışma ve istişareyi merkeze alan kişilerdir.

“İşbirliği yapmayı severim. Bilirsiniz ki birlikte yapılan işlerde çok rahatlık ve çok büyük kârlar olur. Meselenin durumuna ve gidişata göre duygular da değişiklik gösterebilir. Yeri geldiğinde fedakârlık hisleri ağır basabilir, yeri gelir şefkat ağır basabilir” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Gruplar içerisinde *“toplulukta bereket vardır”* *“birliktelikte/cemaatte büyük kazanç vardır”* gibi söylemler birlikteliği ve birlikte işbirliği yapmayı sağlayan kavramlar grup içinde uyumlu olmayı sağlamaktadır. Bu nedenle, uyumlu bireylerin, grup içinde diğer üyelerle iş birliği yapma eğiliminde oldukları ve böylece olumlu bir sosyal ortamın oluşmasına katkıda bulundukları ifade edilebilir. Katılımcılardan bazıları, dini gruplarda uyumluluk faktörünün oluşmasında sohbetlerin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Grup içinde güzel örneklik teşkil eden kişilerin davranışlarının yanı sıra, birlikte yaşamının getirdiği alışkanlıklar ve okunan veya anlatılan sohbetlerin etkisi, bireylerin iş birliğine uyumlu hale gelmesine katkı sağlamıştır.

“Genellikle uyumlu olduğumu düşünürüm. İşbirliği yapmayı severim. Ancak cemaatten önce daha fazla lider özelliklerim vardı, hep benim dediğim olsun isterdim. Cemaatten sonra ise daha fazla ortak yaşam gereği uyumlu oldum. Ortama uymaya çalıştım. Uyum sağlayamayanların yurttan bulunması ve yaşaması daha zordur. Sonra yumuşak huyluluğun önemini anladıkça daha geçim ehli bir kişi olmaya başladım”(Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Nitekim, Ayla'nın ifadeleri dini gruba katıldıktan sonraki kişilik özelliklerindeki değişimini açıklamaktadır. Bulunduğu grupta devam edebilmek için uyumlu ve daha yumuşak olma gerekliliğini hissetmiştir. Bundan dolayı öncesinde daha fazla lider özelliğe sahipken bu özelliğini grupla uyumlu hale getirmiştir. Örnek alıntıda görüldüğü üzere dini gruba dâhil olmadan da kişilik olarak uyumlu olan katılımcının dini gruba dâhil olduktan sonra çevresine karşı daha fazla uyum göstermektedir. Grup ortamında yaşamak için kişilerin daha fazla uyumlu olması gerekmektedir. Yardımsever fedakârlık ve affetme ve merhamet duyguları uyumluluğa daha çok sebep olurken liderlik duygusunun işbirliği yapmaya olumsuz bir etkisi söz konusu olmamıştır. Katılımcıların ifadesinden hareketle grup öncesi

uyumlu kişilik özellikleri gruptaki sohbetler gibi etkileşim alanları ile daha fazla pekişmektedir. Sonuç olarak dini grup öncesi ve sonraki süreçler göz önünde bulundurulduğunda grup, toplumsal uyuma ve işbirliğine yatkın bir kişilik modeli sunmaktadır.

Bir diğer kod öz disiplindir. Bu boyut, bireyin disiplin içinde planlı ve kararlı bir şekilde hareket etmesini açıklamaktadır. Bu özellikler daha çok başarı ve iş durumunda gerçekleştiği için başarıma isteği olarak da adlandırılmıştır. Katılımcıların öz disiplin ile ilgili verdikleri cevaplar neticesinde “düzenli ve titiz”, “sorumluluk sahibi” kodlarına ulaşılmıştır. Bu doğrultuda genellikle planlı hareket ettikleri, bazı katılımcıların ise işlerinde daha mükemmeliyetçi ve titiz davrandıkları, kontrollü oldukları ortaya çıkmaktadır. Özellikle verilen sorumluluğu yerine getirmeye önem vermektedirler. Sorumluluk duygusunu yük olarak gören Melike şunları ifade etmiştir:

“Sorumluluklarımı yerine getirmediğimde içime dert oluyor. Küçükken de böyleydim. Mesela sorumluluğu kendime kesinlikle vazgeçilmez bir şey olarak görürsem yaparım” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

Katılımcıların bir kısmı, bireysel görevlerinde zaman zaman erteleyici davranışlar sergilediklerini belirtmiş, ancak grup içindeki görevler söz konusu olduğunda daha hassas ve titiz davrandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, dini grupların bireyler üzerinde sorumluluk bilincini artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bir vakıfta çalışan Arif Bey’in bu durumu doğrulayan ifadesi, dini grupların bireyler üzerinde kolektif sorumluluğu teşvik edici bir rol oynadığını desteklemektedir.

“Vakıfta çalıştık, bir dönem idarecilikte yaptık. Kursta çalışıyoruz hassasiyet gerektiren bir iş. O yüzden mesela bu tarz konularda daha dakik hareket ederim ama kişisel konularda açık söylemek gerekirse son dakikaya bırakmışlığım vardır” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Genel olarak dini grup içinde olan kişilerin sorumluluk duygularının yüksek olduğu söylenebilir. McCrae ve John (1992, s. 178), sorumluluk duygusuna sahip olan kişilerin sosyal hayatta etkili, planlı, sorumlu, dürüst, mükemmeliyetçi davranışlar gösterdiklerini saptamıştır. Nitekim çalışmada da bireylerin düzen, titizlik ve başarı çabası, sorumluluk sahibi olma davranışları görülmüş benzer

sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak grup içindeki görevlerin yerine getirilmesi bireysel sorumluluğu yerine getirme durumlara göre daha fazla öncelenmiştir. Bu bağlamda, dini grupların bireysel sorumluluk duygusunu geliştirmekle kalmayıp, grup dinamikleri çerçevesinde daha güçlü bir görev bilinci oluşturduğu söylenebilir.

Beşli kişilik modelinin bir diğeri “açıklık” boyutudur. Bu özelliğe sahip olan kişiler; sanatsal açıdan duyarlı, entelektüel, duygu derinliğine sahip, meraklı, hayal gücü geniş, yeni görüşlere açık kişilerdir (Harvey, Murry ve Markham, 1995, s. 2; Burger, 2006, s. 254). Bu özelliğe daha uzak olan kişiler ise daha çok eski deneyimlerini kullanmaya yapmaya eğilimli ve yeni olandan ziyade geleneksel olanı tercih etmektedir. Görüşmeler sonucunda “yeniliklere açık”, “merak ve ilgi” kodları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların çoğu yeniliklere, yeni şeyleri öğrenmeye karşı daha açık olduklarını ifade etmişlerdir.

“Ben kendimi bildim bileli bir şeyleri anlamlandırma çabasında olan bir insandım. Anlamlandırma içgüdümünden kaynaklı her şeyi öğrenmek isterim. Her konuda çok meraklıyım. Bunun yanında insanlarla çok çabuk ilişki kurabilen, çok çabuk muhabbet besleyebilen bir insanım” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

“Yeni şeyler öğrenmeyi çok severim Sevdiğim için de çok gezerim. Kırk beş ili gezdim. Mesela tarih, özel ilgi alalım. İslam Tarihi, Türk Tarihi, İslam Kültürü ve Medeniyeti hakkında araştırma yapmayı, haritaları incelemeyi, makale okumayı çok severim” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Şefika ve Nur Hanım örneğinde olduğu gibi yapılan görüşmelerde ortaya çıkan merak duygusu ve yeniliklere açık olmanın öğrenme duygusuyla yakından ilgili olduğudur. Katılımcıların kendileri için faydalı olduğunu düşündükleri ilme karşı önem vermeleri, araştırmaya ve öğrenmeye merak duymaları, hayatlarında kitaba ve sohbete yer vermeleri, musiki ve İslam sanatları çalışmaları içinde bulunmaları bu durumu desteklemektedir. Genel olarak ilgi ve merak duygusu grup içinde ilim öğrenmeye odaklanma konusunda önemli bir mekanizmadır. Deneyime açıklık kişilik özelliği öğrenme konusunda pekiştirmeyi sağlamaktadır. Dini gruplar, manevi anlamlandırma, derinlik arama ve öğrenme tutkusu olan kişilerin ihtiyaçlarına cevap verdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla grubun en önemli toplumsallaşma araçlarından olan sohbet meclislerine katılım da bu kişilik özelliği ile bağdaştırılabilir.

Kişilik özelliklerini açıklayan bir diğer kod, nevrotikliklerdir. Daha çok sakin ve güvenli olmayan, kaygı, öfke eğiliminde ve duygusal istikrarsızlık yaşayan kişilerin nevrotik boyutta olduğu belirtilmektedir. Depresif, gerginlik, üzüntü, öfke, kaygı, suçluluk, sıklıkla duygusal inişler ve çıkışlar yaşama, tedirginlik, huzursuzluk ve sabırsızlık gibi pek çok olumsuz duygu nevrotikliğin belirtilerindendir (Bacanlı, İlhan ve Aslan, 2009). Sakin, iyi uyum göstermiş, aşırı ve uyumsuz duygusal tepkilere yatkın olmayan kişilerin bu boyutu daha düşüktür. Mevcut çalışmada nevrotiklik boyutu uyumluluk ve öz disiplinden sonra en sık tekrar eden “Asabi” ve “Sakin” kodlarını içermektedir. Kişilik özelliği itibarıyla kendisini sakin olarak tanımlayan bireyler olduğu gibi daha sinirli, agresif ve öfkeli olarak tanımlayanlar, grup yaşamı içinde gerginlik, öfke gibi duygularını dengeye kavuşturduklarını ifade etmişlerdir.

“Çok celalli ve sinirliydim tam aşabilmiş değilim. Ama size bu yol öyle bir şey katmıştır ki, celallenemiyorsunuzdur” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

“Önceden agresiftim, çabuk sinirlenirdim ama dışardan sakin görünürdüm bu durum genel itibarıyla değişti” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

“Önceki hayatımda baş edilebilecek tarzda birisi değildim. Benimle uğraşanlar zarar görürdü” (Abdullah, 55 yaşında, Emlakçı).

Hatice Hanım, bulunduğu grubun çabuk sinirlenme duygusunu olumlu bir şekilde etkilediğini; Sami Bey, eskiden daha çabuk sinirlendiğini fakat eskiye göre değiştiğini; Abdullah Bey, gruptan önceki hayatını aktarırken çevresel faktörlerin özellikle iş yerindeki arkadaşlarının kendisini olumsuz yönde etkilediklerini kendisini korumak için “baş edilemez” bir kişi haline geldiğini ifade etmiştir. Genel olarak içinde bulundukları grubun “asabi” özelliklerini törpülediği veya daha olumluya doğru kanalize ettiği ifade edilmiştir. Kişilik özelliklerinin nevrotiklik belirtileri gösteren duyguları içeren katılımcıların bu özellikleri tamamen değişmeye de dini grup ile birlikte daha farklı görünüme sahip olmuştur. Grup içinde bir kısım katılımcılarda kişiliklerinin kendilerini bildiklerinden beri hep sakin olduğunu dolayısıyla zaten öfke, sinir ve ani duygu değişimlerinin olmadığını açıklamışlardır.

“Çevre itibarıyla sürekli bu ortama (dini grubu) girdiğim için daha çok sakin bir insanım. Gerek sinir, uyumluluk olsun, gerek insanlarla iletişim, disiplin olsun sorun yaşamayan bir insanım” (32 İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

“Çoğunlukla sinir, öfke gibi duyguları yaşamam. Sakin bir kişiliğe sahibim. Hep güler yüzlü olmaya ve içindeki olumsuz duyguları ve acıları dışa yansıtmamaya çalışırım. Düşünerek hareket etmeyi, kırmadan kimseyle kavgaya etmeden meseleleri halletmeyi severim” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

İnci'nin ailesinin tarikat geleneğine sahip bir gruba dahil olması, küçüklüğünden beri aynı grup ortamı içinde bulunmasını sağlamıştır. Haftalık toplantı ve diğer uygulamaları da bu ortamda görerek aktif bir şekilde deneyimlemiştir. Dolayısıyla topluluk içindeki iletişimi, davranış şekillerini, uyumlu olmayı öğrenmiştir. Hem kendi kişilik yapısının sakin olması hem de çevresel faktörlerin kendisini sakin hale getirdiği ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu kimseyi kırmadan, gürültü çıkarmadan olumsuz duygu ve düşüncelerden uzaklaşmaktadır. “Asabi “olarak tanımlayanlar ise sakinliğe doğru yönelmekteler. Sonuç olarak katılımcılar asabi veya sakin olarak kişisel özelliklerini tanımsalarda sinirli/öfkeli özelliklerini grup içinde değiştirdiklerini veya daha olumluya doğru çevirdiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla dini grup daha sakin, öfkeyi kontrol altına tutmaya çalışan bir kişilik oluşturmaktadır.

Kişilik özelliklerini açıklayan son kod ise içedönüklük- dışadönüklük' tür. Her dini grup içinde samimi ilişkileri seven, kendisini rahat ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. İyimser, sıcakkanlı sosyal kişilikler, beşli kişilik modelin dışadönük boyutunu temsil etmektedir.

“Dini olsun, millet olsun statü olsun hiçbir şekilde ayırım gözetmeksizin iletişim kurabilirim” (28 Nur, 30 yaşında, Sosyolog).

“Toplum içinde istersem çok rahat konuşabilirim. Seslendirmeye ilgilenirim, şiir okurum. Sunuculuk yaparım programlarda. Olduğum ortamda espritüel bir kişiliğim vardır. Öne çıkmak isterim” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

“Girişken bir insanım. Yani her türlü kesimden, yaşlılarla, çocuklarla hepsiyle anlaşıyorum. Onlara Kur'an dersi veriyordum. Her yaştan arkadaşım var” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

İfadelerde görüldüğü üzere herhangi bir ayırım gözetmeden çevresindeki kişilerle iletişime geçen, faydalı olmaya çalışan, kendilerini rahat ifade eden kişiler, daha dışadönük özellik göstermektedir. Nur, insanların farklı kültür ve sosyal farklılıklara sahip olsalarda bu farklılıkları hoş gördüğünü ve bu insanlarla statüleri fark etmeksizin iletişim kuracağını ifade etmektedir. Hafize, öncelikle kendisini girişken olarak tanımlamıştır. Çeşitli yaş grupları ile iletişime geçme ve böyle bir

yeteneğe sahip olma bunu göstermektedir. Onlara dini değerlerini öğreterek aktif bir görev yapmıştır. Genel olarak tüm görüşmeler değerlendirildiğinde; bireyler bulundukları dini grup içinde de Kuran öğretimi, sunuculuk, sosyal medya sorumluluğu, yardım, eğitim faaliyetleri gibi birçok alanda aktif görev almaktadırlar. Sürecin içinde aktif görev almak kendilerini çekingen olarak ifade eden kişileri daha dışadönük ve iletişime açık hale getirmektedir. Aynı zamanda dışadönük bireyler, dini grupların sosyal bağlarını güçlendiren ve manevi değerlerin aktarımını kolaylaştıran önemli aktörlerdir.

“Buraya gelen öğrencilerle belirli ilişkiler kurmam gerektiği için girişken olmam gerekti. Ve biraz olsun bu özelliği kazandığımı düşünüyorum” (Mine, 23 yaşında, İMH Çalışanı).

Dışadönük boyutunun diğer ucunda olan içe dönüklük grup içinde asosyal kişiler olmaktan ziyade “itidalli sosyal” ler olarak tanımlanabilir. Çünkü, sosyal kişiliklere göre daha çekingen olan kişiler, daha çok tedbir alma ve sonradan sosyalleşme ortamlarına adapte olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, bireyler kendilerini doğrudan sosyalleşme ortamına dahil etmek yerine, önce mekânı ve insanları gözlemlemekte, ardından kendi duygu ve düşüncelerini paylaşmayı tercih etmektedirler.

“İtidalli bir insanım, yerine göre bulunduğum ortamda direkt ön plana da çıkmam. Onun dışında sessiz böyle çekingen bir insan da değilim” (Berna, 26 yaşında, Öğrenci).

“Çok çekingenim, hemen yaklaşıp, geri dururum, hemen herkese açılmam. Samimiyet hemen kuramam” (Ayşe, 31 yaşında, Öğretmen).

“Kişilerle rahat iletişim kurar mısınız?” sorusuna verilen cevaplara göre “itidalli sosyal” ve “çekingen” dışadönük kategorisinde ise “rahat iletişim kuran” ve “girişken” kodları çıkmıştır. Genel olarak kodlardan da anlaşılacağı üzere katılımcıların çoğunluğu kendini rahat ifade eden kişilerden oluşmaktadır. Kendilerini itidalli veya temkinli olarak tanımlayanlar ise inceleme ve gözlem yaptıktan sonra çevreyle iletişime geçtiklerini grup içindeki görevlerinden dolayı iletişime daha açık hale geldiklerini ifade etmişlerdir. Grup içinde dışardan çok mesafeli veya sert görülen kişiler daha yakın ilişkiler kurulduğunda samimi kişiler olarak görülmektedir. Bu bakımdan kendilerini itidalli sosyal olarak tanımlayan

kişiler rahat ve girişken kişiler dini grup içinde daha yoğunluktadır. Katılımcılar içinde çekingen kişiler daha az olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak dini gruba mensup olan bireylerin grup öncesi daha yoğun işbirliği yapmaya yatkın, sorumluluk sahibi, merak ve ilgiye sahip, itidalli sosyal kişilik özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Daha önemlisi böyle özelliklere sahip olmayan kişilerin ise dini grup sürecinde kişilik özelliklerini dengeye getirmesi yönünde bir değişimin olmasıdır. Örneğin asabi, öfkeli olarak kendilerini tanımlayan katılımcıların süreç içerisinde bu özelliklerini kanalize ettiği yönündedir.¹³ Genel olarak, dini grup içindeki bireylerin çoğunluğunun işbirliğine yatkın, hoşgörülü, tahammüllü ve grup çalışmaları ile ortak kararlara önem veren bir yapıya sahip oldukları, danışma ve istişare mekanizmalarını öne çıkardıkları gözlemlenmiştir. Bu durum, dini grup üyelerinin sosyal uyumluluğunun, bireyler arası ilişkiyi güçlendiren ve grup bütünlüğünü destekleyen önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Grup içi dayanışma ve ortak hedeflere yönelik görevlerin, bireylerde daha yüksek bir motivasyon ve disiplin duygusu oluşturduğu söylenebilir. Dini gruplar, deneyime açık bireyler için hem bireysel gelişimlerini destekleyen hem de toplumsal bağlarını güçlendiren bir alan sunmakta nevrotiklik özellikleri taşıyan bireylerin daha sakin, dengeli ve uyumlu bir duygusal yapıya kavuşmalarını sağlayan bir dönüşüm sunmaktadır. Bu değişimler, diğer başlıklarda ifade edildiği üzere, grup faaliyetleri, ritüelleri, toplu ibadetler, manevi denetim ve rehabilite gibi toplumsallaşma sürecindeki mekanizmaların etkisinin olduğu söylenebilir.

1.2. Ailenin Dini Toplumsallaşmadaki Rolü

Dini toplumsallaşma sürecini hazırlayan faktörlerin ikinci ve en etkili olanı ailedir. Aile, birincil ilişkilere dayanan soy ve akrabalık ile toplumsal bir boyut taşıyan sosyal bir grup ve kurumdur. Kültürel mirasın dayandığı değerler sisteminin, ahlaki normların ve dünya görüşünün aktarılmasını (Birekul, 2014: 143) ve bireyin biyolojik, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı gibi dini ihtiyaçlarını da karşılanmasını sağlayan ilk gruptur (Aydın, 1997: 38). Dolayısıyla dini kültürün ilk aktarımı ailede gerçekleştirilmektedir. Bu başlıkta ailenin dini kültürü aktarma

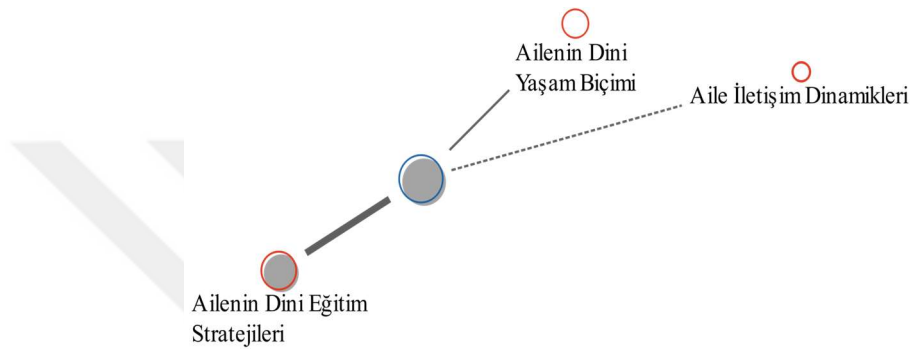
¹³ Bulgular, dini toplumsallaşma sonrası değişim başlığında kişilik ve benlik değişimleri temasında daha detaylı açıklanacaktır.

sürecine değinilecektir. Kültür, bireylerin ve toplumların anlam dünyası, sosyal etkileşimleri ve somut fiziksel yapıların işlev ve konumlarını içeren, pekiştiren bir yapıdır. Kültürün olgularından davranış örüntüleri tekrarlanarak gelenek, töreleri ve kurumları oluşturmakta sosyal roller ve etkileşimleri belirlemektedir (Aydın, 2013: 258). Dolayısıyla toplumun yaşam tarzını, kültürünü en iyi yansıtan kurumlardır. Kültür kurumlarından biri olan aile, genel olarak toplumsal kültürle bütünleşme ve uyum sağlamayı mümkün kılan toplumsallaşma sürecini (Birekul, 2012:144) ve özelde dini hayatın ve inancın öğrenilmesinde, benimsenmesi, davranış haline getirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması işlevini yerine getirmektedir. Bireyin bulunduğu toplumun dinini ve dini alan içindeki bilgi ve pratikleri öğrenme, alışkanlık haline getirme sürecinde başat kurum ailedir.

Özellikle aile ve din kurumu daima etkileşim halindedir. Kişilere bireysel ve toplumsal olarak en önemli yönlendirmeyi ve rehberlik sunmayı sağlayan aile ve din kurumudur. Aile, inandığı dinin kuralları ölçüsünde üyelerinin nasıl bir dini tutum geliştirmesi gerektiğini öğretmektedir. Sonuçta ise birey, bulunduğu ortamın dini alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranış göstermekte dini kimliğini oluşturmaktadır. Nitekim, bireyin dini toplumsallaşma süreciyle ilgili yapılan araştırmalar, (Mayer ve Trommsdorff, 2012; Acock ve Bengtson, 1978)¹⁴ ailenin dini değerlerinin aktarılmasında önemli kilit rol oynadığını dini bilgi, inanç, algı, dini yönelim ve pratikleri şekillendirmede temel kaynak olduğunu göstermektedir. Mevcut çalışmada, katılımcılara nasıl bir aile yapısında büyüdüleri, ailenin dini yaşantısı ve bu yaşantının kendileri üzerinde nasıl etkisi olduğu, ailenin dini öğrenimleri için neler yapıldığını içeren sorular sorulmuş bireylerin dini gelişim süreçlerinde, içinde bulunan değer yargılarının, inanç uygulamalarının benimsenmesinde ailenin birincil etkiye sahip olduğu görülmüştür.

¹⁴ Ergenlerin dindarlığı ve aile yönelimi üzerine kültürlerarası bakış açıları adlı çalışma on yedi kültürel gruptan alınan verilere dayanarak aile ve dindarlık üzerinde durmuştur. Din ve aileyi iç içe geçmiş sosyal kurumlar olarak tanımlayan çalışmada, bireysel anlamda ailenin din algısında önemli bir yer tuttuğu gibi dindarlığın da aile yönelimlerinde de etkili olduğu öne sürülmektedir. Diğer çalışma, gençlerin dinî ve politik oryantasyonunda ebeveynin; özellikle de annenin birincil öneme haiz olduğunu işaret etmektedir.

Böylece dini grup içindeki sosyalleşmeyi, aidiyeti, dini grubun bireyler üzerindeki etkisinin anlaşılmasında aile faktörünün genel durumuna bakmak büyük öneme sahiptir. Ailenin genel yapısı, dini bilgi kaynakları, herhangi bir dini gruba bağlı olup olmadıkları bireylerin dini grup içindeki sosyalleşme süreçleri, dini yaşam biçimlerinin değişimi hakkında da ön bilgi verecektir. Aile hakkında verilen cevapların analizi sonucu *ailenin dini eğitim stratejileri*, *ailenin dini yaşam biçimi* ve *aile iletişim dinamikleri* olmak üzere üç başlık ortaya çıkmıştır.

Şekil 4: Ailenin Dini Toplumsallaşmadaki Rolü

1.2.1. Aile İletişim Dinamikleri

Aile içindeki iletişim dinamikleri ailenin din ile kurduğu bağ, dini yaşayış biçimleri ve bunu aktarım şekilleri bireylerin dini alışkanlıklarında etkili olmaktadır. “Nasıl bir ailede büyüdünüz?” sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu aile ortamlarını din merkezli bir yaşama sahip, dini yaşayan ve dini değerleri önemseyen, dini görünümlere yer veren aile olarak gördüklerini “mütedeyyin ve muhafazakâr” olarak belirtmişlerdir.

“İlmi açıdan çok bilmeyen ama babadan, dededen görme İslami şartları yaşamaya, uygulamaya çalışan ahlaki açıdan çok düzgün mütedeyyin bir aileye sahibim. Kötü insanların etkisinde kalmayalım diye çok fazla dışarıyla ilişki kurmamızı istemeyen kalabalık bir ailede büyüdüm.”

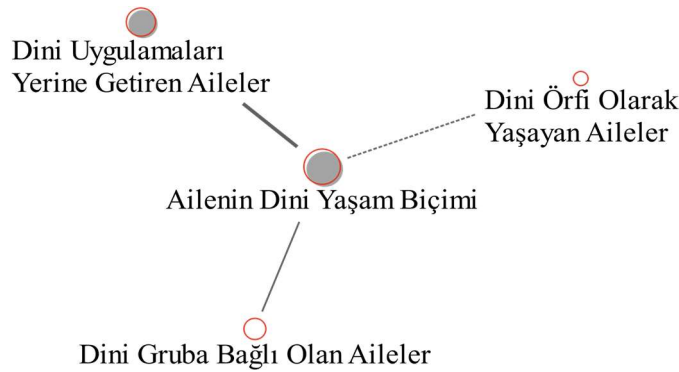
Hatice’nin (31 yaşında, Mimar), ailesi örneğinde olduğu gibi genellikle ailelerin dini ilim konusunda eksik olsalarda öğrendikleri kadar dini yaşamlarında uyguladıklarını ve ahlaki değerlere önem verdikleri tespit edilmiştir. Koruyucu ve

geleneksel, öğrendikleri dini yaşamaya odaklı bir aile yapısı bulunmaktadır. Aile iletişim dinamiklerinin bir diğeri ise ailelerin paylaşıma ve iletişime açık olarak değerlendirilmesidir. Paylaşıma açıklık, hem aile üyelerinin dinlenilmesi, değer verilmesi yönüyle hem de ailelerin akrabalık ilişkilerine açık olması süreciyle ilişkilendirilmiştir.

“Hep anlayışlı özgürlükçü bize çocukları gibi bakmayıp bir birey olarak bakan bir ailede büyüdüm. Baskı yapan bir ailem yok hamdolsun” (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Buket’in belirttiği gibi katılımcıların çoğunluğu fikirleri dinlenen, fikirlerine önem verilen bir aile yapısında büyümüştür. Özellikle ailenin kendi istekleri doğrultusunda yön vermediği, sınır koymadığı bireyler kendilerini daha özgür hissetmekte ve aileleriyle ilişkileri olumlu yönde etkilenmektedir. Ailelerin iletişime açık olması bireylerin aile içi iletişiminde kendilerini daha rahat ifade etmelerini sağlamaktadır.¹⁵ Genel olarak katılımcıların nasıl bir ailede büyüdüklerine bakıldığında katılımcıların çoğunluğu dindar aile yapısına sahiptir. Ancak ailelerin dini yaşayış ve aktarım biçimleri değişmekte ve çeşitlilik göstermektedir.

1.2.2. Ailenin Dini Yaşam Biçimi

Şekil 5: Ailenin Dini Yaşam Biçimi

¹⁵ Aile içi iletişimde birey olarak kabul görülmek ve iletişimde etkin olarak görülmek benlik saygısını geliştirdiği konusunda detaylı (bkz. Özmen, Ferihan (2007). *Algılanan Aile İçi İletişim Biçimlerinin Ergenlerin Benlik Saygısına Etkisi Ve Bir Uygulama Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 15- 18 yaş benlik saygı düzeyi yüksek olan ergenlerin daha demokratik tutuma sahip hoşgörülü aile biçimine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Dini uygulamalar kaynağını Kur'an, hadis, sünnet üzerinden almış olsa da bu akidelerin gündelik yaşamda görünür olmasını sağlayan en önemli faktör ailedir. Gündelik yaşamda görünür olmanın etkisi bireyin içinde yaşadığı aile yapısının yanında, toplumsal çevre ve kişisel deneyimler çerçevesinde de değişmektedir. Dolayısıyla aynı din merkezli farklı dini yaşayış biçimi ve farklı yaşam tarzları oluşmaktadır. Bu farklı yaşayış biçimleri Avcı'ya göre öznelleşme sürecinin bir gerekliliğidir. Öznelleşmenin oluşmasında aile yapısı, ait olunan dini grup ve arkadaş çevresi gibi birçok etken bulunmaktadır. Aile yapısı bireyin düşünce ve davranışlarını şekillendirmektedir. Sonuçta birey, davranış alanını yapılandırma ve yaşama nasıl bir biçim vereceğinin kararını verme sürecine gitmektedir (2012: 110). Yani öznelleşme ve öznelleşme sosyal çevreden ve sosyal bağlamdan kopuk ve bağımsız değildir.¹⁶

Dolayısıyla katılımcıların aile yapısı içinde dini uygulamaları gözlemleyerek ve içselleştirerek dini yaşamlarına yeni bir biçim verme süreci *öznelleşme* olarak düşünülebilir. Fakat bu sırada birey ailenin ortak değerlerinden tamamen bağımsız kalamamakta ve bu ortak değerleri göz önünde bulundurarak dini yaşamını nasıl biçim vereceğine karar vermektedir. Bu bakımdan ailenin dini yaşayış biçimi katılımcıların değer dünyasını oluşturmada, dini grup içindeki toplumsallaşma sürecinde, duygu, düşünce ve kişilik değişimlerinde pergelin sabit ayağı olarak belirleyici olacaktır.

Katılımcıların ailelerinin çoğunluğu dini hassasiyeti olan, dini değerlere önem veren namaz, oruç gibi temel dini yükümlülükleri yerine getirmektedir. Bu durum aile içinde dini değerlere ve dini uygulamalara bağlılığı göstermektedir. Aile içinde temel dini ibadetlerin yerine getirilmesi dini figür olarak anne ve babanın

¹⁶ Öznelleşme süreci, burada bir kimliğin oluşum süreciyle ilişkilendirilmektedir. Öznenin, bir öz bilincin mümkün düzenleme biçimlerinden ancak birisi olan bir öznelleşmenin kurulmasını sağlayan süreç olarak nitelendirilmektedir. Foucault'a göre her deneyim bir iktidar alanı ve bu iktidar alanları bağlamında kendisiyle kurduğu belli bir ilişki biçimini ortaya koyar. Sonuçta birey, bir özne olarak bu deneyimleri kabul veya reddetmektedir. Yaşama nasıl bir biçim ve yapı vereceğine karar verme sürecini ifade etmektedir (Avcı, 2012: 42). Touraine, bireyin, kendi hayatının eyleyeni olabilmesini sağlayacak olan tüm girişimlere ve çabalara öznelleşme adını vermektedir. Öznelleşme bireyin kendi dışındakilere karşı taleplerini önceleyebilme sorunundan ziyade bireyin grup ile ortak değerlere sahip olması, grubun isteklerinin göz önünde bulundurarak grubun veya topluluğun mensubu olarak ortak değerlere sadık kalarak kendini gerçekleştirme olarak tanımlanmaktadır. Yapı içinde kişilerce içselleştirilen her bir birey için sonunda ferdiyet kazanılan bir süreçtir (Yazar, 2022: 53-55).

görülmesine, aile içinde dini geleneklerin ve ibadetlerin düzenli olarak tekrar edilmesi, çocukların dini kimliklerinin oluşumuna önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Ailesini dini yaşamında bir örnek olarak gören Akif Bey, ailesiyle ilgili şu ifadelerde bulunmaktadır:

“İlkokul mezunu, beş vakit camide namaz kılan, orucuna dikkat eden ve haftalık sohbetlerine giden bir aileye sahibim. Fakat bize ilmi bilgi olarak verebilecekleri şey kısıtlı olduğu için sadece örnek olma açısından bize bir şeyler verdiler” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Dini değerlerin teşekkülünde ve aktarılmasında ailenin etkisinin baskın olduğu (Aybey, 2018: 549) gerçeğinden hareketle katılımcıların ailelerinin büyük çoğunluğu dini pratikleri bir yaşam tarzı örnekliliği olarak sunmuştur. Dini bilginin aktarımı konusunda sınırlı kalmışlar fakat düzenli sohbetlere katılarak dini öğrenme konusunda toplumsal etkileşime açık olmuşlardır. Dini uygulamaları yerine getiren ailelerin çoğunluğu dini yaşamlarını eğitim verme üzerinden aktarmaktan ziyade dini pratikler üzerinden göstermişlerdir.

“Ailemin dini hassasiyetleri vardı ama dini daha çok namaz kılmak, oruç tutmak gibi algıyorlardı. Dinin gerektirdiği görevleri yerine getirirler ama her şeyi sünnete göre yapma gibi aşırı bağlılıkları yoktu, böyle bir toplum, çevre yapısı da yoktu” (Nur, 30 yaşında, Sosyolog).

“Klasik Anadolu insanının aileden aileye geçen Kur'an kursu eğitimiyle beraber dini ibadetleri yapıyorlardı. Ekstra tasavvufi yönelimleri, cemaat yönelimleri yoktu” (Emine 27 yaşında, Doktor).

Nur ve Emine'nin ailesinde olduğu gibi bazı katılımcıların aileleri dini yaşamlarında temel ibadetlerine odaklanmışlar, çocuklarına verdikleri dini eğitim, kuran kursu gibi aracı kurumlarla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla dini uygulamaları yerine getiren aileler, namaz gibi temel dini yükümlülüklerini önemseyen, uygulamalarını yerine getiren fakat sünnete uygun olma konusunda saygı göstergelerde aşırı bir tutum benimsememişler ve bunu devam ettiren bir dini çevreye de dâhil olmamışlardır.

Genel olarak dini uygulamaları yerine getiren aile başlığında yoğun olarak temel İslami prensiplere göre dini yaşamlarını sürdüren aileler bulunmaktadır. Dini ilimleri öğretme konusunda eğitim düzeyleri yeterli olmasa da ahlaki ve davranışsal olarak güzel örneklilikle dini yaşantılarını çocuklarına göstermişlerdir. Bunun yanında dini bilgilerin aktarılmasında yeterli eğitim düzeyi olmayan aileler, temel dini

bilgilerin öğrenilmesi için çocuklarına alternatif ortamlar sunmaktadır. Özellikle küçük yaşlarda temel dini bilgilerin öğrenilmesi için cami ve kuran kursu ortamları en sık tercih edilen dini eğitim merkezleri olarak görülmektedir.¹⁷ Çok az aile temel dini yükümlülüklerini yerine getirmekte daha rahat fakat insanlara saygı göstermek ve onlara yardım etmek gibi ahlaki değerleri önemsemektedir. Önemli olan husus ise “temel dini yükümlülüklerin dışında sohbet katılma, sünnete uygun yaşama gibi dini hassasiyetlerin daha az” görüldüğü bu ailedeki kişiler, grupla aile dışındaki aktörler tarafından tanışmış ve değişimleri dini gruba bağlı olan ailede yaşayan kişilere göre daha belirgin olmuştur.

Dini yaşam biçimlerinden en sık tekrarlanan katılımcıların yarıya yakının ailesinin dini gruba bağlılığının olmasıdır. Dini kimliğin oluşmasında ailenin rolünün önemine ek olarak aynı zamanda ailelerin dini grupla bağlılığı bireylerin dini yaşam biçimlerinde daha fazla etkiye sahip olmaktadır. Aile, dini grubun dini kimlik ve tavrın oluşumunda önemli rolünün olduğu (Avcı, 2012: 247) göz önünde bulundurulduğunda bu başlık bireylerin dini grup içindeki toplumsallaşması, grupla olan sosyal ilişkileri, dini anlayış ve algılama biçimlerini ciddi oranda belirlemekte ve dini grup içindeki toplumsallaşmaya ön bilgi hazırlamaktadır. “Ailenizin herhangi bir gruba üyeliği var mı?” sorusuna katılımcıların çoğunluğu olumlu yanıt vermiştir. Genellikle katılımcıların ailesi bir grubun sohbetini takip etmektedir. Bu bakımdan küçük yaşlardan itibaren dini grupla tanışan, sohbet ortamlarına aşına hatta sohbet mekânlarında büyüdüklerini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. Ailenin dini gruba üyeliği ve dini grubun faaliyetlerine katılımı bireylerin dini sosyalleşmesinde, dini değerlerin benimsenmesinde dini kimliklerin oluşumunda ve grupla kuracağı ilişkide belirleyici olmaktadır.

“Küçüklükten beri evimizde sürekli sohbetlerin, toplantıların yapılması ve annemle, babamla birlikte bu tarz sohbetlere beraber katılmamın üzerimde tabii ki büyük bir etkisi oldu” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

İnci, küçüklükten beri ailesiyle birlikte sohbet ortamında bulunmuş, evlerinde sohbe gelen kişileri ağırlamıştır. Bu bakımdan sohbe giderken, sohbet esnasında

¹⁷ Karaman F. (2021) “Dini sosyalleşmede Cami Etkisi: Terme Örneği adlı araştırmada da birçok veli çocuğunu dinî bilincin ve dini pratiklerin daha yoğun öğretildiğine inandığı camilere bağlı yaz Kur’an kurslarına göndermektedir.

neler yapılması gerektiğini, hatta sohbetten sonra ikramların nasıl sunulacağını gibi birçok gruba dair bilgileri küçük yaştan itibaren öğrenmektedir. Mülakat sırasında uzun zamandan beri haftalık sohbe katılamadığı için kendisini boşlukta ve iyi hissetmediğini belirtmesi grubun özellikle aile bağı üzerinden inanç dünyasını şekillendirdiğini ve aynı zamanda grup faaliyetlerinin denetimini göstermektedir. Benzer bir deneyim yaşayan Mehmet Bey, sohbet ve grubuyla ilgili olarak;

“Benim aklım erdiğinden itibaren ailem Osman Nuri Topbaş Hocaefendi grubunun sohbetlerine katılırlar. Dergilerine abonelikleri var. Belki bir yılda bir Osman Hoca Konya'ya geldiğinde sohbetine katılırlar. Bu sohbet ortamlarına denk gelirim annem beni götürürdü” (Mehmet, 37 yaşında, Kitabevi Temsilcisi).

Ailesinin dini gruba bağlılığı ve dini grup etkinliklerine götürmesi, Mehmet Bey'in dini grupla olan bağının güçlenmesini sağlamıştır. Mehmet Bey görüşme sırasında kendisinin grup içinde çok rahat ve güvende hissettiğini grup üyelerinin her konuda yardımcı olduğunu, iş hayatında dahi ait hissettiği grubun çalışma ortamını tercih etmiştir. Örnek anlatılara benzer diğer katılımcıların da ailenin dini grupla kurduğu bir bağ bulunmaktadır. Bazı katılımcıların ailesi ve akrabaları sohbet veren “sohbet başkanı” konumundadır. Bu bağlamda ailenin dini etkinliklere teşviki ve yönlendirmesi dini toplumsallaşma sürecini şekillendirmiştir. Dini grubun verdiği bireysel tesbih vs. görevlerin yerine getirilmesi gibi dini yaşamları üzerinde etkili olmuştur. Ailenin herhangi bir dini grupla olan bağlılığı görüşmeye katılan bireyler için gruba ve gruptaki ilişkilere karşı aşinalık ve güven duygusunu oluşturmaktadır. Bu durum Mehmet Bey gibi ailesinden aldığı dini yaşam biçimini devam ettiren katılımcılar için ilerleyen yaşlarda da grupla güvenilir sosyal ilişki kurmayı sağlamaktadır. Hafize ve Cahit, anne ve babalarının sıkça dini grup mekânlarına gitmelerinin, kendilerinin de bu mekânlara aşina olmalarına ve bu ortama güven duymalarına katkı sağladığını ifade etmektedirler¹⁸.

“Bizim evde zaten Risale- i Nurlar okunurdu. Sürekli annemle iki yaşından beri derse gidip geliyorum. O yüzden ders sohbet ortamları yabancı/uzak olduğum

¹⁸ Din kurumu ve dini yapılanmalar güven tesis etmede ve güvenin korunmasında ve sürekliliğin sağlanmasında en önemli pozitif etkenlerden birisidir. Değerlerin ve ahlaki normların oluşumunda, birincil derecede önemi olan ‘dini kurumlar’ güven ilişkilerinin her aşamasında önem arz etmektedir. Din kurumunun ve dindarlığın güven üzerinde olumlu etkilerinin olduğu ile ilgili bkz, Tecim, 2011).

ortamlar değil. O mekânlar da bana Kur'an öğrettiklerini ezberlettiklerini ve annemin ders anlattığını hatırlıyorum” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen)

“Babam Erdemli Gençlik Spor ve İzcilik Kulübünde antrenörlük yapıyor. Sadece spor değil. Bu vesileyle derneğe sürekli gidip geliyor, etkinliklerine, toplantılara, sohbete katılıyor. Spora gelen gençlere rehberlik ediyor” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Hafize'nin “yabancı” olarak görmediği atmosfer, iki yaşından beri gittiği ve evi kadar tanıdığı bir yer olmuştur. Ders dinlemek için gelen kişilerle de sürekli etkileşim halinde olmuştur. Başka bir görüşmede anne ve babasından bahsederken gülererek “tam dernek adamları” ifadesini kullanan Cahid, ailesinin kendi mesleklerinden hariç dernek binasında çeşitli aktivitelerle de uğraştıklarını gençlere yönelik etkinlik yaptıklarını ve onlara rehberlik sunduklarını aktarmıştır. Dolayısıyla dini gruba bağlı olan ailelerde dini grup “ikincil aile” olarak görüldüğü söylenebilir. Sonuç olarak ailenin dini gruba bağlılığı bireylerin dini toplumsallaşmasını şekillendirmiştir. Nitekim Dede'nin (2023) yaptığı araştırmada da dini gruba mensup ebeveynlerin karakter ve dindarlık algısının çocuklarıyla iletişim kurma biçimlerini şekillendirdiği ve çocukların dine ve dini gruplara yönelik bakış açılarını etkilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla dini yaşam biçimi aile yapılarına, ailenin dini grupla olan bağlılığına ve dinle kurduğu bağa göre değişmektedir. Nihayetinde bu çalışmada bireylerin dini toplumsallaşmaya hazırlayan süreç içinde ve dini grup içindeki toplumsallaşmada ailenin etkisi büyüktür. Bu etkide ailede verilen eğitim belirleyici olmaktadır.

1.2.3. Ailenin Dini Eğitim Stratejileri

Şekil 6: Ailenin Dini Eğitim Stratejileri

Ailenin dini eğitim stratejileri temasında dini yaşantıda ailenin etkisinin ne olduğu, dini eğitim sürecinde aile ile birlikte yapılan faaliyetlerin neler olduğunu açıklamaktadır. Sorulara verilen cevaplar neticesinde ailelerin dini kültürü aktarma biçimleri “Cami veya kuran kursuna gönderme”, “dini rol model olma” “dini merasimlere katılım” olmak üzere üç kategoride toplanmaktadır. Nirun’a göre (1994: 69) aile, toplumsallaşma sürecinde ilk basamaktır. O sebeple toplumsallaşma, aile ile ilk adımda hem ferde (bilgi, beceri, görgü öğrenimi gibi) hem topluma (toplumun norm ve değerlerinin öğrenimi) açılan iki yönlü penceredir. Başka bir ifadeyle çocukluk döneminde aile içinde kazanılan alışkanlıklar, benimsenen değerler ve inançlar hayat boyunca etkili olmaktadır (Akın, 2013: 108). Çalışmada toplumsallaşmanın doğasında olan bu iyi yönlü pencere, çalışma boyunca hem birey hem toplum/grup üzerinden devam edecektir. Bu bakımdan ailenin dini değerleri verdiği süreçte yukarıda bahsedilen başlıklar, hem bireyin davranışlarını şekillendirirken hem de bulunduğu grubun aile veya dini grup değerlerini de içselleştirmenin kapısını aralamaktadır. Dini bilgilerin öğrenilmesi için ailelerin en sık başvurduğu yöntem dini eğitim merkezleri olan cami veya kuran kurslarıdır. Görüşmelerden çıkan sonuca göre katılımcıların küçük yaşlarda Kur’an ve ilmiyal bilgilerini öğrenmek için aileleri tarafından gönderildiği ve yaz mevsimini

değerlendirdikleri mekân camiler olmuştur. Bunun yanında günübirlik, hafta sonları veya yatılı olarak kaldıkları kur'an kursları da vardır. Yapılan çalışmalara göre dini toplumsallaşmada önemli bir yerde bulunan camiler, ibadetler, dini törenler, vaaz, sohbet, dini bilgi gibi sosyal, kültürel ve dini fonksiyonları olan tutum ve davranışlarda belirleyici yaygın eğitim kurumudur (Özler, 2007; Kurnaz, 2013)¹⁹.

“Kardeşimle beraber küçüklükten itibaren camiye giderdik. Hatta orda havuz ya da futbol sahasına götürme gibi ekstra etkinlikler oluyordu. Böyle etkinlikler olduğu için özellikle o camiye giderdik” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Camilerin kültürel ve sosyal işlevlerinin dini eğitimin dışında tercih edilen sebeplerden olmuştur. Dolayısıyla bu aktiviteler camiye bağlılık, dini sevme, dini toplumsallaşmanın artması açısından önemli (Karaman, 2021: 108) görülmüştür. Camiye bağlı olarak yaz kuran kursu adı altında eğitimler de verilmektedir. Bunun yanında dini gruplar içinde yaz sürecini de kapsayan belli bir eğitim metodu izleyen yatılı kurslar bulunmaktadır. Bu kurslarda uzun yıllar kalan ve sonrasında aynı yerde hocalık görevi yapan Sıla, kursa olan sevgisini ve bağlılığını şu şekilde açıklamaktadır:

“Ortaokul yaz tatilinde Kur'an kursuna gidip gelmeye başladım. Ortam çok sıcaktı, huzurluydu. Dini öğretiyorlardı, sohbetler ediyorlardı. Bu çok hoşuma gidiyordu. Çok tatlı dilliydiler. O yüzden o yurtlarda kalmaya karar verdim. Orada birlikte yaptığımız görevler, yemekhane nöbetleri gibi birçok etkinlik birbirimize ısınmamızı sağlıyordu” (Sıla, 24 yaşında, Öğrenci).

Yatılı Kur'an kursu ortamı aileden sonra dini toplumsallaşma sürecinde etkili olmaktadır. Özellikle zamanlarının çoğunu kursta geçiren bireyler için hocaları ve arkadaşları daha yoğun birlikte olduğu kişiler olmaktadır. Aynı mekânda olmak ve kursta birlikte hareket etmek örneğin aynı zamanda yemek yemek, namaz kılmak, temizlik görevi yapmak gibi gerek ibadet gerek gündelik pratikler bireyi kaldığı mekâna ve oradaki sosyal ilişkilere bağlamaktadır. Sıla'nın kurs deneyimine benzer bir deneyim yaşamış Akif Bey, hayatının bulunduğu grubun merkezinde şekillenmiş olduğunu aktarmaktadır:

“Bu cemaatin İstanbul'da bulunan kursuna gönderildim. Kur'an kursunu hafızlığı orada yaptık. İmam hatipte ve lisansta cemaatin yurtlarında, evlerinde

¹⁹ Caminin dini toplumsallaşmadaki rolü ile ilgili (bkz. Yüce, 2016).

kaldık. 2022 ye kadar cemaatin en önde gelen vakfı olan Hüdayi Vakfı'nda görev aldık. Hep camianın merkezinde bulunmuş olduk” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Ailesi dini gruba mensup olan Akif Bey, lise, üniversite ve iş yaşamında cemaat ortamını tercih etmiştir. “Klasik olarak küçükken camide dini eğitim aldım” “herkeste olduğu gibi yazın camiye giderdik” ifadelerinde olduğu gibi genel olarak cami ve kurs eğitiminden kastedilen yazları dini eğitim alınan ve kısa süreli kalınan yerlerdir. Okul döneminde veya okul sonrası dönemde cami ve kuran kurslarına göndermek ailelerin dini aktarım biçiminin bir seçeneği olmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğunun deneyimlediği bu mekânların yaygın temel dini eğitimin yanında davranış tutum değişimine sebep olduğu araştırmalarda da ortaya çıkmıştır. Fakat burada dikkat edilecek nokta, sonraki dini toplumsallaşmayı etkileyen başka bir ifadeyle meslek seçiminden, sosyal ilişkilere hayatın tüm alanını kapsayıcı bir etkiye sahip olan uzun süreli yatılı olarak kalınan kurslardır. Araştırmada uzun süreli kurs, yurt ortamlarında kalan katılımcılar az sayıda ve genellikle dini gruba mensup aileye sahiptirler. Fakat ailesi dini gruba mensup olmasa dahi uzun süre kurs ortamını deneyimleyen katılımcılarda bu değişim sürecinden etkilenmektedir. Nitekim yaklaşık dört yıl yatılı kursta kalan Ayla kurs ortamının hayatını şekillendirdiğini ifade etmiştir.

“Dini eğitim sürecinde daha çok dedem ilgilenirdi. Beni camiye gönderir camiden geldikten sonra ise, Kur'an öğretirdi. Sonrasında yatılı kız kuran kursuna gittim ve dört yıl kadar orada kaldım. Hayatımın büyük bir kısmı burada şekillenmiş oldu. Düşüncelerimin olgunlaşması, giyim kuşamım, sosyal ilişkilerim ve en önemlisi dini anlama ve yaşama pratiğim burada şekillendi” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).²⁰

Ailedeki etkileşimler, dini eğitim sürecini şekillendirmektedir. Özellikle birincil ilişkiler, ailenin dini yaşantısı dini yönelimde etkiye sahiptir. Özellikle çocukluk döneminde ilgilenen kişilerin davranışları unutulmamakta ve dini anlama, anlamlandırma konusunda yardımcı olmaktadır. Dini yükümlülükleri öğrenmeden önce yakın çevreden görülen dini uygulamalar, bir katılımcının ifadesiyle “dinin güzel bir şey” olduğu düşüncesini sağlamıştır. Dolayısıyla aile içindekilerin bireye rol model olmaları da dini aktarım biçimlerinden biri olmuştur.

²⁰ Ayla'nın “Hayatımın büyük bir kısmı burada şekillendi” dediği kısım üçüncü başlık olan “Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim” başlığında detaylı açıklanacaktır.

Dini eğitim stratejilerinden biri ailenin rol model olmasıdır. Yani ailenin örneklik göstererek dinin öğrenilmesindeki katkısını açıklamaktadır. Bir modelin öğrenilmesinde duygusal yakınlık ve taklitin önemli olduğundan (Gümrükçüoğlu, 2017: 54) hareketle çalışmada birincil ilişki kurulan güvenilen ve sevilen ailedeki kişilerin davranışları, dini yaşantısı bireyler için örneklik teşkil etmiştir. Özellikle dini uygulamalarını yerine getiren aileler ve din görevlisi olan ailelere sahip bireyler dini öğrenme ve yaşama konusunda ailelerini örnek aldıkları tespit edilmiştir. Dini gruba bağlı ve dini uygulamalarını yerine getiren aileye sahip olan İnci, ailesinin kendine iyi bir örnek olduğunu açıklamaktadır:

“Ailem benim önümde örnek oldu. Onlardan dinin uygulanabilir alanını görmüş oldum. Bana namaz kılma konusunda ve birçok şeyde rol model oldular. Misafire nasıl davranılır, ikram edilir hem ailede hem de sohbetlerde görüyorsun. Davranışların pekişiyor daha uyumlu, daha ortak hareket edebilen bir insan oluyorsun” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Dini grup ile ailenin davranış, düşünüş ve yaşayışının aynı olması dini davranış kalıplarını pekiştirmiştir. Böylece ailenin dini pratikleri aynı zamanda grubun sosyal normlarını içselleştirmeyi sağlamaktadır. Grupta misafir ağırlama, sohbet adabı gibi tekrarlı uygulamalar, sosyal uyum ve ortak hareket etme yeteneğini artırmaktadır. Hafize ise, evdeki dini ortamın sürekli aktif olduğu, iyilik, yardım etme, haramlardan sakınma gibi birçok dini konularda anne ve babasının kendisine örnek olduğuna dikkat çekmektedir:

“Sürekli evde bir namaz ortamı var. Annemin sürekli Kur'an, kitap okuduğunu sohbetlere gittiğini, bize bir şeyler anlatmaya çalıştığını görüyorum. Keza babam da öyle. Ailem nerede yardıma ihtiyacı olan birisi varsa ona yardım etmeye çok özen gösterirler. Zekât, sadaka konusunda ve haram yememeye çok özen ve dikkat gösterdiklerini biliyorum. Faize set çekildiğini ailemde gördüm. Bu da beni çok etkiler ailemde hayran olduğum noktalardan birisidir. Onların dikkatli davranması çok sevdiğim şeylerden birisidir” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Hafize ailesinin kendisi için iyi örnekliğini aktarırken *“Ailede temel atıldı vakıfta da süslendi tezyin edildi yani takviye edildi”* ifadesi tezin dini grup ve aile ilişkisini güçlü bir şekilde desteklemektedir. Özellikle dini gruba mensup ailede yetişmiş bireyler, dini toplumsallaşma sürecine hazırlanmakta ve temel atılmaktadır. Sonraki süreçte ise bir ek takviye ve düzenleme sürecine girmektedir. Dolayısıyla temeli atılan dini yaşam dini grupla birlikte *“tezyin”* edilmektedir. Bu bakımdan

katılımcının kullandığı tezyin etmek ifadesi oldukça önemlidir. Süsleme, dekore etme, güzelleştirme anlamına (TDK: 2024) gelen kavrama göre kendisinin kişilik olarak ailede atılan temelini bulunduğu fakat kişiliğini grubun süslediğini ve şekillendirdiğini ifade etmektedir. Rol model olma kimi zamanda anne ve baba dışından akraba ilişkilerinde görülmektedir. Hasan Bey, meslek hayatında amcasının büyük etkisinin olduğunu ifade etmektedir.

“Amcam Sivas Şarkışla’da bir camide hafız müezzindi. O dönemde çok az hafız vardı. Onun için amcam kıymetliydi. Amcam beni teravihlere götürür, bazen yerine camiye gönderir, kendi gidemeyeceği işi çıktığında müezzinlik yaptırırdı. Bazen namaz kıldırmağa gönderirdi onların üzerimde çok ciddi etkisi olmuştur” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Aileden özellikle bireyin eğitim süreciyle ilgilenen kişilerin teşvikleri, yönlendirmeleri bazı görev ve sorumluluk yüklemeleri dini rol model olmada önemlidir. Genel olarak bu kategoride ailelerin dini eğitim ve uygulamalarda çocukları için nasıl örneklik gösterdikleri vurgulanmıştır. Kayrahan’ın (21, Öğrenci) “Babam imam hatip olduğu için beni dini açıdan güzel ve bilgili bir şekilde yetiştirmek için uğraşırdı” ifadesindeki gibi aileler arasında meslek olarak din görevlisi olan aileler, dini eğitim vermeyi kendileri üstlenmişlerdir. Anne babanın daha arka planda kaldığı durumlarda ise babaanne, dede ve amca gibi ailenin diğer üyeleri dini eğitim konusunda örneklik teşkil etmiştir.

Katılımcılara aile ile birlikte dini merasime katılım ve orada hissettikleri hakkında sorulan sorularda, bireyler için soyut kalan din, dini merasim ve törenlerle daha somut hale geldiği ön plana çıkmaktadır. Toplumun değerlerini, inançlarını ifade eden kutsalla bağlantılı eylemler; dini merasimler, bayramlar, törenler, ritüeller hatırlamayı sağladığı, anıları koruyucu bir unsur olduğu düzenli tekrarı ve gelecek kuşaklara aktarımı ile birey ve grubun kimliğini koruduğu, güçlü bir aidiyet ürettiği ortaya konulmuştur (Connerton, 2014: 70; Assmann, 2018: 60; Akın, 201: 124). Bu bakımdan araştırmada ailede görülen sohbet ağırlıklı dini merasimler, bireylerin dini kimliklerin oluşmasına ve korunmasına katkı sağlamıştır.

“Hatırladığım merasimler Ramazan’da teravihler akrabaların davetleri iftar sofraları ondan sonra mevlitler cuma günleri yapılan sohbetler. Bizim şöyle bir geleneğimiz de vardı. Hatim indikten sonra güzel elbiseler giyip kutlama yapardık. Bir çocuk için ona özel olan çok büyük bir merasim. Özellikle çok

güven verici, çok başarılı hissettiren bir uygulama” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Hem aile hem de toplumsal yaşamla birleşen bir dini gelenek olarak yapılan törenler bireylerin hayatında özendirici bir yanı da bulunmaktadır. Törenler için özel kıyafetlerin alınması, merasime tanındık kişilerin katılımı özsaygı, kabul görme, güven duygusunu ve dayanışma bağlarını güçlendirdiği ortaya çıkmıştır. Dini merasimler, Engin ve Cahid için ilim meclisleri olarak sohbet mekânlarıdır.

“Çocukluğumdan beri ailemin İslami çevresi vardı. Mesela babamın da içinde olduğu dokuz kişilik bir ilim halkası vardı. Bunlar her hafta bir kişinin evinde bir araya gelip Riyazüs Salihin ya da Seyyid Kutub'un tefsirini okuyordu. Bizim evde gerçekleştiğinde hizmet ederken sohbeti dinlerdik. Onun dışında da Mustafa İslamoğlu ya da Abdullah Yıldız gibi isimlerin böyle konferansları olurdu onlara giderdik” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

“İmam hatipten mezun olduklarından beri babamın arkadaş grubu yaklaşık yirmi kişi her hafta sonu buluşuyorlar. Yüksek İhtisas Merkezi'nden bir hoca sohbet yapıyor. Beni de küçüklikten beri babam sık sık götürüyordu. İçinde bulunduğum bir sohbet ortamım vardı” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Katılımcıların bir kısmı, sohbet mekânlarını ve ilim meclislerini birer dini merasim olarak değerlendirmiştir. Aile içerisinde gerçekleştirilen dini etkinlikler, ilim halkaları ve aileyle birlikte katılım sağlanan konferanslar, bireylerin dini eğitim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Düzenli olarak ilim halkalarına katılım, bireylerin dini konularda bilgi sahibi olmalarını ve mevcut dini bilgilerini derinleştirmelerini sağlamaktadır. Bu tür bir aile ortamında büyümek, bireylerin düşüncelerinin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bireyler, ailenin mensubu olduğu gruba erken yaşlardan itibaren aşinalık kazanmakta; bu süreçte, grubun anlam ve değerleri sohbetler aracılığıyla aktarılmaktadır. Dolayısıyla aile içindeki bu tekrarlar bir inşa sürecini oluşturmaktadır. Nitekim yapılan çalışmalara göre çocukların dini ilgisinin ilk ailede oluşmaya başladığı, dine merak ve ilginin değer kazandığı ve pekiştirildiği uyumlu bir aile ortamı varsa inanç değerlerine karşı isteğinin artması söz konusudur. Aile ortamında ibadetlerin yapıldığını gören bireylerin böyle ortamda yetişmeyenlere göre ibadete daha sıcak baktıkları ve ibadet yapma oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Ay, 1994: İçmeli, 2013: 67). Ebeveynler dini toplumsallaşmada pekiştirici rol oynamaktadır. Anne ve baba ile

birlikte gerçekleştirilen dini aktivitelerin ebeveynlerin rol model alınmasında katkısı bulunmaktadır (Park ve Ecklund, 2007).

“Annem ve babam tarikatın içerisinde olduğu için çocukluktan beri bu ortamın içerisinde büyüdüm. Evimize sürekli sohbetler alınıyordu²¹. Annemle babamla sürekli sohbetlere gidiyordum bir aşinalığım vardı ama belli bir yaşa geldikten sonra sorgulama sürecine girdim. Tarikat dersi olarak ben de bunun içerisindeyim dedim” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Grup etkinliklerinin düzenli tekrarı birçok katılımcı için grup bağının sürdürülmesinde ve gruba dahil olma sürecinde etkili olmuştur. İnanmanın fitri özelliğinin dışında çevreden (aile vb.) edinilmesi duygusal, bilişsel ve fiziksel gelişime bağlı olarak dinsel yaşayış ve anlayışın oluştuğu kabul edilmektedir (Kayıklık, 2003). Nitekim, dini merasimlerin hissettirdikleri duygu, dini anlayışın oluşumunda merasimlerin duygu anlamında hissettirdikleri, güzel bir his olarak huzuru sağladığı, kutsallığı aktardığı, görünmeyene karşı inancı artırdığı ortaya çıkmıştır.

“Dini uygulamalar, bu dünyanın bir manası olduğunu görünmeyen bazı şeylerin olduğunu hissettirmiş ve düşündürmüştür. Hayatım boyunca yaşadığım olaylarda hep bu manevi hissiyattan dolayı daha ilerisine yönelik bir zihni yapı oluşturdu. Ölünün arkasından bir şeyler gönderiyorsun hala onun varlığını, var olacağını da hissediyorsun. Yani varlıkla alakalı insanın zihnini genişleten bir dini uygulama. Varlık yokluk tanımları direkt böyle entelektüel bir şekilde demese de hissi olarak kavramış oluyorsun. Ve dolayısıyla başına kötü bir şey geldiğinde Allah herkesi muhafaza eylesin daha sabırlı oluyorsun” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

“Kadir gecesini ihya etmek için yaşça ve ilimce otorite olarak kabul edilen bir teyzenin evinde toplanır ve sabaha kadar ibadet edilirdi. Bu uygulama günün önemini hissettirirdi bana. Onun haricinde hacca giden ve gelen kişilerin evinde toplu merasim olurdu. O dönemlerde bana haccın kutsal bir şey olduğu izlenimi verirdi. Hatta dedemin hacca gidemediği için hüüngür hüüngür ağlamasını hiç unutamam” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Dini uygulamaların içeriği ve kişilerde yaşattığı duygular açısından metafizik alana yönelik zihni bir yapı oluşturmaktadır. Varlık veya farklı konularla ilgili ilimsel kavrayışların yanı sıra hissi kavrayışlarla anlatma esas olduğu ifade edilmiştir. Merasimler, toplu yapılan ibadetler, kolektif bilinç oluşturarak sıradan

²¹ Sohbet almak cümlesi sohbet grubundaki kişilerin belli bir gün sırasıyla sohbe katılanları evde ağırlamasıdır. Genellikle sohbetten sonra ikram verilmektedir. Evde sohbet ve dua yapılması bereket olarak düşünüldüğü için genellikle sohbet grubunda olan kişiler evlerinde sohbet yapısını istemektedir.

günlere kutsal nitelik kazandırmaktadır (Kurt, 2011:106). Törensel biçimde icra edilen uygulamaların oluşturduğu duygu en fazla huzur olmuştur. Uygulamalar sohbet ve zikir ortamları, ilim öğrenme meclisleri, dini programlar gibi her katılımcının bulunduğu çevreye göre değişmektedir. Dini sosyalleşme çevreleri değişmiş olsa da hissedilen duygular ortak olmuştur.

“Sohbet ortamının atmosferi çok güzeldi, ben küçükken sohbe gittiğimde herkes aynı giyinmeye beyaz başörtü takmaya dikkat ederdi. Sohbet çok kıymetliydi. Dünya kelamı konuşulmaz, ehemmiyet göstererek abdestli temiz bir şekilde gelinirdi. Omzunda kuş varmış da kıpırdasa uçacakmış gibi bir dikkatle dinlenirdi. Ben o sohbetleri dinlerken o kadar çok etkilenirdim ki sanki peygamberimizin zamanındaki sohbet gibi yaşıyordum” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi)

“Şehadet Gecesi” diye bir programdı. Şehit olmuş insanları duyuran kişilerin hayatının monoton yaşamayan insanlar olduğunu düşündüm. Allah için gayesi olan kişilerdi. O programda hissettiğim içimde çok ciddi bir huzur oluşmuştu” (Buket, 26 yaşında, Dernek Çalışanı).

Nur Hanım için çocukluk sohbetleriyle huzur aynı anlama gelmektedir. Bulunduğu ortamı detaylandırarak ortamın maneviyatını Hz. Peygamber dönemindeki sohbet meclislerine benzetmiştir. Sohbet adabı, sohbe gelen kişilerin aynı beyaz örtüleri bağlamaları sohbe gelen kişileri ortak duygu etrafında toplamış ve yıllar geçmesine rağmen duygunun hatırlanmasını sağlamıştır. Bu anlama anma törenlerinin ve birtakım bedensel pratiklerin grup hafızanın aktarımında (Connerton, 2014:70) önemli rol oynadığı söylenebilir. Nitekim, katılımcıların çoğu, bu mekânları duygusal olarak içselleştirmişler ve bu sayede grup kimliğini oluşturmuşlardır.

Genel olarak toplu dini merasimlerden sonra içsel bir huzur oluşmakta ve kutsallık bu merasimler ile aktarılmaktadır. Katılımcıların ailede hatırladıkları dini merasimler, ilim sohbetleri, cuma toplantıları, mevlitler, bayramlar olarak düşünülmektedir. Görüşmeler sonucu en fazla dini merasim olarak düşünülen cuma toplantıları ve düzenli katılım sağlanan “ilim meclisleri” olarak ifade edilen sohbetler olmuştur. Özellikle çocuk yaşta aile içinde deneyimlenen uygulamalar toplumsal tarafı olduğu gibi kişiye hissettikleri duygular açısından bireysel bir yanı da bulunmaktadır. Dini merasimler hatırlamayı ve hatırlatmalar üzerinden bir inşa sürecini de barındırmaktadır. Böylece grubun kültürel hafızası ritüeller aracılığıyla

oluştugu ve aktarıldığı (Karaarslan, 2014: 39) söylenebilir. Sonuçta eğitim yoluyla alınan dini bilgi ve öğretilerin bireyin dini kimliğini şekillendirmesi sosyal çevrenin özellikle ailenin bu bilgileri pekiştirmesi ile sağlanabilir. Anne babadan alınan mekanik davranış kalıpları yaş ilerledikçe içeriği düşünsel, anlamsal olarak doldurulur ve içselleştirilir. Dinsel tercihlerin oluşumunda aile içinde deneyimlenen dinsel hayatın içeriği, aile üyelerinin dine olan ilgi düzeyleri, dini bilgi aktarılmasında kullanılan iletişim şekilleri (yöntemleri) ve alışkanlıkları farklı sonuçlar doğurabilir. Aileden algılanan din, bireysel tecrübe ile işlenerek bireye has dini yaşam biçimi ortaya çıkacaktır (Apaydın, 2001: 328). Araştırmada da bireylerin dini tutumlarını geniş ölçüde aileden elde ettiği, dini eğitimin kültürel olarak aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun dini tercihlerinde ve sosyalleşmeleri üzerinde ailenin gözle görülür bir etkisi bulunmaktadır.

1.3. Dini Grupla Tanışma Ağlarının Rolü

Şekil 7: Dini Grupla Tanışma Ağlarının Rolü

Kişilere dini grupla tanışma hikayeleri sorulduğunda katılma amaçlarına, grupla geçirdikleri zamana ve grupla tanışmaya sebep olan aktörlere, vesilelere dair cevaplar verilmiştir. Araştırmada dini grupla tanışma aktörü olarak en sık tekrar eden kod aile olmuştur. Ardından arkadaş ve kişilik özellikleri gelmektedir. Bir önceki “Ailenin dini toplumsallaşmadaki rolü” başlığında dini toplumsallaşma sürecinde temel dini inanç ve tutumlarının kazanılmasında ailenin rol model olması, bağlı olunan grubun veya ailenin dini merasimlerin bireysel etkilerine detaylıca değinilmiştir. Dolayısıyla ailede dini pratiklerin uygulanması bireyde de bir etkiye

sahip olduğu çalışmalarda ortaya konulmuştur. Nitekim araştırma yaptığımız gruplarda da ailesi dini gruba bağlı bireyler dini grup ile erken yaşta tanışmıştır. Ailenin dini grupla sürdürdüğü bağı ve sosyal ilişkiyi katılımcıların çoğunluğu devam ettirmektedir. Dolayısıyla önceden sahip olunan sosyal sermayeye göre dini grupla tanışma şekillenmektedir.²² Cengil'in (2010: 134) yaptığı çalışmaya göre zikir meclisi, piknik etkinliği gibi grup etkinliklerine anne ve babaların çocuklarıyla birlikte katılmaları doğal olarak çocukları dini grubun/ topluluğun üyesi haline getirmektedir. Araştırma esnasında da katılımcıların çoğunun aileleriyle birlikte dini grup etkinliklere iştirak ettikleri gözlemlenmiştir.

Dolayısıyla anne ve babası grup içinde olan kişiler doğal olarak grubun üyesi olmaya daha aşina olmakta ve çalışmada görüldüğü üzere grubun üyesi haline gelmektedirler. Nitekim, yapılan birçok çalışma dini gruba yönelmede aile ve arkadaşın etkisini açık bir şekilde ortaya koymuştur.²³ Dini grupla tanışma aktörü olarak aile içinde anne ve babadan sonra abi, abla, amca gibi birincil, samimi ilişkilerim olduğu yakınlar da etkili olmaktadır. Bireylerin ailelerinden olan yakın akrabalarından dini grup ortamını deneyimleyen kişiler dini grupla tanıştırmada etkilidir. Grupla tanışmasını ablasına atfeden Selma gruba dâhil olma sürecini şöyle açıklamaktadır:

“Ablam Kırıkkale’de genç hareketle tanışmış. Ben üniversite okumak için Konya’ya geldiğimde “bizim yurtların birinde kal” dedi o şekilde başladım. Lisedeki kızlarla ilgilenme sohbet ekibine dahil oldum. (...) Ablamın değişimi, bilinçlenmesi beni etkiledi” (Selma, 23 yaşında, İMH Çalışanı).

²² Akçaoğlu, (2020). “Zarif ve Dinen Makbul Muhafazakar Üst- Orta Sınıf Habitusu” adlı çalışmasında muhafazakar orta sınıfları farklılaştıran noktanın dinle kurulan ilişki olduğunu ve İslami kaynaklara özgün bir şekilde temas etmeyi sağlayan bir dini cemaate mensup olmanın temel faktör olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda dini cemaate mensup olmak özgün bir sosyal sermaye türüne sahip olmaktır.

²³ Mehmet Türkmen (1996). *Mistik Dindarlarda Karakter Yapısı* adlı çalışmada, tasavvufi yaşantıya yönelmede ailenin etkisi %29 arkadaş etkisi: %31.5. Fatma Baynal ve Erkan Yaman (2015), *Kadınların Dini Gruplara Yönelme, Katılma, Bağlanma Nedenleri* adlı çalışmada aile yönlendirmesi ve arkadaş etkisi başta gelmektedir. Yalçinkaya, Zübeyde, Cerrah, Lokman (2023). *Tarikat/Cemaat Mensuplarının Gözünden Katılım Sebepleri ve Tarikat/Cemaat Ortamları* adlı çalışmada dini gruplara katılım sebepleri genellikle aile büyükleri, arkadaş, komşu veya yakın akraba gibi birincil sosyal çevre etkisi ile karizmatik dini grup liderinin etkisi ve mevcut cemaatlerin kişilerin yakın çevrelerine gösterdikleri faaliyetler şeklinde sıralanabilir.

Genellikle bireyler ailelerinin din ve dünya görüşlerini almakta onların değerleriyle kendilerini düzenlemekte ve şekillendirmektedirler. Nitekim genel olarak bireyler ailesinin mensup olduğu dini gruba üyeliği sürdürmekte grubun doğal üyesi olarak görülmektedir (Akkuş, 2023: 84). Benzer sonuç çalışmada da ortaya çıkmıştır. Aile, dini değerlerin aktarılmasında ve dini yaşama yönlendirmede ve özellikle gruba olan bağlılıkta önemli bir rol sergilemiştir. Dini grup ortamında bulunmayı teşvik ederek ve grupla ilgili olumlu tavırlar sergileyerek bireylerin grubu olumlu bir şekilde tanınmasına ve bu tanışmayı sürdürmesine destek vermektedir. Aynı zamanda dini grup faaliyetlerinin kişilerin anlam dünyasında bir karşılığının oluşmasına, dini grup içinde eğitim almasına ve dini uygulamaları hayatın parçası haline getirilmesine yardımcı olarak bireyin grupla etkileşimi ve bağlılığını güçlendirmektedir. Bu etkileşimler sonucu ailenin dini grupla bağlılığı nesilden nesile aktarılır. Başka bir deyişle birey içinde bulunduğu ailenin dini yaşamlarının parçası olan sohbet, ibadet vb. uygulamaların içinde büyümekte ve dini gruba üye olmayanlara kıyasla aile içinde, çevrelerinde veya yakın ilişkilerinde benzer düşünceleri işiterek daha fazla etkilenme eğilimindedirler. Nihayetinde dini gruba katılarak ailenin kimliği içselleştirilir. Birincil toplumsallaşma ortamında ailenin etkisi ortaya konulduktan sonra okul, iş hayatı gibi ikincil gruplar içinde sosyalleştikleri ortamın zihin dünyası çerçevesinde bireyler dini grupla tanışarak dini eğilimlerini şekillendirmektedir. Aileden sonra grupla tanışmada en etkili aktör arkadaşlardır. Gençlik döneminde en fazla etkilenen örnek alınan kişilerin idealize edildiği, sosyalleşilen çevrenin arkadaş grubu olduğu (Cengil, 2010: 130) göz önünde bulundurulduğunda çalışmada bireylerin dini grupla tanışmasında arkadaş etkisinin yoğun olması daha net açıklanabilir. Araştırma sonucuna göre arkadaş etkisiyle grupla tanışan katılımcılar genellikle arkadaşlarının kendilerini grubun sosyal, kültürel, sportif etkinliklerine veya sohbet gibi dini etkinliklere davet etmeleriyle sürecin başladığını ifade etmiştir. Kalfasının sohbete davet etmesi yoluyla grupla tanışan ve tanıştığı andan itibaren grupla bağını sürdüren aktif olarak grupta hizmetlerini devam ettiren Sami Bey grupla tanışmasını şöyle anlatmaktadır:

“Meslektaşım kalfam götürdü, “Abi sohbete gidiyorum hadi gel gidelim” ben o güne kadar hiçbir sohbette bulunmadım, hiçbir hocanın dizinin dibinde oturmam. Sohbet oldu, zikir oldu. Ben kaçmak için bahane arıyorum.

Hocanın konuşması çok hoşuma gitti, birkaç hafta takip ettim, beni götüren kalfam sohbeti bıraktı ama ben devam ettim” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Arkadaşın gruba daveti ve sonrasında sohbet ortamından etkilenme gruba katılma kararıyla sonuçlanmıştır. Bu bakımdan arkadaş etkisi gruba katılmada destek ve motive sağlayarak süreci kolaylaştırabilir. Bunun yanında katılımcıların bir kısmı inancına uygun hareket eden ve güzel örnek olarak gördükleri arkadaşlarından etkilenmektedirler. Nitekim Schmid tarafından yapılan araştırmada inancına uygun hayat süren kişilerin karşı tarafı derinden etkilediği tespit edilmiştir (2003: 197). Böylece gruptaki kişiler davetin yanında inandıkları gibi davranmaları hayatlarına yön vermeleri katılımcıların grupla tanışmasını etkilemiştir. Hatice’nin arkadaşlarının ahlakı, davranışları, huyları dini gruba katılma konusunda teşvik edici olmuştur. Genç yaşta büyük hedeflerin peşinde olmak, ya da ahirete yönelen birini görmek ilgi çekicidir. Genellikle bu tarz ortamlara güvenilir kişiler vesilesiyle gidilmekte sonrası ise kendi gözlemlerine ve duygu durumuna göre grupla kurduğu bağ değişebilmektedir.

“Ben yirmi yaşına kadar tesettürü olmayan üniversiteyi okumaya gelmiş, kendince farklı fikirlere sahip bir yaşantısı olan bir gençtim. Yakın arkadaşlarım benim kapalıydı ve düzgün ahlaklı insanlardı. Biraz onlardan etkilendim. Benim bir arayışım yoktu. Ama arkadaşlarımın çok samimi olmaları, çok temiz, düzgün güzel insan olmaları, kitap okumaları beni etkiledi. Arkadaşlarımın yüzde ellisi, altmış mühendislik fakültesi okuyor. Bu insanların, bu ortamda ne kadar temiz kaldıklarını görüyorsunuz ve ister istemez sizi etkiliyor” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Katılımcıların belli bir kısmı arkadaşlarının yaşantılarından, değerlerinden ilham alarak yaşam tarzında değişimlere gitmiştir.²⁴ Bunun yanında katılımcılardan arkadaş yanında öğretmenlerini de rol model alanlar bulunmaktadır. Hasan öğretmen olduğunda bile kendisini etkileyen öğretmenlerinin derslerini vermeyi tercih etmiştir. Bu bakımdan öğretmenlerinde dini grupla olan ilgisi ya da gönül bağı öğrencilerini de etkilemiştir. Ayla (29 yaşında, Öğrenci) öğretmeni dini gruba bağlı bir yurtta kalmasını istediği için ailesini ikna ederek yurtta kalmıştır.

“İmam hatip lisesindeyken bana rol model olan meslek dersi öğretmenim vardı. Öğretmenim gibi giyinmeye çalışıyordum. Bugün öğretmenlik yaparken girdiğim meslek dersleri o gün beni etkileyen hocalarımın dersleridir. İlahiyat

²⁴ Bu değişimler daha sonra değişim başlığında detaylı bir şekilde verilecektir.

fakültesinde de yine hocalarımızın gerçekten üzerimizde çok etkisi oldu onların dokunuşları bizim hayatı anlamlandırmamıza, hayata yeni bir bakış açısı getirmemize, kendimize ait bir kişilik kimlik oluşturmamız da çok etkisi oldu” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Benzer etkilenme sürecinden geçen Hüseyin içinde medresede kalan bir kişinin kendisi üzerinde derin bir etki bıraktığı aynı zamanda arkadaşının derslere çağırmasının da etkili olduğunu hatta o dönemlerde FETÖ olayından dolayı korku ve çekingenliğine rağmen yine de gruba bağlı kurduğunu vurgulamıştır:

“Beni asıl etkileyen iki kişi var. Bunlardan biri hala Ankara’da medresede kalan bir zattır. O zat benim için Risale-i Nur dairesine girmem için dua etmiş ve hala da etmektedir. İkinci zat ise üniversitede tanıştığım arkadaşımıdır. O medresede kalıyordu ve beni de davet etti derslere. Malum FETÖ olayı olduğundan dolayı bir korku ve çekingenlik vardı. Korkmaya gerek yok dedim ve gittim. Zaten üniversiteden önce ilme karşı müthiş bir merakım vardı. Elhamdülillah üniversitede Cenab-ı Hak nasip etti. 5 yıldır Risale-i Nur cemaatindeyim ve inşallah da ömrümce ayrılmam” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Arkadaş vesilesiyle tanışan kişilerin kimisi belli bir hazır bulunuşluk içinde arayış içindeyken dini gruba katılmaya karar vermişlerdir. Bu kişilerden olan Melike, yaşadığı dönemde bir boşluk içinde olduğunu ve bir yerlere tutunmak istediği sırada bir gruba tanışmıştır.

“Ben bir arayış içindeydim ama neyi nasıl yapacağımı bilmiyordum. Birde FETÖ olaylarından kaynaklı ne okuyacağımı da bilmiyordum. Arkadaşın birisi bir başkasını sohbete davet etti. Ben ona sohbete gelmek istiyorum dedim ve sohbetlerden çok etkilendim. Çoğu şeyi orada öğrendim; sahabe hayatı, hilye-i şerif, tövbe, haramlardan uzaklaşmakla ilgili sohbetler. O sohbetlere gittikten sonra zaten hayatım çok değişti. Feraceye girdim” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

15 Temmuz 2016 darbe²⁵ girişiminden sonraki süreçte dini gruplara olan duruş olumsuz olsa da Hüseyin ve Melike’nin görüşleri korku ve şüpheyne rağmen değişmemiş ve kendilerinin isteği doğrultusunda dini gruba katılmayı tercih etmişlerdir. İki katılımcının da özelliği ilim öğrenmeye ve sohbetlere karşı daha iştiaklı olmaları bu özellikleri sohbetlerden derin bir şekilde etkilenmelerine sebep olmuştur. Efe’nin (2013, 94-96) çalışmasına göre birçok dini grup mensubu aile,

²⁵ Necmi Karşı (2019). *Fetö Darbe Girişiminin Gençlerin Din Ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi* adlı çalışmaya göre FETÖ darbe girişimi sonrasında dindarlığı hem düşük hem de yüksek olan kişilerde cemaat kavramının daha fazla olumsuz duygular uyandırdığı tespit edilmiştir.

samimi arkadaş ve çevrelerinin telkinleriyle dini gruba girmişlerdir. Araştırma sonucuna göre aynı şekilde aile ve samimi arkadaş tanışma aktörü olarak bireyleri derinden etkilemiştir. Fakat dikkat çeken bir diğer husus dini tanışma aktörlerinden ve dini gruplardan her katılımcının aynı seviyede etkilenmediğidir. Örneğin arkadaş etkisinde kimi katılımcı arkadaşlarının örnekliğinden etkilenirken kimi anlatılan sohbetten kimi ise kitaplardan etkilenmektedir. Bu bakımdan kişilik özellikleri de çalışmada tanışma aktörleri olarak ele alınmıştır.

Kişilik özellikleri katılımcıların hangi grupla tanışacağını belirlemektedir. Doğal süreçte ahlaken olumsuz beğenilmeyen kişilik ve karakter özelliklerinin düzeltilmesi için dini gruba yönelmenin yanında katılımcıların neden bulundukları grubu seçtiklerinin cevabını vermektedir. Bu bakımdan Şefika insanın genel olarak iki kutuplu bir değişime sahip olduğu ve bu değişimin çevrenin yanında kendi bireysel ve kişisel süreciyle yakından ilintili olduğuna dikkat çekmektedir:

“Mizaç değişmez ama karakter değişir. Tasavvufta nefsin katmanları var; emmare, levvame, mutmainne bu devam edecek bir yolculuk. Ve bu yolculuk kalbini, kişiliğini değiştiriyor. Tabii ki mizacını, huyunu değiştiremez. Bendeki potansiyeli ortaya çıkarırım. Bizim özümüz iki kutuplu aşağılara da inebilir yukarılara da çıkabilir, insanı kâmil de olabilir. Allah muhafaza esfeli safilinde olabilir. Bu spektürüm (veri) ben de yüklü ama hangi veriyi ortaya çıkarıyorum” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Kişilik özellikleri grupla tanışma aktörü olarak önemlidir. Bireyler hangi grupta olacaklarını, hangi grubun faaliyet alanının kendisine daha yakın olduğunu kişilik özelliklerine göre şekillendirmektedir. Kısacası, kişinin içinde bulunduğu grup kişilik özellikleriyle de örtüşmektedir.

“Herkesin kişiliği farklı. Herkesin anlam bulduğu yer farklı. Benim anlam bulduğum yer bir cemaatten ziyade vakıflar daha çok anlamlı bana daha çok hitap ediyor. Benim kişiliğime, fitratıma, yapıma daha uygun görüyorum” (Nisa, 21 yaşında, Öğrenci).

“Menzile gidenler daha sert dönüşüm yaşamak istiyorlar. Adam içki kullanıyor. Farklı sıkıntıları var. Çok daha radikal dönüşüm hissediyor. Esat Coşan Hoca Efendi'nin camiadaki insanlar daha okumuştur. Üniversite, akademide ciddi kariyerleri vardır. Adam oraya geldiği zaman da ilmi konuşmak ister, o adamı getirip ilkokul mezunlarının bulunduğu bir sohbet grubuna koysanız bırakır. Ama oraya gelince o ilmi kanalı bulup doyuyor. Bir başkası kendisini bir holdigin parçası gibi hissetmek camianın içine girdiği

için tutulmak isteyebilir Fitrat ve daha çok toplumsal bulunduğu konum dini grup tercihinde etkilidir” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

İfadelerden anlaşılacağı üzere dini grupla tanışma sürecinde kişisel tercihlerde önemlidir. Akif Bey genel olarak grup tercihinde literatürdeki dini grup değerlendirmeleriyle benzer ifadeleri desteklemektedir. Bu bakımdan dini grup tercihi aile, arkadaş etkisinin yanında aynı zamanda kişisel bir tercih olarak değerlendirilmektedir. Bunlara ek olarak toplumsal konum, anlam arayışı etkilidir. Bu durum, dini grupların dini yönü değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik ihtiyaçları karşılayan çok boyutlu yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Dini grupla tanışma vesilelerine bakıldığında dini daha deruni yaşama, güvensizlik, belirsizlik, endişe, korku duygularından kurtulmak isteyenlerin dine ve dinden kaynaklanan gruplara sığınması, dini bilgi eksikliğini giderme ihtiyacı, manevi boşluk hissetme, yoksulluk, yoksunluk, işsizlik günah ve suçluluk duygusundan kurtulma isteği, sosyal kimlik edinmek gibi sosyo ekonomik ve psikolojik faktörler dini gruba girmeye yönelten sebepler arasındadır (Efe, 2013: 93-96, 319). Diğer sebepler arasında da vakıf, yurt ve kurs ortamları, tasavvuf hakkında kitaplar ve ziyaretler olarak çeşitlenmektedir. Dini gruba yönelmenin nedenlerini psikolojik, sosyal ve dini manevi nedenler olarak ayıran çalışmalar da bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere tanışma vesilesi olarak hem içsel hem de dışsal sebepler bulunmaktadır. Dini daha iyi yaşamak, dini günahkarlık ve suçluluk duyguları daha çok bireylerin içsel duyduğu sebeplerken dost, arkadaş ve yakınlarının etkisi daha çok dışsal sebeplerdendir. Bu çalışmada ise dini gruplarla tanışma vesileleri daha çok içsel sebeplere dayanmaktadır. Psikolojik neden olarak da görülebilecek sebeplerden en sık tekrar eden kod manevi arayıştır. Katılımcıların kendilerini manevi bir boşlukta hissettikleri ve bu boşluktan kurtulmak için dini grup arayışı içinde oldukları tespit edilmiştir. Kalacak yer arayışı daha çok üniversite okumak için güvenilir bir mekân arayışını ifade eder. Mekânın manevi atmosferi ise grubun ortamının ve yapılan uygulamaların bireylerde bıraktığı etkiyi açıklamaktadır. Bu alt kategoriler, kişilerin dini grupla kurduğu bağı devam ettirecek özellikler olmasının yanı sıra dini grupla tanışma vesilesi olarak ortaya konulmuştur.

Manevi arayış aynı zamanda anlam arayışı ve bu arayışı giderme biçimlerini de ifade etmektedir. Birey sosyalleşme sürecinde anlam arayışı içinde bulunur. Ve bu anlam arayışına referans kaynağı olabilecek yaşamın anlamına cevap aramada istifade edebileceği kurum din olmuştur (Şentürk ve Yakut, 2014, s. 53). Görüşmelerden çıkan sonuca göre genellikle manevi arayış içinde olan katılımcılar, hayatlarında bir değişiklik yapmak için bir arayış içerisinde olmuşlardır. Bu arayış ihtiyaçlarını gidermek için başvurdıkları kaynak dini gruplar olmuştur. Fakat anlam istenci, arayışı içsel ve bireyin kendisinin bulabildiği bir süreç olduğu için eşsiz ve özel bir yapıdır (Frankl, 2010:113). Bu bakımdan manevi arayış süreci kişilere ve kişilerin dini grup içinde neyi bulmak istediklerine göre değişmektedir. Manevi arayışı huzuru kazanmak ve nefsini ıslah etmek olarak gören Şefika, kaldığı ortamı tam aradığı gibi bir yer olarak değerlendirmektedir:

“Elhamdülillah aradım içine düştüm. Nefsini ıslah etmek için, manevi olarak tekamül etmek, sonsuz huzuru, sonsuz mutluluğu kazanmak için peygamber efendimizin ahlakıyla ahlaklanmak için Allah'ın rızasını ve kazanmak için toplanıldığından dolayı oradaki her şey seni daha da yükseltiyor ileriye götürüyor” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Şefika, dini gruba ait olan mekânda kalmasa da sohbetler için grupla sürekli irtibat halindedir. Sohbet ortamlarının aradığı manevi arayışı derinleştirdiği ve içsel huzurunu sağladığını ifade etmektedir. Dini grup sürecindeki değişim hakkında da ön bilgi veren Melike, kişinin arayışta olmasının aynı zamanda bir hazırbulunuşluk hali olduğunu böylece değişime daha açık olabileceğini vurgulamıştır:

“Önce bir arayışta olacaksın, isteyeceksin. Arayışta olmayan birine kendini kapatan birine hiçbir şey veremezsin. İnsanın yolu olacak, ilmi bir gayesi, bir amacı olacak. Ve bu uğurda yürüyecek. Yoksa küçük işlerin adamı olur. Büyük işlerin adamı olamaz. Arabam olsun, çocuğum olsun. Ama ulvi iş Allah'a ulaşmak. Rabb'imizin buyurduğu gibi kul olabilmek” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

Manevi arayışın aynı zamanda kişinin içinden gelen kişiye özgü bir tarafı da bulunmaktadır. Bu arayış, hayatın anlamını, amacını ve yönünü bulmasına rehberlik etmektedir. Manevi arayışın ulvi bir gaye niteliği bulunur. Manevi arayış aynı zamanda bir uyanışı da beraberinde getirmektedir. Hayatı sığ yaşamak yerine daha derin ve anlamlı hale getirmektedir. Bu anlamda manevi arayışı ihmal etmemek

bireyin huzurunu sağlamaktadır. ²⁶ Dinin kalbi yönünü önemseyen Betül, grupla tanışmasını herhangi bir ön yargıdan soyutlandığı için daha kolay olduğunu açıklamıştır:

“Dinin tasavvuf konularından zaten çok hoşlanıyordum. Çünkü tasavvuf denilen şey sadece ibadetler değil imanın ihlasın, sevginin, muhabbetin işlendiği konular. İlk başta buna karşı herhangi bir ön yargım olmadığı ve merakım olduğu için dini gruba girmek daha kolay oldu” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Öğrenmeye istekli olmak, ibadetler ve ibadetler dışında tasavvufi konularla daha yakından ilgilenmek manevi arayışı desteklemektedir. Bunun yanında psikolojik olarak daha rahat yaşamak için de dini grupla tanışma ön plana çıkmıştır. *“psikolojik olarak rahatsız insanlar geliyor. İçkiden kumardan dönmüş insanlar da geliyor”* (Abdullah, 55 yaşında, Emlakçı). Abdullah Bey, dini grubuna gelen kişilerin psikolojik rahatsızlıktan kurtulmak dezavantajlı durumlarından kurtulma niyetleri ile geldiğini ifade etmiştir.İçsel boşluk, yaşanan zorluklar dini gruba yönelmede etkili olmuştur. Bu anlamda her katılımcının manevi arayışı ve manevi yolculuğu kendine özel olmuştur.

Dini grupla tanışma vesilesinden biri de üniversite okumak için şehir değiştiren öğrencilerin kalacak yer arayışındır. Okuma oranlarının ve üniversiteye gitme oranlarının artmasıyla birlikte özellikle taşra ve çevre alanlardan merkeze gelen öğrencilerin kalacak yer arayışında dini gruplar barınma ve beslenme konusunda önemli rol oynamıştır (Demircan, 2017: 316). Kaldığı ortamın kendisinde dengeleyici bir mekanizma oluşturduğunu ifade eden Ayla, okula gitmek için kalacak yer olarak dini gruba katılmıştır. Başta bilinçli bir tercih olmadığını fakat hem dünya hem de ahiret için çalışma motivasyonu dini grupta devam etmeyi sağlamıştır.

“Bilinçli bir tercih değildi. Okula gitmek için kalacak bir yer sunuyordu. Onun haricinde hem din hem de dünya için çalışma fırsatı veriyordu. Ve öğretmenimin söylediği şu söz hep hatırımdadır: “Tek kanatlı kuş uçmaz hayatta hem din hem de dünya için çalışmalıyız”. Bu beni orada kalmaya motive ediyordu” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

“Amcamın oğlu Ribat eğitim Vakfı’nın öğrenci evi olduğunu aynı zamanda hocayla hemşeri olduğumuzu da söyledi. Yirmi altı tane ilahiyat öğrencisi

²⁶ Nitekim “Duygu ve düşünce değişimi” başlığında katılımcıların daha huzurlu oldukları ortaya çıkmaktadır.

birlikte kalmıştık. Ondan sonra da bir daha hiç ayrılmadım. Karşılıklı bir gönül muhabbeti oluştu” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Öğrencilik yıllarında dini grupla tanışan ve sonra hiç ayrılmadığını ifade eden Hasan Bey, hala vakıf ortamında hizmet yapmaktadır: Özellikle dini gruba bağlı mekânlarda kalmak grubu daha yakından tanıma fırsatı vermektedir. Grubun mekânlarında uzun süre kalan katılımcıların belli bir kısmında gruba duygusal olarak bağlanma kendini borçlu hissetme ve bu borcunu belli şekillerde hizmet ederek, maddi yardımda bulunarak ödeme isteğinin olduğu tespit edilmiştir. Dini grubun “koruyucu ve hatırlatıcı misyonun”dan etkilenerek kalmaya devam edilmektedir.

“Üniversite ortamının gafletine kapılmaman için hatırlatıcılar lazım yoksa normalleştiriyorsun. Manevi olarak böyle ortamlar seni yeniliyor. Aynı zamanda manevi bir ortamda bir hocanın dizinin dibinde sohbet dinlemek oraya inen rahmetten dolayı hafıflıyorsun cam bir fanusun içinde gibi (...) En çok sevdiğim yönleri zikir meclisleri, hafızlığa, ilme olan ilgileri, oraya genç yaşlı gelenlerin ilim iştiaqlarını görüp etkileniyorsun”(Cemile, 27 yaşında, Öğretmen).

Katılımcıların bir kısmı lise ve üniversite yıllarında kalacak yer olarak dini grubun sunduğu ortamı imkân olarak görmüşlerdir. Bu ortamlar hem eğitim desteği hem de dini öğrenme desteği sağlayan mekânlar olmuştur. Dolayısıyla dini grupla bağlantılar ilk mekân seçimiyle de başlayabilmektedir. Yakın çevrenin tavsiyeleri yönlendirmeleriyle de tanışıklık artmaktadır. Tabii dini grup içi yaşam tarzında bazı sorumluluklar ve dini uygulamalar günlük pratikler ve görevler mevcuttur. Dini grup mekânları kişinin grupla daha fazla zaman geçirmesini ve grup içinde yapılan uygulamaların yerine getirilmesiyle daha fazla etkileşime girmesini sağlar. Görüşmelerden çıkan sonuca göre kalacak yer arayışında katılımcıların bir kısmı aileden gelen kültürle dini grup mekânı harici bir alternatifi düşünmezken bir kısmı ise tanıdıkları veya yakınları tarafından önerilen mekânlar da kalmayı istemiş ve sonradan dini grupla tanışmıştır. Burada üzerinde durulması gereken önemli husus bireylerin kalacak yer arayışı da olsa güvendiği veya tanıdığı kişilerin bağlı bulunduğu ya da yalnız gönül bağı olan yerlerin tercih edilmesidir. Bunun yanında kalacak yer için katılımcıların çok azı ilk başta mecburi ve grup bilinci olmadan orada bulunduklarını ve sonradan yıllar geçtikçe grup içinde bulundukça aidiyet hissettiklerini ifade etmişlerdir. Kendilerini grupta kalmaya mecbur hissetmeyenler ise aidiyet diğerlerine göre daha azdır.

Dini grupta tanışma vesilelerinden bir diğeri grup mekânın atmosferi olmuştur. Bazı katılımcılar grubun manevi ikliminden etkilenirken bazı katılımcılar ise dernek veya vakfın faaliyetlerindeki atmosferden etkilenmiştir. Mekânın karakteristik özellikleri ve atmosferi mekânda bulunan bireylerin sınıf durumu deneyimlerine durumuna bağlı olarak şekillenmektedir. Sonuç olarak bireyler ortak bir toplumsal pratik geliştirirler. Başka bir ifadeyle belirli bir sosyal gruba ait benzer konular benzer şekilde davranmayı mümkün kılan bilişsel ve duygusal rehberlik sağlamaktadır (Bourdieu, 2015: 19). Kültürel tercihler yalnız kişisel tercih değil, aynı zamanda toplumsal yapı ve sınıfsal konuma bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bakımdan bireyin toplumsal çevresi olan grubuyla girdiği toplumsal etkileşimler grubun normlarını, değerlerini ve davranış kalıplarını içselleştirmektedir.

“Ben özel öğrenci evinde kalıyordum. Arkadaşlarımdan birisi bu yola bağlıydı. Yollarının büyüğü mübarek bir anneyi ziyarete götürmek istediler. Öncesinden annenin sünnete olan bağlılığını ve yolun esaslarını da anlatmışlardı. Ziyaret ettik. Rabbimizin ihsanıyla bu yola girmiş olduk. Ben on yılı aşkın süredir elhamdülillah bu yolun içerisindeyim. Oraya gittiğimde dünyadaki hiçbir mutluluğa benzemeyen ilk günkü gibi kalbimde hissettiğim bir duygu olur. Peygamber ikliminden bir iklimi hissedince ister istemez bu lezzetten uzak kalmayayım diye tabii oluyorsunuz” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

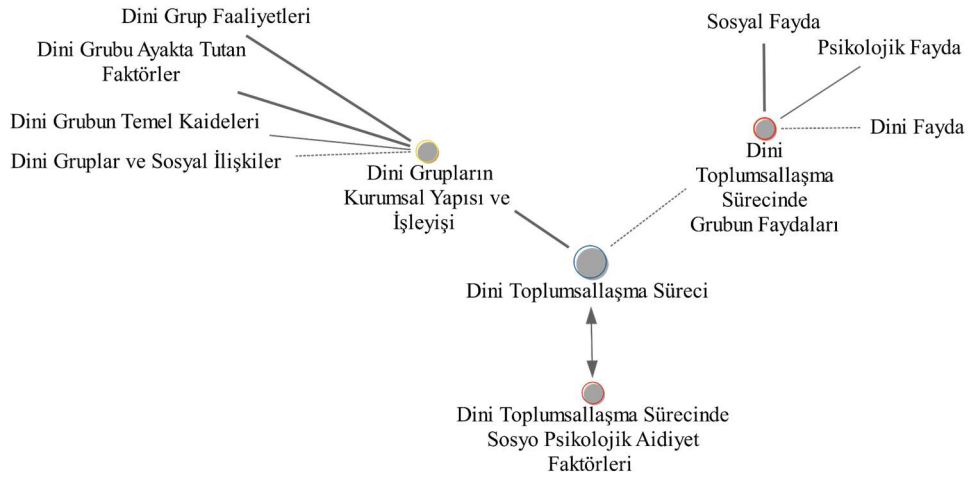
Hatice Hanım, aynı mekânda yaşadığı arkadaşlarının etkisiyle benzer bir davranış göstererek grupta tanıştıktan sonra kendisinde içsel manevi olarak hissettiği duyguyu kaybetmemek için on yıldır gruba devam etmeyi sürdürmektedir. Gruba katılma deneyimini önceki zamanlardaki yaptığı tercihlere ve birikimlere bağlayan Ayşe, (31 yaşında, Öğretmen) bulunduğu ortamın *“Rekabet gerektirmeyen madde üzerine kurulmayan sakin muhabbetli bir mekân”* olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Ayşe’nin önceki yaşam alanı dini gruba katılmasında ve faaliyetlerini idrak etmesinde bir eğilim oluşturmıştır. Kamplar aracılığıyla bulunduğu grupta tanışan Engin Bey bu eğilim setine bir diğer örnektir:

“Kamp aracılığıyla hareketle tanıştım ki hareketin zaten misyonlarından biri de büyük organizasyonlar yaparak olabildiğince çok insanın bu hareketle tanışmasını sağlamaktı. Genelde bu şekilde büyük ölçekli doğa kampı organizasyonları, dağ yürüyüşü organizasyonları oluyordu. Ardından da birkaç sohbetine katıldım. 2014 üniversiteyi Konya’da kazandığımda bu hareketin başka şehirlerden gelen üyeleri için öğrenci evleri hizmeti verdiğini duydum hareketin içinde sürekli yer aldım” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Üniversite kazanmadan halihazırda grupta sosyal kültürel organizasyonlar vasıtasıyla grupta etkileşim halinde olmuştur. Bu durum başka şehire geçtiğinde de başka alternatif araştırmadan direkt tanıdığı bir mekânı seçmesine neden olmuştur. Sonuç olarak katılımcıların bazıları bulundukları mekândan etkilenmiş ve devam etmeye karar vermişlerdir. Nitekim ifadelerinde küçük yaşlardan beri aynı ortamda oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Dini grupta tanışma ve katılmaya sebep olan mekânın atmosferi olarak anlatılmış olsa da mekâna hayat veren ve katılımcıları etkileyen dini grup üyeleri de önemli bir etkidir. Araştırma bu bölüme kadar katılımcıların gruba dâhil olmadan önceki süreçleri içermektedir. Araştırmanın birinci bölümünde görülmüştür ki dini gruba mensup olan bireylerin grup öncesi işbirliği yapmaya yatkın, sorumluluk sahibi, merak ve ilgiye sahip, itidalli sosyal gibi kişilik özellikleriyle tanımlamaları, dini tercihlerinde ve sosyalleşmeleri üzerinde ailenin gözle görülür bir etkisinin bulunması ve grupta tanışma ağları toplumsallaşma sürecine hazırlayan faktörleri oluşturmaktadır. Bundan sonraki başlık ise gruba katılan bireylerin dini toplumsallaşma süreçleri ve etkilerini içerecektir.

2. Dini Toplumsallaşma Süreci

“Dini Toplumsallaşma Süreci” bu çalışmanın ikinci temel başlığıdır. Araştırmaya katılan kişilerin gruplarını tanıtmaları ve yapılan faaliyetler hakkında verdikleri bilgiler neticesinde “Dini Grupların Kurumsal Yapısı ve İşleyişi” teması; grubu içselleştirme ile ilgili sorular kapsamında ise “Dini Toplumsallaşma Sürecinde Sosyo Psikolojik Aidiyet Faktörleri” ve “Dini Toplumsallaşma Sürecinde Grubun Faydaları” teması ortaya çıkmıştır. Dini grup faaliyetleri kategorisinde sohbet ve zikir başlığının grubu ayakta tutan faktörler olduğu tespitiyle ayrı bir tema olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 8: Dini Toplumsallaşma Süreci

2.2. Dini Grubun Temel Kaideleri

2.2.1. Sohbet Usulünü Devam Ettirmek

Tarikat geleneğine sahip dini gruplar için sohbet eğitim metodunun vazgeçilmezleri arasındadır. Bunun için eğitim ve sohbetlerin önemi ile ilgili dini grup liderleri veya grup içindeki kişiler tarafından birçok eser kaleme alınmıştır.²⁷ katılımcıların bir kısmı, Hz. Peygamber'in bir usulü olarak sohbetin gruplarda temel düstur olarak devam ettirildiğini dile getirmişlerdir.

“Cemaat dediğimiz şey topluluk demek. Nasıl Peygamber efendimiz asrı saadette bir konuyu anlatıyordu. Sahabe efendilerimizin sorduğu sorulara cevap veriyordu yani sohbet ortamı vardı. O sohbet geleneğini devam ettiren dinin gerçek hakikatini yaşamak için ortak amaca sahip olan insanların beraberce peygamber efendimizden aktarılan geleneği devam ettirmeleridir” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Sohbet²⁸, İslam'ın öğretilerini anlamak için Hz. Peygamber'in (s.a.v) örneğinde sahabe geleneğini devam ettirmektir. Dini gruplarda sohbet içerikleri farklı olsa da genel olarak sohbet vasıtasıyla bilgi edinmek ve eğitim almak söz

²⁷Cumhuriyet Sonrası Dini Grupların İnsan Yetiştirme Modeli Yahyalı'lı Hacı Hasan Efendi Örneği adlı çalışmada Yahyalı cemaat liderinin eserlerindeki eğitim modeli, insan yetiştirme modeli incelenmiştir. (Bkz., İnce, 2015).

²⁸ Süleyman Uludağ TDV Ansiklopedisi (2009, 350-351). Sohbet, yaygın olarak “şeyhin ya da âlimin sözlerini dinlemek üzere tertip edilen dinî-tasavvufî toplantı” anlamında kullanılır.

konusudur. Sohbetin grubu için önemini ifade eden Hatice, bireylerin değişimini, kötü ahlaktan iyi ahlaka geçişin sohbet usulü ile olduğunu vurgulamıştır:

“Bizim yolumuz sohbet yoludur. Sohbetlessiz geçirilen kalbin ölmeye başladığı söylenir. Temel hususlarımızdan biri gerçekten ilim sahibi olmaya çalışmaktır. Çünkü dinimizi bilmezsek onu hakiki manada yerine getiremeyiz. İlim ve sohbet, ikisi bir ilerliyor. Hepsinin temelinde kötü ahlaktan iyi ahlaka geçiş yani seyri sülûk²⁹ bulunmaktadır” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Katılımcıların çoğu sohbet ortamında bulunmuştur. Bir yolda olmanın ve aynı zamanda bir aidiyetin de sembolü olmaktadır. Ulvi hedef olarak görülen Allah’a ulaşmanın yol ve yönteminin, hal, davranış, ibadetlerin öğretim merkezi olarak görülmektedir. Böylece sohbetten uzaklaşmak hedeften de uzaklaşmak anlamında “kalbin ölmesi” olarak düşünülmektedir. Bu bakımdan belli bir gruba aidiyeti kabul eden katılımcılar, günlük bireysel derslerini yapmaya ve haftalık sohbetlere katılmaya dikkat etmeye çalışmaktadırlar. Çünkü gidilmeyen her sohbet ve yerine getirilmeyen her ders, yolda ilerleme anlamında olumsuz bir etkiye sebep olacağı düşünülmektedir. Nitekim İnci, bir yolda ilerlemenin sorumluluk almak, görevlerinin yerine getirilmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır:

“Tarikatın içine giriyorsan müridiyim diyorsan günlük dersini çekmen lazım. Şimdi günlük derslerine, nafilelerine dikkat edeceksin. Sadece farzlarla kalmayacaksın. Yolda ilerlemek istiyorsan manevi olarak çalışman gerekiyor” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

İslam’ın temel ilkelerinin anlaşılması ve yaşanması için başlatılan sohbet usulü geleneğini takip eden gruplar mevcuttur. Ortak bir amaç taşıyan kişilerin bir araya gelişleri peygamberden aktarılan öğretileri hayata geçirme odaklı olmaktadır. Fakat sohbet usulünü sürdürme görüşme yapılan dini grupların bazılarında farklı yöntemlerle, uygulamalarla birlikte olmaktadır. Engin Bey grubun uyguladığı tek bir metodun olmadığını şu şekilde açıklamaktadır:

“Temel mottosu Türkiye’de toplumu takva ekseninde dönüştürmek iddiasını taşıyor. Bunun içinde gençlik çalışmaları, hanımlar biriminin çalışmaları ve yetişkin erkeklere yönelik çalışmaları oluyor. Çalışmaların genel içeriği dini

²⁹ Süleyman Uludağ, TDV İslam Ansiklopedisi, 2010, C.38., Ss. 127-128. Sözlükte “yola girmek, yolda yürümek; (bir şey) başka bir şeyin içine nüfuz etmek, katılmak, intikal etmek” anlamlarına gelen **sülûk** kelimesi tasavvufta “insanı Hakk’a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzları” mânasında kullanılmıştır. Sülûk ehlinin tutmuş olduğu yola özel anlamda “meslek” denir. Tasavvufta Hakk’a giden yollar, meslekler birbirinden farklı olabilir. Bu fark sülûk ehlinin bilgi, amel, azim, mizaç, tabiat, meşrep, deneyim ve yeteneklerinin farklılığından kaynaklanır.

muhtevalı sohbetler büyük çoğunlukla Türkiye'nin her tarafında şubeler tefsir sohbetleri, hadis sohbetleri gençlere yönelik kamplar onun dışında entelektüel çalışmalar, İslam tarihine ya da İslam coğrafyasına dönük ufku genişletecek entelektüel okumaları kapsıyor. Türkiye'de tek sesli aynı şekilde uygulanan bir metodu yok. Daha çeşitli ve zengin içeriği var. Adana'daki hareket Kur'an eğitimi verirken Konya'daki hareket mesela daha çok ilmi faaliyetler düzenleyip ilmi bir muhit oluşturuyor” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Bu bakımdan grupların temelinde sohbet merkezi bir öneme sahiptir. Fakat sohbetin yanında sosyo- kültürel faaliyetlerle sohbet içerikleri desteklenmektedir. Genel amaç Hz. Peygamber gibi davranış sergilemek ve izinden gitmektir. Bunun için sohbetler önemsenmiş sohbet grupları ortaya çıkmıştır. Her yaş gruplarına göre sohbet ve faaliyetler yapılmaktadır. Yapılan görüşmelere göre dini gruplarda sohbet bilgi aktarımı olarak önemli bir toplumsallaşma aracıdır. Fakat sohbet usulü gruplara göre değişmektedir. Örneğin atölye, kamp, izcilik gibi faaliyetler ile birlikte yapılan sohbetler bulunurken yalnız dini muhtevalı sohbetten oluşan bunun yanında hatme, vird, zikir gibi uygulamaların yapıldığı bireysel sorumluluklarında olduğu sohbet grupları da mevcuttur. Her ne kadar farklı usullerle de yapılmış olsa da sohbet ortamları dini grupların önemli toplumsallaşma alanlarından biri olmaktadır.³⁰

2.1.2. Hizmet

Hizmet kavramı gruplar içinde tarikat geleneğine sahip olanlar ve cemaat olarak adlandırılanlarda temel düstur olarak bulunur. İnsana ve topluma faydalı olma düşüncesi hizmet bilincini oluşturmakta bireyler, baskı altında olmadan sorumluluk alma, güzel ahlaka sahip olma düşüncesine yönlendirilmektedir. Dini gruplar gençlik faaliyetleri aracılığıyla temel değerleri önemseyen topluma faydalı bireyler olarak yetiştirmeyi ön planda tutarak ayırım yapılmaksızın herkese hizmet etme amacını oluşturmaktadır. Bu hizmet anlayışı temizlik mutfak hizmeti gibi basit günlük işlerden başlayarak toplumun genel iyiliğine yönelik daha büyük hizmetlere kadar geniş yelpazede yer almaktadır. Gruplar, hizmet anlayışıyla bireylerin İslam değerlerine göre yaşamasına, genel ahlak, erdem düsturlarını önemsemelerini ve bu değerleri içselleştirmelerini teşvik etmekte ve bunun için ortam hazırlamaktadır. Bu sayede bireylerin yalnız içinde bulundukları dini grupta değil genel olarak topluma

³⁰ Sohbetle ilgili daha detaylı bilgi grubu ayakta tutan faktörler kategorisinde verilecektir.

karşı aktif sorumluluk almalarını hedeflemektedir. Kısacası dini grupların temel düsturlarından biri olan hizmet, bireyleri yalnız dini açıdan değil aynı zamanda toplumsal sorumluluk ve değerler konusunda da eğitmeyi amaçlamaktadır. Farklı gruplar çeşitli hizmet alanlarıyla ön plana çıkmaktadır. Örneğin bir grup Kuran-ı Kerimi öğretmekle veya esnaflara ara ara Kur'an okumakla ön plana çıkmaktadır. Bir grup ilim öğrenmek ve öğretmekle, başka bir grup gençlik faaliyetlerinde aktif olmakla veya maddi olarak barınma beslenme yardımlarıyla hizmetin içinde bulunmaktadır. Genel olarak araştırmada tespit edilen hizmet kavramı ikiye ayrılmaktadır. Birincisi insanlığa faydalı nesil, genç yetiştirme, ikincisi ise ilim öğretmedir. Cahid ve Hasan gruplarında daha çok hizmetin nesil yetiştirmek üzerinde olduğunu ifade etmişlerdir:

“Bulduğum yerin temel düsturu topluma, hizmete faydalı bir genç olarak yetişmem diyebiliriz. Zaten insanlar sorumluluk sahibi olmayı öğrensin. Güzel ahlaklarla ahlaklansın, iyi insan olarak yetişsinler diye bu gençlik faaliyetleri yürütülüyor. Katılacaklar cemaatin içinde olmak zorunda da değil. Dışarıdan da katılan katılabilir” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

“En güzel yatırım insana yapılan yatırımdır. Ribat eğitim vakfının birinci gayesi, hedefi ümmete faydalı olacak insan yetiştirmektir. Buradan yetişen talebelerin her biri farklı kademelerde, farklı vakıflarda, derneklerde hizmet yapar” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Hizmetin bir boyutu bireylerin güzel ahlak sahibi, topluma faydalı insanlar olarak yetişmesi için maddi manevi destek vermektir. Bunun yanında Kuran-ı kerim öğretimi, dini ilimlerin öğretilmesi gibi hizmetin ikinci boyutu bulunmaktadır. Hüseyin dini grubun içinde ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi hizmet olarak görmektedir:

“Risale-i Nur okuyoruz ve onunla kendimize, çevremize, vatanımıza ve milletimize ve belki bütün dünyaya hizmet etmek istiyoruz. Nur cemaatinin asıl gayesi dinsizliğin belini kırmak ve kalplerde iman nurunu yerleştirmektir. Bunun için şefkatli davranmamı, istikametli fikirler beyan etmemi, herkesle ilgilenmemi ve ilim noktasında ileride olmamı isterler” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Hizmet yapılırken bir görev ve sorumluluk bilinci ile yapılmaktadır. “hizmet bilinci” yapılan eylemlerin sıradan bir eylem olmadığını sağlamak ve eylemlere anlam yüklemektedir. Böylece dini grupta yapılan en küçük eylemler; yerden çöp kaldırmak, temizlik yapmak, çay dağıtmak hizmet olarak adlandırılmaktadır.

Bireysel olarak hizmet vasıtasıyla eğitim verildiğini düşündürmektedir. Nitekim Sami Bey bir çay hizmetiyle kendini yetiştirdiklerini vurgulamıştır:

“Hizmet ekibi sohbe gelenlerle ilgilenir, ikram, çay, yemek, bulaşık, temizlik vs. yapar. Ben bu ekibe katıldım hala devam ediyorum. Çay demler dağıtırdık, çay demleyerek, çay ikram ederek, çay bardağı yıkayarak bizi orada yoğurdular. Pişirdiler, hizmete alıstırdılar. Gençleri bir yere götürüyorsun, otobüste onlara su dağıtıyorsun, onları gezdiriyorsun, yoruluyorsun, uykusuz kalıyorsun ama onun verdiği mutluluk her şeye değişiyor” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Dini grupta hizmet, aynı zamanda sohbe anlatılan birçok bilginin uygulanması için bir alan açmaktadır. Bu anlamda gruplar, inanılan değerlerin gündelik pratiklerle bütünleştirilmesine imkân vermektedir. Yoğun emek gerektirmeyen çay hizmeti birtakım eylemsel bedensel pratiğin yanında gruptakiler için anlamsal bir değere sahiptir. Bu anlamla birlikte hizmetler, bireysel olarak mutluluğu ve toplumsal olarak grup aidiyetini sağlamaktadır.

2.1.3. Kardeşlik, İstişare, Edep

Dini grubun temel kaidelerinden biri de kardeşliktir. Dini grup içindeki kişilerin birbirlerini Allah için sevmesi ve kendi nefislerine karşı kardeşlerini tercih etme düsturları önemlidir.³¹Hüseyin grubun ruhunu bu kardeşliğe, dayanışmaya ve birliğe kısacası grup içindeki kardeşlik ilişkilerine dayandırmaktadır:

“Uhuvvet, muhabbet, ittihad, tesanüd bizim cemaatimizin temel esaslarıdır. Yani kardeşlik bağlarının güçlü olması, birbirimizi Allah için sevmek, daima bir arada bulunup tesbih tanelerinin dağıldığı gibi dağılmamak ve birbirimize daima destek çıkmak. Zaten bunlar olmasa cemaatin ruhu da kaçır” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Hüseyin’in ifade ettiği değerler, kardeşlik bağının sağlamlığını gruptaki derin ve samimi ilişkileri beraberinde getirmektedir. Birlik ve dayanışma ise grup ruhunu ve grup üyelerinin birbirine olan bağlılığını canlandırmaktadır. Kişinin kendi benliği yerine grup üyelerini ön plan alması ve gruptaki tüm üyelerin bu düşünce etrafında birleşmesi bireyselliğin yerine topluluk duygusuna bağlı olmayı sağlamaktadır.

³¹ Bu durum bireyselliğin yerine toplu düşünme durumunu da ortaya getirmektedir. Kendin için isteyebilmenin bir başkası içinde isteyebilmenin pratiği öğretilmektedir. Kardeşinin isteğini kendi isteğinden ön planda tutmak bireyselliğin kaybolmasına neden olmaktadır.

Diğer bir kaide, tüm sözlü, fiili davranışlarda belli bir edep çerçevesinin korunmasıdır. Dini grup üyelerinden edebi ön planda tutan bir yaşam tarzı beklemektedir. İslam'ı hassasiyetlere uygun hareket etme, daha hoşgörülü olma, ibadetlerde süreklilik, edep, yardımlaşma gibi değerlere bağlılık göstermelerini, günlük hayatta da bu ilkeleri benimsemelerini ve dikkat etmeleri vurgulanmaktadır. Akif Bey günlük yapılan işlerde dahi meşgul olurken kalbin yapılan işle meşgul olmaması gerektiğini Betül ise, her yapılan faaliyetin belli edep çerçevesinde olduğunu ifade etmektedir: Bu durum daha çok tarikat geleneğine sahip gruplarda “halvet der encümen” olarak zikredilmektedir. Yani toplumun içinde olmanın, bir iş ile meşgul olmanın zikre mani olmadığı ifade edilmektedir.

“Tarikata müntesip olanlara baktığımızda “El karda gönül yarda” diye bir düsturu vardır. Ne yapıyorsan iyi yap. Ama bu hiçbir zaman Allah sevgisinin önüne geçmesin” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Edep, ruhen ve bedenlen belli bir üslup içinde olmaktır. Örneğin sohbet dinlerken o dersten gelen feyzi Allah rızasını gözeterek dinlemek ve en iyi şekilde faydalanabilmek için niyet edip dünyevi bir şeyle uğraşmadan kalbi olarak yönelmek sohbetin edebidir” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Dini toplumsallaşma sürecinde dini grupların çoğunda özellikle tarikat geleneğini takip eden gruplarda edep kaidesi yapılan faaliyetlere odaklanmayı ve anlam yüklemeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla daha derin bir değişimi kolaylaştırmaktadır. Diğer temel kaidelerden biri istişare etmektir. Araştırmada çıkan sonuca göre danışma mercii olarak “kurumsal istişare”, “örnek şahsiyetle istişare” etmek alınan kararlarda temel prensip olarak kabul edilmiştir.

“Liderinin etrafında bir komuta kademesi ve onun misyonuyla hareket eden bir yapıdan ziyade yerelin sesini dinleyen bir yapı. Bu harekette kararlar daha yerel düzeyde alınıyor ve uygulanıyor” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

“Teşkilat yapımızda yani hareketimizde istişare kuralı esastır. Mesela genç hareket olarak önemli bir karar vereceksek ilk önce kendi ekibimizle istişare yaparız. Oradan çıkan istişareyi bir üstümüzle istişare ederiz. Bireysel çıkarılara göre karar vermek yoktur” (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Daha sık grup benzeri yapılarda görülen kurumsal istişare; hiyerarşik bir düzen içinde liderlik rolüne çok odaklanmadan şeffalığa dikkat edilerek alınan kararlardır. Bu istişarenin dışında karar alma sürecinde fikirlerine ve bilgisine güvenilen grup üyelerine danışılmaktadır. Bu kişilerin bilgeliği ve maneviyatı istişare

etmek için etkili bir faktördür. Hatice, manevi büyük olarak kabul edilen Ayşe annenin sözlerine gruptaki kişilerin itimat ettiğini açıklamıştır:

“Ayşe annem varken her derdinizi, her sıkıntımızı sorabiliyorduk. Çünkü o da Hacı Hasan Efendimizin evladıydı. Zamanın evliyelerindandı. Biz o yüzden onun sözüne itimat ederdik. Şu sıkıntımız var. Ya da işe başlayacağım. Başlayayım mı? Hepimize yol gösteriyordu” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Danışma mercii olarak dini grupların belli kısmında manevi büyük olarak görülen grup liderine yakın kişinin duasını almak fikirlerine başvurmak önemli görülmektedir. Nitekim Cengil’in yaptığı araştırmaya göre evlilik, yeni bir iş kurma, yeni doğan çocuklara isim koyma gibi önemli görülen işlerde karar vermeden önce grup liderine danışılmaktadır (2010: 169). Bu anlamda genel olarak görüşmelerden ortaya çıkan zorunlu itaat ilişkisi dışında gönüllü bir itaat düsturu olduğu söylenebilir. Grup içinde ön plana çıkmış samimiyetine güvenilen kişiler anlatılmakta ve o kişinin duasını, gönlünü almak grup üyeleri tarafından gönüllü bir şekilde istenmektedir. Genel olarak dini grupların temel kaidelerinin edep, istişare, hizmet, kardeşlik, Allah için sevmek ve Hz. Peygamber’in sohbet usulünü devam ettirmek olduğunu ortaya çıkmaktadır. Ve bu temel düsturlar bireysel olarak yaşamı düzenleyen ilkeleri de ifade etmektedir. İlkeler çerçevesinde yaşam, grup üyelerinin yaşam biçimlerini de benzer yaşam biçimi haline getirmektedir.

2.2. Dini Gruplar ve Sosyal İlişkiler

Anne, baba rol modelinden sonra bireyler dini grup içinde yaşam tarzına, davranışlarına, kişilik özelliklerine özendikleri kişileri taklit etmektedirler. Böylece rol modelin çizgisinden giderek kişilik ve karakterine sahip olmayı istemişlerdir. Kişinin rol modeli son derece önemlidir. Çünkü kişiliğini, kimliğini hatta inanç ve kabullerini “dost”una göre şekillendirmektedir (Vatandaş, 2016: 157). Dini grup içinde de genellikle rol model alınacak kişinin sevilmesi esastır. Bu anlamda rol model almak dostluğu da barındırmaktadır. Ve genellikle salihlerle birlikte olmak vurgusu yapılmaktadır. Araştırma sonucuna göre dini gruplar içinde en fazla model alınan kişiler grup liderleridir. Grup liderlerinin davranışları, bilgileri, önderlikleri grup üyeleri açısından rehberlik etmektedir. Grup liderinin eğitim metodunu örnek alan Nur, örnek aldığı noktaları açıklamıştır:

“Rehberimizin (grup lideri) davranışlarını ve onun öğretim metodunu örnek almaya çalışıyorum. O da bize zaten hep peygamber efendimizin eğitimciliğini tavsiye ediyor. Tasavvuf yolunun bana kattığı düşünce olarak daima öğretmenden ve paradan fazlası olmalıyım, aldığım paranın bir kuruşunu dahi helal olarak hak etmeliyim. Tebliğci olmalıyım. Bikkınlık zamanlarım olursa rehberimin “Kızım daima hizmet et” sözü beni tekrar şevke getiriyor” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Bediüzzaman Said Nursi'nin zor zamanlarda, dini asla elden bırakmaması ve din için, İslam için, Türk milleti için çabalaması çok hoşuma gitmişti. Öyle zor bir zamanda böyle muhteşem eserlerin yazılması beni gerçekten hayrete düşürüyor. Yavaş yavaş okuyup içine girmeye çalışıyoruz” (Kayrahan, 21 yaşında, Öğrenci).

Genellikle grup liderlerinin sohbetlerinin yanı sıra yazmış oldukları eserler, külliyatlar üzerinden takip edilmektedir. Bu anlamda belli bir geleneğe sahip olan gruplarda silsilede olan kişilerin eserleri de en az grup liderini takip etmek kadar önemlidir. Grup için zemin metin özelliği gösteren eserler bu modelliği icra etmektedir. Model almanın taklitten ziyade tahkik ederek hayata geçirmek olduğunu ifade eden Hasan Bey, kişinin model alabilmesinin rol alacağı kişilik özelliklerine de meyilli olması gerektiğini vurgulaması önemli bir detaydır. Nitekim toplumsallaşmaya hazırlayan faktör başlığında kişilik özelliklerinin grupla tanışma sürecini etkilediği vurgulanmıştır. Bu anlamda kişilik özelliklerine yakın bir lideri ya da grubu model almak önemli bir detay olarak tespit edilmiştir.

“Model alma tahkik etmektir. Rol model alacağınız insanda sahip olan güzellikleri sizde geliştirebilecek yetenek ve kabiliyet olması gerekiyor. Örnek alacağınız kişinin özelliklerinin size yakın olduğunu düşünüyorsunuz. Bu bakımdan Abdullah Büyük hocam benim için mukayyet³² bir örnektir. İnsanlarla ilişki kurarken, nasıl bir üslubunuz olacak? Neyi nerede, nasıl anlatacaksınız? Elde etmiş olduğunuz ilmi birikimi, kültürü, donanımı topluma nasıl ulaştıracaksınız gibi usul ve üslup öğrenmede, karakter oluşumunda büyük katkısı oldu” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Hasan Bey, insanlarla ilişki, bilgileri öğrenmede, aktarmada ve karakter kazanımında hocasının kritik bir rol oynadığını hayranlıkla anlatmış ve hocasının kişilik özellikleri kendisinin de benzer davranış göstermesine ilham olmuştur. Tahkik etme, derinlemesine düşünme araştırma ve model alırken kendi kişisel özelliklerinin uygunluğu ve modele ne kadar uymak istediğinin hesabını da düşünmektir.

³² Mukayyet örnekle ifade ettiği ise Peygamberler dışındaki yalnız bazı özellikleri örnek alınacak insanlardır.

Dolayısıyla bireylerin sevdikleri, kendilerine yakın buldukları veya olmak istedikleri kişileri rol model aldıklarını desteklemiştir. Dini gruplar içinde bireyler öğrendikleri bilgilerin günlük yaşamda nasıl kullanacaklarını da öğrenmektedir. Grup içinde bir arada olmak yaşam tarzını şekillendirmek için önemli bir platform sağlamaktadır. Dini grup liderinin örnek yaşamı bireylerde yalnız teorik bilgi olarak değil aynı zamanda yaşamlarını şekillendiren temel ilkelere dönüşmüştür. Aynı şekilde liderlerden ilham alarak bireysel ve toplumsal olarak olumlu bir etki oluşturmaya hedeflemektedirler. Nitekim Cahid grup içinde tanıştığı kişilerin bireysel ve toplumsal olumlu etkilerini dile getirmiş ve kendisinin de bu minval üzerine gittiğini aktarmıştır:

“Dernek vasıtasıyla tanıştığım insanlardan bazıları çok çalışkan ve güzel insanlar olabiliyor. Hem kendi özelliklerini geliştirmiş, ahlakın güzelleştirmiş hemde birçok insana fayda sağlayan gençlerle ilgilenen insanlarla karşılaşınca onlardan örnek alıyorsun. Benim de bir şeyler yapmam lazım topluma fayda sağlamam lazım diyorsun. Şimdi liseli gençlerle alakalı bir faaliyet yapsam mı diye fikirler düşünüyorum” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

“Yaz tatilinde yatılı Kuran kursunda bir hocamız vardı. Yumuşak huylu, mütevazı ve sürekli meûtebessim anne şefkatiyle kendisini sevdirmeyi başarmıştı. Ve o hakikaten benim bu yola girip ve bu hizmetlerde bulunmama sebep oldu” (Yüksel, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Grup içindeki görevli kişilerin bireyleri kişilik özellikleriyle etkiledikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla gruba dahil olma, grubu sevmeye ve içselleştirmede örnek alınan kişiler önemli rol oynamıştır. Bunun yanında bu örnekliğin bireyselliği de ortadan kaldırılabileceği ortaya çıkmıştır. Nitekim, bireyler, biri gibi olma, biri gibi giyinme durumunda kendilerinin ne istediğini arka plana atabilmektedir. Nur, özellikle ergenlik döneminde otorite olarak kabul edilen kişiyi veya öğreticiyi taklit etmenin kimlik karmaşası da oluşturabileceğini vurgulamıştır.

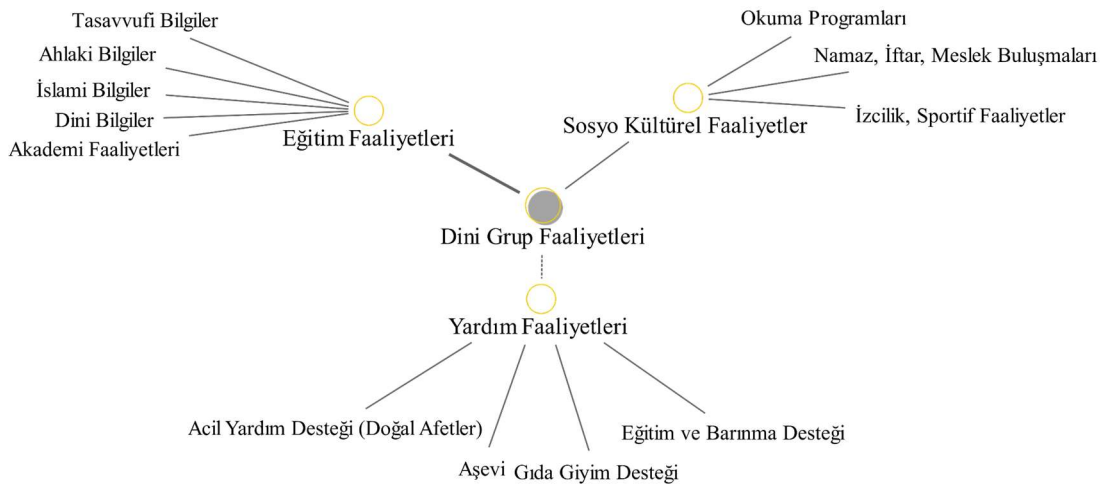
“Ergenlik döneminde zaten rol model aranıyor. Otorite olarak kabul ettiğin tavırlarından sözlerinden etkilendiğin kişinin kıyafetinden tut davranışlarına kadar rol model almaya çalışılır. Kendini tanıman noktasında kimim neyden hoşlanıyorum ortadan kalkıyor. Kimlik karmaşası yaşanıyor” (Nur, Kuran Kursu Öğreticisi).

Grup içindeki otorite kabul edilen kişilerin yanında arkadaşlık ilişkileri de model almada etkilidir.

“Senin gibi ahlaki değerlere sahip ve senin ileride de yürüyeceğin yolu kısmen yürümüş insanlar var. Onlar sana örnek oluyorlar tavsiyede bulunuyorlar. Bir soru sormak istediğinde onlara müracaat edebiliyorsun. Kendini yalnız hissetmiyorsun” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Bireyler dini grup içinde yaşam tarzına, konuşmasına değerlerine özenilecek farklı aktörleri rol model almaktadır. Genel olarak dini grup içinde grup liderleri ve ilim veren hocalardan sonra yaşça büyük olan saygı duyulan kişiler, yakın görülen arkadaşlar model alınmaktadır. Bu kişiler grup üyeleri için yaşamları, değerleri, tutumları hatta inançlarıyla örnek ve ilham aldıkları kişilerdir. Bu süreçte örnek alınan aktörlerle özdeşleşme ve içselleştirme ne kadar olursa örnek alınan davranışlar o kadar hızlı kabul edilip uygulanmaktadır. Dini toplumsallaşma sürecinde dini grup içindeki aktörlerin rol modelliği aile kadar etkili olmaktadır. Ergenlik döneminde kim olduğu ve nasıl biri olacağı sorgulamasında olan gençlerin tek bir modele yönelmesi görünüş ve davranış itibarıyla kişileri benzer bireyler haline getirebilir, bireysel çeşitliliğe de engel olabilir. Dolayısıyla gruplardaki benzerliğin bir nedeni de rol modellerle açıklanabilir.

2.3. Dini Grup Faaliyetleri

Şekil 9: Dini Grup Faaliyetleri

Dini grupların faaliyet alanları aynı zamanda dini grubun işlevleri hakkında da bilgi vermektedir. Birçok araştırma sonucuna göre dini grupların eğitimden sağlığa, ekonomiden turizme geniş bir yelpazeye sahip faaliyetleri, işlevleri

bulunmaktadır. Bireysel ve toplumsal işlev olarak dini grupların eğitim, psikolojik, ekonomik boyutunun yanında toplumsal dayanışma, hayata anlam katma, dini hayatı şekillendirme gibi işlevi bulunmaktadır. Dolayısıyla dini gruplar eğitim, kültür merkezi olarak faaliyet göstermişlerdir (Aktaş, 2014; Akkuş,2023; Kaya, 2020).Mülakat yapılan kişilere bulundukları grubu tanıtmaları, yapılan faaliyetler hakkında bilgi vermeleri ile ilgili sorularda verilen cevapların tamamına yakını grupların eğitim faaliyetlerini ön planda tuttuğu ile ilgilidir. Bu bakımdan çalışmada dini grupların daha çok eğitim faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Bireysel mizaçların farklılığı için “ne kadar nefes varsa o kadar yol vardır” ifadesi farklı manevi eğitim yaklaşımlarını da beraberinde getirmiştir (Vergin, 1985: 17). Her bir dini grubun kendi bünyesinde çeşitli alanlarda farklı eğitim faaliyetleri bulunmaktadır. Araştırmada ortaya çıkan başlıklar; İslami, ahlaki, tasavvufi ve akademik eğitim faaliyetlerinin yanında, sosyo-kültürel ve yardım faaliyetleri de bulunmaktadır.

Dini grupta verilen eğitimlerin içeriği hakkında sorulan sorulara bireylerin büyük çoğunluğu eğitimlerin İslami içerik taşıdığını ifade etmiştir. Bunun yanında eğitimler iç içe geçmiş ahlaki, tasavvufi ve akademik niteliklerden oluşmaktadır. Gruplarda hem dini hem sosyal hem de aile yaşantısı hakkında bilgiler verilmektedir. Grupların verdiği eğitimlerin zengin içeriği konusunda bir katılımcı detaylı bilgi vermektedir:

“Altınoluk, Şebnem, Genç, Bizim Bahçe, Altın Çocuk, Bahçevan gibi aylık dergiler var. Sadece tasavvuf değil tarih, kültür gençlik, çocuk, eğitim kadın ve aile, mutfak, vs. kültürel anlamda çok zenginleştiğini düşünüyorum. Ayrıca Cemaatin ağırlıklı olarak İstanbul’da ve farklı şehirlerde gençlere yönelik Diyanete bağlı kuran kursları var. Orada ilkokul, ortaokul, üniversite, lise çağındaki kişiler, ister yatılı, ister gündüzlü temel dini bilgiler, hafızlık gibi eğitimler alıyor. Yetişkinler için de her hafta devam eden bu dergilerin okunduğu irşad sohbetleri oluyor” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Grup hafızlık eğitimi, irşad sohbeti, kültürel etkinlikler, toplumsal yardım, kültürel yayınlar vasıtasıyla İslam öğretilerini yaş gruplarına göre müntesiplerine ve topluma aktarmaktadır. Grupta eğitim faaliyetleri Kuran kursu ve aylık dergiler ile yapılmaktadır. Eğitim içerikleri zerafet atölyesi, Osmanlı tarhi, İslam tarihi, İslam tefekkür ufku gibi daha birçok çeşitli derslerden oluşmaktadır. Bu dersler, İslam

düşüncesi, Müslüman yaşayışının nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir.

Eğitimlerin bir başka boyutu aynı meslek gruplarındaki kişilerin birlikte vakit geçirmesini sağlayan konular üzerinedir. Buluşmalarda aynı gönül ve mesleki birlikteliği olan kişiler güven ve samimi ortamda meslekte yaşanan zorlukları rahatlıkla sorabilmekte ve konuyla ilgili tecrübe aktarımı yapılmaktadır. Bu durum bireylerin birbirinin yaşadıkları zorlukları anlamasına ve manevi, psikolojik olarak destek bulmalarında etkili olmuştur.

“Darüşşifa, sağlık bilimlerinde okuyan öğrencilerin bir araya gelip hem mesleki manada hem de dini manada ahlaki olarak kendilerini geliştirmelerini hedefleyen etkinlikler yapmak ve tartışmaları yürütmek üzere planlanan bir gruptu” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Vakıf, dernek ve hareket yani araştırmada grup benzeri yapılar kapsamında ele alınan grupların üzerinde durduğu en önemli husus ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerine yönelik eğitim faaliyetleridir. Bunun yanında eğitimcilere yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu gruplarda daha çok eğitimler dini içeriğin daha az yoğun olduğu bir sistemde ilerlemektedir. Özellikle ilkökul, lise çağındaki çocukları şiirlerle, kitap tahlilleri ile değerler aktarılmaktadır. Yani sadece dini konular değil sosyal alanlarda da eğitim verilmektedir. Katılımcıların ifadesine göre eğitimlerin günümüz şartlarına göre çok yönlü yapıldığı vurgulanmaktadır.

“Bireysel olarak aşılacak istenen en büyük şey kitap okuma alışkanlığı. Toplu olarak yapılan uygulamalar ibadet ve sohbet gibi dini bazlı veya sosyal faaliyetler de yapılmaktadır. Örneğin ufka yolculuğun geçen seneki konusu sağlıklı düşünmek, sağlıklı yaşamakla ilgiliydi” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Bireysel olarak kitap okuma alışkanlığı, kitap kritiği meslek derslerine takviye derslerin verilmesi gibi alanlar akademi eğitimi ile ilgilidir. “Ufka yolculuk” adı altında tüm Türkiye geneli kültür yarışması, sempozyumlar, teknik bilgiler gibi eğitimler çok yönlü bir eğitim sunmaktadır. Liselere yönelik Milli Eğitimle desteklenen projelerle kitap tahlilleri, şiir tahlilleri, sahabe hayatı, öncü şahsiyet tanıtımı, gençlere yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Bunun yanında coğrafya medeniyet dersi, siyaset tarihi, düşünce tarihi, el işi atölyeleri, Avrupa okumaları gibi dersler de verilmektedir. Bu faaliyetler, grup benzeri dini yapılarda kurumsallaşmış bir akademik çalışmaya kaynaklık etmiştir. Birçok farklı disiplinle ilgili eğitimler,

çalışmalar ve dersler farklı disiplinlerden kişilere açık olduğu için farklı kitleleri de tanıma imkânı vermiştir. Grupların genelinde insan odaklı insanı tanımaya gönle dokunmaya yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Özellikle insana faydalı olmak ve Allah’a layık kul olmak temel motivasyon kaynaklarındandır. Gruplara gelen kişilere karşı nazik, hoşgörülü üsluba dikkat eden yaklaşımlar sergilenmektedir. Katılımcıların ifadelerine göre yapılan faaliyet ve etkinlikler sırasında esasında kişileri etkileyen ortamdaki samimiyet ve sıcaklıktır. Böylece bu duygular hatırlanarak gruba olan aidiyetlik pekiştirilmektedir.

Daha yoğun dini eğitim içeriği olan gruplarda mevcuttur. Grup içinde takip edilen bir dini eğitim sistemi bulunmaktadır. Örneğin, tecvit dersi, ezber dersi, Arapça eğitimi gibi bu eğitimlerin kendi içinde tekâmül altı ve tekâmül adı altında sistemsel olarak isimlendirilmesi de mevcuttur. Ve bu gruplarda genellikle bireysel manevi derslerde bulunmaktadır. Alimlerin hayat hikâyeleri ve yazmış oldukları eserler de dini eğitim için önemli görülmektedir.

“Sohbetlere tasavvufi ahlak dersi eklendi. Daha önce yaşamış âlimlerin hayatlarından örnekler verilerek anlatıldığı zaman insan daha çabuk benimser diye düşünüyorum” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

“Tasavvuf dediğimiz şey dinin batını. İnsanın yaşadığı dinde güzel ahlakı elde etme sanatı olarak tasavvuf muhakkak vardır. Elhamdulillah bunların hepsini bir ufuk olarak Hüdayi Vakfı ve EDEP Kurumu gibi mekânlar kazandırdı. Ben üniversiteye başladığımda dinimi böyle tanımıyordum” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Dini eğitimin güzel ahlak öğretisi daha çok tasavvufi boyutu ile ilişkilendirilebilir. Özellikle Hz Peygamber (s.a.v), sahabe ve örnek teşkil edecek âlimlerin hayat hikâyelerinden yola çıkılarak dinin aktarılmasının daha kalıcı olduğu ifade edilmiştir.

“Bediüzzaman, Said Nursi'nin yazmış olduğu Risale-i Nurlar var. Kuran-ı Kerim ve dini daha iyi anlamak için haftada birkaç gün sohbet derslerimiz olur. Yirmi- yirmi beş yıldır okuyan tecrübeli kişiler özet niteliğinde bilgilerini paylaşırlar” (Kayrahan, 21 yaşında, Öğrenci).

İslami eğitimler, her grubun yapısı ve işleyişine göre değişmektedir. Kurani ayetleri, fıkıh, tefsir, hadis ve ilmiyal bilgiler, yani genel olarak İslami ve imani bilgiler tüm grupların üzerinde durduğu temel İslami eğitimlerdir. Bu eğitimler medrese, kurs, vakıf ve dernek ortamlarında veya doğa, kamp, spor faaliyet

alanlarında çeşitli etkinlik aracılığıyla da ahlaki, dini, tasavvufi eğitimler verilmektedir. Bu eğitimler sırasında öğrenci gruplarına samimi, şefkatli yaklaşımlar sergilenmektedir. Hz. Peygamber, sahabe ve âlimlerin hayatlarından örnekler verilmesi bireylerin olaylara karşı nasıl davranış sergileyecekleri hakkında örneklik teşkil etmiştir. Nitekim davranış değişikliği ile ilgili tespitler bu durumu desteklemektedir.

Dini grupların eğitim faaliyetlerinin yanında ikinci faaliyet alanı sosyo-kültürel faaliyetlerdir. Kamplar, doğa yürüyüşleri, sportif faaliyetler, yarışmalar, cami buluşmaları, iftar programları, okuma programları, meslek buluşmaları gibi çeşitli etkinliklerden oluşmaktadır. Bu faaliyetler özellikle gençlere yönelik ve grubun dışarıya açılan kapılarından birisidir. Özellikle spor kulüplerinin amaçlarına bakıldığında “ruhen ve bedenen sağlıklı, güzel ahlaklı” bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadırlar. Eymen, dini grubunun sportif faaliyetlerle birlikte manevi olarak da desteklediklerini söylemektedir.

“Bazı dernek vakıflarının şu anda Milli sporcusu var. İzcilik konusunda insanlara el becerisi öğretiyorlar. Gençlerle doğa yürüyüşleri yapılıyor. Onlara telsiz kullanımı öğretiliyor. Bunları yaparken çocuklarla beraber namaz kılınıyor. Onlara dini bilgiler anlatılıyor” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Gruplardan bazıları özellikle doğa yürüyüşleri, izcilik gibi alanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu faaliyetler sırasında namaz vakitlerine dikkat edilerek dini bilgiler de verilmektedir. Böylece bireyler grup içinde muhabbeti artıran sosyo-kültürel faaliyetler ile grubu tanımakta grubu içselleştirmektedir. Fakat etkinliklerin ön planda olması dini grupla “örtülü bir sosyalleşmeyi” beraberinde getirmektedir. Bireyler, etkinlikler ile aynı zamanda dini toplumsallaşma sürecinin içindedirler.

“Mutlu Aile Mutlu Çocuk derneği var. Gençlik çalışmaları, kamp ve arama kurtarma alanları da mevcut. Kur'an kursu medrese disiplininin bir hocanın sürekli vaaz verdiği bir ortamdan ziyade interaktif bir zaman geçirdiğimiz ortam” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Bazı dini grupların sınırlı günlerde veya tatillerde yatılı olarak yapılan ve yoğun olarak Kur'an, siyer ve fıkıh gibi dini ilimlerin verildiği kamplarda bulunmaktadır. Bu tarz eğitimler daha çok gençlere yönelik yapılan hizmetlerden oluşmaktadır. Dini gruba ait yurt veya evlerde kalan kişilerin günlük olarak

yaptıkları sorumluluklarla ilgili faaliyetleri; mutfak nöbeti veya temizlik gibi görevlerin belli zorunluluk bulundurması veya her saati belli programlara ayrılmış bir mekânı tecrübe etmek küçük yaşlarda sorumluluk duygusunu oluşturmuştur. Nitekim konuyla ilgili bir katılımcı:

“Üniversiteye geldiğimde on sekiz yaşında olmama rağmen kendimi bir birey olarak görüyordum ve öyleydim. Kaldığım yurttaki çoğu şeyi öğreniyorsun neyi nasıl yapman gerektiğini gerek kişisel temizlik gerek umumi temizlik, mutfakla ilgili şeyler öğreniyorsun. Küçük yaşta kendi sorumluluğunu almayı öğreniyorsun Ailenin yanında kalsan her şeyi onlardan beklediğin için belki bu kadar hızlı gelişmezdi” (Nurgül, 28 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).

Araştırma sırasında görüşme yapılan kişiler dini gruplarının içinde aynı zamanda yardım faaliyetlerinin aktif yapıldığı birimlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Gruplarda yardım faaliyetleri yurt içi ve yurtdışı olarak ayrılmaktadır. Yurtiçinde eğitim ve barınma desteği, ihtiyaç sahibi ailelere gıda giyim desteği, aşevi, acil yardım, doğal afet gibi farklı alanlarda yardım faaliyetleri bulunmaktadır. Yurt dışı faaliyetlerinde bunlara ek olarak su kuyusu açma, Kurban organizasyonları, meslek edindirme, kalıcı eserler yapımı, yetim desteği gibi faaliyetler bulunmaktadır. Bu faaliyet alanlarına Engin ve Şefika örnek vermiştir.

“Vakfın yurtdışı kurban organizasyonu, yurt içinde deprem, sel felaketlerine yardım, yerel ölçekte de şehirdeki yoksul ailelere maddi yardımda bulunmak gibi bir misyonu bulunuyor” (Engin, 26 yaşında İMH Çalışanı).

“Öğrencilere yardım amacıyla evler kurulur. Aynı üniversitede okuması, yaşlarının yakın olması dini ahlaki olarak belli hassasiyetlere sahip olmaları, evde sorumluluk sahibi olmalarına dikkat edilir” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Katılımcılar, gruplarına bağlı birçok dernek, vakıf ve STK'nın 6 Şubat Depremi'nde de bölgede aktif görev aldığını ve kurumlarını depremden etkilenen kişilere açtığını ifade etmişlerdir:

“Safa Vakfı Verenel Derneği Türkiye çapında değil, dünya çapında yardım faaliyetleri var. Deprem bölgesinde ilk gelen kurumlardan biriydi. Hala da bakın yemek aşevi hizmetleri devam ediyor devam edecek” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

“Deprem bölgesinde izcilikle uğraşmış kişiler insanlara çadır kurumu noktasında telsiz kullanımında yardım ettiler. Çok iyi bir örgütlenme vardı. Yani insanlar telsiz sayesinde çok iyi iletişim kurabiliyorlardı” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Dini gruplar içindeki yardım faaliyetleri gerek ulusal gerek uluslararası arenada ihtiyaç sahibi kişilere ve ülkelere ulaşmaktadır. Yardım faaliyet alanları da eğitimden gıdaya, acil durumlardan, insani yardımlara varıncaya kadar çeşitli alanlarda yapılmaktadır. Vakıf kültürü, Selçuklu ve Osmanlı Devletinden başlayan belli değişimlerle günümüze kadar gelmektedir. Bu bakımdan dini grupların dini ve içtimai yardım müesseseleri gibi aktif hareket etmesi vakıf kültürünün günümüze aktarımı olarak düşünülebilir. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı'da eğitim, sağlık, dini, askeri, şehir ve bayındırlık gibi birçok alanda hizmetlerde katkı sunan (Ertem, 1999: 120-123). Vakıflar, günümüzde görünümünü değiştirmiş olsa da sosyal yardımlaşma müessesesi gibi çalışmaya devam etmektedir. Dini gruplar da özellikle dini ve eğitim alanı başta olmak üzere insanlığın genelini hedefleyen yardımlarda bulunmaktadır. Nitekim kültürün aktarımı ile ilgili dini grubun etkisini anlatan İnci, İslam toplumunun temel özelliklerinin grubunun tutumu ile hayatına eklediğini belirtmiştir:

“Dergamızda misafire ikramın önemi büyüktür. Büyük kazanlarla zengine fakire ayırım yapmadan sofraya serilir. Tüm ihtiyaçlar karşılanır. Çünkü Peygamberimiz ve ashabı da aynısını yapmış. Bunlar bizim dinimizde olan şeyler. Her tarikatın amacı da bunları hayatımıza yerleştirmek uygulamaktır” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Grubunda gördüğü sofraya açma ve misafire ayırım gözetmeksizin ikram etme eylemini hayatının bir düsturu olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan dini gruplar sosyo-kültürel ve yardım faaliyetleriyle bireylerin davranışlarını şekillendirmektedir. Genel olarak eğitim faaliyetlerinin en çok üzerinde durulan kısmı sohbet olmuştur. Bu bakımdan sohbeti ayrı bir başlıkta değerlendirmek sohbet ve toplumsallaşma bağlantısını görmek açısından önemlidir.

2.4. Grubu Ayakta Tutan Faktörler

Eğitim faaliyetlerinde üzerinde sıkça durulan sohbet ve bu sohbetin devamında zikir kodu özellikle tarikat geleneğini takip eden gruplarda ön plana çıkmaktadır. Grupları ayakta tutan düşünce ve duyguya hitap eden iki temel kavramdır.

2.4.1. Sohbet

Eğitim, öğretim olarak bilgilene dayalı (Akın, 2013: 141) toplumsallaşma sürecinde birey, kendinin farkına varmakta kimliğini inşa etmektedir. Eğitim faaliyetlerinde ortaya çıkan sohbet, dini bilgilerin öğrenilmesinin yanında grup kültürü ve değerlerinin içselleştirilmesinde ön plana çıkmaktadır. Sohbetler, grubun değer, inançların içselleştirilmesi ve benimsenmesinde ve dil düşünce birikimi ile duygunun aktarılmasında önemli bir unsurdur. Dolayısıyla dini toplumsallaşma sürecinin üretilmesine katkı sağlamaktadır. Sohbet, her hafta bir kez düzenli olarak dini grup mekânlarında, vakıf, dernek veya evlerde yapılmaktadır. Sohbet içerikleri genellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashabının (arkadaşlarının) davranışları, farz ibadetlerin neler olduğu, kısacası ilmi hal, siyer ve hadis bilgisidir. Daha özelde ise, edep, hürmet, öfke, büyüklere saygı, muhabbet gibi başlıklar üzerinde sohbetler yapılmaktadır. Kişinin dini yaşantısında, ibadetlerin öğrenimi ve ahlaki davranışlarda aileden sonra en etkili aracın sohbet olduğu belirlenmiştir (Apak, 2002). Bu bakımdan sohbetler, tüm gruplar için dönüşümün ve değişimin gerçekleşmesini sağlayan söylemsel araçtır.³³ Nitekim Hasan Bey, sohbetlere katılmasının kişiliğindeki etkisini şöyle anlatmaktadır:

“İnsan eylem için de yetişir. Öğrencilik yıllarındayken bizi yanlarında sohbetlere götürerek sohbet nasıl anlatılır, nasıl ilişkili kurulur bunların hepsini uygulamalı bir şekilde gösterdiler. Onlarda nebevi usulü, üslubu nezaketi görmüş olmak bizi mutlu etti. Benim karakterimi, şahsiyetimi, kişiliğimi etkileyen ortam böyleydi” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

İnsanın öğrenme sürecinde eylemin aktif olduğunu belirtilmiştir. Dolayısıyla din, aynı zamanda eylem içinde öğrenilmektedir. Sohbet ortamını deneyimlemek, insanlarla iletişim kurmanın inceliklerini, Hz. Peygamber örneğinde sohbetteki ifade tarzının nasıl olması gerektiği ve sohbetin nasıl yapılması gerektiğinin yolu gösterilmiştir. Tüm bu süreçleri deneyimleyen katılımcı, söylemsel bir araç ile karakterini, nasıl bir ifade tarzı kullanacağını seçimini yapmaktadır.

Çalışmada sohbete katılanların daha çok tarikat geleneğine sahip olan kişiler olduğu gözlemlenmiştir. Bu geleneğin temelinde ve öğretim metodunda daha çok

³³ Akçaoğlu çalışmasında bir insanı makbul bir muhafazakara dönüştüren bedensel ve söylemsel araçlardan birinin ney kursu diğeri ise mesnevi sohbetleri olduğunu belirtir.

sohbet bulunmaktadır. Bu bakımdan dini toplumsallaşma sürecinin önemli sac ayağından biri sohbetlerdir. Bu sohbetleri yapmanın sohbette bulunmanın ve hatta sohbeti dinlemenin soru sormanın belli kurallar ve edep çerçevesinde olmasına özen gösterilmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu adap, cuma gibi isimleri de bulunan belli sohbet ortamlarını deneyimleyen kişilerdir. Genellikle her hafta sohbet, Kur'anı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı üzerinden oluşmaktadır. Fakat dini grupların işleyişine göre bu temalar bir dergi, kitap üzerinden de takip edilmekte ders içerikleri çeşitlenmektedir. Bunun yanında öğrenci evleri olarak kullanılan mekânlar da belli zamanlarda sohbet, kitap okuma etkinlikleri ve müzakere yapılmaktadır. Aynı zamanda sohbet anlatma imkânı dini grup içinde verilmektedir. Böylece hem aidiyetlik pekiştirilmekte hem de anlatıcı için manevi doyum yaşanmaktadır. Üniversite şehir tercihlerinde grubun sohbet imkanlarını bilen Şerife, bu imkanlardan faydalanmak için üniversiteyi İstanbul'da okumaya karar vermiştir:

“Eyüp Beşir Ağa Medresesinde üniversitede öğrencileri arasında muhabbeti geliştirmek adına haftalık sohbetler ve ara sıra kamplar olduğu ve katılımın gerekli olduğu söylendi. Manevi ortamları zaten çok seven bir insanım. İstanbul'da böyle imkânların olduğunu bildiğim için çok hevesli olarak geliyorum dedim” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Üniversite yıllarında dini grubun evinde kalmak için belli şartların bulunduğunu ve bu şartları gönüllü olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Bu görüşe benzer bir katılımcı grup içinde gönüllülük esaslı yaklaşımın olduğu sohbetlerin aynı zamanda bir danışma merkezi gibi işlev gördüğünü aktarmıştır.

Sohbet ortamlarının iman ve itikat konusunda kritik bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Sohbetler önemli bir öğrenme ve manevi gelişim aracı hayatın düzenlenmesinde önemli bir motivasyon kaynağı olarak düşünülmektedir. Dini gruplarda sohbet bir araya gelmenin, birlikteliği güçlendirmenin en önemli sebeplerinden biridir. Sohbet, insanları eğiten, grup aidiyeti kazandıran ve bu aidiyeti sürdüren bir birliktelik ortamı olmasının yanında ortak kimliklere sahip insanların bir araya gelmeleri için sıkça kullanılan bir araçtır ve dini, siyasi, örgütsel kimliklerin üretilmesinde önemli rol oynamaktadır. Nitekim Çakmak'ın yaptığı çalışmada sohbetlerde dini konular hakkında ayrıntılı bilgiler verilmesinin yanında “seçilmişlik”, “ihvan bilinci”, “halkaya oturmak ve kalp zikri” gibi manevi

sohbetlerle cemaat bağlularının maneviyat ve teslimiyet yönlerinin kuvvetlendirilmesi, aidiyet hissinin oluşturulması amaçlanmıştır (2013: 34). Çalışmada da sohbetin aidiyeti güçlendirdiği ve grubu ayakta tutan en önemli unsurlardan biri olduğu ortaya çıkmıştır.

Grup içinde yapılan sohbetler, bir araya gelen kişilere dini konuları hatırlatmaktadır. Böylece dini konulardaki eksiklikler, sohbet kanalıyla giderilir. Bu şekilde grup mensubu olan kişiler dini kimliklerini oluşturmaktadır. Bu sohbetlerde sohbeti anlatan dini liderlerle manevi sevgi bağı kurulduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Dolayısıyla önemli bir rehberlik kaynağı olan sohbet, grup arasında rol model almaya (benzemeye) da sebep olmaktadır. Sohbette kişi, kendisini grup lideri, sohbet arkadaşları ve içinde bulunduğu grupta özdeşleştirmek suretiyle değer verdiği kimselerden gördüğü davranışları, duygu ve düşüncelerini benimseyerek uygulamaya çalışır (Akot, 2014: 38). Bu bakımdan sohbet bilgi ve duygu aktarımı yapma, davranış değişikliği açısından büyük bir öneme sahip olmuştur. Dini grup içindeki kurumsallaşmamış esnek fakat kendi iç disiplini olan eğitimler ve sohbetler benlik eğitimi ve bireylerin iç dünyasını değiştiren ana unsurlardandır. Sohbetler diğer dini aktiviteler gündelik hayat koşturmacasında kişilere bu hayatın sınav gününe hazırlık olduğunu telkin etmektedir. Çünkü gündelik koşturmaca hem bireysel sorumluluklar hem de kolektif hayatla ilgili sorumluluklar unutulmaktadır (Akçaoğlu, 2020: 132). Sohbetler de bireysel ve kolektif sorumluluklar hakkında bilinç sağlayarak hatırlamayı kolaylaştırmaktadır.

Sohbet, dini temel ve kültürel içeriklerin gruplar halinde öğrenilmesini ve paylaşımın olduğu bir ortamdır. Sohbetler yalnız bir anlatıcının etrafında olmaktan ziyade bilgi paylaşım, soru- cevap, danışma, yorum sunma, kitap müzakere etme ile de zenginleştirilerek dini konuları öğrenme anlama, hayata aktarma sürecini de kapsamaktadır. Sohbetlerin hem bireysel hem de toplumsal olarak etkisi vardır. Bireysel olarak kişinin bir mevzuda derinleşmesini, bilgi almasını sağlarken toplumsal olarak bir grup dinamiği içinde bilgilerin geniş topluluğa aktarılması süreci bulunmaktadır. Topluluk içindeki dayanışma, danışma faktörleri de önemlidir. Bu sayede dini veya başka farklı disiplinlerdeki bilgilerin daha geniş topluluğa yaygınlaştırılması söz konusudur. Çalışmada sohbetlerin grup içindeki birlik ve

beraberliği güçlendirmesinin, rol model almaya yardım etmesinin kısaca dini toplumsallaşmadaki başat faktör olmasının haricinde önyargısız bir toplumsallaşmayı sağladığı gözlemlenmiştir.

“Benim en çok ilgimi çeken şey sohbetlere herkes gelebilir. İnsanlara ön yargıyla yaklaşmadığın için her insanda bir ünsiyet kurabileceğini anlıyorsun. Bu tüm insanlara karşı bir saygı ve daha sonrasında sevgi de geliştiriyor. İnsanlara karşı hüsnü zan yapmayı öğreniyorsun onlarla arkadaşlık bağı kuruyorsun” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Dini grup ortamında özellikle belli bir rutinde devam eden sohbetlere veya etkinliklere katılanlar arasında bir tanışma ve ünsiyet kurulur. Özellikle farklı kişilik yapısında kişilerin aynı ortamda daha yakın etkileşimde bulunması kişilerin birbirlerinin davranışlarının sebeplerini anlamasına yani tanınmasına sebep olmaktadır. Bu bakımdan sohbet mekânları farklı kültür, kişilik ve yaştaki insanların ön yargı kurmadan birbirlerine saygı ve güven duyabilecekleri alanları üretmektedir. Bir katılımcı sohbetin yeni toplumsallaşma alanları üretmesi konusunda önemli bilgiler vermektedir:

“Oradan ayrılırsanız da oraya benzer o sohbetin tadını bulabileceğiniz yine farklı yerler arıyorsunuz. Çünkü aslında sizin aradığınız bir grup, mekân değil belki, hakikatleri dinleyebileceğiniz mana öğrenebileceğiniz yerler. Bu durumda dini gruptan ayrılanlarda yine farklı bir dini grup veya ortak paylaşım yapacağı bir ortam arama noktasına gitmektedir. Sosyalleşmeyi sürdürmek istemektedir. Çevremde bununla ilgili farklı örnekler var” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Sohbette anlatılanlar, sohbet mekânları gruba katılanlar tarafından manevi doyum alanları ve huzur buldukları alanlar olarak görüldüğü için gruptan ayrıldıklarında bile yine benzer ilişkilerini devam ettirebildikleri farklı bir grup arayışına girmektedirler. Dolayısıyla sohbetin sağladığı dini, manevi, psikolojik işlevler gruba dâhil olmalarının da sebepleri arasındadır. Dini grupların ve dini toplumsallaşma sürecinin devamlılığı grup içinde yapılan dini manevi sohbetler aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Sohbet aynı zamanda sözlü bir anlatıdır. Yaratıcı'nın yaratılanla ilişki kurma biçimi konuşma üzerinden gerçekleştiği için kadim kültürlerde söze/işitmeye önem verilmiş ve geleneğin nesillere aktarıcısı olarak görülmüştür (Dereli, 2017: 22). Sözlü türlerde olduğu gibi sohbet yüzyıllardır gelenek olarak söz yoluyla

aktarılmakta ve dinleyiciler yine söz yoluyla anlatıları içselleştirmektedir. Sohbetlerde söylemsel anlatılar, belli bir mekân kurgusu içinde ve belli kurallar dâhilinde verilmektedir. Sohbet mekânlarının grubun temel esaslarına göre dizayn edilmesi, sohbe katılan kişilerin belli giyim ve davranış kuralları içinde hareket etmesi (beyaz başörtüsü, halka şeklinde oturma vs.) gibi saha notlarına bakıldığında hepsinin sembolik ve anlamsal bir değeri bulunmaktadır. Bu bakımdan sohbetler aynı zamanda söylemsel, sembolik, bedensel kolektif hafızayı taşıdığı söylenebilir. Nitekim belleğin aktarılmasında alışkanlık ve uygulamaların önemi büyüktür (Connerton, 2014:74). Böylece grup hafızanın kurucu ögesi ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan unsurlardan birisi de sohbetir.

“Sohbete gittiğimde sanki bir ibadethaneye gitmiş gibi hazırlanıyorum. Abdestimi alıyorum, güzel elbiselerimi giyiyorum, koku sürüyorum, bir huşu içerisinde kendimi ona hazır ederek gidiyorum” (Mehmet, 37 yaşında)

Görüldüğü üzere sohbet, belli aralıklarda belirli eylemler çerçevesinde yapılmaktadır. Özellikle bazı gruplardaki beyaz örtünün temizliği ve ölümü hatırlatan sembolik bir unsur olduğu ifade edilmiştir (Şahin, 2019: 100). Dolayısıyla her grupta sohbetin anlatıları belli sembolik unsurlarla desteklenmektedir. Sohbetin söz yoluyla dinleyiciler tarafından içselleştirilmesinin önemli boyutundan birisi kültürel eylem olarak düşünülen, grup birliğini tesis eden belli ortamlarda meclislerde icra edimesidir.

İkinci bir unsur ise söz yoluyla aktarılan sohbetin kalple öğrenilmesi ve hafızaya alınmasıdır. Bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek anlamına gelen kalp dini anlamda bilgi ve düşüncenin kaynağıdır. Tasavvufta kalbin doğru bilgi vermesi için tasfiye edilmesi gerekmektedir (Uludağ, 2001: 230). Daha çok tarikat geleneğine sahip dini gruplarda sohbet geleneği bulunduğu için sohbet, kalbin tasfiyesi ve nefis terbiyesinde önemli bir aracı olmaktadır. Sohbetin kalbi olarak öğrenildiğine dair bir katılımcı şunları aktarmaktadır:

“İtikat, amel, ibadet, sosyal hayat alışverişin incelikleri halkın anlayabileceği dilden anlatılır. Ve o sohbetin yüzde elli altmışı zihinlerde çakılır. Çünkü tasavvufta bir edep var. Orada Ahmet Amca konuşur ama, orada şeyhim konuşuyor diye sorgusuz sualsiz, güvenerek dinlersen, şüphesiz dinlediğinde anlamaya başlıyorsun. Böylece bilgi beyinden gönüllere iniyor. Diğer türlü

karşındaki anlatır ve o sözleri eleştirmeyi düşünmekten bir şey anlaşılmaz” (Muhammed, 60 Yaşında, Öğretmen).

Tarikat geleneğine sahip gruplarda belli bir sohbet adabının olması ve orada sohbet anlatıcısına olan güven ve saygı sohbetin zihinlerde daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Kişiler arasında duyguların geçişkenliği sohbet vasıtasıyla sağlanmaktadır. Sohbet, hiçbir şey düşünülmeden kalbe gelen hitabettir (Akot, 2014: 37). Dolayısıyla sözlü kültürde olduğu gibi sohbette de kalp ile öğrenilmesi belli mecliste icra edilmesi sohbetin içselleştirilmesini sağlamaktadır. Bu içselleştirme grupla ünsiyet kurulmasına ve grup içinde “huy aktarımı” sağlamaktadır.

Dini grupların çoğunluğunda sohbetlerin söz ve yazıdan ziyade ünsiyet ile bağlantılı olduğu bireylerin değişimi büyük oranda sohbetteki kurulan ünsiyet ile açıklanmaktadır. Sohbet ortamlarındaki bilgi akışının yanında kolektif bir hissiyatında ortamda bulunan kişilere sirayet ettiği düşünülmektedir. Bu ortak duygu ile zevkler, görüşler benzemeye başlamaktadır. Cana yakın olmak, uyum sağlamak anlamına (Narol, 2018:) gelen insan, tabiatı gereği başka bir tabiatın hususiyetlerinden almaya ve uyum sağlamaya meyillidir. Yani, birey tercih ettiği topluluk bağlamında uygulama, arzu ve meyli değişecektir. Bu bakımdan sohbet ortamlarında bireyler farkına varmadan hal ve tavırlardan etkilenerek bir değişim süreci içerisinde birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Muhammed Bey’in sohbetin kişinin değişiminde nasıl bir söylemsel araç olduğunu aktarması önemlidir.

“Kaynağın nereden geldiğini bildiğin için kaynağa güveniyorsun. Bu sefer anlatan kişiye benzemeye başlıyorsun çünkü bir zincir var³⁴. Ve bu zincirin ucunda Allah var. İnsan sevdiği için bir kişiye benzer. O yüzden benzemeye çalışıyorsun” (Muhammed, 60 Yaşında, Öğretmen).

Sohbet anlatıcısına güven ve saygı sohbetten daha fazla etkilenmesine sebep olmuştur. Belli usullerle dinlenen sohbet yazıya gerek duyulmadan hafızalara işlenmekte ve hayatı şekillendirmektedir. Dolayısıyla sohbetin bir gayesi de sohbeti dinlenen örnek alınan kişinin halinin sohbet katılanlara sirayet etmesi ve manevi olarak kişileri düzenleme ve gelişimlerini sağlamasıdır (Akot, 2014: 34). Bu bağlamda sohbet ortamlarında sohbet katılanlar ve sohbeti anlatan kişi arasında bir huy aktarımı olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle dini toplumsallaşma süreci

³⁴ Tarikatlarda silsile önemlidir. Tarikat şeyhlerinin genellikle bir evliyanın silsilesine bağlı olduğu düşünülür. Silsile-i meratibe göre en son halka Hz. Muhammed’de sonlanır (Kreiser, 2008:323).

ahlaki toplumsallaşma olarak yaşanmaktadır. Sohbet vasıtasıyla bireyler, grup içinde birbirlerine sevgi, saygı ve samimiyet göstermektedir. Sonuç olarak bu samimiyet zihni ve kalbi beraberliği oluşturmuştur. Bu anlamda belli bir mecliste yapılan sohbetin arınma, dönüşüm, arayış ve yeni değişim ve sorumluluk (Collins, 2012: 132) oluşturduğu söylenebilir. Sohbetin yukarıda ifade edilen kolektif hafızayı oluşturan kalp ile öğrenmek ve mecliste icra etmek olan iki ana unsuru dinleyicilere manevi rehabilite ve manevi denetim katkısı sağlamıştır.

Resim 1: Dini Grupta Toplu Yapılan Sohbet Faaliyeti. Kaynak: Araştırmacı.

Dini grup içinde yapılan sohbetin en büyük katkılarından biri manevi rehabilite sağlamasıdır. Katılımcılar, sohbetten sonra huzur ve rahatlama hissettiklerini ifade etmişlerdir.

“Buraya geldiğinde ve sohbetlerine katıldığında bana tek bir şey veriyor: Huzur. Geldiğim zaman mutlu oluyorum. Huzur buluyorum. Bazen çok sıkıntılı işler peşinde koşuyoruz. Sinir, stres yapıyor, bir sohbe gidiyorsunuz terapi oluyor. Günümüzde terapi niyetiyle psikologlara gidilip nasıl rahatlanıyorsa ona benziyor” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Nefes alınan” mekânlar olarak düşünülen sohbet meclislerinde diğer kişilerle her hafta görüşme belli bir yakınlığı ve güveni de tesis etmektedir. Sohbetten çıkışta ise genel olarak katılımcıların çoğunda rahatlama, iyi hissetme huzur ve mutluluk duygusu hakimdir. Dinleyici ve anlatıcı olarak sohbe katılanlar “manevi ve duygu anlamında iyi bir iş” yaptıklarını düşündükleri için huzurlu hissetmektedirler. Nitekim çalışma ile benzer bir sonuç olarak Baynal’ın yaptığı çalışmada da sohbe katılan kişilerin mutlu, huzurlu hissettikleri sohbetin psikolojik tedavi işlevi gördüğü

ortaya çıkmıştır. Bunlara ilaveten sohbetin manevi rehabilite işlevi katılımcılar için bir tür “manevi koçluk” olarak görüldüğü şahsiyet gelişimini sağladığı da ifade edilmiştir.

Sohbetin katkılarından birisi de katılımcıların ifadelerine göre *kalbi tasfiye* ve *nefsi tezkiye* etmesidir. Bu bakımdan özellikle tarikat geleneğine sahip gruplar için nefis temizlenmesi gereken bir unsur olarak düşünülmektedir. Bu bakımdan dini grupların çoğunluğunda Allah’a yaklaşmak için nefis iyi tanınmalı nefsi tasfiye ve tezkiye (arıtmak, saf ve temiz hale getirmek) etmek gereklidir (Uludağ, 2011:127). “Nefsini bilen Rabbini bilir” sözü en sık kullanılan ifadelerdendir. Bu sözün ifade ettiği nefsin ayıplarını, hastalıklarını kısacası ne olduğunu bilip temizlemeye çalışmaktır.³⁵ Dini grupların büyük çoğunluğunda nefsin ve birçok konunun anlatıldığı yerler sohbet ortamları olmaktadır. Nitekim, katılımcılar sohbet ortamlarının kötü duygu, düşünce ve eylemler (amel) den kaçınmak gerektiğini sürekli hatırlattığını ifade etmişlerdir.

Çevresindeki akrabalarının hiçbirinin sohbet ortamlarını bilmediğini ve bu ortamlar haricinde dini bilgi öğrenmediklerini ifade eden Melike, (23 yaşında, Hemşire) aile ve akrabalarına sohbet ortamı oluşturmuş ve bu sayede dini konular üzerinde bilgi sahibi olmalarına destek olmuştur. Ve onların öğrendikçe hatalarını fark ettiklerini ve değişmeye çalıştıklarını görüşme sırasında vurgulamıştır. Sohbet, hataları görmek için hatırlatıcı bir mekânizma görevi üstlenmiştir. Benzer bir örneği sohbe gelmenin kendisini ibadet konusunda motive ettiğini düşünen Amine Hanım vermektedir:

“Aynayı kendine tutmayı sağlıyor. Sohbe gelmeden önce başkasının hatasını buluyorsun, dedikodu yapıyorsun, dedikodunun zararlarını daha ayrıntılı öğrendiğin için sohbetten sonra dedikodu yapmaktan kaçınıyorsun” (Amine, 44 yaşında Ev Hanımı).

Sohbet ortamları ve sohbette anlatılanlar (ilim), kişinin kendi hatalarıyla yüzleşmesini başka bir ifadeyle nefsin tezkiye yollarından biri olmuştur (Özçelik, 2020: 44). Dini ilimleri veya konuları sürekli tekrarlayıcı ortamlar olan sohbet

³⁵ Hikem-i Ataiyye’de Kamil mürşidler, Sadık ve iyi huylu arkadaşlar, Ayıp arayan düşmanlar ve halkın arasına karışmak nefsi bilmenin dört yoludur. Dini gruplar içinde bu dört yolun ilk ikisi nefsi tanınmanın en önemli araçlarıdır (Tahir Galip Seratlı (2021). Hikem-i Ataiyye Şerhi Ataullah İskenderi, 10. Baskı, İstanbul: Sufi Kitap, İstanbul.)

mekânları ile bireylerde bazı davranış değişimi gerçekleşmiştir. Nitekim davranış değişikliğini ahlak değişimi ile açıklayan Hatice Hanım sohbetin önce içsel (kalbi) değişimi sağladığına işaret etmekte ve dini grupta yapılan sohbetlerin neden bir değişimi getirdiği konusunda da dikkat çekici bilgi vermektedir:

“Gıybet, yalan hırsızlık gibi kötü ahlakı bir insan çok rahatlıkla yapıyor olabilir. Ama tasavvufa girmişseniz, bunları yaparken bir değil yüz kere düşünmeniz gerekir. Biz rabıta diyoruz. Tasavvufa giren insan her an Allah'ın kendini gözetlediğinin bilincinde (murakabe halinde) manevi bir yolda hissederek ilerlediği için kötü ahlakının önüne geçiyor. Ahlak güzelleştikçe insan ilişkileriniz daha güzel, daha kıymetli olmaya başlar. Dini bilgileri hayata geçirme konusunda sıkıntı yaşanmaz” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Sohbet ve kalbi değişim arasında bir bağlantı kurulmuştur. Manevi denetim altında hisseden kişilerin kötü ahlaktan iyi ahlaka geçtiklerini düşündükleri için ahlak iyileşme davranışlara da yansımaktadır. Bu bakımdan sohbet bir başka katılımcının ifade ettiği gibi *“ruhu besleyen, manevi olgunluğa ulaştıran”* bir mekanizmadır. Dolayısıyla kalbin manevi anlamda diri kalması manevi olgunluğa ulaşması sohbete bağlanmıştır. Kalbin manevi anlamda uyanık/diri olması da başta sosyal ilişkilerde olmak üzere ahlaki güzelleşmeyi getirmiştir. Tarikat geleneğine sahip dini gruplar için amaç nefsin ilk sıfatı olan nefsi emmareden (kötülüğü emreden nefis) geçmektir. Çünkü bu sıfattaki nefis, kibir, ucb, haset, riya vb. gibi kalbi de etkisi altına alan kötü hasletlere sahiptir. Kalbin temizlenmesi (tasfiye edilmesi) için nefsin ilk sıfatından kurtulma yolları *“kötü ahlaktan iyi ahlaka geçmek”* aranmaktadır. Dolayısıyla gruptaki manevi eğitim ve denetimler kalbin ve nefsin tezkiyesi yoluyla kişinin ahlaki değişimini sağlamaktadır. Küçük yaşlardan beri sohbet ortamlarında bulunan Nur, düzenli sohbete katılmanın içsel ve dışsal denetim mekânizmaları ile nefsi kontrol altında tutma görevinin olduğunu ifade etmektedir:

“Bu cemaatin içinde olmak, tasavvufi eğitim almak nefsim ve şeytana karşı manevi telkiniyle beni zinde, hizada tuttu. Tasavvuf birçok çeldiricinin olduğu bu ahir zamanda İslam'ı incelikli bir şekilde yaşamak için rehberlik sunar. Bu tasavvufi eğitim, öğütler, rol model aldığım insanlar beni doğru yolda tuttu. Onlar gibi olacağım demeseydim bugün bambaşka bir insan olmuştum” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Tasavvufi eğitimden ifade edilen bulunan grubun manevi olarak verdiği tüm eğitim ve uygulamaları (sohbet, zikir, hatim vb) kapsamaktadır. Bu eğitimlerin nefse karşı savunma mekanizması olarak içsel bir denetim olduğu düşünülürken grupta

bulunan dini lider veya başka örnek alınan seçkin kanaat önderleri dışsal bir denetim mekanizması bulunmaktadır. Tüm bu süreçte bireyin içinde bulunduğu kişiliği oluşmakta ve davranışını şekillendirmektedir. Sohbetin davranışlara yansımaları ile benzer bir durumu yaşayan Nur Hanım, özellikle sohbetin aynı zamanda “bireysel bir tecrübe” olduğunun altını çizmesi önemlidir:

“Etkilenme insan kişiliğiyle alakalı da bir durumdur. Orada kitap okumayı bir iş yükü olarak gördüğünde uyum sağlayamazsın. Örneğin ben programa (sohbete) gittiğimde oradan ne alabilirim kendimi çevremi nasıl değiştirebilirim diye düşündüm. Risale-i Nuru okumak günlük hayatta karşılaştığım durumlarda sözlerime eylemlerime daha dikkatli ve hassas davranma yükümlülüğü getirdi” (Nur, 30 yaşında, Sosyolog).

Sohbet, her ne kadar toplu yapılan ve birlikteliğin etkisi olan bir faaliyet olsa da sohbe katılma süreci, sohbetten etkilenme bireysel tecrübeleri de içermektedir. İlk olarak sohbe gitme niyeti ile başlayan süreç, sohbe hazırlık ile devam etmektedir. Nitekim bu hazır bulunuşluluk, birçok katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Sohbe gitme niyeti, giderken giyim ve kuşama dikkat etme, abdestli olma gibi uygulamalar bireylerin sohbe verdikleri önemi ve sohbetten sonraki değişim beklentilerine hazırlık olarak düşünülmektedir. Sohbe dönük öznel tecrübeler anlatılanları hayata eklemleme isteğini oluşturmuştur. Bu bakımdan sohbetin bireye dönük yönü, grupta bulunan her bir kişinin neden aynı oranda grup faaliyetlerinden etkilenilmediğinin önemli bir açıklamasıdır.

Genel olarak sohbetin manevi denetim olarak katkısına bakıldığında, tarikat geleneğini devam ettiren dini gruplara mensup kişiler sohbetin nefsi tezkiye etme yönünü vurgulamışlardır. İlahi gözetim altında olma düşüncesi ve tasavvufi eğitim kötü duygu ve davranışları iyiye doğru yönlendirmektedir. Davranış değişiminin sebebi düzenli tekrarlanan ve düzenli katılım sağlanan sohbetler olarak görülmektedir. Sohbet mekânları kişilerin maneviyatını muhafaza mekânları nefis ve şeytan düşmanlarına karşı daima teyakkuzda olmayı hatırlatma mekânı olarak görülmektedir. Bunun yanında sohbe anlatılanların katılımcıların ifadelerine göre manevi eğitimin içsel denetim olarak görülürken *“ben sohbe gidiyorum beni burada görsele ne derler”* düşüncesi dışsal denetim mekanizması oluşturmuştur. Genel olarak sohbet mekânları farklı kişilerin etkileşimi ve birbirleriyle hem manevi hem de maddi konularda görüş alışverişi yaptığı mekânlardır. Sohbe katılanlar aynı

zamanda sevdikleri veya güvendikleri kişileri örnek alabilmektedir. Bu örneklik ve sohbette anlatılanların hatırlatıcılarına göre kişi kendine bir değişim yolu çizebilmektedir. Özellikle insan sürekli unutmaya maruz kaldığı için sohbet hatırlatma ve “ayna tutma” aracı olarak bir zorunluluk ve gereklilik olarak görülmektedir. Kolektif birlikteliği sağlayıcılığın yanında sohbetin bireysel bir tecrübeyi ihtiva etmesi ve her bir öznel tecrübenin farklılığına göre sohbetten alınan değerler içselleştirilmektedir. Dolayısıyla dini gruplar içinde sohbet deneyiminin duygu, düşünce ve eyleme etkisi her birey için değişiklik göstermekle birlikte genel bir değişimden söz edilebilir.

Sohbet, dinin emrettiği, toplumun kabul ettiği doğru ve güzel olanın sözlü bir şekilde telkin edilmesi, nasihatvari bir şekilde öğretilmesidir. Telkin etmek bir taraftan bir düşünceyi aktarmak aşlamak anlamına da gelir. Bu bakımdan sohbette devamlı bir telkin süreci vardır. Özellikle Kuran-ı kerim kaynaklı düşünceler ve Hz. Peygamberin sözleri ve davranışları ardından bu minvalde Hz. Peygamberi takip eden kişilerin hayatlarındaki kesitlerde anlatılır. Bu anlatma süresinde de kıssalar, misaller daha iyi anlaşılması açısından kullanılmaktadır. İyi veya kötü olaylarda nasıl davranılması gerektiği bu örneklikler üzerinden anlatılmaktadır. Bu bakımdan hayat hikayeleri veya öncü şahsiyetlerin hayatları üzerinden davranış kalıpları aktarılmaktadır. Sürekli aynı konuya maruz kalmak pekiştirmeyi ve hatırlamayı da beraberinde getirir. “ *Farz ve nafile ibadetleri hatırlatan telkin eden sohbetler seni manevi anlamda yükseltip din ve dünya arasında dengeyi kurmaya yardımcı olur*” ifadesine atıfla günlük rutinler içinde olan kişinin bazı sorumluluklarını unutmaması yetiştirememesi veya hayatın akışına kendini bıraktığı esnada birilerinin başka bir yaşamında olduğunu telkin etmesi din ve dünya arasındaki dengeyi kurmayı sağlamaktadır. Sohbet katılan kişiler iş hayatında, günlük pratiklerde ve çevreyle olan iletişimde sohbette öğrendikleri “kulağa küpe olan sözler” i değerlendirmektedir.

Çalışmanın bu başlığında sohbetin epistemolojik olarak dini grubu ayakta tutan en önemli faktör olduğu, sohbetin dini toplumsallaşma sürecindeki etkileri, kalbi öğrenme ve meclis şeklindeki icrasının kolektif hatırlamayı sağladığı manevi

denetim ve rehabilite işlevlerinden söz edilmiştir. Dini grubu duygusal olarak ayakta tutan ikinci unsur ise zikirdir. Ve dini toplumsallaşma sürecinde önemli bir unsurdur.

2.4.2. Zikir

Kelime olarak namaz, öğüt, dua anlamlarına gelen zikir (Akkaya, 2019: 6) bir şeyi anmak hatırlamak, unutmamak dini literatürde ise Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten kurtuluş anlamındadır. Zikir dil ve kalp ile unutilan bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı muhafaza şeklinde olur. Ayet ve hadislerde zikrin önemi vurgulanmakta kalp huzuruna, kurtuluşa ve bağışlanmaya vesile olduğu geçmektedir.³⁶ Zikir maksadıyla bir araya gelen topluluğu meleklerin kuşatacağı ve üzerlerine sekinet ineceği belirtilmektedir (Öngören, 2013: 409). Tarikat geleneğine devam eden dini grupların merkezinde zikir yer almakta önemli bir manevi eğitim aracı olarak görülmektedir. Yapılan çalışmada dini grupların sohbette anlattıkları bilgilerin uygulama alanlarından birisi zikir geleneğidir. Kalbin tasfiye ve nefsin tezkiye edilmesinin yolu olarak bireysel ve toplu zikir meclisleri tavsiye edilmektedir. Diğer yapılan çalışmalar (Baynal: 2016; Atay: 1996; Karaatlı: 2006) incelendiğinde de tarikat geleneğine ve tasavvufi düşünce geleneğine sahip dini gruplar zikre ayrıca önem vermişler ve bireylerin manevi eğitimlerinde zikir esas olarak kabul edilmiştir. Bu grupları diğer dini gruplardan ayırt edici en önemli ve temel düsturlardan biri zikir geleneğidir. Nitekim, eğitim ile ilgili Sonay Hanım şunları ifade etmiştir:

“Nakşibendiliğin asıl amacı, manevi olarak eğitmek. Bunun için sebepler dairesinde, sohbet, zikir, toplu zikir, irşad (insanlara ulaşmak), bu eğitimi sağlar. Benimde yaptığım günlük bireysel zikir ve toplu zikirler var” (Sonay, 39 yaşında, Öğretmen).

“Sohbetlerimiz oluyor, onları dinliyoruz. Kitap okuyoruz. Toplu sesli zikir yapıyoruz. Bunun yanında tarikata girenlerin günlük çekilmesi gereken dersleri oluyor” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Genellikle dini gruplarda bireysel zikir (vird) ve toplu zikirler olmaktadır. Virdler daha gizli bireyin kendi manevi ilerlemesini sağlarken toplu zikir meclisleri manevi gelişmeye destek olmanın yanında gruba bağlılığı ve aidiyeti sağlamaktadır. Zikrin telkin edilmesi genellikle grup lideri, şeyh veya grup liderinin görevlendirdiği

³⁶ (Bkz. Enfal 8/45). Ahzap 33, İsra 44, Rad 28.

vekiller ile verilmektedir. Zikir verilmeden önce bazı gruplarda belli bir hazırlık süreci bulunmaktadır. Zikrin adedi, yapılma şekli, zikir verilmesi her grubun işleyişine ve usulüne göre farklılık göstermektedir.

“Bireysel olarak önce kişi kursa gelir belli bir zaman sonra namazları oturduktan sonra ona isteği üzere tesbih verilir. Bu tesbihten iki üç ay sonra veya kişinin hazır olma durumuna göre rabıta verilir” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Ayla'nın mensup olduğu dini grupta ilk başta istiğfar, salavat ve ihlas zikri belli sayıda verilmektedir. Bu aşamayı geçen kişilerin isteği doğrultusunda düşünceyi maneviyata yönlendirmeye destek olduğu düşünülen “Rabıta” dersi verilmektedir. Bazı gruplarda ise “ölüm rabıtası” yani kişinin kendi ölümünün tüm aşamalarını (kabir, mahşer, sırat, hesap vb.) düşündüğü ders verilmektedir. Bu sürece “tevbe almak” da denilebilir. Düşünmekte asıl olan feyz, manevi nur denilen enerjinin bireyin kendisine intikal ettiğini düşünmesidir. Bu manevi nur ile kalbin kirlerinden arındığı, nefsin temizlendiği düşünülmektedir. Nitekim Atay'ın çalışmasında da zikrin nefsin gücünü kırmayı amaçlayan bir girişim olduğu ruhun nefis üzerindeki üstünlüğünü sağladığı vurgulanmaktadır (1996: 123). Yani bireylere zikir yoluyla tasfiyeye (dünyevi arzu ve isteklerden arınma) ulaşacakları telkin edilmektedir. Bu düşünce kişinin dünyadan ayrılmasına kadar her gün tekrarlanacaktır. Her grubun zikir adedi ve zikir yapma şekli farklılık göstermektedir. Bazı gruplarda sessiz zikir ön plandayken bazı gruplarda sesli zikir daha ön plandadır. Özellikle Nakşi gruplarında sessiz zikir ve toplu yapılan kısaca hatme denilen hatmi hâcegan zikri de grubun temel düsturlarındandır. Hatme, halka şeklinde oturma düzeni içinde rabıtası olanların veya gruba müntesip olanların toplu olarak belli sayıda tesbih çekmesini ve duasının yapılmasıdır. Zikirde okunacakların adedinin değişmemesinin yanında gruplara göre yapılış usulleri değişmektedir. Örneğin bir grupta zikirler taş ile bir grupta tesbih ile başka bir grupta hiçbir zikir aracı kullanılmadan zihnen çekilebilir. Sevgi, *“elinizdeki taşlar kadar istiğfar, salavat, Fatiha, ihlas surelerini okursunuz”* (24, yaşında, öğrenci) şeklinde gruplarındaki hatmeyi tarif etmektedir.

Dini gruplar için bireysel manevi gelişim günlük zikir ile gerçekleşmektedir. Zikir, kalbi kin, nefret, gurur gibi hastalıklardan tedavi etmeye ve Allah'ı hatırd tutmaya yardımcı olmasının yanında gruba ait hissetmenin, grupla etkileşimin en

önemli araçlarından biridir. Ve genellikle zikir, toplu yapılan uygulamalardan biridir. Bu bakımdan zikir grubun dayanışmasını beraberliğini pekiştirmektedir. Zikir grubun ortak bilincini canlı tutan üyeler arasında etkileşimi ve topluluk yapısının dinamizmini korumada önemli rol oynamaktadır (Atay, 1996: 120). Böylece dini grubun kendi içinde aidiyetliği ve bireysel olarak gruba olan inanç ve bağlılık düzenli olarak tazelenmektedir. Dolayısıyla her gün aynı yerde aynı sayıda belli edep dâhilinde düzenli tekrar ile yapılan zikir, grup içinde aynı anlamlandırma bilinci oluşturmuş, aynı eylemin içine giren kişilerin birliklerini kuvvetlendirmiştir (Karaatlı, 2006: 117). Toplu ve bireysel yapılan vazifelerin gruba bağlılığı kuvvetlendirdiğini Hüseyin açıklamaktadır:

“Günlük Risale-i Nur, Kur’an okuruz. Zikir olarak da namaz tesbihatları ve cevşen okunur. Bunlar hem bireysel hem de toplu yapılan vazifelerdir. Bütün bunlarda elbette zorlama yoktur fakat kişi yaparsa cemaatle bağı daha fazla olur” (Hüseyin, 24 yaşında Vakıf Çalışanı).

Çalışmada görüldüğü üzere toplu zikirler ve her hafta düzenli beraberlikler birliktelik enerjisinden dolayı grup bütünlüğünü ve biz şuurunu, manevi kardeşliği oluşturmaktadır. Genellikle bu duyguyu hisseden kişiler, manen zevk aldıkları atmosferi tekrar deneyimlemek için aynı zikir meclisinde olmayı istemekte ve bu sayede meclislerin devamlılığı sağlanmaktadır. Nitekim Nur, (28, yaşında, Kur’an Kursu Öğreticisi) gruplarını açıklarken *“Müntesipleri her hafta buluşmalarla devamlı olarak irşad etmektedir. Yani tasavvuf yolunda takipli olmaktır.”* ifadesinde dini grubun her hafta düzenli bir beraberlik sağladığını ve üyelerini takip ettiğini belirtmiştir. Kalabalık insan topluluğunun bulunduğu zikir ritüelinde Dukheim’ın “kolektif coşku” dediği hal havaya yayıldığı için mümkün olmaktadır (Morris, 2004: 195). Mürid topluluğunun birbirine karşı sevgi ve saygısı artmakta ve tekrar tekrar aynı duygusal yoğunluğu deneyimlemek istemektedir. Dolayısıyla zikir meclisleri de devam etmektedir. Zikir, grubun duygularını ve dayanışmasını güçlendirmiş ve dışa vurumunu sağlamıştır. Dolayısıyla zikir ve benzeri mensekler grup içindekilerin grup yapılarını, grup normlarını hatırlamayı mümkün kılan “toplum değerleri doğrulama” sıdır.

Zikir, hem bireyin moral duygusunu etkilerken hem de gruba aidiyetini pekiştirmektedir. Nitekim, Piertierra’ya göre ritüel toplumsal yapının doğasını

anlamak için önemlidir ve ritüele katılmak bir anlam dünyasının içine katılmaktır (1987: 199). Dini grupların yapısını ve anlam dünyasını anlamının bir boyutu da zikir geleneğidir. Zikir geleneğinin ne olduğu, hangi anlama geldiği bireyin iç dünyası ve çevresine etkisi anlaşılmadan grup yapısının ve grup kimliğinin anlaşılması mümkün değildir. zikir meclisleri de bir topluluğu belli niyet çerçevesinde belli mekânda düzenli tekrarıyla bir değeri aktarmakta ve hatırlatmaktadır. Birey ve topluluk arasında köprü vazifesi yapıp kolektif bir bilinç oluşturmaktadır. Böylece grubun dayanışmasını, duygularını pekiştiren asli araçlardan biri olmuştur. Assmann'a göre ritüeller zamansal ve mekânsal birlikteliği sağladığından grubun kimliğini de korumaktadır (2018: 60). İnanca toplumsal bir boyut kazandırmakta ve birey toplum arasında bir köprü kurmaktadır. İnançlar ritüeller ile toplumsallaştırılmakta kolektif paylaşımın konusu haline gelmektedir (Şahin, 2008: 271). Gündelik yaşamın dışında zikir meclisleri daha özel alanlar olduğu için grup, zikir meclisine farklı anlamlar yükleyerek kabulünü ve sürekliliğini devam ettirir ve grup belleğiyle kimliğini kurmaktadır. Zikir meclisleri içinde belli bir anlam dünyasını bulundurur bu anlam dünyası bu meclislerin devamlılığını sağlamaktadır ve gruba güçlü bir aidiyet sağlar. Böylece zikir meclisleri grubun inanç ve değerlerini aktarmakta ve grup kimliği oluşturmaktadır. Bu bakımdan dini gruplar dini inanç ve değerlerin grup üyelerine öğretilmesinde ve güçlü bir aidiyet oluşmasına hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim, Karaatlı'nın çalışmasında zikir meclislerinde takılan tac, mecliste bulundurulmuş özel buhurdanlıklar ve sular gibi birçok sembolik anlamı olan hazırlıklar bir ritüel etkinlik olarak ifade edilmiştir (2006: 112). Özellikle sohbet veya zikir meclisinde okunan duaların sulara karışması ve bu suların şifa niyetiyle içilmesi dini grupların bazılarında gözlemlenmiştir. Zikir meclislerine konulan sular sonradan çoğaltılmak üzere evlere götürülmektedir. Yapılan görüşmeler sonucu zikrin sohbette olduğu gibi *manevi olarak iyi oluş hali ve koruma hissi* verdiği ortaya çıkmıştır.

Yukarıda ifade edilen bireysel tarikat derslerinin manevi iyileşmeye katkısının olduğu düşünülmektedir. Sohbet ve kitap okumanın dışında zikir özellikle bireysel yapılan zikirler manevi olgunlaşma ve ilerleme için önemli görülmektedir. Bu bakımdan verilen derslerin her gün yapılması sürekliliğin sağlanması

önemsenmektedir. Zikir hatırlama olduğu gibi bir unutma pratiği de sağlamaktadır. Sakinleşme aracı olarak düşünülmektedir (Karaatlı, 2006). Zikir Batı’da mutsuzluk, depresyon, adaletsizlik, sevgi yokluğu, kopan insani bağlar ve ilişkiler ve çevrenin tahribatı gibi insanların içerisine düştüğü psiko sosyal rahatsızlıklara karşı tek etkili tedavi olarak önerilmektedir (Atay, 1996: 125). Böylece zikir, rehabilite edici bir araç olarak düşünülmüştür. Çalışmada da benzer sonuca ulaşılmıştır. Zikrin bireylere huzur verdiği, kişinin kalbini arındırdığı Betül’ün ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Tüm günahlarımızdan tövbe ediyoruz. Daha sonra öldüğünü, mezara konulduğunu herkesin gittiğini ve mürşidinin senin için dua ettiğini hayal ediyorsun. Rabita, nurun kalbine, vücuduna, ruhuna gelmesi ve kirlerden arınmasını sağlar. Kalbin nurla dolup taşmasıdır” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Bazı gruplarda verilen zikirler belli bir saatte yapılması istenmektedir. Bu vakit genellikle imsaktan önceki seher vakti olarak bilinmektedir. Bu vakitlerde uyanık olmak ve Allah’ı zikretmek kişilerde ayrı bir duygu ve huzur oluşturmaktadır. Eğer seher vakitlerinde yani imsaktan önceki herhangi bir vakitte uyanılmazsa kuşluk ve ikindiden sonra yapılması önerilir. Tarikat geleneğine bağlı kurs, dergah, vakıf ortamlarında geniş bir oda olarak ayrılan mekânlar da sohbetin verildiği yerlerde zikir de yapılabilmektedir. Günlük ibadet ve zikirler, haftalık toplantılar, hatme ve sohbetlerle bireysel düzeyde ruhsal manevi gelişim sağlamaktadır. Ve bireysel zikirlerin (vird) eksiksiz yerine getirilmesi manevi ilerlemeyi sağladığı aksi takdirde amacın yerine gelmeyeceği vurgulanır. Zikirlerin neden seher vaktinde yapıldığıyla ilgili katılımcılar şunları dile getirmiştir:

“Peygamber efendimizin daima yapmış olduğu teheccüdü de hayatımızın devamlı bir şekilde koymak amaçlanmıştır” (Nur, 28 yaşında Kuran Kursu Öğreticisi)

“Seheri olmak, seherde kalkıp teheccüd namazını kılmak istiğfarını çekmek ve dua etmektir. Gece vaktini değerlendirmektir. Seherlerde kalkmak seni güne başlarken zinde ve emin kılıyor. Telefonunu gece doldurup yüzde yüz yaparsan gün içinde daha uzun gider” (Emine 27 yaşında, Doktor).

Gruplarda teheccüd vaktinin önemi anlatılmaktadır. Özellikle Hz. Peygamberin de bir sünneti olduğu için daha fazla önem verilmektedir. Aynı zamanda yapılan dersler, her gün teheccüde kalkmak belli zikirleri eksiksiz yerine getirmek belli bir iradeyi de gerektirdiğinden dolayı irade terbiyesi yaptığı

düşünülmektedir. Özellikle Emine'nin ifadesinde gece ibadetinin bireyleri gündüz yaşamlarına da hazırladığı vurgulanmıştır. Genel olarak zikir, insanın psikolojik yönünü oluşturan nefis eğitimi için önemli bir dini ritüeldir (Cengil: 186-188). Genel olarak zikir, insanın iç dünyasında huzurlu yaşamlarını sağlamaktadır. Kalbi olumsuzlukların olumlu huylarla değişimini sağlayan da zikir olarak değerlendirilmektedir. Manevi koruma, yardım ve iyi oluş hali zikir ile mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle toplu zikir merasimleri grup aidiyetinde ön plana çıkmaktadır. Son olarak grubun duygusal bağlılığını sağlayan unsurun zikir olduğu söylenebilir. Grubun epistemolojik ve duygusal bağlılığını sağlayan sohbet ve zikir ana temalarından sonra grup içinde aidiyeti sağlayan diğer unsurlara değinmek, dini toplumsallaşma sürecindeki aidiyeti anlamak açısından önemlidir. Bu faktörler, tabloda görüldüğü üzere hem sosyal hem psikolojik yönleri ele almaktadır.

2.5. Dini Toplumsallaşmada Sosyo- Psikolojik Aidiyet Faktörleri

Dini grubu tercih, gruba devam etmedeki nedenler, aidiyeti sağlayan unsurlar gibi grubu içselleştirme ve meşrulaştırma ile ilgili sorulan sorulara verilen cevaplar, “Dini Toplumsallaşmada Sosyo Psikolojik Aidiyet Faktörleri” temasını oluşturmaktadır. Başlıklar dini gruplarda toplumsallaşma sürecinin bireysel ve toplumsal yönlerini açıklamaktadır. Gruba ait olma faktörleri dini sosyalleşme unsurlarının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Görüşmelerden ortaya çıkan “insan ait olmak ister” sözüne atıfla insan bir topluluğun içinde doğar yaşar ve herhangi bir topluluğun parçası olur. Bu aidiyetler bireylerin kişilik ve kimliklerini şekillendirilmesinde etkili olmakta inanç ve davranışlarını belirleyen süreçleri de kapsamaktadır. Bu bakımdan aidiyetlik faktörlerini iyi değerlendirmek bireylerin davranışları hakkında bilgiyi mümkün hale getirmektedir.

Güvenlik duygusu, sosyal gereksinimler, saygınlık hissi, kendini gerçekleştirme ve aidiyet ihtiyacı (Aronson ve diğerleri, 2018) bireylerin bir gruba katılmalarında temel sebepler olarak değerlendirilmiştir. Dini gruplarda esasında birer sosyal gruptur. Ve bu temel sebepler dini gruplara katılım içinde geçerlidir. Nitekim dini gruplara katılma, yönelme ve bağlanma ile ilgili pek çok çalışma

mevcuttur.³⁷ Gruba bağlanma ve katılma faktörleri genellikle psikolojik, sosyal, dini, manevi, kişisel olarak kategorize edilmiştir. Deneysel, mistik, entelektüel, duygusal, yeniden uyanış, cebri motifler olarak ifade eden araştırmalar da mevcuttur (Karataş: 2004). Bu faktörlere çekici ve itici nedenler olarak da nitelendirmeler olmuştur. Genel olarak bakıldığında dini gruba yönelme, katılma ve bağlanmada ön plana çıkan aynı nedenler farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise dini grubu içselleştirme ve meşrulaştırma aracı, gruba devam etme motivasyonu ve toplumsallaşma sürecinde aidiyet faktörleri olarak ele alınmıştır. Sosyal ve psikolojik olarak ayrılan başlıklar her ne kadar ayrı olarak ele alınmış olsa da dini inanç etkisinde iç içe bulunmaktadır. İlgi görme, yalnızlıktan kurtulma, bütünü parçası olma, güvende hissetme, suçlu hissetme, içsel yöneliş, yardımlaşma ve işbirliği, Allah ve Resulünün sevgisini kazanma arzusu ve dini öğrenme alt kategorilerinden oluşmaktadır.

Dini gruplarda aidiyetlik grupta olan diğer kişilerin aynı ortak dini değerleri ve inançları etrafında oluşmaktadır. Gruba katılan kişiler gruptakiler tarafından ılımlı ve ilgili karşılanmaları kendilerini gruba ait hissetmelerini sağlamaktadır. Grup içinde kabul görmek hem içsel huzuru sağlamakta hem de gruba bağlılığı pekiştirmektedir. İlgi görme kategorisi gruptaki arkadaş(kardeş) çevresi ve grup liderlerinin kişiye verdikleri değeri ifade etmektedir. Yalnızlıktan kurtulma kategorisinde gruba katılan kişilerin maddi manevi destek buldukları, bulundukları ortamdaki kişilerle sosyalleştiklerine değinilmektedir. Dini öğrenme kategorisinde ilim meclisleri, sohbet ve grup liderinin grupla aidiyet kurmada önemli bir yere sahip olduğu ele alınmıştır. Ortak merasimler, dini uygulamalar, organizasyonlar grup üyelerini bir araya getirmekte ve dini kimliğin pekiştirmesine katkı sunmaktadır. İçsel yöneliş bireylerin gruba katılma motivasyonunu mutmain olmak ve nefis terbiyesini bağlamı üzerinden vurgulamaktadır. Yardımlaşma ve işbirliği grup üyeleri arasında dayanışmayı belirtmektedir. Grup içindeki üyelerin birbirine maddi manevi destekleri bağlılıklarını artırmaktadır. Grup üyeleri arasında benzer ortak

³⁷ Baynal (2006), çalışmasında dini, manevi, sosyal, psikolojik nedenler olarak kategorize etmiş ve detaylandırılmıştır. Aktaş'ın (2014) yaptığı çalışmada da tarikatların dayanışma, dini hayatı şekillendirme, hayata anlam katma, psikolojik, ekonomik ve eğitim boyutunu içine alan toplumsal işlevleri hakkında bilgi verilmiştir.

inançları ve mekânları paylaşmanın ortak duygusal bir güven hissettirdiği güvende hissetme başlığında incelenmektedir. Suçlu hissetme başlığı grubun kurallarına uymadıklarında ya da beklentiye cevap vermediklerinde ortaya çıkan aitlik faktörünü açıklamaktadır. Grupla bütünleşme grubun bir parçasını olduğunu ve topluluğun misyonunu ve değerlerinin paylaştığını göstermektedir. Bu anlamda dini gruplar dini sosyalleşmede önemli bir destek kaynağı sağlayan sosyal grup ve yapılardır. İlk olarak çalışmada en çok tekrar eden kodlardan ilgi görme, yalnızlıktan kurtulma ve bütünleşme kategorisi ele alınacaktır.

Şekil 10: Sosyo Psikolojik Aidiyet Faktörleri

2.5.1. İlgi Görme, Yalnızlıktan Kurtulma ve Bütünleşme

“Onlara göre sevgi ve anlayış aynı şeydi. İnsanları ve Tanrı’yı anlamazsan ne insanları ne Tanrı’yı sevebilirdin. Asa Earl Carter ”

Bu başlıkta dini gruba devam etme motivasyonları sorulan katılımcıların, ait hissetme unsurları üzerinden grubu nasıl içselleştirdikleri hakkında bilgi verilecektir. Grubu içselleştirmede öne çıkan ilk başlık ilgi görmedir. Bu süreçte katılımcıların daha çok gruptaki otorite, rol model olarak kabul ettikleri kişilerin ilgileri gruba devam etmede etkilidir. Bunun yanında grup içinde inanç temelli kardeşlik olgusu yüksektir. Birlikte ders çalışmak gibi farklı etkinliklerde bulundukları vakit geçirdikleri arkadaş grupları birincil ilişki kurulan kişiler olmakta ve “din kardeşi,

ahiret kardeşi ” olarak nitelendirilmektedir. Dini toplumsallaşma sürecinde en önemli aitlik unsuru ilgi görmenin altında katılımcıların sık sık tekrarladığı sevgi, muhabbet kardeşlik kodları ortaya çıkmıştır. Bazı katılımcılar “kardeşlik” konusuna vurgu yapmışlardır:

“Bu zamanda tek başına korunulabileceğini ve ilerlenilebileceğini düşünmüyorum. (...) Mesela benim okuduğum kitaptan, tesbihattan kardeşim de faydalaniyor. Benim yaptığım bir eksiklikten ve kusurdan onlar da etkileniyor. (...) Hizmet tarzımız her zaman “nefsini ıslah edemeyen başkasını ıslah edemez” kaidesine göre oldu. O yüzden kendimizi ıslah etmeyi önce fenafile ihvan³⁸ dediğimiz düsturla kendin için istediğini kardeşin için de istemek, hatta hizmette kendinini öne atacaktı ama ücrette, mükafatta kardeşini öne atacaktın” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

“Biz sohbet ortamındaki kişileri ihvan kardeş olarak görüyor ve bir araya geldiğimizde çok mutlu oluyoruz. İlk defa tanışmış olsak da yıllardan beri tanıyormuş hissi oluyor. Konuştuğumuz konular, muhabbet dilimiz, sohbetlerimiz aynı olduğu için çok rahat konuşabiliyoruz” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Hafize’nin ifadesine göre grup içinde kardeşlik önemlidir. Manevi eğitimin kaidesi olarak görülmüştür. “Ben” duygusunun yerine grup içindeki kardeşlerinin tercih edilmesi, kardeşlik havuzunda bireyselliklerin erimesini belirtmiştir. Dini gruptaki kişilerin, aynı ortak inanç değerler etrafında bir araya gelmeleri birbirlerine karşı ön kabulü, önyargısız bir toplumsallaşma oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ilk bölümünde ifade edilen kişiliği etkileyen unsurlardan olan çevrenin sahada da ortaya çıkan dini toplumsallaşma sürecinde kişinin etkileşim halinde olduğu grubun değerlerini kendine mal ederek dini kişiliğini oluşturduğunu desteklemektedir. Bir topluluğun, grubun parçası olmak dayanışma ve manevi bir bağlılığı getirmektedir. Bunu sağlayan en önemli unsurlardan birisi de küçüklükten beri aynı ortamı deneyimlemiş kişilerin güven temelli bir ilişki ağı içerisinde bulunması, sohbet gibi aynı ortak kanallardan beslenmesi olmuştur. Bu aynı dilden konuşma birbirlerine karşı “ihvan”³⁹ muhabbeti kurmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla

³⁸ Kardeşinde fani olmak tır. Ben düşüncesi yerine biz düşüncesinin verildiği manevi yolculukta terbiye metodu olarak değerlendirilmektedir.

³⁹ Sözlükte “erkek kardeş, arkadaş, yoldaş, dost, meslektaş, ortak” anlamlarına gelen ah kelimesinin çoğuludur. İslam dini, inananların birbirinin kardeşi olduğunu ilan etmiş ve kardeşliğe önem vermiştir. Tarikat geleneğinde de gruplar, birbirine kardeş gözüyle bakmışlardır. Birbirlerine karşı davranışlarının, ilişkilerin nasıl olması gerektiği ile ilgili eserler kaleme alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ “İhvan” TDV Ansiklopedi, C.21, Ss. 580.

kurulan gönül bağı duygusal anlamda birbirlerine bağlanma ve güvenme alanı oluşturmaktadır. Grup içindeki birlikte yapılan iftar sofrası, sohbetler gibi faaliyetler ise bu birliktelik duygusunu ve gruba aidiyetliği daha fazla pekiştirmektedir. Dini uygulamalar yerine getirilmesinde kardeşlik duygusu büyük bir motive kaynağı sağlamaktadır. Sonuç olarak ortak inanç, değer ve uygulamalar, inanç temelli bir kardeşlik ve kimlik oluşturmaktadır. Bu uygulamalara örnek olarak Ayla ve Nurgül'ün bulundukları dini grupta yaptığı uygulamaların kardeş olma duygusunu nasıl etkilediğini açıklar niteliktedir.

“Grup arkadaşlarımızla birlikte ders çalışmak dersi vermek, onlarla kardeş gibi olduğumu hissettirdi. Grup hocamızın bize gösterdiği samimiyet, sevgi de bizim aidiyetimizi sağlıyordu. Hocalarımı, arkadaşları tanıdıkça ısınmaya başladım” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

“İlk başta okul arkadaşı gibi görüyorsun yurttaki arkadaşlarını ama sohbetlerde anlatıldığında grup oluşturulması⁴⁰ daha çok din kardeşliğini ortaya çıkardı. Aynı gruptaysan aynı sorunlarla baş ediyorsun, aynı dert duygusal olarak da bir yerde birleştiriyor” (Nurgül, 28 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).

Ayla ve Nurgül belli yıllarda yatılı dini eğitim aldıkları yerlerin özelliklerinden söz ederek orada bulunmanın nasıl bir kardeşlik bağı ürettiğini anlatmaktadır. İlk başta dini eğitim bilgilerine göre belli sayıda arkadaş grubu oluşturulmaktadır. O grupta özel ilgilenen hocaları da bulunur. Böylece belli bir mekân içinde farklı gruplardan oluşan kişiler bulunur. Görevli hoca gruptakilerin hem dini dersleriyle hem de özel sorunlarıyla ilgilenir. Grup arkadaşlığı da her yerde birlikte görev alırlar ve birlikte ders çalışırlar. Dolayısıyla sosyal faaliyetlerde birlikte hareket ederler, Böyle bir ortam arkadaşlıktan kardeşlik düşüncesine götürmektedir. Bulunan mekân bu duygunun devam etmesinde ve pekiştirilmesinde önemli bir unsurdur. Ortamda devam etmeyen ayrılan kişilerde bu uzaklaşma oldukça kardeşlik de zarar görebildiği ifade edilmiştir. Kısacası katılımcıların kaldıkları ortamda aynı dini eğitim düzeyinde bir araya gelmeleri yani aynı ders halkasına oturmaları din kardeşliğini oluşturmuştur. Benzer sorunlara, benzer görevlere sahip olmak daha derin etkileşim dayanışma ve yakın ilişkileri de beraberinde getirmektedir.

⁴⁰ Herkesin dini eğitim düzeyine göre yaşlara bakılmaksızın oluşturulan grup her grubun sorumlu olduğu bir hoca bulunur.

Dini gruba katılma ve aidiyet hissetmenin en önemli unsurlarından birisi de katılımcıların bulundukları ortamları sevmeleri ve oraya muhabbet beslemeleri olmuştur. Özellikle dini bilgilerin öğrenildiği veya saygı duyulan kişinin katılımcılar üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu etkinin kişisel gelişim, şahsiyet gelişimi ve ilmi anlamda olan gelişimler için önemli kaynak olduğu vurgulanmıştır. Dini önderlerin ya da güzel örneklik teşkil eden kişilerin samimiyetle ilgi ve sevgi göstermeleri kişileri güvende hissettirmekte ve zor zamanlarda rahatlatıcı bir etki oluşturmaktadır. Bunun yanında ahlaki anlamda iyi bir insan olma hedefi aşılamaktadırlar. katılımcıların her birinin kişisel yaşantı ve etkileşimleri göz önünde bulundurularak sevgi ve muhabbet duyulan rehberin sözleri yönlendirmesi kişilerde değişim açısından daha fazla etkiye sebep olmakta ve olumlu yönde şekil almaktadır.

“İlahiyat fakültesine başladığım andan itibaren Ribat Eğitim Vakfı'nın öğrenci evinde kalmaya başladım. Tabii o süreçte muhterem hocamız talebeye çok önem verirdi. Bizimle özel olarak gerçekten çok ilgilendi. Hem kişilik gelişiminde, hem ilmi gelişiminde, hem karakter ve şahsiyet inşasında çok büyük katkısı oldu” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Hasan Bey, grup liderinin öğrencilere karşı özel ilgisinden etkilenmiş ve gruba devam etme motivasyonunu da daha çok liderin ilgisinden almaktadır. Grup içindeki samimi ilişkiler, katılımcıların gruba bağlılığında en etkili unsurdur. Nitekim Aksoy'un çalışmasında da cemaatlerin mensuplarına karşı samimi tutumları tercih edilmelerinde etkili olmuştur (2016: 55). *“Seni dünyanın sıkıntısından başka bir ortama, havaya koyacak bir saat gerçekten çok değerli”* (Mehmet, 37 yaşında Kitabevi Temsilcisi). ifadesinde olduğu gibi dini grup içinde temel esas ortamı ve ortam içindeki kişilerle kurulan muhabbettir. Faydalı bir bilgi öğrenmek, nefes almak için gelenler olduğu gibi dini gruptaki görevli kişilerin davranışları, ilgileri destekleri ve samimiyetleri de kişileri etkilemektedir.

“Benim kendimi ait hissettiğim, gönlümün tatmin olduğu yer insan ve medeniyet hareketi oldu. Bir cemaat bilinciyle hareket ettiği için ben de kendimi buranın bir ferdi olarak görüyorum. Ailemize selam gönderilmesi onların hal hatırının sorulması beni ısındırdı. Vefayı hissettiğim tanıdığım bir ortam oldu. Onun dışında yapılan eğitimlerde hiçbir şekilde sadece bir kişiye bağlı ya da bir görüşe bağlı eğitimler verilmiyordu. Buranın bir hoca efendisi yoktu. Tek kaynağı Allah ve peygamberdi beni bağlayan bu oldu” (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

“O kadar vakit geçirdim hiçbir şekilde kalbimi kıracak, incitecek bir olayla karşılaşmadım. Hep böyle maddi ve manevi olarak güzelliklerle karşılaştık. Hani maddi güzelliklerden ikramlar, hediyeler vesaire. Ve bunların ayırım gözetmeksizin herkese yapılıyor olması oraya karşı en büyük muhabbetimin olmasını sağlıyor, seviyorum ve ben orada kalbimin ruhumun beslendiğini hissediyorum” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Herkesin içinde bulunduğu grupta ilişkisi, düşüncesi ve sevgisi kendi kişisel deneyimlerine göre gerçekleşmektedir. Genel olarak ilgi görme temasında dini grupların sahiplenme ve rehberlik göstermeleri, değer katma, hoşgörülü olma, karşılıksız muhabbet sağlama, bilgi edinme gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu topluluklara dâhil olan kişiler belli bir mekân ya da çevrede kendi kişisel deneyimler ve çevresel etkiler bağlamında belli bir değişim yaşama potansiyeline sahip olmuştur. Bunun yanında aynı ortamda bulunmak belli kişilerle etkileşim halinde olmak diğer toplumsallaşma imkanlarına set çekmektedir. Katılımcıların bazıları dini grubunun dışındaki alanı tanımlamaları “dış dünya”, “zahiri” gibi adlandırmalar yapmışlardır. Melike’nin hastanedeki iş arkadaşları hakkındaki düşünceleri bunu desteklemektedir:

“Ben bu kadar hediye alıp veren birbirinin derdiyle dertlenen, birbirini düşünen, insanları iş hayatında görmedim. Ortak gaye ve amaç olduğu için samimiyeti gerçek muhabbeti gördüm. Bu muhabbet bağlıyor insanı. Dış dünya böyle değil maalesef. Çalıştığım hastanede doğru söylediğin şeyler bile yanlış anlaşılıyor. Sevmiyorlar, bu ortam gibi seni kabul etmiyorlar” (Melike, 23 yaşında, Hemşire).

Melike, gibi benzer düşüncelere sahip katılımcılar mevcuttur. Bulundukları grup daha yakın ve içten davrandığı için grup haricindeki kişi ve kurumlar genellikle dış dünya ve zahiri dünya olarak nitelendirilmektedir. Ve ilişki kurma daha yüzeysel ve mecburi olarak devam eder. Katılımcının kendisini sevmediklerini düşünmesi de grup üyelerinin davranışlarına göre bir değerlendirme şeklidir. Daha derin ilişki bağı kurulan genellikle grup üyeleri olmuştur. Bu bakımdan dini grup içindekiler kendilerini grup içinde daha anlaşılabilir görmekte ve daha rahat ifade etmektedir. Eymen ve Engin bulundukları ortamın herhangi bir dayatmaya yer vermemesi gruba devam etme motivasyonlarını etkilediğini anlatmışlardır.

“Cemaat oluşumuyla ilgili bizi içine çekmeye dair herhangi bir dayatmaya karşı ibare olmayışı burada tutmak için zorunlu bir amaçlarının olmaması beni çok etkiledi. Camiada gördüğüm taraf, kendin merak ettikçe güzel veya kötü bir şey gördüğünde ona göre önlem alıyorsun. Ya çıkıyorsun ya daha önceden

araştırıp seversen içine giriyorsun. Bundan dolayı burada olmaktan mutluluk duyuyorum” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

“Hareketin gizli bir ajandası olmadığına dair bir inanç oluştu. Buradaki insanlar sadece daha iyi insanlar olabilmek için bir araya gelmişler. Bana zorla bir şey öğretmek, birilerinin taraftarı kılmak gibi bir arzu taşıyorlar samimi tavırları dolayısıyla harekete güven duydum. Samimiyet ve güven dolayısıyla da kendimi buraya ait hissetmeye başladım” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı.)

Eymen, grupla ilgili kendi vereceği karara göre davranmasını bunun için herhangi bir zorlama yapılmadığını benzer ifadelerle farklı gruptaki katılımcılar da vurgulamıştır. *“Hiçbir zaman şöyle bir hadi gel bu camiaya gir bu camianın ritüellerini yerine getir gibi bir şey duyulmamıştır (Akif, 35 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).* Katılımcıların birçoğu gerek sohbet ortamlarında gerek grup içinde kişisel iletişimlerde kendilerine karşı söylenen ifadelerin tavsiye niteliğinde olduğunda hemfikirdir. Engin’in söylediği üzere daha iyi kişiler olabilmek için gidilen sohbet ortamlarında veya ilim meclislerinde maddi manevi bir talebin olmaması, menfaat ilişkisinin bulunmaması kişilerde kendilerini rahat ifade etmeye ve bulundukları ortama güvenmeyi sağlamıştır.

Dini toplumsallaşmanın önemli bir faktörü de dini grup içindeki birlikteliklerdir. Katılımcıların çoğunluğu bir vakıf etrafında belli bir mekân çerçevesinde sosyalleşmektedir. Ve çoğunlukla bu durum mekânın birleştiriciliği ile olmaktadır. *“En çok hangi çevrenizle vakit geçirirsiniz?”* sorusuna katılımcıların çoğu kendi bulundukları dini grup çevrelerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Sohbetler farklı kişilerin birbiriyle tanışmasına ve sohbet dışında da arkadaşlık kurmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle sohbet ortamının oluşturduğu birlik ve aynı olma hissi kişiyi yalnızlıktan kurtarmaktadır. Aynı zamanda grup ortamlarında birey arkadaşını tercih ederken yalnız aynı gruptan olduğu için tercih etmemekte ortak ilgi alanlarını, samimiyetini de önemsemektedir. Böylece toplumsallık içinde birey kişisel tercihlerini de ön planda tutmaktadır.

“Sosyal, tüm alanım bu vakıf, dışarıda başkalarına çok ihtiyaç duymuyorum. Burada yolumuzdan arkadaşlarla konuşabiliyoruz. Yemek yenildikten sonra “Ya Rabbi burada yediğimiz gibi hep birlikte ahirette de yemeyi nasip et” diye dua ediyorum. Tabi komşularımda var onlarla da iyi geçiniyorum fakat paylaşacağım noktalar çok sınırlı ve illa gıybet ortamının içinde bulunabiliyorsunuz” (Amine, 44 yaşında, Ev Hanımı).

“Sohbet arkadaşlarını çocukluğumdan beri tanıyorum. O yüzden güven daha yüksek oluyor. Mesela emanet para verdiğimde dedikleri günde verirler. Hiç mahçup etmiyorlar” (Mehmet, 37 yaşında, Kitabevi Temsilcisi).

Amine Hanım, vakıf dışındaki sosyalleşmelerinde dini hassasiyetini koruyamadığını dolayısıyla grup dışı ilişkilerinin daha sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında grup içinde aynı ortak konuların mevcut olması, daima ilim meclislerinin olması da kişisel olarak vakfı tercih etmesinde etkili olmaktadır. Mehmet Bey ise küçüklüğünden beri tanıdığı ve güvendiği bir ortamdan başka özellikle dini toplumsallaşma süreci olarak bir ortama ihtiyacı olmamıştır. Bu ifadeler benzer aynı mekânda bulunan arkadaşlar içinde farklı bir arkadaş grubu arayışı söz konusu olmamıştır. *“Sosyalleştiğim insanların çoğu buradan”* (Mine, 23 yaşında, İMH Çalışanı), *Yurtta benimle aynı odada kalan kişiler de vakfa geliyordu. O yüzden okulda arkadaş edinmedim, dolayısıyla okulu sevme noktasında sıkıntı yaşadım* (Selma 23 yaşında Vakıf Çalışanı). Dolayısıyla aynı mekânı paylaşan ortak uygulamalar yapan kişiler için farklı sosyalleşme mekânları arama ihtiyacı doğmamıştır. Fakat grup içinde sosyalleşmenin zorunlu bir örneği olarak Ayla'nın ifadeleri dikkat çekicidir.

“O dönemlerde grupta olmak kendine güvenimi törpüledi. Çünkü dışarıdan o grupta olduğumu duyan bazı kişiler beni överken bazı kişiler ise orada olduğum için beni eleştiriyorlardı. Olduğum yer iyi miydi kötü müydü? Sonuçta Allah'ın isminin anıldığı Kuranın okutulduğu bir yerdi. Ama arkadaşlarımdan bir kısmı tarafından dışlanma yaşamıştım. Dolayısıyla o dönemde sosyalleşme için dini grup arkadaşlarınız size samimi kucak açıyor ve daha çok sosyalleşmenizde grup içinde oluyor” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Ayla'nın grup içinde olduğu için farklı kesimler tarafından olumlu ve olumsuz söylemleri bir ikiliğe neden olduğu söylenebilir. Özellikle okuldaki arkadaşlarının bazıları tarafından istenmeyen kişi olarak görülmesi kendisini daha fazla kabul edenlere yöneltmiştir. Bu durumda da sosyalleştiği alanı sınırlandırmıştır. Dolayısıyla, grup hakkındaki olumsuz yorumlar grupta bulunan kişileri daha içeri dönük gruba dönük bir sosyalleşmeye de itmektedir. Genel olarak dini grupların yalnızlıktan kurtardığı, yalnızlık duygusu ile başa çıkmaya yardımcı olduğu yapılan araştırmalarda bulunmuştur (Aksoy: 54; Dede:102). Fakat bu çalışma bunu desteklemenin yanında yalnızlıktan kurtulma durumunun farklı bir yalnızlık ürettiği sonucuna ulaşmıştır. Grup içindeki sosyalleşme alanları katılımcıların büyük

çoğunluğunda ait oldukları grup içinde sosyalleşmeye imkân vermekte farklı bir sosyalleşme imkânı ihtiyacı hissettirmemektedir. Bu durumda kişinin dini grup harici yalnızlaşmasına sebep olmaktadır. Nitekim bazı katılımcıların ifadesinde bir kişinin gruptan ayrıldıktan sonra (kişiye göre değişmekle birlikte) adapte olması zorlaşmaktadır. Bu anlamda, grup içindeki kişiler dini gruplarına bağlılığı daha fazla pekiştirmekte aynı zamanda farklı sosyalleşme alanları üretmesinin ihtiyacını hissettirmemektedir. Bunun sebeplerinden birisi ise samimiyetle kucak açan, hem dünya hem de ahirette beraber olabilme niyetiyle oluşan dostluklar dini grup tabiriyle din, ahiret, sohbet kardeşliğidir.

Dini gruba devam etme motivasyonlarından biri de yalnız hissetmeyi engelleyen “ilgi görme” koduyla bağlantılı ahiret kardeşliği anlayışıdır. Her dini grup içinde kardeşlik ön plana çıkmaktadır. Bu kardeşliği sağlayan unsurun başında aynı ortak değerleri paylaşmak gelmektedir.

“İnsanların dünyada kiminleyse ahirette onlarla haşır olacağını hadis-i şeriflerde görüyoruz. Arkadaşlarımız ile manevi alışverişimiz olmasa belki görüşmeyeceğiz. Ama maddi bir bağı olmadığını, yargılamadıklarını anlıyorsunuz. Bu sebeple de “ben yalnız düşsem bile onlar beni tutar çeker” deyip huzurlu hissediyorsunuz. Her şeyinizi paylaşıyorsunuz” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

“Benim için bu ortam akrabalık ilişkilerimiz, okul çevremiz gibi zorunlu ortamlarımız dışında Allah için tercih ettiğimiz ortamlar olduğu için ilişkiler daha samimi, çıkarsız ve sağlam geliyor. Dini, ahlaki açıdan bir yanlış uyardığımızda biliriz ki karşıdaki kırılmaz. Onun iyiliği, dünyası ve ahiret için uyarırız. Bu yüzden buradaki insanlarla daha çok vakit geçiriyorum” (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Dünya hayatı içinde kurulan arkadaşlıklar, sevilen dostların ahirette de birlikte olacağı ile ilgili hadise atfen Hatice Hanım, kişinin sevdiği kişilerle birlikte olacağını dolayısıyla kurdukları arkadaşlıkların daha çok manevi bağlantısına dikkat etmektedir. Bu minvalde kendisinin yalnız düşme tehlikesinde de bir güvence olarak görür. Birlikte olduğu arkadaş grubunu dini referanslarla seçmektedir. Bu bakımdan günlük yaşamında kendisine yanlışını söyleyecek huzurlu hissettiği kendisini yargılamayan cemaati içindeki arkadaşlarını önemsemektedir. Nitekim Buket Hanım da söyleyeceklerinden kimsenin gönülünün incinmeyeceğinden rahatlıkla söz etmektedir. Bu bakımdan düşünülen kardeşlik daha çok maneviyat merkezli olmaktadır. Grup içindeki arkadaşların birbirini görmediklerinde merak ettiği, arayıp

sorduğu, ilgilendiği, sohbet ortamına teşvik ettiği diğer katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bunun yanında dini liderlerin olduğu gruplarda ise kardeşlik arkadaşlıktan daha farklı bir boyut kazanmaktadır.

“Aynı dersi yapıyor aynı tasavvuf yolundan geçiyorsun. Aynı Mürşide inanıyorsun, Bunu bilmeyen birine anlatsam farklı değerler olunca nefesine ağır gelebilir. O yüzden seninle aynı düşünceyi, aynı yolu paylaşan biri olduğu için sohbetle anlatılanları tekrar birbirimize hatırlatabiliriz” (Betül, 22 yaşında, Hemşire)

Dini liderin rehberliğinde olan kişinin ifadelerine göre tasavvuf yolunun içinde olmayanların tasavvuf yolunu takip edenleri anlayamayacağı veya öyle değere sahip olmadığı için eleştirebileceği düşüncesi vardır. Bu yüzden içinde bulunduğu durumu daha çok içerden olan yani yolu bilen kişilerle paylaşmaktadır. Ve bu paylaşımlar bir yandan hatırlamayı bulunduğu yolu pekiştirmesini sağlarken diğer yandan da grup içinde sosyalleşmeyi, grup merkezli davranışı getirmektedir. Grup içinde kardeşlik duygusunu pekiştiren bir diğer unsur ise; grup içindekilerin ahlaki özelliklerine yapılan vurgudur.

“İş hayatımda önemli zengin avukatlar var. Beni tanımazsa onun açısından hiçbir kaybı olmayacak ama beni gördüğü zaman selam veriyor hal hatır soruyor. Bu durum bile senin orada olmana yetiyor. Ego görmediğinde kendini mutlu hissediyorsun” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Grup vesilesi ile tanıştığı kişilerin davranışlarından etkilenen Eymen, gruba gönül bağı kurmuş kişilerin kendisine ve çevresinde olan kişilere bulundukları konum ile bir üstünlük kurmadıklarını ve mütevazı davrandıklarını dolayısıyla bu ahlaki davranış için bile grup ile bağlantısının aktif kaldığını söylemiştir. Bir başka katılımcı ise grup içindeki arkadaşlıkları için, *“Aynı gönülden konuştuğun için daha rahat konuşabiliyorsun. Edep, ahlak, sınırları vardır. Argo konuşulmaz.”* belli edep ve ahlak sınırlarının her zaman gözetildiği bir ortam olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda belli hassasiyetleri önemseyen arayan kişiler için grup arkadaşlık bağlarını pekiştirmektedir. Nitekim dini grup içinde çeşitli etkinliklerde bir araya gelen kişilerin birbirlerini göremediklerinde merak etmeleri birbirlerini arayıp sormaları samimiyet göstergesi olarak kabul edilmiş ve diğer arkadaş ortamlarından ayırmıştır. Dini grup içinde büyük bir ailenin parçası olma düşüncesi ve grup içinde “biz” ifadesinin tekrarı gruba ait olmayı hissettirmiştir.

“Camiaların en büyük özelliği insan birlikteliğın verdiği bağla güçlü hissediyorsun. Ben geçen sene Konya’ya geldiğimde kimseyi tanıımıyordum. Ama aynı camiadan olmanın verdiği bir durumla hiç yabancılık hissetmedim” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Akif Bey, çalıştığı ortama yeni girdiğinde kendi camiasındaki arkadaşlarının desteğı sayesinde hiç yabancılık çekmediğini ifade etmiştir. Grubun en büyük özelliğinin bu birlikteliğı hissettirmesi olduğunu vurgulamıştır.

“İnsanın sahip olacağı belki de en değerli hazinelerden bir tanesi de sosyal sermayesidir. Sosyal sermaye büyük bir aileye ait olmak. O size ayrı bir huzur, ayrı bir güven veriyor. Gerçekten RİBAT büyük bir aile böyle bir ailenin ferdi olmak, insanın kendisini yabancı hissetmemesine vesile oluyor. Burada bir şeyler yapmayı sosyal ibadet olarak görüyorum” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Hasan Bey, grup içinde olmayı gruba ait hissetmeyi sosyal sermaye kavramı ile açıklamıştır. Vakıf ortamındaki ilişkiler, yardımlaşma büyük bir aileye sahip olma düşüncesine sebep olmuştur. Böyle bir sosyal çevrenin parçası olmak ise güven duygusunu ve gruba bağlılığı sağlamaktadır. Nitekim Akçaoğlu çalışmasında aile, akrabalar, arkadaşlar ve dini cemaatler gibi dâhil olunan grupları sosyal sermaye olarak, inanç temelli tercihlerin kaynağı olarak değerlendirmektedir (2020:118). Dolayısıyla ortak sermayeye sahip kişilerde ortak duygu, ortak kanaatler oluşmakta bu durum ise uyum işlevi sağlamaktadır. Nitekim, Nurgül grup ile uyum mekanizmasını detaylı bir şekilde anlatmıştır:

“Bütünün parçası olmak, biz duygusuna sahip olmak kendini öz güvende hissettiriyor. Benliğin sağlamlaşıp kimliğini buluyorsun. İslam’ı yaymak tebliğ etmek, Peygamberin sünnetini yaymak, bir misyon yüklemek. Zamanın suffası olarak görülmek (Peygamberin en yakınındaki ilim öğrenen kişiler) kendini değerli hissettiriyor. Kimliğini kendin oluşturmuyorsun. Bulunduğın yerin oluşturduğu kimliği kabul ediyorsun. “takva ehli kimliği”, “Süleyman efendi evladı” gibi düşünceleri benimsiyorsun bu kimliğe sahip olmalıyım diyorsun. Bir akışın içinde yer alıyorsun, Denizin içinde bir damla gibi farkında bile değilsin” (Nurgül, 28 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).

Nurgül bulunduğu mekânın normlarına, değerlerine ve uygulamalarına bir akış içerisinde uyumlu bir kişi olarak davrandığını ve orada kendisine yüklenen misyonu kabul ettiğini ifade etmiştir. Yüklenen misyon bireyin hayatına anlam ve değer hissi vermiştir. Sonuç olarak dini grubun kendisine verdiği özel bir konumlandırma birey için üzerine aldığı bir kimliği de oluşturmaktadır. Özetlemek gerekirse dini toplumsallaşma sürecinde başta ilgi görme, yalnızlıktan kurtulma dini

gruplarla tanışma ve gruba devam etmede önemli faktörlerdendir. Bunun yanında bütünün bir parçası olma başka bir ifadeyle grupla bütünleşme gerçekleşmektedir. Fakat grup üyeleri, grup içi toplumsallaşma sürecini yeterli gördüğü için bu durum, dini grup dışında bir yalnızlık üretmektedir.

2.5.2. Dini Öğrenme

Toplumsallaşma sürecinde dini öğrenme gruba ait olmada önemli unsurlardandır. Tarikat temelli gruplarda ilim meclisleri ön plana çıkmaktadır. Genel olarak katılımcıların ifade ettiği bulundukları grup içerisinde öğrendikleri ilimlerin inançlarına ve yaşamlarına olumlu etkilerinin olduğudur. Bilgi edindikçe dini daha iyi anladıklarını, sohbet esnasında ilim öğrendikçe kişisel gelişimlerine ve iyi hissetmelerine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Nitekim, yüzyıllardır devam eden gelenek olarak sohbet halkaları bireysel değişimi sağlamaktadır (İnce, 2022: 84). Bireysel dini hayatı şekillendirmede, psikolojik olarak rahatlama sağlama, manevi kazançlar elde etme, dini daha iyi yaşama isteği gibi farklı dini manevi sebeplerle grupların tercih edildiği bilinmektedir. Sohbetlerde benzer nedenler ile tercih edilmekte ve katılmaya özen gösterilmektedir. Bu çalışmada ise ön plana çıkan unsur, sohbetlerin ilim meclisi olarak değerlendirilmesi ve daha çok sohbet meclislerinde bulunmanın manevi boyutunun yanında aidiyeti sağlamasıdır. Nitekim, araştırma sırasında bir grupta sohbe üst üste gelmeyen kişilerin whatsapp sohbet haber grubundan çıkarıldığı dolayısıyla sohbe katılma durumları sınırlandırılmıştır. Sohbe devam etmek aynı zamanda grupla bağlantının da devam ettiği anlamına gelmektedir. Her grubun sohbet usulleri farklıdır. Fakat amaç bir konu hakkında bilgi edinmektir.

“Peygamber Efendimizin bir hadisi şerifi var: İlim meclislerini cennet bahçelerine ve sofralarına benzetiyor. İnsan güzel bir yere gidip görmek ister. Aynı şekilde sohbet meclisleri güzellikler sunduğu için oraya gitmek istiyoruz” (Şefika, 25 yaşında, Doktor)

“Her sohbe araştırdığın, kafa yorduğun konular üzerinde yeni şeyler öğreniyorsun. Dünya ve ahiret hayatını güzelleştirmeyi konuştukça sen kendini oraya daha bir ait ve bağımlı hissediyorsun ve manevi olarak sohbe huzur bulduğun için ayrı bir tat oluyor” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Şefika sohbe bulunmasını İslami literatüre dayandırarak Hz. Peygamber’in sohbet ve zikir meclislerini cennet bahçelerine benzettiği gibi kendi yaşadığı manevi

atmosferi de aynı şekilde güzel bir manzaraya benzetmiştir. Aynı şekilde İnci de sohbet sırasında yaşadığı manevi tadı ve sohbetin iki dünya içindeki değerini ön plana alarak sohbe devam ettiğini bu şekilde dini grubuna devam etme motivasyonunu da açıklamıştır. *Hayatımız nasıl olmalı? Nelere dikkat etmeliyiz? gibi ortak konuştuğumuz noktalar oraya ait hissettiriyor.* Sohbet meclisleri aynı zamanda bir amaç belirleyerek iki dünyalı bir merkez çizmektedir. Hem dünya hayatı içerisinde neyin nasıl yapılması gerektiğini anlatırken hem de ileride bireyi neyin beklediğini anlatmaktadır. Nitekim bir katılımcının “*Zaman iman kurtarma zamanı başka bir şey değil. Herkes dünyaya çağırıyor ama ahirete çok az çağırın insanlar var*” sözü bunu destekler niteliktedir.

Sohbet ortamının verdiği eğitim nazar ve muhabbet ve bunların yaydığı manevi atmosfer (manevi enerji/pozitif duygu) orada anlatılan hikâyeyi anlaşılır hale getirmektedir. Çünkü kişi anlatıcıyı sevdiği için anlattıklarını da daha çabuk benimsemektedir. Sohbetle geçirilen zamanın faydalı olduğu ve boşa gitmediği düşüncesi kişileri daha huzurlu hissettirmektedir. Sohbet ortamları aynı zamanda grup içindekiler ve sohbeti anlatan hocaya muhabbeti sağlayan ortak noktadır.

“Ait olma daha çok kendi kendine sohbetlere gittikçe gelişti. Hocamın gittiği başka bir sohbet varsa giderdim. Hocamı sevdiğim için muhabbetim günden güne arttı. Sevdiğim bir insan söylediğinde yapmam daha etkili oldu. Sohbetlere işten dolayı vs çok sebeplerden gelemeyenler kopup düşüyor. Bütün sohbet gruplarında da böyledir” (Sami, 51 yaşında, Optisyen)

Sami Bey, sohbetin aynı zamanda koruyuculuk özelliğini vurgulamıştır. Buradaki koruyuculuk özelliği sohbe düzenli katılımın kişinin kendi nefsinden ve çevresinden gelebilecek olumsuz durumlara karşı, koruması ima edilmiştir. Sohbetin hem muhafaza edici bir yönünün olduğu hem de anlatıcı kişiyle olan bağlılığın sohbe anlatılanları uygulamada etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan saha notlarından da görüldüğü üzere gruba aitlik ve bağlılığı sağlayan en önemli unsurlardan birisi düzenli aralıklarla yapılan dolayısıyla tekrarı ve hatırlamayı sağlayan sohbet ve vaaz ortamları olmuştur.

“Mahmut Esat Hoca'nın bir sürü sohbet kaydı var. Küçüklükten beri babam aralıklarla yolda giderken radyodan bir şekilde açardı dinlerdik veya video olarak gösterilirdi (...) Esat Hoca'nın Türkiye genelinde bayağı seveni varmış annemgil de sevenlerinden biri. Çok sevdikleri için tekrar tekrar sohbetleri

dinlenirdi evde. Böyle bir etkisi olmuş. Bu bir sevgi sağlar ve bu sevgi bağlantı oluşturur” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Cahid, anne ve babasının sohbet veren lideri sevdiğinin dolayısıyla gruba ait hissetmenin gönül bağı kurmanın sohbetlerin tekrar tekrar dinlenilmesi ile olduğunu ifade etmiştir. Bu liderlik diğer kişilerin bir araya gelmesinde ve birbirleriyle manevi bir bağ kurmasına da olanak tanımaktadır. Bu bağı sürekli hale getiren hatırlanmasını sağlayan da sohbetlerin tekrarı olmuştur. Bu minvalde diğer katılımcılarının ifadelerine göre dini grup liderlerinin hayatı bireylerde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin Mahmut Sami Ramazanoğlu’nun hatıralarını okuyan bir katılımcı O’nun ilk maaşıyla satıcıdan aldığı tüm simitleri dağıttığını, kendisinin de bunu hayatına örnek alıp uyguladığını ifade etmiştir. Bunun yanında Bediüzzaman Said Nursi’nin hayatındaki zorluklar ve gösterdiği çabalar da dini grup içinde olmayı teşvik etmiştir. Dolayısıyla sohbet sırasında dini grup liderlerinin hayatının anlatılması veya hayatlarından kesitler sunulması rol model almada ve dini gruba aidiyetlik hissetmede önemli olmuştur.

Genel olarak sohbet içerikleri ve anlatım tarzları her gruba göre değişmektedir. Dolayısıyla sohbet toplumsal olarak işlevi aynı olarak değerlendirilse de kendi içinde bireysel tercihi gerektiren bir tarafı bulunmaktadır. Sohbetin aynı zamanda bireysel bir tercih olduğuna Hafize örnek vermektedir:

“Tarikatlar daha kalp ehlidir. Ama biz daha çok akıl ve hikmet üzere gideriz. Mesela kaderi ilahiye iman ediyoruz. Ama nasıl bir kader? Niye iman ediyoruz? Neden namaz kılıyoruz? Ben bu zamanın insanının bir şeyi sorgulamadan kabul edecek bir fitrata sahip olmadığını o yüzden bu tarz anlatıma daha çok ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Bu zamanın bir genci olarak bir şeyi yaptığım zaman neden yapmam gerektiğini bilmek istiyorum. Kendi grubumda bana bunu sağladığını düşünüyorum” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Hafize kendi grubuna aidiyeti sohbetlerde öne çıkan akıl, mantık ve hikmet üzerine kurulu olmasını ifade etmektedir. Özellikle günümüzdeki insanların dini öğrenme ve yaşamada bu sorgulamayı yaparak derinleşmek istediğini vurgulamıştır. Sonuç olarak vaaz ve sohbet dini öğrenmek gibi ortak bir noktayı kapsamaktadır. Bunun yanında sohbetin içeriği, anlatım tarzı, sohbet anlatan kişinin ahlaki özelliği, liderlerin hayatı ve sohbet ortamının geliştirdiği anlatıcı-dinleyici, dinleyici-dinleyici ilişkilerindeki sosyalleşme dini gruba aidiyeti sağlamaktadır.

Gruba ait hissetmeyi pekiştiren bir diğer unsur ise toplu yapılan ibadetlerdir. Toplulukla birlikte ibadet etmek ve sosyal etkileşimde bulunmak bireysel yapılan ibadetlerden daha fazla manevi doyum sağlamıştır. Toplulukla bir arada olmak sadece ibadet olarak değil orada sosyalleşme ortamını da beraberinde getirmektedir. Nitekim bu ortamlar hayata anlam katan fırsatlar olarak görülmektedir.

“Çalıştığım için sohbe gidemiyorum. Manevi olarak bir boşluk, huzursuzluk yaşıyorum. Sohbetin, zikrin vermiş olduğu lezzeti, tadı başka şeylerle doldurabilmek çok zor oluyor. Toplulukla yaptığın cehri (sesli) zikrin vermiş olduğu manevi haz çok daha başka bir şey oluyor. Birlikte yemek yemek, çay içmek hayatımızı renklendiren, dolduran ve kendini güzel hissettiren şeyler” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Bazı kişiler bireysel olarak yaptığı ibadetlerden daha fazlasını çevresel faktörlerin etkisiyle dini grup içinde alabilir (Akkuş, 2023: 87). Dini grup içinde yapılan sohbetler, zikir, birlikte yapılan tüm faaliyetlerin manevi lezzeti bireysel yapılan ibadetlerden daha fazla duygu yoğunluğu sağlamaktadır. Nitekim ayağa kalkan ve eyleme dönüşen duygu, bir ortaklık zemini oluşturur. Duygu, bireyseli aşır toplumsal hale gelir. Ve bizzat toplumu temsil eden bir güç durumuna ulaşır (Durkheim, 2006: 129, 130). Düzenli aralıklarla yapılan toplu ibadetler, ortak bir duygu zemini inşa eder. Bu ortak zeminin etkisiyle daha organize olmuş bir yapı içinde bir tür “kolektif coşku” ile iç huzuru sağlamaktadır. Dini grup içinde yapılan tüm faaliyetler bu ortak duyguya sahip olan kişileri bir araya getirir ve kaynaştırır. Hafize’nin (21 yaşında, Diyetisyen), *“Toplu okuma, üstadın talebesi olabilme devamlılığı sağlıyor.”* ifadesinde olduğu gibi toplu yapılan faaliyetler, dini grup içinde aidiyetin devam etmesini sağlamaktadır.

2.5.3. Allah ve Resulünün Sevgisini Kazanma

Dini gruba aidiyetlik faktörlerinden birisi de Allah’ın razı olduğu, Hz. Peygamber’in rehberlik ettiği yoldan gitmeyi istemektir. Katılımcıların çoğu yaptıkları her ne olursa olsun niyet olarak “Allah rızası” çerçevesinde yaptıklarını örneğin birine yardım etmek, ibadet yapmak, sohbet dinlemek, bulunduğu mekânda hizmet etmek gibi yapılan her şeyde rızayı düşünerek hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Böylece iyi niyet ve yüksek bir hedef için yapılan her bir eylemin de kişiyi Allah ve Resulüne yaklaştırdığı ve Allah’ın yardımına neden olduğu inancı bulunmaktadır. Ayrıca bu düşüncede yapılan her bir ibadet ve hizmetlerin daha

anlamalı hale geldiği vurgulanır. Gerek günlük yaşamda toplumsal faaliyetlerde gerek bireysel olarak eylemlerde ve düşüncelerde Allah rızasına odaklı bir eyleme geçiş olmuştur.

Dini grup, Allah ve Resulünün sevgisini kazanmak için nasıl kişiler olmak gerektiğinin örnekliğini sunmuştur. Nitekim, katılımcıların çoğu bulundukları gruplarda örnek kişileri taklit etmekten söz etmektedir. Dolayısıyla peygamber ahlakını taklit eden kişileri taklit ettiklerinde kendilerinin de güzel davranışlara sahip olacaklarını, değişeceklerini bu değişim ile Allah ve Resulünün sevdiği özellikte kişiler olacaklarını ifade etmişlerdir:

“Dini öğrendikçe yaşam biçimi haline getirebildim. Gördüğümüz örnek insanları Üstadımızı taklit etmek onun sevdiği gibi olabilmeyi sağlıyor. Tabii en hedef noktası da Allah ve Rasulünün (s.a.v) sevdiği bir kişi haline gelebilmek için gayret sarf edebilmek. Beni en çok cezbeden bu oldu” (Fatma, 26 yaşında, Aile Halk Sağlığı Hekimi).

“Peygamber Efendimizi (s.av) ancak taklit edebiliriz. Ama okuyarak taklit değil, O’nu taklit eden büyüklerimizi taklit etmeye başlıyoruz” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Hz. Peygamber’in ahlakını kitaplardan okumak yerine O’nun davranışlarını hayatına geçirmiş kişilerden görerek öğrenme çabası içinde olmuşlardır. Nitekim, bir katılımcı, grupta olma motivasyonunu Hz. Peygamber’in ahlakını kendisine ve çevresindekilere aşlamak olduğunu bildirmiştir:

“Hayatıma anlamlı kılan şey Cenabı Hakk’ın rızasına göre yaşamak. Ve ona göre yaşatmak. Kendimi ve gençleri Peygamber ahlakıyla üsve-i hasene ile diriltebilmek ve kalbin göz bebeğine en mihrak noktasına onun sevgisini yerleştirebilmek benim motivasyonum bu” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen)

Tarikat geleneğine sahip olan gruplarda daha yoğun ifade edilen yapılan tüm dini ibadetlerin bir görev bilincinden ziyade sevgi kazanmak temelli olduğudur. Özellikle dini grup liderini taklit etme İslam öğretilerini günlük hayata da uygulanabilir kıldığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla katılımcılar kitaplardan okuyup taklit etme yerine O’nun sünnetini yaşayan kişilerden bizzat görerek taklit etmenin önemini vurgulamışlardır. Yani dini grup lideri görünür bir örneklik teşkil ettiğinde inançların pratiğe geçmesi kolay olmaktadır. Grupta olmayı sağlayan en önemli motivasyon Allah ve Resulünün sevgisini kazanma gibi manevi bir hedefe yönelmek ve bunu yaşam amacını şekillendiren etken haline getirmektir. Bu bakımdan

ibadetlerde sevap günah dengesinden ziyade “razı” olma düşüncesi etkili olmaktadır. Böylece Peygamber rehberliğinde bir hayat yaşamaya odaklanılmıştır.

Hiz. Peygamber ve ashabı sosyal ilişkilerinde nasıl davranıyorsa onlar gibi davranmayı esas alarak “sevgi/rıza” yı kazanmayı amaçlayan katılımcılar olmuştur. Daha açık ifadeyle “*Dünyada buluşsak bizi sever miydi*” düsturuyla hareket etmeyi hedefleyerek yaşamlarını buna göre düzenlemeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Hiz. Peygamber’in ahlakına benzeyerek O’na yakın olma amacını taşımışlardır:

“Dergâhta zenginine, fakirine, ayırım yapmadan aynı sofrâ kurulur. Çeşit çeşit yemek pişirilir, tüm ihtiyaçlar karşılanır. Eve misafir geldiği zaman biz de dergâhta gördüğümüz gibi uygulâız. Çünkü Peygamber Efendimiz de Ashab da aynısını yapmış. Her tarikatın amacı da zaten onları uygulayabilmek hayatımıza yerleştirebilmek” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri)

“Peygamber ahlakına sahip olan insanlar hala peygamberin ehlibeytinden, ailesinden. Benim için anlamı peygamber efendimizin ailesine dâhil olan insanlarla bir aile olabilmek. Selman Farisi hazretlerinin kan bağı olmamasına rağmen Peygamber Efendimizin ahlakıyla ahlaklanmaya çalışması ve onun sonucunda da peygamber efendimizin ehli beytinden olma şerefine nail oldu. İşte biz de bu çâba içerisindeyiz” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Tarikat geleneğine sahip gruplarda en çok vurgulanan unsurlardan manevi hedef olarak gösterilen Peygambere benzemeye çalıştırmaktır. Her dini grubun veya tarikatın amacının aslında Hiz. Peygamber’in izinden gitmek olduğu söylenmektedir. Misafire hürmet ve birçok konuda Hiz. Peygamber ve ashabı örnek alınmıştır. Bunun yanında Şefika bu ahlaki değere sahip olmayı Hiz. Peygamber’in ailesine dâhil olmaya benzetmiştir. Buradaki aileden ima edilen “yakınlık kurmak” tır. Dini grup içinde Peygamber ahlakına sahip kişilerle aile olmak yani onlara benzemektir. Genel ifadelere bakıldığında, Hiz. Peygamber’in yaptığı uygulamalar dini gruplarda daha fazla ön plana çıkmakta ve faaliyetlerin geneli bu uygulamalara dayandırılmaktadır.

2.5.4. İçsel Yöneliş

İçsel yöneliş, dini gruba devam etme motivasyonunun daha çok psikolojik ve mistik boyutuyla ilgilidir. Katılımcıların verdiği cevaplardan “mutmain olmak: ruhun beslenmesi” daha çok dini grup içindeki duygusal rahatlamayı anlatırken “kişilik inşası: nefis terbiyesi” ise kişilik olarak olgunlaşma ve istenmeyen huylardan arınmayı anlatmaktadır. Nefis terbiyesinde yerine getirilmeyen sorumluluklar ise “Suçlu hissetmeye” sebep olmaktadır.

İçsel yöneliş kategorisinde kişilerin bulundukları gruba bağlılıklarının nedeni ve inandıkları değerlerin hayatlarındaki etkisi açıklanmıştır. Dini gruba katılmaları ve orada devam etme motivasyonlarının ardında gruba duydukları manevi bağlılık ve manevi ruhsal doyum olmuştur. Özellikle yapılan uygulamaların istekli ve severek yapılması dini grup içinde bulunan kişilere muhabbet duyulması aidiyeti sağlamaktadır. Mutmain bir kalp, sorgulamayı bırakma, duygusal rahatlama ve daha iyi hissetme, Allah'a yaklaşma isteği bireylerin dini gruba devam etme motivasyonunu şekillendiren faktörler olmuştur. Daha çok bireysel tecrübeyi aktaran bu başlıkta katılımcılar kendilerini ne kadar anlatmak isteseler de tam olarak anlaşılamayacaklarını bildirmişlerdir. Bağlanmanın daha çok bireye dönük içsel, kalp ile ilgili tarafını aktarmaya çalışmışlardır:

“Kalp hissediyor ve oraya kalbin bir bağlılık duyuyor. Bir arkadaşını çok sever. O arkadaşını sürekli görmek istersin, arkadaşınla gerçekten kardeş olursun ya bu da öyle bir süreç. Bunları akli olarak çok açıklamak mümkün değil. oradan beslendiğim için kalbi, akli, fikri olarak bana ters bir şey olmadığı için gidiyorum, tamamen teslim olmak gibi bir şey yok” (Şefika, 25 yaşında, Doktor)

“Burada devam etmemi sağlayan manevi hissiyat diyebilirim maddiyatla açıklayamıyorsunuz. Kan bağı olan kardeşlerinizle bile çok ciddi problemler yaşayabiliyorsunuz ama bu manevi kardeşlikte yaşadığınız problemler çok kısa sürede çözülüyor. Çünkü siz oradaki bağı Allah rızası için kurmuşsunuz. Ciddi bir kavganız, tartışmanız bile olsa gülüp birbirinize sarılıp hiçbir şey olmamış gibi devam edebiliyorsunuz” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Katılımcıların ifadelerine göre yaşadıkları manevi hissiyat, gruba devam etmelerinde önemli bir etken olmuştur. Nitekim Aksoy'un çalışmasında yaşanan manevi hazzın, ruhsal sıkıntıların giderilmesi ve kalplerde oluşan manevi boşlukların giderilmesinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır (2016: 55). *“Orada ruhumun beslendiğini, Rabb'ime yaklaştığımı, orada geçen her vaktin benim için çok değerli olduğunu anladığım için gittim”* (Fadime, 35 yaşında, Esnaf). Dini gruplarda yapılan faaliyetler, ibadetlerin manevi olarak doyumlarını sağladığı söylenebilir. Bunun yanında diğer içsel neden “nefis terbiyesi” nin sağlanmasıdır. Nefsi inceleme altına almak da dini gruba katılma ve ait hissetme motivasyonlarındandır. Katılımcıların içsel dünyalarıyla ilgilenmeleri, kendi nefislerini daha yakından mercek altına alıp inceleme düşünceleri, daha iyi bir insan olma bilgisini şekillendirmektedir.

“Kendi nefisini terbiye edemeyen başkasına da tesiri olmaz. Cennete layık olmak için insan sıfatını kazanmak lazım. Kazanmak içinde nefis terbiyesini yapmak lazım” (Ayşe 31 yaşında, Öğretmen).

Nefis terbiyesi genel olarak insanın kötü eğilimlerini kontrol altına almak güzel ahlaki değerleri geliştirmesi anlamına gelir. Bir kişi kendi nefisini terbiye ettiğinde, bu sadece kendisi için değil, çevresindekiler için de olumlu bir etkiye sebep olduğunu ifade edilmektedir. Böylece nefis terbiyesinin bireysel ve toplumsal yönleri bulunmaktadır. Bireysel bir düşünce veya eylem olarak görülen nefis terbiyesinde grubun etkisini İnci şu şekilde aktarmaktadır:

“İnsanoğlusun ve nefisle mücadele ediyorsun. Hem yalnızca düşünüyorsun hem de oradan sıyrılmaya çalışıyorsun. Bulunduğum ortam kendimi düzeltmeye çalışma yolunda katkı sağlıyor. Kötü kişilik özelliklerini törpüleme konusunda iyi özelliklerinin daha çok ortaya çıkarma ve devamlılık sağlama noktasında destek veriyor. Bireysel kendini kontrol etmek zor ama toplumun içerisinde ortak hareket edebilmek ortak bir şeyler yapabilmek kişide bir sınırlama yaratır. Toplulukta bulunmamız kişiliğimizi inşa etmemiz de bir etken” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri)

İnci'nin ifadeesine göre insan, daima bir mücadele halindedir. Hatalara düştüğü bu hatalardan ders çıkardığı dolayısıyla sürekli kendini yenileme ihtiyacı duymaktadır. İçinde bulunduğu grubun sunduğu nefis terbiyesi bu değişim sürecinde hataları düzeltme noktasında katkı sağlamakta ve destek ağı oluşturmaktadır. Bu anlamda grup içinde bulunmak bireysel kontrolü ve davranışı sınırlayabilirken bu durum nefis terbiyesi açısından olumlu bir etken olarak görülmektedir. Bu noktada sınıf içinde olan bir öğrenci nasıl daha disiplinli hareket ederse grup içinde olan kişilerinde daha disiplinli olacağını ifade etmektedir. Yani kişiliği inşa etmede toplulukta bulunmak ve topluluk disiplini almak önemli görülmüştür.

“Nefsini yenmek zorunda ya da nefisini yok etmek zorunda değilsin. Nefsini terbiye edip kendi tarafına çekmek, bu vahşi atı evcilleştirip onu evcil bir at haline getirmek için uğraşıyorsun” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Betül, nefis terbiyesini bir metafor üzerinden aktarmıştır. “Nefis, vahşi bir at” ifadesiyle nefsin azruladığı şeyleri kontrolsüz yapmak isteğini “terbiye” aracılığıyla nefsin isteklerini yönetme veya olumlu yöne çekme yeteneğini vurgulamaktadır. Bu anlamda kendi doğasını tamamen reddetmeden ziyade terbiye yoluyla davranışları olumlu yöne çekerek bir değişim sürecinden söz etmektedir. Dini gruplarda bu değişimi sağlamak için müntesiplerine birtakım bireysel ve toplu görevler vermektedir. Nitekim, Atay'ın çalışmasında söylem düzeyinde nefsin panzehiri

olarak ibadet ifade edilirken pratikte ise zikir yapmak nefsin gücünü kırmanın ve ruhu tatmin etmenin en etkili yolu olarak değerlendirilmiştir. Özellikle tevhid zikri nefsi öldürmek adına keskin bir kılıca benzetilmiştir (1996: 165). Yine başka bir katılımcı nefis terbiyesinde başkalarının ihtiyacını karşılayanın önemine değinmektedir:

“Manevi olgunlaşma sayesinde kendini daha iyi tanıyorsun. Allah’ı görüyormuş gibi severek ibadet etmek, gaflet etmeden ibadet etmek önemlidir. Bu yol ibadetleri bu doğrultuda yapmamıza yardımcı oluyor. Aynı zamanda nefis terbiyesi için hizmet etmek, başkalarına yardımcı olmak gerekir. Örneğin bir seferde bazı sahabeler oruçlu bazıları ise hizmet etmişlerdir. Ama Peygamberimiz (s.a.v) hizmet edenleri övmüştür” (Amine, 44 yaşında, Ev Hanımı).

Amine Hanım ise nefis terbiyesi için hizmet etmenin önemini vurgulamaktadır. Başkalarına yardım etmek, kişinin nefsinin kontrol etmesinde ve ilerlemesinde bir araç olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in de hizmet edenleri övmesi halkın hizmetinin bireyin nefis terbiyesine katkı sağladığı yönünde olmuştur. Bu bakımdan sohbet ve hizmet ilişkisi grubun temel kaidelerinden olan hizmet faktörünün ve grubu ayakta tutan faktörlerden sohbetin toplumsallaşma sürecinde etkisini destekler niteliktedir. Görüldüğü üzere, kitap veya sohbetlerde insanın nefsinin tedavi edilmesi yönünde bir telkin bulunmaktadır. Ve bunun için bazı gruplarda belli virdler, görev ve sorumluluklar verilmektedir. Bu sorumlulukları önemseyen kişilerin gruplarına daha bağlı oldukları görülmüştür. Bir sebeple yerine getirilmeyen görevlerde ise suçluluk duydukları tespit edilmiştir. Dini grup içinde bireysel veya toplu bir görevi yerine getirmeyen kişilerin suçluluk duygusu hissetmesi de dini gruba aidiyeti göstermektedir.

“Sorumluluklarımı yerine getirmedeğimde manevi anlamda korumasız, suçlu, vicdanen rahatsız kalbi olarak kötü, huzursuz hissediyorum. Belli bir amacım, hedefim var oraya ulaşamadığım zaman ilerleyemiyorsun” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

“Eğer günlük tesbihimi sabah çekmezsem çok büyük bir eksiklik oluyor. Onun bana gerçekten madden manen çok büyük yararının olduğunu, koruduğunu hissediyorum. Hatta bir kalkan gibi diyebiliriz.. Yapmadığım günlerde bir boşluk veya yetersizlik oluyor. O yüzden elimden gelenin fazlasını yapmaya çalışıyorum” (Yüksel, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

İnci ve Yüksel, dini grupları tarafından verilen bireysel zikirlerini zamanında yapmadıklarında günlük yaşamlarına olumsuz etkisinin olduğunu vurgulamışlardır.

Aynı zamanda bu tesbihler, manevi koruma olarak düşünöldüğü için yapılmadığında korku hissedilmektedir. Dini grup içinde verilen tesbihler manevi, koruyucu bir kalkan, olarak görölmektedir. Manevi rehber aracı olarak görölen tesbihler bireysel gelişim ve sorumluluk duygusu vermektedir. Günlük her zaman yapılan tesbihler hatırlamayı sağlamaktadır. Aynı zamanda tesbih almak bir yere bağılılığın da başlangıcını oluşturmaktadır. Gruba katılmak isteyen kişiler görevli olan kişilere gruba katılma isteklerini söyledikten sonra ilk hazırlık tesbihlerinden başlanabilir. Bu durum her grubun yapısına göre farklılık arz etmektedir. Hedefe ulaşmak içinde verilen görevlerin yapılması gerektiği yapılmadığı takdirde de günlük ibadetlere varıncaya dek bir uzaklaşma yaşanabileceği ifade edilmiştir.

“Günlük tesbihinizi çekmediğinizde uzaklaştığınızı hissedersiniz. Bir süre sonra size bu normal gelir ama iç huzurunuz kalmaz, manevi tat alamazsınız. Bu sadece dersle alakalı değil. Kıldığınız namazdan da bir şey anlamamaya başlarsınız. İçinizde manevi olarak, ilim öğrenme isteği kalmaz. Görevi yerine getirmediğiniz zaman diğer ibadetlerinizde etkilenebilir” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Katılımcıların büyük çoğunluğu yerine getiremedikleri sorumluluklarında suçluluk, pişmanlık, mahcubiyet ve diğer olumsuz duygular hissetmişlerdir. Sonuç olarak tesbihler veya verilen görevler bireyin manevi koruma altında olduğunu düşündüğü için kendini daha güvende hissetmesini bunun sonucunda içsel huzuru artırmaktadır. Dolayısıyla görevler yerine getirilmediğinde bireyler, huzursuz ve korumasız hissetmektedirler. Bu durum bireylerin bulundukları gruba aidiyet hissettiğini göstermektedir.

2.5.5. Yardımlaşma ve İşbirliği

Bu kategori, dini grup içindeki bireylerin hizmet etme ekseninde kendilerine ve başkalarına faydalı olma ve bunun için sosyal sorumluluk alma imkanlarını aktarmaktadır. Bireylerin grup içinde sohbet yoluyla öğrendikleri bilgilerin uygulama alanının olması iyi olma hallerini de motive etmektedir. Nitekim katılımcılar, öğrendikleri ilimleri başkalarıyla paylaşma, ihtiyaç sahibi kişilere maddi manevi destek sağlama ve hasta ziyaretleri gibi daha aktif hareket edebildiklerini ifade etmişlerdir. Dini gruplarda yardım etmek/ hizmet etmek önemli bir yer tutar. Bunun için gerek gençlerle etkileşim halinde olma gerek gündelik hayat içinde farklı

duyarlılıklarda bulunmak, yardıma muhtaç olan kişilere yardım etmek gibi sosyal hayata dokunan işler yapmak grupta olmanın bir diğer sebebidir. Grubun yardım faaliyetlerine katılarak içinde yaşadıkları topluma faydalı oldukları düşüncesi katılımcılarda içsel tatmin ve mutlulukla sonuçlanan bulundukları gruba bağlılığa sebep olmaktadır. Bu bakımdan dini grup, bireylerin inandıkları değeri eyleme dökerek kanalların açılmasında yardımcı olmaktadır. Nitekim katılımcıların ifadesi bunu destekler niteliktedir.

“İçinde bulunduğunuz camiadaki güzel işleri gördükçe kendinizi oraya meyl ettiriyorsunuz. Buraya geliyorsunuz insani yardımla meşguliyet var. Siz de otomatikman bunları planlıyorsunuz, düşünüyorsunuz. Bu tarz camialar insanı farkında olmadan yönlendiriyor, hayra teşvik ediyor. Şahsım adına bulunduğumuz tarikat kaliteli işlere ne kadar imza atarsa aslında mensup olduğu insanların da aynı derecede kalitesi artıyor. 6 Şubat depremi yaşadık. Bizim vakıf depremi ana gündeme aldı. Öyle olunca siz de daha çok ana gündeme alıyorsunuz. Buradan psikolojik havaya da girerek kaliteli işler ortaya çıkarabiliyorsunuz” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Salih amel sosyal hayata dokunan iş ve işlemlerdir. İnsanın kendi dışındakilere faydası olması. Buraya kendimi ait hissetmemin en önemli nedeni sosyal hayata, insanlığın yararına dokunan işler yapabilmek. Bizim burada aidiyet hissetmemizin, burada kendimizi huzurlu hissetmemizin sebeplerinden bir tanesi bu ortam, diğer insanlara bir şekilde dokunmamızı sağlıyor. O da size ayrı bir huzur veriyor” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Akif ve Hasan Bey'in bulunduğu grup insani yardım faaliyetleri ile de ilgilenmektedir. Bu tarz yardım faaliyetlerinin içinde aktif olarak bulunmak grupta olan kişileri ister istemez yardım odaklı düşünmeye yönlendirdiği ifade edilmiştir. Fakat dikkat çeken bir diğer unsur ise gruba ait hisseden kişilerin grubun başarısı ve değerini kendileri ile bütünleştirmeleridir. Hasan Bey'in içinde bulunduğu gruba ait ve mutlu hissetmesini sağlayan en önemli faktör ise grubun, başkalarının hayatına olumlu olarak dokunan toplumsal hizmetler olmuştur. Başka bir örnek ise grubundaki arkadaşları ile birlikte yardım faaliyetinde bulunan Hatice, bu tarz yardım faaliyetlerinin *“hem toplu olarak rahmet kazanırsınız hem de kardeşliğiniz pekişir. Ve siz gerçekten ben buraya aitim diyorsunuz”* (31 yaşında, Mimar). Genel olarak dini grupların toplum için birşeyler yapma kanalını açması ve bireylerin bu tarz ortamlarda irade göstermeleri kişisel iç huzuru ve dengeyi sağlamıştır. Çevresindeki kişilere ve dolaylı olarak topluma fayda sağladığını düşünen Berna, bu duygunun gruba devam etme motivasyonunda etkili olduğunu belirtmiştir:

“Bir tane öğrenci bile seni sevip buraya devam ettiğinde o kadar büyük değişim oluyor ki sen buna vesile olduğun için gerçekten senin hayatında da güzelleşen şeyler oluyor. Yanlış giden şeyleri düzeltmeye çalışmak bile devam etmek için bir sebep” (Berna, 26 yaşında, Öğrenci).

Berna grupta öğrencilere belli konularda ders vermekte ve ilgilenmektedir. Grup içindeki bu görevi hem kendine, hem de öğrencilerine iyi geldiğini düşünmektedir. Yaptığı küçük olarak gördüğü bir eylemin başka bir hayattaki büyük olumlu etkisini gördüğünde ise, gruba gelme, grupta aktif görev alma isteğini oluşturduğunu ifade etmiştir. Genel olarak grup içinde bulunan kişilerin çoğu çevresine karşı duyarlı davranmaktadır. Allah rızasını kazanmak için insanlara yardımcı olmak, hizmet etmek düşüncesi *“mutlaka yapabileceğin bir şey vardır”* düşüncesiyle hareket etmeyi sağlamıştır. Bu düşüncüyü sahada aktif olarak faaliyete geçirmeye ön ayak olan ise dini grup içindeki yardım, destek kanalları olmuştur. Bunun örneği olarak yakın zamanda ülke olarak deneyimlediğimiz yüzyılın felaketi olarak tarihe geçen 6 Şubat depreminde görülmüştür. Dini grup içinde oluşturulan vakıflar, Stk’lar depremi ana gündemi haline getirerek barınma, beslenme, arama kurtarma gibi faaliyetlerde deprem bölgeleri için aktif olarak görev almışlar ve desteklerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bu ortamlar, topluluklar insanları hayır işlerini planlamaya, yönlendirmeye sevk ettirmektedir. Dayanışma ve yardımlaşma ortamı kurarak grup üyelerine aktif görev vererek bireylerin çaba sarf etmelerini teşvik etmektedir. Böylece toplum yararına ne kadar çok çalışılırsa grubun ve grup içinde bulunanların da toplum nezdinde itibarları arttığı ifade edilmektedir. Yapılan bu faaliyetler bireyin kendi grubu hakkında düşüncelerini daha olumluya çekip aidiyetini pekiştirmektedir.

2.5.6. Güvende / Evinde Hissetme

Bu kategoride dini grup içinde birincil ilişkileri sağlayan arkadaş grubunun bireyler için güvende hissetmeyi sağladığı vurgulanmaktadır. İyi bir insan olmak ve inandıkları üzere yaşamalarının birlikte oldukları kişilerin olumlu katkılarıyla olabileceği vurgulanmıştır. İyi insan olarak kalabilmenin en önemli unsurlarından birisi de iyi kişilerle birlikte olmaya bağlı görülmüştür. Bir katılımcının ifadesinde *“kuvve-i maneviye”* olarak temsil ettiği zayıf iplerin birlikte kuvvetli ipleri oluşturduğu gibi grup içindeki arkadaş grubunun oluşturduğu manevi kuvvet

sayesinde kişi nefesine karşı bir içsel direnç kazanmaktadır. Bu kuvvetin eksikliğinde ise inandığı değerlerden uzaklaşacağı vurgulanmıştır. Bu bakımdan dini gruplarda sosyalleşilen arkadaş grupları kişinin belli bir noktada durmasında, gruptaki faaliyetlere devam etmesinde ve gruptaki devamlılığının sağlanmasında etkili olmaktadır.

“Bireysel anlamdaki güzelliklerimizin sosyal hayatta da devam edebilmesi, iyilerin arasında kalmanıza bağlıdır. Güzel koku yapıp satan insandan ya güzel koku alırsın ya da o güzel koku senin üzerine siner. Bu tür yerlerin insana böyle bir katkısı var. Ya size iyiliğe bulaştırıyor. Ya iyiliğe ortak oluyorsunuz ya da bir iyiliğe şahit oluyorsunuz. Onun için Vakıflar Dernekler bunu sağlıyor. O iyiliklerinizi çoğaltma imkânını da size sunuyor. Bu da bir nevi toplumsal hayattaki erozyondan, kokuşmadan, günah metaforundan koruyor” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

Bu ifadelerle göre, bireyler bulundukları iyi hali korumayı iyilik yapan kişilerle bulunmaya bağlamaktadır. Nitekim halk arasında *“is yanında is, mis yanında mis kokarsın”* sözüne atıfla dini gruptaki kişiler ve bu kişilerle kurulan sosyal etkileşimler daha çok mis kokusu satan attara benzetilmiştir. Bu tür yerlerin iyilikleri arttırdığı ve toplumsal bozulma olarak nitelenen günah metaforundan koruduğuna inanılmaktadır. Bu bakımdan kişinin *“iyi insan”* olarak kalabilmesi için ortamdan ayrılmaması gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu ortamlar bireysel olarak salih- iyi kalmayı toplumsal düzeyde ise iyilikleri artırmayı hedeflemiştir. Aynı düşüncede aynı amaç içinde bulunan kişilerle birlikte olmak manevi güç sağlamaktadır. *“Sadıklarla birlikte olun”* ayetine atıfla Müslümanın zaten sadık olması gerektiği fakat bunu ömür boyunca muhafaza etmenin ancak sadık kişilerin desteğiyle olabileceği ifade edilmiştir. Grup içinde bulunan arkadaşların bireysel etkisi ile ilgili Mine ve Cahid şunları aktarmıştır:

“Kişi arkadaşının dini üzeredir, sürekli vakit geçiriyoruz. İster istemez birbirimizden etkileniyoruz çoğu insan cemaatlerden derneklerden korkuyor, önyargıyla yaklaşıyor. Allah rızası için toplanılmış bir yerse, mekânsa adı ne olursa olsun kötülükten alıkoyuyor” (Mine, 23 yaşında, İMH Çalışanı).

“Güvenli ortam olması, rahat olması zaten önemli. Arkadaş insanı değiştirir. Üzümler üzüme baka baka kararır. Ne kadar sağlam olursan ol arkadaşın kötü olduktan sonra seni her türlü etkileyecektir. Mesela kaldığımız yerde haftada üç gün tefsir sohbeti oluyor. O dersten sonra bahsedilen konu hakkında konuşuyoruz. Bu konuşmalarda genel olarak hayatımızda gelişmelere, değişimlere sebep oluyor” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Allah rızası için toplanılan mekânın kötülükten alıkoyduğu müddetçe grupla manevi bağa ve aidiyete sebep olmaktadır. Bunun yanında grup üyelerinin birlikte vakit geçirmeleri, birlikte derslere katılmaları kendi aralarındaki sosyalleşmeyle ilgili bir yakınlığı ve benzerliği de beraberinde getirmektedir. Cahid, bulundukları mekân içerisinde arkadaşlarıyla katıldıkları etkinliklerin hayatlarındaki değişime sebep olduğunu belirtmiştir. Dini grup ortamlarında sevilen arkadaşlarla birlikte olmak kişiyi olumlu ve olumsuz olarak etkileme potansiyeline sahip olmaktadır. Genel olarak dini grup içerisinde aynı fikirlere sahip arkadaş çevresiyle hareket etmek bireyin güvende ve evinde hissetmesine ve davranışlarını olumlu yöne kanalizetmesinde bir etkiye sahip olmuştur. Sonuçta güvenilen arkadaşın dolayısıyla dini grubun toplumsal erozyona karşı güvenli bir liman olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu bakımdan “sosyal etkileşim” ağlarının dini grup içinde daha aktif olduğu ve bu ağların grup üyeleri tarafından “iyi kalmayı” garantilediği düşünülmektedir. Nitekim görüşme sırasında sıklıkla vurgulanan kişinin bulunduğu yerin özelliğini aldığı ve arkadaşı kimse ona benzeyeceği noktasıdır. İyi, salih olarak nitelendirilen arkadaş grubunu dini grup içinde olduğunu düşünen kişilerin bu motivasyonla gruba aidiyet duydukları tespit edilmiştir.

Dini grup içinde aynı amacı ve gayeyi taşıyan kişiler birbirlerine daha fazla güven ve samimiyet duymakta aynı hedef doğrultusunda olmanın dayanışmayı ve beraberliği sağladığı ortaya çıkmaktadır. Dayanışma, güven, yardımlaşma ve din kardeşliği etrafında bir araya gelen kişiler arasında özel bir bağ kurulmaktadır. Engin Bey, grubun içinde olma sebebini bu bağlamda aktarmaktadır:

“Hareketin içinde bulunmanın önemi öncelikle aslında modern kentsel yaşam içerisinde İslami yaşam pratiklerini az çok uygulayabileceğim bir ortam olması. Bir arada bulunduğum İslami kaygısı bulunan insanlarla oluşturduğumuz ufuk açıcı gündem benim için burayı çok önemli kılıyor. Ama bu harekette derneğin yapılarına gittiğimde babamın evindeki kitaplığının aynısını gördüm. Ve dedim ki burası benim için güvenli bir yer. Çocukluk kodlarımla uyuşması harekete karşı güven ve samimiyeti oluşturdu” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı)

Engin Bey’in kendi dini hassasiyetlerine yakın ve kişisel gelişimine fayda sağlayacağını düşündüğü bir ortamda bulunmayı tercih etmiştir. Fakat daha önemlisi bu ortamda devam etmesindeki güveni sağlayan ise çocukluğunda babasının okuduğu kitapların aynısını bulunduğu mekânda da görmesi olmuştur. Nitekim aile

başlığında da üzerinde durulan ailenin dini pratiği aktarım şekillerinin dini gruba bağ kurulmasındaki önemini saha da destekler niteliktedir. Dolayısıyla çocukluk kodlarıyla uyumlu bir durum, ortama güven ve samimiyet duymayı sağlaması açısından dikkat çekicidir. Yine benzer bir örnek çocukluktan beri aşına olunan sosyal ilişkilerin benzer bir şekilde devam ettirme gayretidir. Cahid, tercih ettiği arkadaş grubunda kendi düşüncelerine benzer olmasının güven hissettirdiğini söylemiştir:

“Benimle ortak bağdaşan fikirlere sahip grupların içerisinde bulunmak tabii ki daha güvenli hissettirdiği için buraya daha yakınım. Çok farklı görüşlere sahip bir arkadaş grubunun içerisinde o kadar da rahat olamam. Benzer görüşte insanların arasında büyümeye yani var olmaya alışmışım. Üniversitede arkadaş edinirken rastgele ortamlara girmemeye çalıştım. Yakınımda bulunacak insanların İslami değerlerinin yüksek olmasını güvenilir olmalarını isterim” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

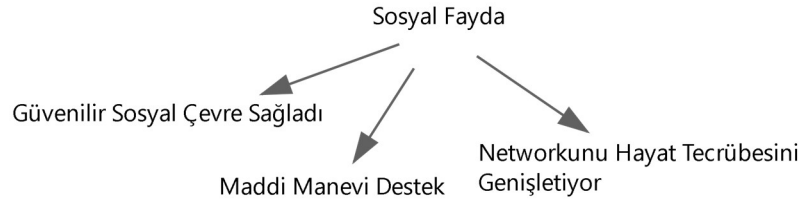
Genel olarak dini grupta olanlar için aynı hedefte olup birlikte yürüdüğünü birlikte eyleme geçtiğini düşünmek ayrı bir motive konusu olmuştur. Gruba aidiyet hissetmede bu aynı hedefe gitmek, aynı kitapları okumak, aynı düşünceye sahip olmak, aynı sohbete gitmek güven vermektedir. Böylece gruba ait olmak daha kolay olmaktadır.

Literatüre bakıldığında (Karataş, 2004; Işıldar, 2012) dini gruba yönelme ve katılma sebeplerinin özellikle dini nedenler olduğu ortaya çıkarken çalışmada ise dini ibadetlerin düzenli yerine getirilmesi en az tekrar eden kod olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde en etkili sebep olarak daha bireysel olan “ilgi görme” kodu ön plana çıkmıştır. Genel olarak dini gruba aidiyetin sosyo psikolojik sebeplerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Diğer bir başlık ise bulunan grubu nasıl anlamlandırdıklarıdır. Grubu içselleştirmeye yönelik olan sorulardan dini grup içinde yaşamanın anlamı ve katkısının ne olduğu ile ilgili soruya verilen cevaplar neticesinde “Dini Grubu Anlamlandırma ve Dini Grupta Bulunmanın Sosyal, Psikolojik, Dini Faydaları” olmak üzere iki tema ortaya çıkmıştır.

2.6. Dini Grup İçinde Yaşamın Faydaları

Katılımcılara “Dini grup içinde yaşama kendilerine neler kattığı ve gruplarını nasıl anlamlandırdıkları ile ilgili sorulan sorulara verilen cevaplar neticesinde, dini

grupların üç başlıkta katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Dini grup içinde toplumsallaşmanın sosyal, psikolojik ve dini fayda olmak üzere üç kategoride ortaya çıkmaktadır.

Şekil 11: Sosyal Fayda

2.6.1. Sosyal Fayda

Dini grup ortamında bulunmanın en önemli sosyal faydalardan biri güvenilir bir sosyal çevre sağlamasıdır. Genellikle ifade edilen söylemler, dini grup içinde aynı dili ve muhabbeti konuşabilecekleri, dini değerleri öğrenebilecekleri, faydalı sosyal çevrenin olduğudur. Özellikle ön plan çıkan ise bu çevreye olan güvendir. Dini gruba bağlı aile içinde büyüyen katılımcılar, ortamın içinde küçük yaşlardan itibaren bulundukları için dini grup içinde bulunan kişilere daha fazla güven duymuşlar bilgi alma, danışma, borç verme veya almayla ilgili herhangi bir konuda daha rahat davranmışlar ve herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmamışlardır. Ailesi bir gruba bağlı olan Cahid, üniversitede kalacak yer olarak neden dini grubun yurdunu tercih ettiğini açıklamaktadır:

“Ben yurda döndüğüm zaman ev gibi güvenebileceğim insanlar olduğunu hissediyordum. Çatışma çıkma olasılığı daha az. Müslümanım diyen herkese güvenemiyorsun. Ama bir topluluğun içerisinde olan insanların yapısını tahmin edebiliyorsun grubun özellikleri tekillere nüfuz ediyor” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Cahid kaldığı yurda geldiğinde ev gibi güvenilir olduğunu hissetmektedir. Bu güveni sağlayan unsur yurt arkadaşlarının grup özelliklerini yansıtan, karakterleri hakkında az çok tahmin edilebilir kişiler olmasına bağlamaktadır. Benzer özelliklere sahip kişilerin birlikte aynı ortamı paylaşması ise grup içinde aidiyeti sağlamaktadır. Gruptaki sosyal çevre, güvenilir olmasının yanı sıra bir danışma merkezi gibi işlev görmektedir.

“Yol gösterenim var. Alacağım bir kararda danışabileceğim bir yer var. Hareketimi davranışımı bakıp ayarlayabileceğim pergelin o sabit ayağı var” (Fatma, 26 yaşında, Aile Halk Sağlığı Hekimi).

“Her zaman danışabileceğim birilerinin olduğundan eminsin. Yalnız olmadığını gerçekten hissediyorsun. En basitinden ne zaman fikhi bir soru veya bir şey sormak istediğim zaman aniden cevabını alabiliyorum. Canım sıkkın olduğu zaman içimde olanları anlatabileceğim birilerinin olduğunu biliyorum ve bunu bilmek bile huzur içerisinde hissettiriyor” (Yüksel, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Yüksel ailesinin dışında sosyalleştiği mekân çalıştığı kurs ortamıdır. Bu ortamdaki kişileri her konuda danışma mercii olarak görmektedir. Sosyalleşme de yine bu güvenilir çevre tercih edilmektedir. Bireyin hem üzüntülü hem de mutlu zamanlarında grup içindeki kişiler bir destek olarak görülmektedir. Hatta yeni ortama adaptasyon sürecinde dahi ilk desteğin yardımın aynı dini gruba mensup olan kişilerden geldiği de ifade edilmiştir. Bu anlamda birey, belki aylar sürececek bir alışma sürecine grup içindekiler ile daha hızlı adaptasyon sağlamaktadır. Nitekim okul için başka bir şehre giden Şefika, dini grubu sayesinde zorluk yaşamadığını ve sosyalleşme sürecinde grubun önemini anlatmaktadır:

“İstanbul'a gittiğimde böyle bir yalnızlık, yabancılık, çaresizlik hissetmedim. Duygusal veya fikri bağlamda paylaşım yapabileceğim ve benim gibi olan insanlar vardı. Sadece dini anlamda söylemiyorum mesleki anlamda da bir konuyu danışabiliyorum. İstanbul'da benim manevi olarak din kardeşliğiyle bağlı olduğum bir ailem var. Dolayısıyla güven ortamı, aile içi sıcaklık, paylaşımlar, sevgi orada da devam ediyor ve hatta orada daha da üst bir seviyede” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Dini gruplar genellikle üyelerine yeni geldikleri mekâna adaptasyon sürecinde destek olmaktadır. Yalnızca dini anlamda değil mesleki olarak da kişinin sosyal ve duygusal birçok ihtiyacı dini grup içerisinde karşılanmaktadır. Saha süreci boyunca grupların mesleki kategorilerde sohbetler yaptığı da gözlemlenmiştir. Örneğin sağlıkçılara özel sohbetlerde hem alanla yönelik deneyimler konuşulmakta hem de mesleki karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri sunulmaktadır. Böylece grubun manevi bağları, aile sıcaklığı ve paylaşımları güven duygusunun güçlendiği bir ortam oluşturmaktadır. Benzer inançlara sahip olmanın getirdiği özel bir bağ olarak din kardeşliği yalnızlık yerine dayanışmanın bulunduğu manevi aile ortamı oluşturmuştur. Benzer düşüncelere sahip kişilerle birlikte olmak kişiyi olumlu bir şekilde etkilemektedir. Özellikle aynı fikirde aynı kaygıları ve aynı hayat tarzını yaşayan kişiler birbirlerini gayretlendirme noktasında hatırlatıcı işlev görmektedir.

Dolayısıyla dini grupta olmanın sosyal faydalarından biri güvenilir bir çevre sunmasıdır.

Dini grupların sunduğu bir diğer fayda, maddi manevi destektir. Bunun yanında grupların iyilik yapmak için bir zemin hazırladığı ortaya çıkmıştır. Bu desteklerin yaşam deneyimi ve kişilik açısından olumlu etkisi üzerinde durulmuştur. Grup içinde görev alan katılımcılar veya grubun maddi manevi desteğini arkalarında hisseden katılımcılar gruba daha fazla güven duymakta ve ait hissetmektedir. Nitekim Akif Bey grubun hem iyilik yapmaya maddi destek sağlamaya öncü olduğunu hem de maddi manevi desteği sağladığını açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle dini gruplar yardıma ihtiyacı olan kişilere ulaşmayı çok daha hızlı sağlamaktadır.

“Bu camiaların içinde bulunduğumuz zaman kendi başımıza yapamayacağımız birçok işi, insanlara ulaşmayı çok daha rahat, hızlı yapabiliyorsunuz. Buraya geldiğim zaman bana öğrenci okutma imkânı veriliyor. Pandemi sürecinde kovid hastalığına yakalandığımızda camianın desteği, ilgisi, alakası gerçekten etkileyici oldu. Bir şeyler gerekip gerekmediğini sormak için telefon açtılar. Madden, manen hemen destek oldular. Arkamda birileri var düşüncesi insanı rahatlatıyor” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Dini grup içinde güven ve dayanışma yalnız zor zamanlarda olmamış hayatın çeşitli yerlerinde de var olmuştur. Örneğin pandemi döneminde grup hem duygusal hem de maddi ihtiyaçları gidermiştir. Bireylerin hem üzüntülü hem de sevinçli günlerinde menfaatsiz yanında olan grup arkadaşları dolayısıyla grubun desteği unutulmamakta ve aidiyeti pekiştirmektedir. Sosyal anlamda bir gruba ait hissetmek ve o grupta pek çok insanla sık sık bir araya gelmek dertleşmek, maddi manevi destek olmak açısından bireye manevi bir güç kazandırmıştır. Grubun hayatının her alanında desteğini hisseden Sami Bey benzer bir örnek vermiştir:

“Benim evim taşınacaktı, sohbet grubundaki arkadaşlarım el birliğiyle yardımlaşık. Ondan sonra düğünün olur, cenazen olur ilk onlar gelir. Babam 2011 yılında vefat etti, hastaneden eve geldim yarım saat geçmeden arkadaşlar toplu halde geldi, maddi manevi yalnız bırakmazlar. Pandemi sürecinde bir kısmımız çalışmadı, çalışanlar çalışmayanlara destek oldu, şu anda da aynı iş mi lazım etrafına telefon açarsın kan mı lazım oradan bulursun, kardeşim mantığıyla gidildiği için insanları sosyalleştiriyor, birbirine yaklaştırıyor” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Sami Bey, grup içindeki ilişkilerin “kardeşlik” düsturu ile yapıldığı için hemen hemen tüm sorunlarında grup arkadaşlarının gönüllü olarak yardımcı

olduklarını ve erişebilirliklerinin daha hızlı olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla grup içinde ciddi toplumsal destek bulunmaktadır. Maddi manevi ihtiyaçlar grup içindeki işbirliği ile giderilmektedir. *“Sosyal anlamda kendini bir gruba ait hissetmek ve o grupta pek çok insanla sık sık bir araya gelmek, dertleşmek, maddi manevi destek olmak açısından insana güç kuvvet veriyor”* Nur’un ifadesinde belirttiği gibi, grup içindeki destekler gruba aidiyeti artırmaktadır.

Dini grup içinde farklı kişilikte farklı meşguliyetleri olan kişilerin birbiriyle tanışması hem hayat tecrübelerini aktarmayı hem de geniş bir sosyal çevre ağı kurmayı sağlamıştır. Bu başlıkta bu sosyal ilişkiler üzerinde durulmaktadır. İlk başta grup vesilesi ile tanışılan kişilerin bireylerin ilmi alanlarına yönelik katkısının olduğu gözlemlenmiştir. Nur, bulunduğu grup sayesinde çeşitli meslekten, yaştan kişilerle tanışmış ve bu kişilerden çok şey öğrendiğini ifade etmiştir:

“İçinde bulunduğum grup her meslekten, her yaştan insanla tanıştırdı ve onlarla iletişime geçmek hayatla ilgili, karakterle ilgili bana çok şey öğretti. Her meslek, her yaş yani toplumsal anlamda baktığımızda hiç tanımadığım insanlarla bir ortak nokta var” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Aynı grupta olmak, tanışmayı sağladığı gibi kişiler arasında bir kenetlenme duygusunu, daha samimi ilişkiler kurmayı da beraberinde getirmiştir. Nitekim ifadede grubun üyesi olduğu için değer gördüğü hem de tanımadığı kişilere sırf grup üyesi olduğu için daha samimi ilişki kurduğunu vurgulamıştır. Engin Bey’de Nur Hanım’ın söylemlerine yakın cümleler kurmuştur:

“İlmi bakımdan kendimi kişilik olarak karakter olarak inşa edebileceğim tutarlı bir hayat tarzı inşa edebileceğim yeni fikirler, yeni insanlar geniş kitlelerle tanışabileceğim bir ortamı da sağlamış oldum. Farklı sektörlerden, farklı şehirlerden çok fazla insanı tanıyoruz. Aynı hareket içerisinde olduğunuz için birbirinize güveniyorsunuz. Bu da belli bir ağ geliştirmemize yol açıyor. Mesela Mersin’de bir işiniz vardır. Oradaki bir arkadaşınız aracılığıyla Mersin’e hiç para ödmeden konaklayabilirsiniz belki haftalarca” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Engin Bey, içinde bulunduğu hareketin katkısını ifade etmiştir. Geniş bir topluluğa katılarak farklı şehirlerden farklı sektörlerden insan sermayesine sahip olduğunu, yeni fikirler keşfettiğini, ilmi olarak kendini ve karakterini geliştirdiğini ifade etmektedir. Özellikle dini grupların, cemaatlerin etkinliklerinin, faaliyetlerinin farklı kişileri tanıma noktasında bir fırsat olduğunu belirten Eymen, bu sayede hukuk alanı ile ilgili pek çok alanında tecrübesi olan kişilerle tanışmıştır:

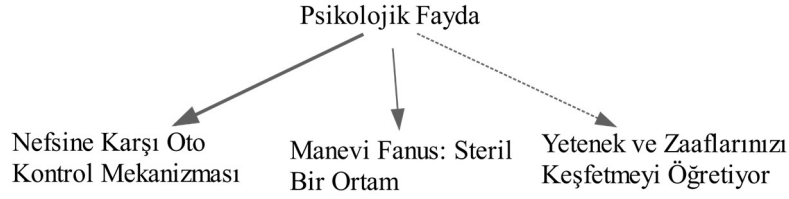
“Mesleğinde başarılı, iyi avukat, savcı, hâkim olan kişilerin hayat tecrübesi veya kendi alanıyla ilgili olarak bir şeyler öğreniyorum. Bu durumun networkünü genişletme katkısı oluyor. Şimdi herhangi bir anket çalışması, form çalışması bir organizasyon düzenlenirse ilk önce neler gerekir, neler gerekmez? Ya da kimlerle ne iş yapılır gibi sosyal yaşantıya dair becerilerim de arttı” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Eymen grup içerisinde bireysel tecrübe olarak bir organizasyonun nasıl yapılacağını öğrenmiştir. Sosyal becerileri öğrenmenin yanında hukuk alanıyla ilgili başarılı meslek grupları ile tanışma fırsatı bularak mesleki alanda tecrübe edinmiştir. Tüm bunların grubun etkinlikleri sayesinde olduğunu belirtir.

Genel olarak dini grup içinde olan kişiler çok farklı karakterde farklı alanlarda kişilerle tanışma fırsatı bulmaktadır. Geniş bir insan ağına sahip olma, iş veya farklı fırsat potansiyelini de bulundurur. Örneğin öğrencilere iş imkânı, kalacak yer ve kariyer noktasında destek verilmektedir. Hasan Bey’in (45 yaşında, Öğretmen) *“Kişisel bir işiniz var. O işi yapan kişilere yönlendirdikleri zaman işiniz daha hızlı bir şekilde hallolur. Adres arama derdiniz olmuyor. Bir vakıf içerisinde geniş bir aile içerisinde yer almak işlerinizi kolaylaştırır”* belirttiği gibi kişisel problemlerde de grup içindeki kişilerin birbirlerini desteklediği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla topluluktaki sosyal iletişimler dayanışmayı ve network ağlarını sağlamaktadır.

Sonuç olarak dini grupta bulunmanın sosyal faydası, katılımcılar için iyilik yapma zeminin hazır olarak sunması, maddi manevi desteği her şartta vermeye çalışması ve grup üyelerinin diğer üyelerle tanışmasını sağlayarak network ağlarını genişletmesi olduğu söylenebilir.

2.6.2. Psikolojik Fayda

Şekil 12: Psikolojik Fayda

Bu kod, grubun bireyleri, kötü alışkanlıklardan, argo kullanmaktan alıkoyduğunu dolayısıyla nefse karşı bir denetim sağladığını açıklamaktadır. Tarikat geleneğine sahip olan gruplarda nefis mücadelesinin temel amaçlardan biri olduğunu açıklamaktadır. Grup içinde sohbetlerde bireye nefsin hastalıklarının ne olduğu konusunda bilgi verilmektedir. Böylece kişi nefesine karşı bir bilinç oluşturarak kendini daha fazla denetim altında tutmaya çalışır. İstek ve arzularının uygun olup olmadığını kontrol ederek denge kurmaya çalışmaktadır. Bu dış denetim mekanizmasını sağlayan faktörlerden birisi de bir grubu temsil ettiklerini düşünmeleridir. Böylece davranışlarında daha dikkatli ve tedirgin olduklarını ifade etmişlerdir:

“İnsan nefis taşıyor. Yanlış yaptığında insanın içinde iç denetim mekanizması bulunur. Bunun yanında temsil ettiği kurumun itibarı ve sorumluluğu altındayken bu da bir tür dış denetim mekanizmasıdır. Mahalle baskısı gibi ciddi bir baskı olmasa da kişinin üyeliği ve sorumlulukları az hata yapma isteğini sürekli canlı tutar. Tetikte durmak birçok olumsuz şeyi de engellemiş oluyor” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Akif Bey, içsel denetimin yanında temsil ettiği kurumun sorumluluğunun da dış denetim mekanizması olarak görmektedir. Bu durum içsel değerleriyle temsil ettiği kurumun beklentilerinin uyumlu olmasını ve hatalardan kaçınma konusunda motivasyonunu sağlamıştır. Manevi bir yolun getirdiği ahlak bilinci bulunur. Parçası olunan gruba uygun davranış sergilemeye çalışılmaktadır. Bu bakımdan gruba ait olan kişilerin yaşam tarzlarının sonuçları yalnız içsel olarak değil toplumsal bir görünürlüğü de mevcuttur. Diğer bir kontrol sistemi de iç denetimdir. Grubun temsil gücünün verdiği dış denetimden hariç grup kendi kendini kontrol etmeyi sağlamaktadır.

“Burada kazandırılan şey otokontrol mekanizması. Hiç kimse seni kontrol etmiyor denetlemiyor. Hiç kimse kendinde şunu yap bunu yap diye beklemiyor. Olması gerekenler zaten anlatılıyor. Ve sen kendi kendini kontrol etmeyi öğreniyorsun” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Dini grup, davranışların yönetilmesinde ve kontrol edilmesinde etkili olmaktadır. Bir anlamda dini grup emniyet görevi de üstlenmektedir. Nitekim bir katılımcı grubu hakkında *“Beni başıbozuk birisi olmaktan, argo ve küfürden, inkâr ve şüphelerden, günahlardan, yalnızlıktan ve bunun gibi menfi şeylerden kurtardı.”* ifadesi olma ihtimalini verdiği kötülüklerden grubu sayesinde kurtulduğunu düşünmektedir. Grubunun kamusal alanda daha aktif olduğunu düşünen bir başka katılımcı ise *“Bu tür hareketlerin içinde bulunmak daha dindar bir yaşam için gerçekten kolaylaştırıcı bir unsur. Bir emniyet vazifesi görüyor. Kamusal yaşamdan alıkoymadığı için farklı bir yaşam sunmuyor”* ifadesinde grubun kamusal yaşamdan ayrı olmadığı için içsel denetim üzerinde büyük etkisinin olmadığı yönündedir.

Katılımcıların ifadelerine göre dini grup hem nefis açısından iç denetimi kurarken bir emniyet işlevi de görmektedir. Bunun yanında dini gruba üyelik gibi temsil vazifesinin olması dış denetimi de getirmektedir. Kamusal yaşamın içinde çok daha aktif gruplarda ise nefis mücadelesi için bireysel bazda büyük denetimler söz konusu değildir. Bu anlamda dini grupların nefis terbiyesi açısından zorunlu bir eğitim sistemleri yoktur. Genellikle bu eğitimi isteyen gönüllü kişilere belirli dersler verilmektedir. Dini gruplar açısından ortak nokta her birinin “güvenilir, koruyucu” bir alan kurmasıdır. Fakat bireylerin yaşam pratiklerini değiştirmede her bir grup farklı özellik göstermiştir. Bunun nedenlerinden birisi de kamusal yaşamla iç içe olma halidir.

Dini grup manevi okul olarak karakter gelişimi (sosyal davranışların gelişimi) ve ruhsal açıdan zenginlik sağlayan bir ortam sunduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan grup anlamlandırmalarında “manevi okul”, “manevi hastane” gibi kodlar tespit edilmiştir. Manevi fanus kodu ile manevi olarak seçilmiş bir ortamda olma duygusunu açıklamaktadır. Dini grup ortamları dışarıdaki dünyaya göre daha korunaklı görülmektedir. Kötü arkadaş ortamlarının olmadığı, gereksiz, kötü sözlerin konuşulmadığı bir mekân olarak düşünülmektedir. Dini grup, olumsuz dış etkenlere karşı bir kale görevi üstlenmekte ve manevi arınma yeri olarak değerlendirilmektedir.

“Böyle ortamda yaşadıkça, verilen görevleri yerine getirdikçe level atlayıp bir şekilde kavanozla korunuyormuş gibi iyi hissediyorsun. Rabbinle aranda daha yakın güzel bir bağ hissettiriyor” (Emine 27 yaşında, Doktor).

Katılımcı, dini grubun kendisine vermiş olduğu manevi dersleri yaptıkça manevi olarak daha fazla olgunlaştığını ve bu ödevleri yerine getirmenin kendisini maddi manevi koruyacağını düşünmektedir. Aynı zamanda farz ibadetler dışında ekstra kendi isteğiyle nafil ibadetler yapmasının Allah’a daha yakın olma duygusunu hissettirmiştir. Dini gruplarda nafil ibadet ile ilgili söylemler önemlidir. Örneğin, “Kulum bana nafil ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, sonunda sevgime erer” hadisi tarikat geleneğine sahip dini gruplarda önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Yani yaratıcıyla kurulan sevgi bağının farz ibadetler dışında ibadetlerin yapılmasıyla kazanılacağı vurgulanmaktadır. Bu bakımdan dini gruplarda verilen özel tesbihler, dersler bireyin manevi bir fanus içinde korunuyor hissi vermektedir. Bu anlamda inanmanın ve imanın koruyucu kalelerinden en dış halkayı temsil eden nafileleri yapmak dini grup için önemli görülmektedir. Nitekim farz ve nafil ibadetleri hiçbir çıkar ve menfaat gözetmeksizin yerine getirenlerin psikolojik rahatlama, iyi hissetme, Allah’a yakınlaşma ve iç huzura sahip olma yani psikolojik iyi olma haline katkıda bulunmuştur (Kımtır, 2016: 325). Dini gruplar, korunma ve bu korunmanın getirdiği iyi olma halinin yanı sıra bağlıları için “güvenlikli bir alan” oluşturmaktadır. Bu alan maddi, manevi steril bir ortama benzetilmiştir. Engin ve Afif Bey farklı gruplarda olmalarına rağmen grupları hakkında aynı tabiri kullanmışlardır:

“Ailem Konya’da emanet ettikleri insanların güvenilir insanlar olmasını arzuluyorlardı ki o dönem FETÖ mevzunun ayyuka çıktığı dönemlerdi. Hem çocuklarını emanet ettiği insanların güvenilir olmasını önemsediler. Öte yandan çocuklarının Konya’da başıboş tek başına kaldıktan sonra bir bozulma uğramaması kötü arkadaş çevrelerine girmemesi Van’daki steril hayatı Konya’da sürdürme arzusu gelişmiş bir refleks oldu” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı)

“İnsana daha steril bir alan oluşturuyor, kötü muhabbet dönmüyor. En temelinde bu tarikatta insana hayır işlerinde koşturma ortamı oluşturuyor. Hayatınızda buna göre şekilleniyor. Bu ortamlar oluşmadığı zaman günümüzdeki birçok insan maalesef kaymayı çok daha rahat yaşıyor. Dinimizin en temelinde cemaatle namaza bile bu kadar ehemmiyet vermesindeki temel gaye insanı bir ortamın içinde toplu hareket edebilmeyi ve o topluluk içinde de hayırla konuşabilmeyi, bu hayrı da yayabilmeyi öğretmek” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Genel olarak dini gruplar “korunmuş, temiz, steril, güvenilir” ortamlar olarak görülmüştür. Özellikle, dini grup, kötü arkadaş çevresinden koruma, iyiye yönlendirme, hayır işlerinde toplu hareket etme işlevini yerine getirmektedir. Aynı zamanda bu tarz ortamlarda bulunmayanların “*ayaklarının kayabileceği, kendilerini muhafaza etmesinin çok zor olduğu*” gibi ifadeler de kullanılmıştır.

Mesleki seminerler veya farklı organizasyonlarla aynı alandaki farklı kişilerle tanışmanın bilgi ve deneyim aktarımı olduğu mesleki, eğitimsel, manevi anlamda kazançlar sağladığını ifade edilmiştir. Dolayısıyla “özenle hazırlanmış steril bir ortam” olarak görülen alanlar kişisel, duygusal, manevi ve sosyal destek sağlamaktadır. Yine benzer arayışlara ve özelliklere sahip kişileri bir araya getirerek ortak hedefe ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Bunun yanında sürekli aynı ortamda olan ve dış dünyayla çok az bağlantı kurulan ortamlarda ise grubun “koruma” işlevi daha farklı duygularda oluşturabilmektedir.

“Alışık olduğun kişilerle yaşama, tehlikelerden adeta bir kalenin içinde gibi uzak durmayı sağlıyordu o dönemlerde. Fakat kaçırdığımız bir şey vardı ki biz dışarıyla muhatap olacaktık. Ev izinlerine kadar programlı bir hayatın var. İzinlerde ise daha serbestsin. Bu durum bir ara hapisane gibi hissettiriyordu. Ama alıştım” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Ayla, yurttan kaldığı yıllarda grubun dış dünyaya karşı tavrını eleştirmektedir. Grubun iç dinamiğinde planlı hareket etmesi, aylık izinler dışında pek fazla dışarı ile bağlantı kurulmaması bir sınırlandırılma hissi vermiştir. Bu sınırlandırılma bir taraftan özgürlüğü alınmış hissi verirken bir taraftan korunduğunu düşündürmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu grubun kendileri için güvenli ve steril ortam sağladığı yönündedir. Fakat grubun işleyişine göre bazı durumlarda bu koruma gruptakiler için özgürlüklerinin sınırlandırılmasını hissettirmiştir. Katılımcıların bir kısmı dini grubun yetenek ve zaaflarını öğrenmek için aracı olduğunu düşünmektedir. Grup içinde etkinlikler, sosyal organizasyonlar, yardım faaliyetleri sırasında katılımcılar yeteneklerini ve sınırlılıklarını fark ettiklerini ifade etmişlerdir.

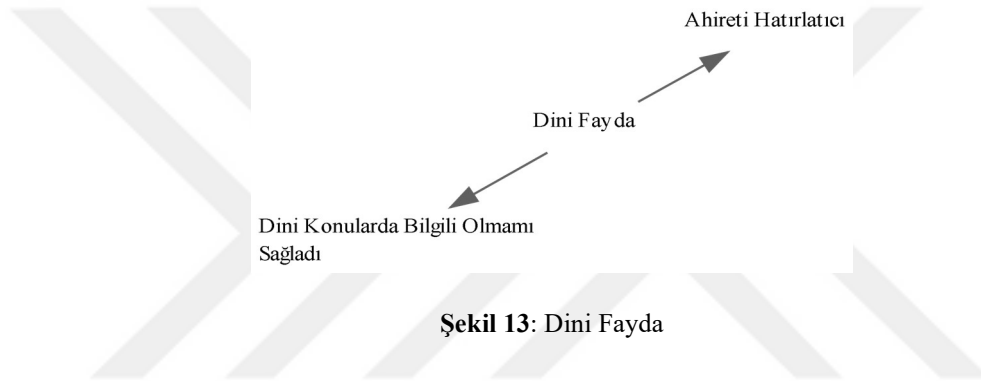
“Vakıf ortamı kendi karakter ve kişiliğinizde olan güzellikleri, yetenekleri ve yanlışlıkları fark etmemize vesile oluyor. Birtakım hizmetler yaparken bir yandan da içinizden kibir duygusu olduğunu o anda fark edebilirsiniz” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

“En önemli yönü sosyal yaşantımda monoton bir hayat yerine insanlarla beraber olma katkısı oldu. Örneğin Ramazan organizasyonuna katılan

üniversiteli gençlerle tanışmak, selamlaşmak gibi insani beceri ve toplumsal iletişimi geliştiriyor. Yurtlarda büyüdüğüm için farklı insan psikolojisini anlama ve hangi olaya nasıl tepki vereceklerini tahmin etme yetisi kazanmış oldum” (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Dini grup içinde tavır ve davranışlarda görülen bir olumsuzluk grup üyelerinin geri bildirimleri ile bireylerin bazı özelliklerinin farkına varmasını ve davranışlarını düzenlemesini sağlamaktadır. Grubun toplu organizasyonları ve günlük faaliyetleri gibi sosyal etkileşimleri sayesinde iletişimsel beceri, öz disiplin, topluma uyum sağlama gibi önemli kazanımları elde etmeye yol açmıştır.

2.6.3. Dini Fayda

Şekil 13: Dini Fayda

Dünya yaşamında yapılması gereken pratikler olduğu gibi ahiret için yapılması gerekenler dini gruplar tarafından hatırlatılmaktadır. Dini faydanın bir diğer unsuru sürekli ahiret inancını dinç tutmasıdır. Sıkıntı ve üzüntü anlarında ayağa kaldıracı faktör aynı zamanda psikolojik olarak yapılan her şeyin bir hesabının olacağını bilme ve ona göre yaşamayı amaçlar. Yapılan davranışların ödüllendirme ve cezalandırma şeklinde bir karşılığı olacağı düşüncesi bireysel ve toplumsal anlamda sorumluluk düşüncesini oluşturmaktadır (Acar, 2014: 401). Araştırmada görüşme yapılan kişilerin bir kısmı gruplarının ahirete yönelik bir hatırlatma içinde olduğunu ifade etmişlerdir. Duygusal dalgalanmalarda, zorluklarla baş etme konusunda ahireti hatırlamak içsel bir rehberlik sağlamıştır. Grup, aynı zamanda zorluklarla başa çıkma yöntemi olarak dünya hayatının geçici olduğunu, yaşanan sıkıntıların geçici olduğunu ve buna göre yaşanmasını hatırlatmaktadır. Nitekim grup liderlerinin yapılanların hesabının verileceği güne göre hazırlanılmasını sık sık tekrar ettiğini söyleyen Akif Bey, bu durumun ahireti hatırlatıcı olduğunu vurgular:

“Hayatın amacını sorguluyor. Dünyaya niye geldik? Neden varız? Sorusunu sık sık hatırlatıyor. Gözlemlediğim en önemli nokta ahiretin olduğunu ve buna göre hareket etmemiz gerektiğini sık sık hatırlatırlar. Cemaatin başındaki hocamız da “Evladım son nefesimin derdindeyim. Ahirete gittiğim zaman ne yaptığının hesabını vereceğim. Ben bu bilinçle hareket ediyorum. Bu bilinci hiçbir zaman unutmamaya çalışıyorum. Siz de bunu yapın der” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Bir başka katılımcı ise, *“herkes dünyaya çağırıyor ama ahirete çok az çağıran insan var. Dünyaya ahiret için geldiysek o zaman ahirete bakmamız lazım (Ayşe, 31 yaşında, Öğretmen).* Görüşme yapılanlar için bu çok az insan kategorisi dini gruplarının içinde olan liderleri ve arkadaşlarıdır. Dolayısıyla gruplarının ahireti hatırlatma konusunda katkısının olduğu söylenebilir.

Dini grupların çoğunluğunda dini liderlerinin olması dini bilgiyi öğrenme ve uygulamada etkili olmuştur. Dini grup bireyin dini öğrenme konusunda katkı sağladığı gibi manevi ilerleme konusunda da rehberlik etmektedir. Nur, hayatta olan bir rehberin öğütlerinin İslami incelikleri en iyi şekilde yaşamak noktasında daha etkileyici olduğunu vurgulamıştır.

“Yaşayan bir önderimizin olması onun sık sık öğütlerini dinlemek, bizzat kendisini görmek insana aşka şevki getirme anlamında önemli. Mesela okullarda hani öğretmensiz bir eğitim olmuyor. Hayatın her alanında okulda, işte, meslekte, evde bir insana danışıyorsun, dini hayatı İslam'ı da incelikli bir şekilde yaşamak, tasavvuf hayatı yaşamak için yaşayan bir öğretici önderimizin, rehberimizin olması benim üzerimde etkili oluyor. Cemaat de olmamayı düşünmek bile istemiyorum. Benim için çok elzem bir şey” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Dini grup lideri, dini bilgileri öğrenme motivasyonunda, dini konulardaki soruların giderilmesinde önemli bir ilham kaynağı olarak görülmektedir. Genel olarak dini yaşam tarzı olarak güzele, iyiye doğru bir yönlendirme ve rehberlik söz konusudur. Dini olarak ruhsal ve manevi olarak ilerlemenin bir yolu da yol göstericinin gözetimini kabul etme olarak görülmüştür. *“Bir Allah dostunun gölgesi olduğu zaman bir ruh, muhabbet ve ilim oluyor. Yoksa her yerde bilgi öğrenilir.”* düşüncesinde olduğu gibi Allah'ı seven kişilerden ilim öğrenmek gerektiği vurgulanmıştır. Böylece dini grupların sunduğu dini yaşam *“en yüksek bir hayat biçimini temin”* eden *“Allah ve Resulünün çizdiği yaşamaya yönelten”* bir alan olarak görülmektedir.

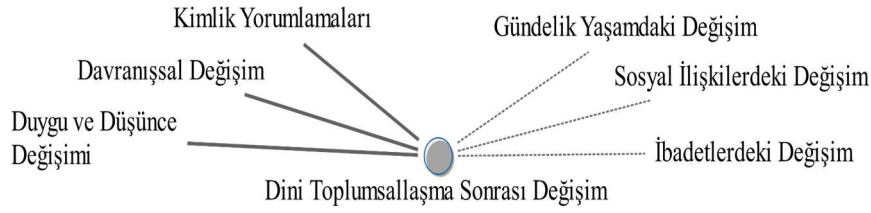
“Şu anki zamanda bir insanın tek başına Tüm Kuran’ı sünneti anlayıp hayatını tamamen o şekilde geçirmesi çok zor bir durum. O yüzden bir yol gösterene ihtiyacımız var. İnsan dünyevi zevklerin içinde, dünyevi hedeflerinin, isteklerin içinde ruhu sürekli kayboluyor. Onu unuttuğumuz için burada nasıl yaşamam gerektiğini, ne yapman gerektiğini, kalbinin nasıl bir istikamette olması gerektiğini öğreniyorsun” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Betül, bir önder ve rehberin dini eğitim ve manevi gelişim konusunda gerekli olduğunu aktarmıştır. Üstat, mürşit olarak ifade edilen yol gösterici kişilerin sünneti yaşayarak hal ve davranışlarında ilim öğrenmeye ve uygulamaya teşvik edici oldukları ifade edilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin belli bir kısmı hayatlarına nasıl bir yön vereceklerini, dini liderlerinin rehberliği noktasında yapmaktadır. Dini grup, Kuran ve sünnete uygun bir yaşamın olduğu bir yol olarak görülmektedir. Bu örneklik ve sünnet yolunun, rehberliğin sadece dua ve ibadette olmadığı tüm bir yaşamı kapsadığı vurgulanır. Sonuç olarak Hz. Peygamber’in rehberliğiyle Kuran’a uygun yaşam sürmek önemli görülmüştür.

Dini grupların sunduğu faydalara bakıldığında özellikle sosyal ve psikolojik faydanın dini faydaya göre daha çok önemsendiği tespit edilmiştir. Dini bilgiye ulaşmanın günümüzde daha kolay olduğu fakat, güvenilir çevreye sahip olmanın yalnızca bireyi ilgilendirmediği bunun için belli bir çevreye de ihtiyaç olduğu dolayısıyla bu ihtiyacın dini grupla giderilmesi önemli olduğu söylenebilir.

3. Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim

“Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim” başlığında dini gruba dâhil olan kişilerin toplumsallaşma sürecinin getirdiği değişimleri içermektedir. Tutum, davranış, duygu ve ilişkileri içeren değişimleri açıklamaktadır. Dini gruba dâhil olduktan sonra kişilik tutum ve davranışlarda ne gibi değişimlerin olduğu en çok tekrar eden kodlardan oluşan kişilik ve benlik değişimlerini içine alan “Davranışsal, Duygu ve Düşünce Değişimi”, “Kimlik Yorumlamaları” temalarıdır. Değişimlerin somut olarak görüldüğü alan ise “İbadet, Sosyal İlişki ve Gündelik Yaşamdaki Değişimler” olarak tespit edilmiştir.

Şekil 14: Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim

3.1. Bir Dini Gruba Katılmamış Olsaydım: Kimlik Yorumlamaları

Araştırmada katılımcılara “Dini gruba katılmamış olsaydınız nasıl biri olurdu?” sorusu yöneltilmiş verilen cevaplar neticesinde ön plana çıkan bulundukları durumdan daha az dindar olacaklarını düşünmeleridir. Bu bakımdan katılımcıların önemli bir bölümü dini grupların kendilerini dünyaya yönelme konusunda sınırladığı konusunda hemfikirdir. Sık tekrarladıkları dünyevi yönü daha ağır ve derin olmayan anlamında kullandıkları “zahiri bir kişi olma” ifadesi ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan eğer bulundukları grup içinde olmasalardı, dünyayı isteyen ve peşinde koşan dinden uzaklaşan ve çevresine göre şekil alan bir profil çizilmektedir. Dini grupların kişiler nezdindeki karşılıkları daha çok dünyaya olan mesafelerini ayarlamalarını ve korumaları üzerinden bir bakış açısı bulunmaktadır. Nitekim bir yorumda:

“Böyle bir camianın içinde böyle bir ailede bulunmamış, yetişmemiş olsaydım günü kurtaran gününü yaşayan, dünyevi yönü daha ağır basan bir insan modeli ortaya çıkardı diye tahmin ediyorum. Şimdi diyeceksiniz ahiret yönünüz çok daha mı ağır? Ama bu kadar bile olmazdı” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Çocukluğundan beri aynı ortamda yetişen ve iş hayatında da gruba devam eden katılımcıların grup harici bir yaşantıyı düşündüklerinde dünyevi yönü ağır basan bir hayatı deneyimleyeceklerini hatta bulundukları yere bile ulaşamayacakları düşünülmektedirler. Nitekim bir başka yorumda “dünya meşgalesi içerisinde amacını unutmuş ve o çarkın içerisinde sıradanlaşan bir insan olurdum.” düşüncesi grupların “belli bir amacı aşıladığı ve ahireti hatırlatıcı” işlevine atıfla bireyleri günlük kısa vadeli amaçlardan ve herkes gibi yaşamaktan yani sıradanlaşmaktan kurtardığı yönündedir. Bu durum grupta devam etme motivasyonunu da sağlamaktadır. Saha da gözlemlenen duruma göre aynı zamanda zahiri insan olmaktan korkmaktadırlar. Bir

diğer ifade grupta olmadıklarında bazı tutum ve davranışlarının farklılaşacağı yönündedir. Daha az sorumluluk sahibi, daha öfkeli, içine kapanık olacaklarını ifade etmişlerdir.

“Karşılaşmamış olsaydım sinirli halim biraz daha artar, sakin davranma durumu söz konusu olmazdı. Her şeyi yadırgayıcı daha az sorumluluk alan bir insan olurum. Sorumlulukların bilincinde olması gerektiğini okuduğum kitap gösterdi” (Nur, 30 yaşında, Sosyolog).

“Umutsuz, karamsar, kendine zulmeden, kuralcı, merhametsiz biri olurum. Fitratım gereği olumsuzu görmeye meyilli insandım. Ama güzel bakmayı öğreniyorsun. Çok büyük bir değişim oldu” (Ayşe, 31 yaşında, Öğretmen).

Genel olarak katılımcılar daha az dindar olacaklarını, dini grup içinde oldukları hassasiyetleri gösteremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise dini gruba katılmamış olduklarında kişilik özelliklerinin değişimi üzerinde durmalarıdır. Kendilerini olumsuz, karamsar, öfkeli ve içepanık tanımlayan katılımcılar için dini grup içinde bulunmak bir değişime sebep olmuştur. Grup içinde yapılan uygulamalar, bireylerin kendilerini güvende hissetmesi gibi faktörler tutum ve davranışların değişimine sebep olmuştur. “Nefsime uyardım”, “hırslı biri olurum” “doğruyu yanlış ayırt edemezdim” gibi ifadeler dini grubun bireysel etkilerini göstermektedir⁴¹. Dini gruba katılmış olmak bireylerin hayatında bireysel ve sosyal olarak bir değişime sebep olduğu açık olarak görülmektedir.

Manevi bir çatı olarak düşünülen gruptan uzaklaşma bireylerde manevi korumanın kalkacağı anlamına gelmektedir. Bu durum Berger’in “kutsal şemsiye” metaforunu hatırlatmaktadır. Grup şemsiyesi altında olmak, birçok kötülükten uzaklaşmak ve korunmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla manevi koruma olmadan kişinin kötü arkadaşlıklara müsait olabileceği, dini ilimlerden uzaklaşacağı, dünyaya daha fazla yöneleceği ve bunların sonucunda ise dinden uzaklaşılacağı düşünülmüştür. Bu düşünce tarikat geleneğine sahip olan katılımcılarda daha baskındır.

“Gruba katılmasaydım daha hırslı olacağımı düşünüyorum. Bu kadar işbirliği ve uyum yapmazdım, benim dediklerimin olmasını isterdim. Ortak yaşamaya alışkın olamazdım. Bu kadar sorumluluk sahibi de olmazdım. Büyük ihtimalle daha geç kapanırdım. Daha fazla kendi düşüncelerimi ön plana alırdım” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

⁴¹ Bu değişim, duygu ve düşünce değişimi başlığında daha detaylı açıklanacaktır.

Dini grup içinde bireysel tecrübeye bakıldığında bireyin kendi istekleri geri planda kalarak grup normlarıyla dengede kalmıştır. Ortak mekânın kurallarını yerine getirme grupla uyumu beraberinde getirmiş ve bu uyum tutum ve davranışlara da yansımıştır. Nitekim saha notlarında da belli bir mekânda belli bir zaman geçiren katılımcıların tutum ve davranışlarını bulundukları ortamın önemli bir belirleyiciliği olduğu ifade edilmiştir. Ailesinin dini bilgisinin zayıf olduğunu söyleyen bir katılımcı dini bilgilerini öğrendiği kurs ortamında hocalarının davranışlarından, kıyafet stillerinden etkilendiğini ve onlar gibi olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan grup, diğerlerinin hareketlerini ve tutumları edindikleri yani “sosyal beni” kurdukları bir ortam sağlamaktadır. Nitekim katılımcıların bir kısmı gruba katılmamış olduklarında giyimden arkadaş çevresine, hatta işbirliği, uyum gösterme gibi kişilik özelliklerine varıncaya kadar farklı kişiler olabileceklerini ifade etmişlerdir. Hatice, grupla tanışmamış olsa hayatının olumsuz bir düzende gideceği, Hüseyin ise daha kanaatsiz olacağını açıklamıştır:

“Eğer tasavvufa girmeseydim kesinlikle şu an kariyerim açısından çok daha farklı bir konumda olurdum. Din ile ilgili alakam olmazdı. Çok farklı bir yaşantım olurdu” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

“Karanlıkta, tek kalırdım. Allah’ın verdiği yetenekler, kabiliyetler, duyguları hiç anlayamazdım. Günahlardan çıkamayan, basit şeylere çok kıymet veren ve hatta onlara ömrünü feda eden bir zat olurdum. Küçük şeylerle mutlu olmaz, hep büyük şeyleri isterdim ve o istemek hırsı da beni bitirirdi. Kısacası Allah’tan uzak bir yaşamım olurdu” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Genel olarak dini grubun “hırs” duygusuna yön verdiği yönünde aktarım olmuştur. Bir şeyi şiddetle arzu etme, sonu gelmeyen istek ve açgözlülük gibi anlamlarına gelen hırs kavramı İslami literatürde kişinin tüm benliğiyle maddi manevi imkânları elde etme arzusudur (Çağrı, 1998: 383). Tasavvuf geleneğinde bu duyguya sahip olan kişilerin kanaat sahibi olmadığı ve bu dünyaya karşı uzun emellere sahip olacağı bu durumun ise dini, ahlaki ve psikolojik zararları meydana getirmesi nedeniyle kişinin “haris” olması yani bu duyguya sahip olması istenmemektedir. Çünkü hırsın kontrolsüz şekilde büyümesi ve kişinin temel değer ve inançlarına zarar vermesi söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan dini grup bireyin dünyaya olan mesafesini hatırlatarak bir şeye karşı aşırı tutku duymayı ve istemeyi engellemeye çalışmaktadır. Bunun yanında tarikat geleneğine uzak dini grup içinde olan katılımcının fikirleri dini gruba katılmayanların daha az dindar

olacakları düşüncesinin tam tersi yönünde olmuştur. Bazı söylemlerin grupların aidiyeti artırmak için olduğunu düşünen Engin Bey, bulunduğu ortamı dindar olmak için vazgeçilmez görmemektedir:

“Böyle bir ortama katılmamış olsaydım çok farklı biri olacağımı daha az dindar olurdum ya da kötü arkadaşlarım olurdu gibi bir şey düşünmüyorum. Ben bu hareketi tanımasam da iyi bir insan olabilirdim ama bu hareketi bana kattığı kişisel dünyevi meseleler ayrı bir yerde. Hareketi hayatımda olmazsa olmaz bir yere koymuyorum ki hareket de bunu zaten istemiyor. Başka cemaat ve tarikat içerisinde bulunan arkadaşlarım “kötü biri olurum, kötü hasretim olurdu belki kötü yola düşerdim, içkici bir insanın teki olurum” gibi söylemleri olduğunu biliyorum. (...) Tarikat yapılarında çokça bunu görüyoruz. Bizi terk edersen kötü yola düşersin. Biz seninle Allah arasındaki koordinasyonu sağlıyoruz bakış açısının sonucu olduğunu düşünüyorum” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Yoruma göre kendini grup ile tam olarak özleştiren bireyler ve özdeşirmeyenler arasında farklılık görülmektedir. Grup benzeri yapılar ve tarikat geleneğini devam ettiren gruplar arasındaki kişilerin kendilerini grupta konumlandırmaları farklılaşmaktadır. Bu anlamda dini grubun bireyin hayatında ne derece merkezileştiği, anlam dünyasında nerede olduğu grubu içselleştirme ile ilişkilidir. Grubu vazgeçilmez bir unsur olarak görmeyen alternatiflerinin de olabileceği dolayısıyla grup içinde olmadığında büyük bir kayıp yaşanmayacağını ifade eden katılımcıların bakış açısına göre kişinin karakteri, değerleri, ve yaşam tarzı bulunduğu grubun etkisi olmadan yalnızca kişisel gelişim ve dünyevi pratikler açısından olumlu bir şekilde ilerlemektedir. Örneğin grubun insani ilişkiler, organizasyonlar, para yönetimi gibi faaliyetlerin öğreniminde destekleyici rolü bulunmaktadır. Genel olarak bu katılımcılar için manevi bir koruma yerine daha kişisel gelişim ve pratikler açısından bir katkı bulunmaktadır. Bu durum, bireylerin kendini gruptan bağımsız kurguladığını göstermektedir.

Bu bakımdan grubu içselleştiren katılımcılar için grupları kişiliklerini şekillendirmede temel merkezi bir unsurken gruplarıyla tam özdeşleşmeyen katılımcılar için, grubun etkisi daha esnek ve destekleyici rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle kendi kimliklerini, manevi gelişimlerini gruptan daha bağımsız bir şekilde şekillendirmektedirler. Bu anlamda güçlü aidiyete sahip olan gruplar kişilik inşasında daha etkili olmaktadır. Grupla kendini içselleştiren bireyler, grup dışında bir hayatı tehlikeli, korunaksız bir alan olarak düşünmektedir. Bu tehlikeli alanda

olmamak için ise daha çok grup ile sosyalleşme tercih edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta ise, “zahiri” olmamak için sosyal etkileşimlerinin sınırlandırılmasıdır. Tüm gruplar için geçerli olmasa da bazı gruplarda yapılan görüşmelerde grup içi sosyalleşmelerin ana nedeni olarak gözlemlenmiştir. Nitekim Serra, gruba katılmamış olsa çevresine göre şekil alabileceğinden bahsetmektedir: Katılımcıların dini grup olmadan hayatları hakkında düşüncelerden birisi de sosyal etkileşime göre bir yöne doğru uyma davranışında bulunma düşüncesidir.

“İzlediğimiz, gördüğümüz şeyler bizi etkiliyor. Bulunduğumuz çevredeki kişilerin yaptıklarını birliktelik duygusu içinde kendimiz yaparken buluyoruz ve ahlaken de bizde oluştuğunu hissediyoruz. İnsan bir hamur gibi bulunduğu çevreye göre şekil alabiliyor” (Serra, 25 yaşında, Vakıf Çalışanı).

Genel ifadelere göre, kişinin bulunduğu ortama göre şekil aldığı dolayısıyla sosyal gruplar özellikle dini grup bireyin hayatını şekillendirmede etkili görülmektedir. *“Dernekler veya cemaatler bence yanılsa kaymaktan kurtaran yerler”* ifadesinde olduğu gibi, dini grup mekânlarının ahlaki kaymaları engellendiği yönündedir. Saha gözlemlerinde 1978’ler dönemini yaşamış bir dini grup üyesi dönemin kaos ortamından kurtulmak için dini grubun etkisiyle kendisini bilgi ve kültür olarak yükseltmeye çalışmış ve şiddet eğilimi yerine fikirle mücadeleyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise grupta olmasalar dahi yine ilmi, bilgiyi arayacaklarını ifade etmişlerdir. Şefika bunu bir metafor ile anlatmaktadır:

“Ben yine böyle bir insan olurdum. Ama daha çok arardım çaba sarf ederdim. Ben yine pilav yemek isterdim. Önüme, nohutlu pilav hazır konulmasaydı nohut bulmaya çalışırdım. Daha sonra bulguru bulmaya çalışırdım. Daha çok bunları birleştirmeye çalışırdım. Önümde nohutlu pilav konuldu diye nohutu, bulguru aramaktan da vazgeçmedim. Yani farklı hikmeti arama konusunda bulduğun yerden besleniyorsun” (Şefika, 25 yaşında, Doktor)

İlim yemeğe benzetilerek anlatılmıştır. Bulunduğu grubun kendini besleyecek ilmi sunduğu fakat sadece bununla yetinmeden önüne çıkan ruhuna iyi geldiğini düşündüğü ilimleri aldığını ifade etmiştir. Yemek metaforu üzerinden ilim ve hikmeti arama anlatılmıştır. Bu anlamda dini grup ilim ve hikmeti anlatma konusunda müntesiplerine hazır bir şablon anlatı sunarken dini grup olmadan daha zorlu süreçlerin ve aşamaların olacağı ifade edilmiştir. Bu bakımdan bir grupta olmak büyük bir çaba gerektirmeden, arayışa girmeden, kaybolmadan bir ilim ve yaşayış biçimi sunmaktadır. Bunun yanında dini grubun rehberliği ile hikmete daha kolay

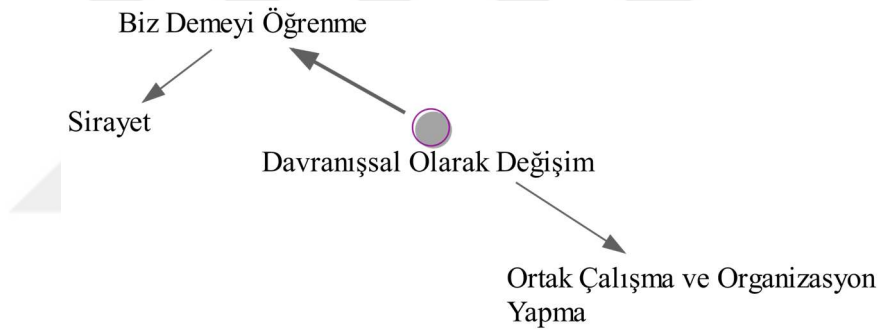
ulaşma düşünülmektedir. Dikkat çeken bir unsur da bireylerin dini gruba katılmasalarda ilgi alanlarını yine devam ettirme isteğini bulundurmalarıdır. Örneğin çocuklara eğitim veren bir katılımcı yine aynı yerde olabileceğini fakat şimdi olduğu gibi manevi yönden hassas olup olmayacağını sorgulamaktadır. Bir grubu tercih etmek grupta olmak aynı zamanda bireysel ilgilerden ve beklentilerden bağımsız olmamaktadır. Bu ilgiler, her kişiye göre ve kişinin deneyimleri, tutumlarına göre değişmektedir. Örneğin daha sosyal alanı tercih eden kişi dini grup içinde sosyal yönünü besleyen bir grubu tercih edip devam etmektedir.

“İnsan ilişkilerini çok seven biriyim, insan incelemeyi de severim. Burada da bir insan bütünlüğü hareket var. Beni tatmin eden şeyler, yardımsa yardım, eğitimse eğitim muhabbetse muhabbet inançsa inanç var. İçimdeki o huzur bulduğum alanları beni ayakta tutan kolonları burada fark ettiğim için buraya bağlandım” (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı.).

Genel olarak bu başlık altındaki kodlarda dini gruba aidiyet hisseden kişilerde dini grupta olmama duygusu, daha az dindar olma veya dünyevi yöne ağırlık verme olarak görülürken aidiyeti daha az olanlarda ise bu durum daha az görülmektedir. Gruba aidiyet arttıkça grupla özdeşleşme duygusu da artmaktadır. Çünkü ait olunan grubun bir parçası gibi hissetme, (bulgulara ortaya çıkmıştır) grubun kültürünün parçası da olmayı gerektirir. Böylece grup içinde anlatı, uygulamalar ve sosyal etkileşimler birey için kurumsallaşır ve belli bir ahlakı getirir. Bu ahlaki unsur, kişiyi gerek içsel denetim olarak gerek dışardan bir denetim olarak grupla güçlü bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla grupta kurduğu dini sosyalleşme alanı güçlü bir ahlak üretir. Ve katılımcılar kurulan bu ahlakı kaybetmek istemezler. Bu bağlamda, tarikat geleneğine sahip olan kişilerde ve grubu ile güçlü içselleştirme yaşayan katılımcılarda dini gruba katılmamak aynı zamanda dini yaşayışın zayıflayacağı, güvenli limanın dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Sahada karşılaşılan grup benzeri yapılarda ele alınan bir katılımcının gruplarından ayrılan kişilerle aralarına belli bir mesafe koymaları bunu desteklemektedir. Bunun yanında dini grubun tutum ve davranış değişimi üzerindeki etkisinden dolayı grupta olmamak eski tutum ve davranışa geri dönme riskini de barındırmaktadır. Bu değişimi yaşamayanlarda ise yani, grubu ahlaki unsuru üreten ve devam ettiren olarak görmeyen katılımcılarda grubu kaybetmekle ilgili herhangi bir endişe söz konusu olmamıştır.

3.2. Davranışsal Değişim

Dini gruba katılan üyeler bireysel farklılıklarına rağmen, grupla bütünleşmeyi, grupla uyumlu bir kimlik kazanmayı başka bir deyişle grubun kendine özgü duygu, düşünce ve davranış kalıplarına uygun olarak değişim süreci dini grupla sosyalleşme sonrası değişimi açıklamaktadır. Bu başlıkta bireylerin dini gruba katılmadan kendilerini tanımladığı kişilikler üzerinden dini gruba katıldıktan sonra duygu, düşünce ve davranış üzerinde ne gibi değişimler olduğu üzerinde durulmuştur. Nitekim, sosyalleşme süreci, bir gruba ait kültürel unsurların edinilmesiyle bireysel benlik ve kişilik oluşmakta ve şekillenmektedir. Dolayısıyla sosyalleşme kişisel gelişimi de içine almaktadır (Gecas, 2000: 2855). Bu kategoride katılımcıların davranış, duygu ve düşünce yönünden değişimlerine odaklanılarak değişimlerinin nedenleri detaylı olarak açıklanmıştır.

Şekil 15: Davranışsal Değişim

Katılımcıların daha çok üzerinde durduğu bireysellikten uzaklaşma ve daha çok grupla ortak hareket etmek, biz duygusuna sahip olmanın getirdiği düşünce ile hareket etmektir. Bu bakımdan dini grup içinde olmak sosyalleşmeyi sağlamış ve bu etkileşim farklı sosyalleşme durumlarını da ortaya çıkarmıştır. Davranışsal olarak değişimin ilk aşaması “biz” duygusunun etkisidir. Akif Bey, bu duygunun grup beraberliği açısından önemini detaylı olarak aktarmaktadır:

“Ben demekten ziyade biz demeyi öğrenmeye çalışıyorum. Biz bir işi başardık, beraber yaptık duygusuyla hareket edildiğinde bu takımdaşlık duygusuyla istikrar daha uzun sürüyor. Aynı zamanda yapılan işlem de bir kişi yerine herkes mutlu oluyor ve başka işler için motivasyon kaynağı oluyor” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Ben önce daha bireyselciydim. Her şeyi kendim yapardım hiçbir şeyi paylaşmak istemezdim. Kıyafet paylaşanlara sinir olurdum Ama tasavvufa girdikten sonra kardeşlerim (grup arkadaşları) sayesinde birçok şeyi aşım” (Hatice, 31 yaşında, Mimar)

Biz duygusuyla grup içinde yapılan işler tüm grup için tekrarlanan motivasyon kaynağı olmakta bireysellikten topluluk duygusuna odaklanılmıştır. Birlikte çalışmanın grup ilişkileri açısından önemli olduğu birlikte başarı hissini grup içi ilişkilerde istikrar ve başka çalışmalar içinde motivasyon sağlamaktadır. Genel olarak bireysellikten toplumsal bağlantılara doğru bir geçiş, paylaşma ve dayanışma kavramları ön plana çıkmaktadır. Ön yargı gütmeden ortak hareket edilen ve ortak deneyime sahip olan grup çevresi kişiyi bireysellikten işbirliği ve uyum sağlamaya iletmekte gruba ve grup içindekilerle daha yakın güven ilişkisi kurulmaktadır. Köylü’ye göre (2007: 83), birlikte geçirilen zamanlar grup üyelerinin birbirlerine yardım etmelerine, sorunlarını paylaşmalarına neden olmakta aynı inancı paylaşan birlikte ibadet eden grup üyelerinde ise “ayniyet duygusu” gelişmektedir. Böylece grup içindekiler birbirine daha fazla bağlanmakta ve güven tesis etmektedir. Ayniyet duygusu ile bağlantılı olarak dini grup içinde davranış olarak değişimin en önemli kavramlarından biri sirayettir. Bu kelime, birinden diğerine geçme olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Sosyalizasyon veya sosyal öğrenmede toplumun kültürünü değer ve davranış biçimlerini öğrenme ve benimseme süreci bulunurken sirayette ise sevgi ile kurulan bağ ile benzeme anlatılmaktadır. Yani sevilen kişinin hal ve hareketlerine benzemeye çalışma onun gibi olma durumudur.

Sık sık ifade edilen salihlerle birlikte olma, salihlerin sohbetine devam etme durumu gönüllü olarak mevcut durumu değiştirme isteğiyle ilgilidir. Sohbet cemiyetlerinde oluşan manevi atmosferin mekânda bulunan her kişiye sirayet etmesi yani hissiyatın bireye tesir etmesi ile ilgilidir. Bu mekânlardaki öğrenim ve değişimin bir sistemi veya müfredatı yoktur. Bu bakımdan arkadaş, aile, çevre veya medya gibi sosyal etkileşim aracı ile öğrenmekten çok daha farklı bir öğrenim metodu vardır. Ve bu metot bireylerin değişimine sebep olmaktadır.

“Ortam ruh hali, oradakilerin davranışları birbirine sirayet ediyor. Salihlerle birlikte olduğun zaman onlar gibi hareket etmeye başlıyorsun, Mahmut Sami Ramazanoğlu, Musa Topbaş, Osman Nuri Topbaş, Konya’da rahmetli Hüseyin Alpman abi vardı mesela hepsi aynı gibi. Hüseyin abi, kunduracıydı, ilkokul mezunuydu, esnaftı ama ona baktığında Mahmut Sami Üstadı görüyorsun.

Onun hali ile hallenmiş, sinir yok. Yüzlerce kişi geliyordu başına herkesin derdiyle ilgileniyordu ama devamlı dururken, çay içerken tebessüm halinde, çok sakin birisiydi” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Sami Bey, grup içindeki kişilerin birbirine benzediğini bunu ise sevgi bağlantılı huy aktarımına yani sirayete dayandırmaktadır. Saha notlarına bakıldığında dini gruba mensup bir katılımcıyla görüşmeye gittiğimde çok samimi karşılamış daha sorularına başlamadan kendisi dini gruba ait olmayı ifade eden bir sözle başlamış ve kişinin değişimini sevgiye bağlayan bir kıssa anlatmıştır. Bireylerin bulundukları ortama sevgi bağı ne kadar güçlüyse ve anlatılanları ne kadar uygulayabilirse sosyal ilişkilerinde o kadar gösterebilecektir. Bu bakımdan gruptaki her kişinin samimiyeti, algılayış şekilleri, kişiliği farklı olduğu için anlatılanlardan ne çıkardıysa uygulama da ona göre olacaktır. Genel olarak dini grubun bunu öğrettiği her an gözetlendiğinin fakat bir panoptikon olarak değil, sevgi ve edep bağlantılı bir gözetlemeden söz edilmektedir. Bu başarıldığında kişisel ve toplumsal düzenin sağlanacağı vurgulanmıştır. Sirayetin bireyi farkında olmadan nasıl etkilediğini Emine anlatmaktadır:

“Bir anda konuşurken öfke patlamasına gidersin. Bu halin nereden geldiğini anlayamazsın ama bilsen iki üç saat önce yediğin yemeği yapan kişinin sana sirayetidir. Sokakta yürürken bile insanların o enerjileri auraları sürekli çarpıyor. Öfkeli bir insan yanından geçse onun öfkesi sana geçiyor. Yediğin yemekte de bir şekilde sirayet oluyor. Onun için abdestsiz yapılan yemeklere dikkat etmek lazım” (Emine 27 yaşında, Doktor).

İfadelere göre katılımcılar için huy aktarımı yalnız tanıdık kişilerden değil muhatap olunan gönüllü veya zorunlu iletişim halinde olunan herkes için geçerli olmaktadır. Bu anlamda sirayet kavramını önemseyen katılımcılar sosyal ilişkilerinde daha dikkatli davranmayı tercih etmektedir.

Sohbet ortamı veya dini grup içindeki sosyal ilişkiler bireylerin davranışlarını etkilemektedir. Özellikle anlatılanların bireylerin kendi içsel dünyalarında karşılık bulması, hayatın anlamı konusunda alternatif sunması bireyler için teorik bilgidен ziyade direkt yaşayarak hissederek yani hallerini değiştirerek göstermelerini sağlamaktadır. Nitekim içsel dünyaya ait olan ve gizil yetenekler olarak tabir edilen sevgi, kıskançlık, merhamet gibi duyguların nasıl kullanılması ve değerlendirilmesi gerektiği bireyin yüz yüze ilişkiler içinde olduğu, duygusal bağlarla bağlandığı yani içinde yer aldığı belli bir toplumsal çevre içinde gerçekleşmektedir (Elkın, 1995).

Araştırma içinde görüşülen bireylerin büyük çoğunluğu içinde bulunduğu grubun yakın ve samimi ilişkisinden söz etmektedir. Kardeşlik ilişkisinin gündelik pratikler ve davranışları etkilemesinin ardındaki esas faktör, dini grupların duygu ve düşünce gibi gizil yeteneklerin yönlendirmesi, nasıl doğru kullanılması gerektiği bilgisinin sunulmasıdır. Nitekim, katılımcıların hal ilmi olarak söz ettiği ve pratik olarak öğrendiğini savunduğu duygu ve düşüncenin eğitilmesi süreci olarak söylenebilir.

Bir diğer davranışsal olarak değişim, özellikle erkek katılımcıların dini grup içinde işbirliğiyle ilgili daha fazla deneyime sahip oldukları ve organizasyon faaliyetlerinde daha aktif oldukları gözlemlenmiştir. Engin, grup idaresi, bütçe yönetimi , Cahid ise organizasyon becerisi kazandığını ifade etmiştir.

“Sivil toplumun içine girmeden önce manavdan iki kilo domates alırken bile gerilen biriydim. Ama geçen sene Gençlik Spor Bakanlığı projesi yürüttüm, bütçe yönettim. Topluma karşı kendini ifade edebilme, özgüven sahibi olma, organizasyon becerisi, planlama becerisi kriz yönetimini, grupları idare edebilme kabiliyetini, iş takibini öğreniyorsunuz” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

“Derneğin gençlik toplantılarından birinde diksiyon dersi veren birisiyle iletişime geçip diksiyon kursu düzenledim. Bu süreçte insanların katılacağı organizasyon nasıl yapılır tecrübe kazandırdı” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

“On beş on altı yaşlarında toplu halde yaşamayı, topluluğu idare etmeyi, kendi öz disiplinini oluşturmayı hem kişisel olarak bir dolap düzeni nasıl olur, temizlik düzeni nasıl olur günlük yaşam becerilerini öğrenmişim ve ileriki yaşamımda olumlu etkisini gördüm. Bu tarz yerlerin sosyalleşmeye katkısı olduğunu dünya ve ahiret için gerekli bilgilerin öğrenildiği yerler olarak düşünüyorum” (Melek, 27 yaşında, Fizyoterapist).

Tutumların oluşmasında ve davranışa dönüşmesinde kalıtsal etkilerin yanında, sosyal etkilerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu anlamda davranışın, bir sosyal etkileşim süreci içerisinde gerçekleştiği söylenebilir (Kağıtçıbaşı, 2013). Görüşmelere göre dini gruplar, topluluk içinde iletişim kurma ve düşünceleri ifade etme, topluluk projelerinde yer alarak liderlik deneyimi kazanma, kişisel iş yapma alışkanlıkları ve grup normlarına uymayı sağlamaktadır. Dolayısıyla davranışsal olarak bir değişimin yaşanması grup içindeki sosyal etkileşimler ile gerçekleşmektedir. Ancak her grup vakıf, yurt, kurs, hareket gibi farklı dinamiklere sahip olduğu için sosyal etkileşim alanları da değişmektedir. Buna bağlı olarak sosyalleşme dinamikleri de farklıdır. Her bir dini geleneğin kendine özgü öğretisi ve kuralları farklı olduğu için farklı gruplara mensup katılımcılar grupların alışkanlıkları

çerçevesinde bir davranış göstermişlerdir. Son davranış değişikliği ise grupların genel olarak planlı bir yaşam ve zamanı verimli kullanma konusunda destek sağlamasıdır. Planı sağlayan önemli etken dini grubun bireysel olarak verdiği görev ve sorumluluklardır. Bireyin günlük hayatını programlaması ve hangi saatte ne yapacağı belli olması daha düzenli bir yaşam sunmaktadır.

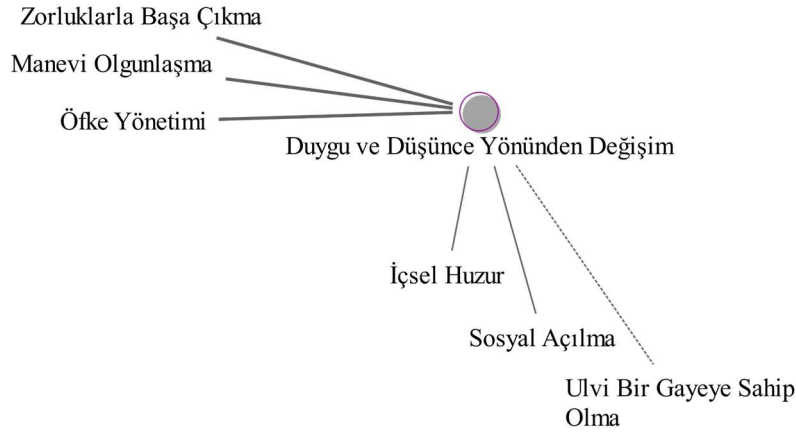
“Tanışmadan önce günlerim boş geçerdi. Sadece uyurdum ve yemek yedim. Bir şeyler yapma isteği vardı ama iradem yoktu. Ama şimdi hayatımın bir amacı olduğu için sıkılmıyorum iradem daha güçlü. Gün içinde bitirmem gereken görevlerim var, belirlenen işlerim var. Bu nedenle hayatım daha anlamlı ve dolu geçiyor” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

“Hayatını düzene koyuyor. Namaz vakitlerine dikkat ediyorsun, nafile ibadetleri, zikirleri hayatına koymaya çalışıyorsun. Yoksa daha son dakikacı bir insan olduğum için daha böyle karambole bir hayat yaşırdım daha gevşek, daha plansız olurdu. Verilen görevleri sorumluluk sınırını biliyorsun. Bu durum beni biraz daha planlı hale getiriyor. Bir sınır oluşturuyor” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri)

“Daha planlı bir hayatım oldu. Önceden vaktin bir kıymeti yoktu. Zamanımı namaz vakitlerine göre ayarlıyorum. Bulunduğum yeri ona göre ayarlıyorum” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Bahsedilen örneklerde görüldüğü gibi dini grup daha düzenli ve planlı bir şekilde yaşamaya yönlendirmekte ve bireylerin öz disiplin kazanmayı ve sorumluluk almalarına katkıda bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde dini gruplar duygu ve düşünce eğitimi ile davranışsal bir değişim sağlamaktadır. Duygu ve düşünce değişimi başlığı aynı zamanda genel bir davranış değişimi başlığının içinde barındırmaktadır.

3.3. Duygu ve Düşünce Değişimi

Şekil 16: Duygu ve Düşünce Değişimi

Duygu ve düşünce kişiliğin oluşmasında, tutum ve davranışın oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Duygu ve düşünce değişim teması altında dini grubu içselleştirme ve aidiyet hissetme sonucunda daha çok bireysel değişimi içeren kodlar ortaya konulmuştur. Yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak dini grupların psikolojik işlevlerinin ve etkisinin olduğu yönündedir. Örneğin dini grupların huzur, teslimiyet, tevekkül ve güven sağladıkları ortaya çıkmıştır (Karataş, 2004: 201; Baynal, 2016:134; Dede,2023). Araştırmada “Duygu ve düşünce yönünden grubun etkisinin ne olduğu” sorusuna verilen cevaplardan zorluklarla başa çıkma, manevi olgunlaşma, öfke yönetimi, içsel huzur, ulvi gayeye sahip olma ve sosyal açılma kategorileri ortaya çıkmıştır.

3.3.1. Zorluklarla Başa Çıkma

Zorluklarla başa çıkma başlığında katılımcılar karşılaştıkları zorlukları dini grup içinde “imtihan” olarak görmektedirler. Grup içinde anlatılanlar teslimiyeti sağlamakta ve bakış açılarını değiştirmektedir. Zorlukların imtihan olduğu ve bu zorlukların günahları temizlediği, zorlukla birlikte kolaylık olacağı, her şerde hayır olduğu gruplar içinde sürekli hatırlatılmaktadır. Böylece grup içinde zorluklara karşı mukavemet gösterme başka bir deyişle sabır gösterme pratiği gelişir. Nitekim sabır, dini başa çıkma yöntemlerine eşlik etmekte ve karşılaşılan güçlüklerle karşı bireye dayanak noktası sunmaktadır (Doğanay, 2019: 286). Bir katılımcının zorlukların

“*cennete hazırlık*” olarak görmesi, başka bir katılımcının “nasibimde olsaydı gelirdi” ifadesi gibi olumsuz düşünme yerine daha olumlu düşünmek rahatlamayı sağlamaktadır. Bireylerin başlarına gelecek her olayda kendileri hakkında ne olursa olsun iyi olacağının kabulü vardır. Bu bakımdan dini grup, dini referanslarla zorluklara karşı bireylerin bakış açılarını değiştirmektedir. Zorluklarla başa çıkma kodunun alt kategorilerinde grubun zorluklara karşı daha dirençli olmayı ve sorunlarla baş etmeyi sağladığı, grup üyelerinin kendi içinde kurduğu kardeşlik duygusu ve yardımlaşmanın bu sorunların çözümündeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Bireyler hayatın zorluklarına karşı dini grup içinde öğrendikleri üzerinden bir anlam geliştirmişlerdir. Her kişinin yaşantısı ve çevresel faktörleri farklı olduğu için zorluklarla baş etme tepkileri de farklı olabilmektedir. Ancak dini grup içindeki bireylerin genellikle olumsuzluklara karşı baş etme yöntemleri teslimiyetçi ve sabretme yönünde olmuştur. Dini grup içindeki inanç, zorluklara karşı daha olumlu bir yaklaşım sergilemeyi sağlamış ve manevi güç bulmanın yolu olarak görülmüştür. Bu durum başa çıkma yöntemi olarak da değerlendirilebilir. Dini başa çıkma, insanın hayatın zorluklarına karşı inanç temelli bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yöntemleri kullanmasıdır (Ekşi, 2001). Yapılan araştırmalarda Müslümanların hayatların zorluklarına karşı hayır ve şer ilişkisi, suçluluk hissi, arınma arzusu, takdir anlayışı ve ilahi plana dâhil olma anlamları ikna edici yöntemler olmuştur (Yapıcı ve Doğanay, 2019: 129). Bu araştırmada katılımcıların hayatın zorluklarını anlamlandırmada benzer yöntemler kullandığı ortaya çıkmıştır. En önemli faktör ise teslimiyet olmuştur. Nitekim Betül hastalığını kabullendiğine, Eymen ise imtihandan çıkarılacak derslere odaklandığını ifade etmiştir:

“Çok rahatsızlandım yemek yiyemez duruma geldim. Ameliyat olmam gerekiyordu ve sürekli bu hastalık neden benim başıma geldi? Neden ben? Diye sorguluyordum. Hastalığı kabullenmeyip Allah’ın bir cezası olarak görüyordum. Ama şimdi kendime şaşıyorum. Hastalığın tedavisi var diye şükrediyorum. Çünkü artık değiştiğim ve sevdiğim için sorunlar zor gelmiyor. Gerek sağlığım gerek sosyal hayatımda başıma ne gelirse gelsin bundan çıkarılacak bir ders vardır diye düşünmeye başladım” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

“Olumsuzluklara karşı arkasındaki etmene bakarak yaklaşıyorum. Niye benim başıma geldi demek yerine nasıl geldi diye düşünüyorum. Hayat boyunca Allah

bizim önümüze imtihanlar koyuyor. Bu imtihanlar geldikçe bir sonraki bir öncekinden ağır oluyor. Çünkü artık daha hazır bir haldesin. Hayatın bir döneminde mutluysan bir önceki döneminde herhangi bir sıkıntı bertaraf etmişsindir. Yani her zorluktan sonra bir kolaylık her kolaylıktan sonra bir zorluk olabilir”(Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Dini grup içinde katılımcıların ifadelerinden hareketle teslimiyet hayatın zorluklarına veya başarısızlıklara olumlu bir şekilde yaklaşmayı ifade etmektedir. Tüm sebeplerin işlendiği fakat yine de bir başarısızlık durumlarında yaşanan hayal kırıklığını olayın arkasındaki hikmete dayandırarak daha pozitif bir bakışa çekmeye katkı sağlamaktadır. Genel olarak yaşam içinde zorlukların, imtihanların bitmeyeceği fakat bu zorluklara karşı bireylerin duygusal, düşünsel ve davranışsal olarak duruşlarının değişeceği ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan dini grup içinde olmak ve buradaki bireysel ve sosyal faaliyetlerde bulunmak bireylerin zorluklara karşı tavırlarını değiştirmiştir. Hatice Hanım, dini grup ile tanışmadan önce ve sonra zorluklara karşı tavrını değerlendirmiştir:

“Yaşadığım zorluklar karşısında kendimi odama kapatan yorganın altından çıkmayan hiç geçmeyecekmiş psikolojisinde olan bir insandım. Elhamdulillah şimdi ise bizi yaratan Allah var, olumsuzlukları yaşamamız gerekiyorsa yaşamalıyız inancındayım” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

İslam inancına göre yaşam bir imtihandır. Hayat içindeki zorluklarda imtihanın bir parçasıdır. Sabır göstermek, zorlukların geçici olduğunu düşünmek zorluklarla baş etmenin anahtarlarından biri olmuştur. Vuku bulan her olayın arkasındaki esas sebebi bilmek yani her şeyin arkasındaki hayra odaklanmak özellikle Allah’ın hikmeti ve rahmetine odaklanmak olumsuz görünen durumları pozitive çevirmeyi öğretmiştir. Bu anlamda dinin problem çözmede etkisini araştırmak için yüz doksan yedi kilise üyesiyle yapılan bir araştırmada üçüncü yaklaşım olarak ortaya çıkan insanın Tanrı ile işbirliği halinde olmasıdır (Pargament ve ark, 1988, s. 90). Araştırmada ise her olayda Allah’ın bilgisine güvenmenin katılımcılar üzerinde manevi bir güç ve huzur sağlamıştır. Bu anlamda kutsala dair kabul edilen güven, sürekli irtibat halinde olduğunu düşünme psikolojik bir rahatlama getirdiği söylenebilir. Nitekim İnci grubunun hastalığı sürecinde manevi desteğinin kendisini rahatlattığı ifade etmiştir:

“Bir hastalık süreci yaşadım. O hastalık sürecinde içerisinde bulunduğum tarikat beni manevi olarak daha bağladı, olumlu olarak toparladı. Allah’tan beklediğim şifa ve duaya sarılmam manevi anlamda beni daha çok rahatlattı.

İyimser bakmamı sağladı, sıkıntılı ve zor bir sürecin içinde beni motive etti. İmtihan olarak düşünmemi sağladı ve dualar benim için manevi destek oldu” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Zorluklarla başa çıkma noktasında daha sakin ve olgun davranma, kötü bir durumla karşılaşma olsa dahi her zaman ümitvar olmayı tesis etmiştir. İmtihanların Allah’tan geldiğini bilerek yapılacak eylemleri yaptıktan sonra çok düşünmeden üzülmeden tevekkül edip sabretmek gerektiği ve tüm bunların sonucunda bireylerin daha huzurlu ve daha sağlam adım atmalarını manevi olarak yıpranmamalarını sağlamıştır. Başka bir deyişle psikolojik sağlamlığı da beraberinde getirmiştir.

“Hadiste müminin ayağına çarpan taştan, başına gelen en büyük musibete kadar Cenabı Hak onun günahlarını onlarla temizler diyor. Yani hayat musibetlerle, hastalıklarla tasaffi (temizlemek) ediyor. Hastalığa, ölüme karşı bu güzelliği yükleyebilmek, Cenabı Hak beni imtihanla temizliyor ve cennete gönderiyor demektir” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Sabırla ve namazla Allah’tan yardım isteyin” gibi zorluklara karşı verilen telkinlerin sürekli hatırlatılması destek sağlamaktadır. Her imtihan ve zorluğun inanan kişiler için bir temizlenme ve arınma sebebi olarak görülmektedir. Genel olarak dini grup içinde sohbetler, etkinlikler, faaliyetler vasıtasıyla aktarılan ayet, hadisler inananların yaşamı şekillendirmesinde anlam yüklemesine katkı sağlamaktadır. Zorluklar ve imtihanlar bireylerin manevi gelişimi ve olgunlaşması için olumlu bir aracı olarak görülmektedir. Dini grubun içinde olmak bireysel ve toplumsal faaliyetlere katılmak imtihanlara karşı daha rahat göğüs germeyi ve daha huzurlu olmayı getirmektedir. Bu başlıkta grubun hayır ve şer ilişkisi, arınma arzusu ve ilahi plana dâhil olma gibi hayatın zorlukları ile başa çıkma yönteminden farklı bir bulgu olarak grup içinde kurulan sosyal ilişkinin bir sonucu olan kardeşlik de zorluklarla başa çıkmada önemli bir yoldur. Dini grup içinde zorluklara baş etmenin yollarından biri de düşüncelerine yakın hissedilen grup içinde kurulan arkadaşlıklar ve kardeşlik duygusudur. Katılımcıların bir kısmı maddi manevi zorluk yaşadıklarında grup arkadaşlarının desteğini gördüklerini ifade etmişlerdir.

“Manevi anlamda pek çok kardeşin aile üyen varmış gibi cemaattaki insanlar manevi, maddi destek oluyorlar. Akrabadan görmediğini bu yoldaki kardeşlerinden görüyorsun. Acını paylaşıyorsun, sevincini çoğaltıyorsun. Maddi anlamda, hem de manevi anlamda kardeşlik, arkadaşlık, dostluk anlamında sırrını paylaşıyorsun, rahat oluyorsun” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Bireylerin bir desteğe ihtiyacı olduğunda ve başları daraldığında ailelerinin dışında kendilerine kucak açacak, maddi manevi yardımcı olacak kişilerin varlığını da bilmektedirler. Özellikle grup içinde çok fazla sosyal ilişki geliştirmek aynı zamanda destek alanı da oluşturmaktadır. Bu alanlar kişilerin nefes alabileceği mekânları ve kişileri de sağlamaktadır. Gruptaki bir kişinin samimiyeti ve sıcaklığı farklı hayatlara dokunabilme ve etkileme potansiyeline sahiptir. Aslında bireysel düzlemde zorluklar karşısında tek başına mücadele verilmediği bilinci manevi destek sağlamakta ve zorluklara karşı bireyleri güçlendirmektedir.

“Vefayı, samimiyeti, özveriyi, tevazuyu, fedakârlığı gördüğüm bu duyguları tanıyıp yaşadığım bir yer oldu. Düşünce bakımından da farklı fikirlerin olduğunu olabileceğini, bu fikirlerin insanı inşa ettiğini öğrendim” (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Dini grup içinde sosyal bağlar kişinin yalnız hissetmemesine ve aile gibi bir topluluğa ait olma duygusunu yaşamasına neden olmaktadır. Dini grup içinde yaşanan deneyimler daha sakin bir hayata yönelmeyi duygu ve düşünce dünyasında bir dizi olumlu değişiklik oluşturabilmektedir. Ancak her bireyin deneyimi farklı olmaktadır. Bu tür duygu ve düşünce değişimleri kişiden kişiye değişmektedir. Benzer inançlara sahip kişilerle birlikte olmak, işbirliği yapmak aradaki bağı kardeşlik seviyesine çıkararak hayatı kolaylaştırmayı ve güven duymayı sağlamaktadır.

Dini grup içinde olmanın zorluklara karşı bir direnç sağlamasının yanı sıra dini grup atmosferinden uzaklaştıktan sonra yaşanan zorluklar veya dini grup içinde yüklenen ekstra sorumlulukların da ayrı bir zorluk olduğu çok az katılımcı tarafından dile getirilmektedir. Örneğin bir öğretmen katılımcı meslek hayatı ve grubu arasında yaşadığı zorluğu ve bununla nasıl başa çıktığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Atandığımda çok zorlandım hatta iki yıl istifa etmeyi düşündüm, çok ağladım. İdareye gitmiyordum, öğretmenler odasında çok bulunmuyordum. Okul bana zindan gibi geliyordu, sohbetlerle beslenemeyince alışmaya başladım. Hep çatışma yaşıyordum, bir tarafı bırakınca bu çatışmayı aşmış oldum” (Cemile, 27 yaşında, Öğretmen).

Bir dini grubun içinde belli bir zaman içerisinde bulunmuş fakat sohbetlerine devam eden bir öğretmen, atandığı ilk yıllarda meslek hayatında sosyal ilişkilerden kaçındığını sonrasında ise yaşadığı zorluklara karşı çaba göstererek ve okul ortamına adapte olarak belli bir dengeyi kurmaya çalışmıştır. Fakat ifadesinde net bir tarafı

birakınca yaşadığı içsel çatışmayı engellediğini ifade etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, dini grup içinde sohbetlerle veya farklı dini uygulamalarla edilen bilgilerin çevresel faktörler durumlar değişmiş olsa da devam ettirmeye çalışma gayretidir. Çevresel faktörler, mekân ve zaman değişmiş olsa da grup içindeki dini sosyalleşme devam ettirilmek istenmektedir. Bu durum aynı zamanda bireylerin gruplarından ayrıldıktan sonra başka bir grupla irtibata geçmesinde önemli bir veridir. Nitekim dini grup içinde sosyalleşme süreci farklı bir grupla sosyalleşme sürecini kolaylaştırmaktadır. Saha sürecinde gruplar arası geçişleri yapan katılımcılara rastlanmıştır. Bu elbette başka bir araştırmanın konusunu teşkil eder. Fakat dini grupların dini toplumsallaşma süreçlerinin devamlılığını anlamak açısından önemli bir veri olarak değerlendirilmiştir.

Daha disiplin ve kurallara sahip olan gruplarda sık gözlemlenen durum dini gruptan mekânsal olarak ayrıldıktan sonraki zamanda dini grup mekânı dışında yaşama adapte olmakta yaşanan zorluklardır. Daha öncesinde detaylı bahsedilen güven ortamının dışına çıkılması, bu ortama dair öncesinde bir deneyimin yaşanmaması en büyük zorluklardandır. Bazı grupların net bir şekilde sosyal hayata sınır koyması bu zorluğa sebep olabileceği gibi, grupta farklı kişilik özelliğinde olan kişilik yapısı da zorluk yaşamaya sebeptir. Sahada bir katılımcının *“Diğer arkadaşlarım benim gibi değildi, onlar grup içinde olsa dahi sosyal hayata devam ediyorlardı ve grup mekânlarına çıktıklarında benim kadar zorlanmadılar”* ifadesi bunu desteklemektedir.

Bir diğer zorluk ise içinde bulunan grubun eğitim metodu veya kendi içindeki kurallarıdır. Daha çok kamu hayatından soyutlanmış programlı bir hayat sunan gruplarda zamanını geçirmiş katılımcılar, kendileri için ayrılmış özel bir alanın olmaması, belli bir mekânla sınırlı kalmanın getirdiği kısıtlanmışlık duygusunu yaşadıkları zorluklar olarak ifade etmişlerdir. Saha notlarım ve gözlemlerimden hareketle yaşanan zorluklar grup içinde yaşayan kişilere göre değişmektedir. Bazı bireyler için bulundukları ortamdaki sorumluluklar bir yük olarak görülebilir iken bazı bireyler için hayatını düzene koyan kurallar bütünü ve sorumluluk bilinci olarak değerlendirilmektedir. Özetlemek gerekirse katılımcıların büyük çoğunluğu gruplarının hayatın zorluklarına karşı kendilerine maddi manevi başa çıkma

yöntemlerini gösterdikleri yönündedir. İmtihanlara- hayatın zorluklarına- karşı dayanıklılık- sabır- göstermeyi sağlayan manevi gelişimi ifade eden manevi olgunlaşmadır.

3.3.2. Manevi Olgunlaşma

Katılımcılara manevi olgunlaşmanın ne sağladığı sorulmuş verilerden çıkan sonuçlara göre manevi olgunlaşmanın manevi güç elde etmeyi ve hudutları belirlemeyi sağladığı ortaya çıkmaktadır.

“Hayata karşı yaşadığın olaylara karşı tanıştığın beraber olmak zorunda olduğun insanlara karşı arkanda güç oluyor. Allah’ı, peygamberini, Allah dostlarını daha iyi tanıyorsun. İbni Arabi, İmam Gazali Hazretleri gibi kıymetli alimlerin kitaplarını onlarla konuşuyormuş gibi okumayı öğreniyorsun. Ben yalnız değilim ciddi bir dayanağım var deyip daha güç buluyorsun kendinde ve bu mücadele kuvvetleniyor. Ondan sonra yavaş yavaş teslim olmayı, tevekkülü öğreniyorsun. Ahlaki olgunlaşma bu şekilde gerçekleşiyor” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Tarikat ve tarikat dışı formlarda alimlerin eserleri okumak önemli görülmektedir. Bireylerin farklı duygularına hitap eden dinle kurdukları bağı derinleştiren kitap gibi farklı kaynaklar manevi güç olarak değerlendirilmiştir. Mürşidin duası ya da yoldaki büyüklerin duasını almak ve onların gözetimi altında olduğunu hissetmek, zikir ve rabıta yapmak gibi farklı araçlar manevi güç olarak görülmektedir. Manevi bireysel görevlerin teslimiyet göstermeyi sağladığı, olaylara bakış açısını değiştirdiği tespit edilmiştir. Hatice Hanım, manevi gözetimden sonraki kişilerin değişimini olgunlaşmaya vurgu yaparak şu şekilde açıklamaktadır.

“Çok tatlı insanlar çıkıyor ortaya (güldü). Tatlılaşmak derken bir insan hep hursına yenilmiştir. Ama o insan manevi olgunluğa eriştiği zaman onda öyle bir şey göremezsiniz. Bunu sağlayan şey sürekli manen gözetim altında olduğumuzu bilmemiz maddi olarak da arkadaşlarımızla, kardeşlerimizle, birbirimizi kontrol etmemizdir” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Okunan eserler, yapılan uygulamalar bireylerin manevi açıdan güçlü olmalarını hissettirmektedir. Manevi olgunlaşma aynı zamanda bireylerin sınırlarını çizmeye belli bir hudut oluşturmayı ve bu hududu korumayı sağlamaktadır.

“Kibir, gurur gibi nefsin mertebelerini takvayla seyri sülük ile kendini frenleyerek aşmaya çalışıyorsun. Nazar ber kadem gibi Hacegan yolunun on bir esas esası var. Onları yaparak, olgunlaşmaya çalışıyorsun” (Emine 27 yaşında, Doktor).

“Nazar ber kadem”, kişinin yürürken bakışlarını ayağına getirecek şekilde yürümesi demektir. Tarikat geleneğine özellikle Nakşibendi geleneğine bağlı gruplar için bu on bir esas üyelerine bir hudut çizmektedir. Böylece manevi disiplin ve kontrol manevi olgunlaşmayı sağladığı düşünülmektedir. İnci ise manevi olgunlaşmanın kişiliğinde nasıl bir katkısı olduğunu aktarmaktadır:

“Daha alçak gönüllü, hoşgörülü oluyorsun. Başına gelen şeylere isyan yerine Allah'tan geldiğinin idrakinin farkına varıyorsun, bu benim imtihanım diyebiliyorsun. Daha sürdürülebilir daha rahat, uyumlu bir hayat yaşıyorsun. Diğer türlü sürekli kendine hayatı zindan edersin öfkeli, isyankâr, geçimsiz bir insan olursun” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Manevi olgunlaşma ile zorluklarla başa çıkma arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Manevi olgunlaşma gerçekleştiği için kişinin hayatın zorluklarına karşı daha kabullenici yaklaştığı ortaya çıkmaktadır. Manevi olgunlaşma günlük hayattaki tüm davranışlarda bir sınır çizmeyi sağlamaktadır. Büyük olarak görülen kişilerin nasihatleri, bilgi transferleri bu olgunlaşmayı desteklemektedir. Bu bakımdan dini gruplar manevi olgunluğa katkı sağlamak için değerlerin içselleştirilmesi ve özellikle pratik yaşama geçirilmesinde rol oynamaktadır. Duygu ve düşüncesindeki değişimi aktaran Ayla, manevi olgunlaşmanın kişilik özellikleriyle ilgili olduğuna dair detaylı açıklama yapmıştır:

“Manevi olgunlaşma her kişide farklı tezahür eder. Aynı dini grupla tanışmada olduğu gibi nasıl ki kırk kişilik sınıftan beş kişi bir öğretmenden etkilenirse dini grup için de bu söz konusudur. Herkes kendi kişiliğine göre farklı etkenlerden etkilenir. Manevi olgunlaşma da bu süreci ifade eder. Kişinin manevi anlamda isteğine göre, çalışmasına ve iradesine göre değişen şeylerdir. Genellikle davranışlarımda bir ağırlaşma yaşadım. Daha şımarık ve havai hareketlere sahiptim. Ama sonrasında daha ağır başlı oldum. Daha sinirli ve kavgacı olarak takılırken daha içe kapanık, daha tahammüllü ve daha sakin bir kişiliğe sahip oldum. Ama bunun yanında okuduğum kitaplar, dinlediğim farklı sohbetler ve tanıştığım kişilerin de etkisi büyüktür. Değişimi pür dini gruba mal etmek yanlış olabilir” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Genel olarak değerlendirildiğinde tarikat geleneğine sahip dini gruplarda manevi olgunlaşma kişisel bir süreci ifade etmektedir. Yani yalnız dini grupla değil kişilerin çabaları, deneyimleriyle şekillenmektedir. Kişinin karakteri, çevresi ve deneyimleri maneviyatında etkili görünmektedir. Bunun yanında tarikat geleneğine sahip olmayan gruplarda ise manevi olgunlaşma süreci daha çok ilmi düşünce üzerinden gitmektedir. Topluluk içinde manevi bağları güçlendirecek, içsel bir süreci

ve gelişimi destekleyecek uygulamaların yeterince vurgulanmadığı grupta manevi olgunlaşma daha az ön plana çıkmaktadır. Tarikat geleneğine sahip olmayan bir grupta olan Engin, manevi olgunlaşmayı deneyimlemediğini açıklamaktadır:

“Manevi anlamda çok yüksek bir gelişme açıkçası görmedim ki bu hareketin en fazla eleştirilen yanı da burasıdır. Hareketin temel misyonu insanların manevi bakımından daha dindar olduğu ortamdan ziyade Müslümanca bilgi üretimine, Müslümanca bir toplumsal yaşamın nasıl mümkün olacağına dair bazı tartışmaları sürdürüyor olmasıdır. Öte yandan bir hocası ve günlük tesbihat, hatim gibi ortak vazifeleri yoktur. Dolayısıyla ciddi oranda bir manevi şey görmedim” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Manevi olgunlaşma süreci daha çok tarikat geleneğine sahip gruplarda görülmektedir. Ve dini başa çıkma yöntemlerine destek sağladığı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında kişilik özelliklerinin çevresel faktörler kadar önemli olduğunu manevi olgunlaşma kategorisi desteklemektedir.

3.3.3. Öfke Yönetimi

Dini gruba katılan katılımcıların duygu ve düşünce yönünden ön plana çıkan değişimlerinden biri öfke ve sinirlenme duygularının değişimidir. Nevrotik kişilik özelliğine sahip olan katılımcılar, dini gruba katıldıktan sonra daha hoşgörülü ve anlayışlı oldukları ve daha sakin olduklarını ifade etmişlerdir. Öfke, kelime anlamı olarak engellenme, kısıtlanma haksızlık karşısında gösterilen kızgınlık, şiddet, saldırganlık anlamına gelmektedir (Budak, 2021: 545). Başka bir deyişle bireyin istek ve arzularının engellendiğinde göstermiş olduğu yoğun negatif duygusal ve fiziksel tepki öfke olarak isimlendirilir. Öfkeyi kontrol altına almanın yöntemlerinden birisi dini inançlardır. Nitekim birçok yapılan araştırmalarda dini inanç ve değerlerin, insanın kişilik ve karakteri, ruh sağlığı, ahlaki tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkmaktadır.⁴² Araştırmada da katılımcıların büyük çoğunluğu, eskisi kadar öfkelenmediklerini, daha hoşgörülü, sabırlı davrandıklarını ifade etmişlerdir. Öfkelerini kanalize etmelerini dini grup içinde öğrendiklerine bağlamaktadırlar. Merhamet gösterme, affetme, sabretme, hoş

⁴² Köylü, M (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme* adlı eserinde dinle ruh ve beden sağlığı arasındaki olumlu gelişmeyi, gelişmiş ülkelerde özellikle de ABD’de yapılan ampirik çalışmalar ışığında değerlendirmeye çalışmaktadır. Rohrbaugh, J. ve Jessor, R. (1975). Gençlikte dindarlık: Sapkın davranışlara karşı kişisel bir kontrol mü? adlı çalışmada, dindarlığın kişinin kendini kontrol etmesinde olumlu bir etkisinin olduğu gösterilmiştir.

görme, Allah'tan sakınma gibi dini gruplar içerisinde yapılan sohbetlerin ve bireysel olarak yapılan dua ve ibadetlerin öfke kontrolünde önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

“O takvâ sahipleri, bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcar, öfkelerini yutar ve insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyilik ve ihsân sahiplerini sever.” “Pehlivan, güreşte insanları yenen değildir. Asıl pehlivan, öfke anında kendisine hâkim olandır.” ayet ve hadislerde inananların duygu ve davranışları yönünde uyarılar bulunmaktadır. Bağışlama yolunun tutulması, hoşgörülü ve sabırlı olmak tavsiye edilmektedir. Kaynağını islami literatürden alan grupların çoğunluğu ise ayet ve hadislerin ışığında gruptaki üyelerine affetme, sabır gösterme yönünde maddi ve manevi olarak telkin vermektedir.

“Çok fevri hareket eden çok celalli, sinirli bir insandım. Hatalara karşı eskiden çok çabuk tepki verir, yapmasaydı diye kestirip atardım. Şu an insandır yapabilir noktasında bir değişim yaşadım. Daha ılımlı ve yumuşak yaklaşmaya başladım. Zaten hep bu konuda çok dua ederim. Allah'ım hilmiyet nasip et diye hala tam manasıyla düzeltmiş değilim” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

“En çok üzerinde durulan şeyler ahlak konularıydı. Örneğin annemin bazı ahlaki zaafırları olabilir. Ve bu durum öfkene ya da iletişimdeki bozukluğa sebep olabilir. Ama sohbetlerden şunu öğrendim. O da bir insan. Ama o benim annem ve annelik makamından dolayı ben ona saygı duymam lazım hoşgörülü davranmam lazım. O ne kadar yaptığı şeyde haksız olsa da ben onu hoş görmem lazım. Hem kendini daha iyi tanıyorsun, hem etrafındaki insanları senin için neyi ifade ettiğini daha iyi anlıyorsun” (Şefika, 25 yaşında, Doktor).

Grup içinde anlatılan dini, manevi ahlaki konular gruba katılan kişiler üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin öfke duygusunun ne olduğu, zararlarının neler olabileceği, nelere yol açabileceği, kurtulma yollarının neler olduğu gibi konulara temas edilir. Katılımcının “annelik makamı” olarak gördüğü yer annesinin bir insan olarak zaafılarını fark etmesini fakat annenin bulunduğu konum itibarıyla davranışsal olarak saygısını korumasını sağlamıştır. Bu örneklerle benzer ifadelerle bakıldığında özellikle dini grup sonrası duygu ve düşünce yönünden en önemli değişimlerden birisi öfke duygusunu ve bu duyguyla bağlantılı alınganlık, kin tutma, affedememe gibi olumsuz duyguları olumluya doğru yönlendirmede bir değişim olmaktadır. *“Sinirle bir şey yapmadığın güzelce konuştuğun zaman kalp kırmıyorsun. Kalbini kırdığım kişinin ahirette hakkını helal etmemesinden korkarım. Allah korkusu olduğu için sinirlenmemeye başladım”* (Sevgi, 24 yaşında, Öğrenci). Dini grup içinde “affedilmek için affetmek lazım” gibi söylenilen ve tekrar edilen belirli mottolar duygu değişiminde önemli görülmektedir.

Grup içinde daha önce sinirli öfkeli olduğunu ifade eden kişiler grupla tanıştıktan sonra daha çok hoşgörülü, kusurları örtücü ve anlayışlı olmuşlardır.

“Daha hoşgörülü olmayı daha çok affetmeyi sağladı. Kalp kırmama daha affedici olma sohbetlerde daha çok bunlar vurgulandığı için ben de bunu davranış biçimi edinmeye çalıştım ama ne kadar başardım bilmiyorum” (Fatma, 26 yaşında, Aile Halk Sağlığı Hekimi).

Öfkeye sebep olacak hatalara katılımcılar, daha sabırlı davrandıklarını ve kendi bilmedikleri bir sebep olabileceği, olayların iç yüzlerinin ne olduğuna dair düşünmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Genel olarak gruplarda anlatılan sohbetlerin, istenilen şeylerin olmadığında tepki göstermek yerine daha sabırlı olmayı davranış biçimi haline getirme gerekliliği vurgulanmaktadır. Öfkeyi göstermemenin veya kanalizetmenin bir diğer yöntemi ise her şeyin Allah’tan geldiği düşüncesini canlı tutarak sabretmektir. Nitekim dini gruplar, musibetlerin Allah’ın bir imtihanı olabileceğini hatırlatmakta, ve bu imtihanları kazanmak için sıkıntılara öfke olarak tepki göstermenin yerine sabrı tavsiye edilmektedir. Sahada gözlemlediğim, bazı grupların sohbetten önce veya sonra *“Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir)”* anlamındaki asr suresi okumaları da bu veriyi desteklemektedir. Yaşanılan zorluklar bir imtihan olarak görülmesi öfke duygusunun azalmasında etkili olmuştur. Vuku olan olaylarda sığ düşünmeden neden olduğuna dair hakikate ve samimiyete dayalı bir yoruma dayanmak olayları daha derinlemesine anlamaya olanak sunmuştur. Betül, başına gelen olaylara daha sevgi temelli affetme temelli yaklaşımın öfkenin azalmasına yardımcı olacağını ifade etmektedir:

“Allah’a karşı kalbimizde imanımızda o kadar çok sevgi, muhabbet oluşması gerekiyor ki başımıza ne gelirse gelsin Allah’tan ihlasla kabul edip benim sınavım diyebilmeliyiz. Bu dersi işledikten sonra ne yapmam gerektiğini, kötü olaylara olsa bile aşırı tepki vermemiz gerektiğini öğrendim” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Katılımcıların çoğunluğu, ne yaşanırsa yaşansın ne kadar zor süreç geçirilirse geçirilsin bir çıkacak ders vardır nazarıyla bakmaktadır. Ve en önemli vurgulanan şeylerden birisi de Allah’ı ve peygamberi sevmektir. Sevmeyen insan hiçbir şeye tahammül edemez. Dolayısıyla gönül bağı kurulan ortamda sevmek, tahammül ve sabır gücünü de artırmaktadır. Bu da öfkenin azalmasına destek olmaktadır. Dini

grupla birlikte bu öfke duygularının eskiye göre daha olumlu hale geldiği kendi hayatlarında daha fazla sakinleşme yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Sami Bey, ibadetlerine devam ettikçe sözlü ve fiziksel olarak saldırganlık duygusunun değiştiğini ifade etmiştir:

“Sohbetlere başladık abdest namaz ondan mı bilmiyorum etkisi olabilir. Bazı şeylerin özünü görmeye başladım. Örneğin; önceden eşime el kaldırırdım, şimdi kadınların Allah’ın emanetini olduğunu öğrenince yani sesini bile yükseltiyorsun bir yerde” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Benzer bir şekilde, Karslı’nın yaptığı çalışmada, ibadetlere katılım arttıkça öfkenin sözlü ve fiziksel saldırganlık şeklinde dışarı yansıtmanın azaldığı, öfke kontrolünün arttığı tespit edilmiştir (2012: 230). Öfkeyi kontrol altına almak adına diğer katılımcılar, insanlara kırıncı konuşmaktan kendilerini alıkoydukları, ve daha az tepki vermeye başladıklarını aktarmıştır:

“Ben gerçekten değiştim. Daha öfkeli bir insandım. Her şeye daha çabuk tepki veren bir insandım. Daha sabırsız bir insandım. Daha sabırlı bir insana dönüştüm” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Dini grup içinde sosyalleşme sonrasında “ben kavgacı bir insandım şimdi ise daha sabırlı ve ılımlı oldum” sözlerinden de anlaşılacağı üzere grup içinde anlatılan sohbetler, ibadetler veya farklı rol modeller duygu ve düşünce değişiminde etkili olmaktadır. Öfke duygusu dini gruba katıldıktan sonra tamamen ortadan kalkmamaktadır. Bireylerin kişilik özelliklerine göre fitratlarında olan sinir ve öfke duygusu dini grup içinde sohbet gibi araçlarla farklı yönlerde kanalize edilmekte veya belli oranda kişiler daha sakin hale gelmektedir.

“Öncesinde daha sabırsız, öfkeli ve hareketliydim. Ama biraz duruldum. Tabi fitratında olduğu için öfke tamamen gitmiyor sadece sıklığı azalıyor. Onun gibi negatif şeyleri törpülüyor. Önceden annene babana kardeşine sinirlenirken bu öfkeyi artık kanalize ediyorsun. Onlara karşı değil de Yahudilere, kâfirlere karşı öfkeni yöneltmiş oluyorsun” (Emine 27 yaşında, Doktor).

İnsanlarla iletişimde ve bulunduğu grupta işlerin yürümesini öfkeyi kontrol etmeye bağlayan Engin, grubun kendisine daha yapıcı bir yapı kazandırdığına dikkat çekmektedir. *“Daha yapıcı, daha krizi yönetebilecek o öfkeye mahal vermeyecek bir yapı bana kazandırdığını düşünüyorum”* (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Öfkeyle baş etme yolları olarak grup içinde Hz. Peygamber'in sünnet metodu anlatılmaktadır. Eğer ayaktaysanız oturun şeklindeki sözleri⁴³ bunların yanında öfkenin nereden geldiğine yönelik bilgilendirmeler kişilerin öfke konusunda daha bilinçli olmasını sağlamıştır. Böylece gruplar öfke ile baş etmenin uygulamalı olarak maddi unsurlarını da göstermektedir.

“Öfke konusu olan bir sohbette hocamız öfkenin şeytandan geldiğini söylemişti. Sohbet ortamında duyunca ayrı bir etkisi oluyor insanda. Sinirliyken kalp kırma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmemi ve öfkemi yatıştırmaya yardımcı oldu” (Yüksel, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Dini grupta zaman içinde duygusal ve buna bağlı olarak davranışsal öfke ile ilgili bir değişim yaşanmıştır. İlk olarak verilen tepkisel duygu ve hareketler zaman içerisinde daha kontrol edilebilir hale gelmiş ve sonuç olarak daha sakin bir karaktere sahip olmaya neden olmuştur. Böylece gruptaki bireylerin içsel duygusal tepkilerin dengelenmesi ve buna bağlı sosyal ilişkileri olumlu olarak geliştirmiştir.

“Eskiden daha çok sinirliydim. Kurstayken ders çalışırken rahatsız ettiklerinde çok büyük tepki verirdim, bağıırdım. Şu an biraz daha sakinim. Öyle tepki vermem daha sakin söylerim” (Hilal, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Dini gruplar öfkeyi kontrol etmede veya törpülemeye rehberlik oluşturmakta topluluk içinde paylaşım ve dayanışma bireyin öfke ile baş etme becerisini geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Ancak her bireyin deneyimi farklıdır. Bu rehberlik ve destek aynı değildir. Bazı bireyler için çok etkili olabilirken diğerleri için aynı etkide olmayabilir. Bu bakımdan yaşanan duygu ve düşünce deneyimi her birey için benzersiz şekilde deneyimlenmektedir.

Sonuç olarak günümüzde en büyük problemlerden olan şiddet, kontrolsüz öfke ile baş etmede din ve dolayısıyla dini gruplar destek sağlamaktadır. Dini gruba katılan kişilerin çoğunluğunun ibadetler konusunda bir değişim yaşadığı görülmüştür. İbadetlerin koruyuculuk özelliği göz önüne alındığında kişilerin hayatında maddi ve manevi bir düzen getirmekte duygu ahlaki yönden de gelişim sağlamaktadır. Dolayısıyla ibadetler konusunda alışkanlık kazandıran gruplar aynı zamanda sohbet, zikir gibi uygulamaları da bireylerin hayatına katmaktadır. Kısacası dini gruplar, öfke konusunda ibadetler, dua gibi maddi yönden ve takva, merhamet,

⁴³ “Gazap şeytandandır. Şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateş su ile söndürülür. Biriniz öfkelenildiği zaman abdest alsın” Ebu Davud, Edep, 4(4782), Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 226.

hoşgörü, sabır gibi manevi değerlerle öfke ile başa çıkmayı öfke yönetimini sağlamaktadır.

3.3.4. Sosyal Açılma

Kendilerini içe kapanık özellikte tanımlayan katılımcıların belli bir kısmı, dini grupta sosyalleşme sonrasında daha iletişime açık girişken olduklarını ifade etmişlerdir.

“Dışarıdan bakıldığında daha içe kapanıktım. Hep aynı ortamlarda bulunmuşum. Bir şeylere alışmışım. Namaz kılmayan Müslüman benim için biraz daha uzaktı. Sonradan bunu kabullendim örnek olarak birinin namaz kılmaması artık benim için bir sorun teşkil etmiyor. Dışarıdan uzak gözükken bir insandım. O yüzden daha güler yüzlü olmaya çalışıyorum” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Dini grubun etkisinin olduğu bir aile kültüründe büyüyen Cahid, üniversiteye kadar dini yükümlülüklerini bilen ve yerine getirmeye çalışan kişilerin ortamında bulunmuş ve dini hassasiyetlere dikkat etmeyen kişilerle uzak durmuştur. Gerek üniversite ortamı gerek kaldığı yurt ortamında arkadaşlarının kendisi hakkındaki yorumlarına göre kendi özelliklerini yeniden gözden geçirmiş ve içe kapanık durumunu değiştirmiştir. Dolayısıyla hem üniversite ortamı hem de kaldığı yurt (dini gruba bağlı) ortamında kendi düzeni dışında bir düzenin varlığını görmesi daha fazla sosyalleşmesini ve kendi gibi olmayanlara karşı anlayışlı bakmasına neden olmuştur. Katılımcılardan daha utangaç ve çekingen olduklarını dile getirenler girişken olmalarını sağlayan unsuru bulundukları mekânlara, sohbet ortamlarına ve arkadaş çevrelerine dayandırmaktadır.

“Daha utangaç biriyken sohbet ortamları sayesinde biraz daha sıcakkanlı ve girişken oldum. Hoşgörüğü görüyorsun. Öğrendiğin ilimlerin tadını alıyorsun ve o yüzden sende birilerine anlatmak istiyorsun öğrendiklerini herkes bilsin istiyorsun” (Cemile, 27 yaşında, Öğretmen).

Sohbet ortamlarının grup içindekiler için aynı zamanda birer sosyalleşme mekânları olduğu üzerinde durulmuştur. Sohbeti paylaşan kişiler birbirleriyle tanışmakta ve daha samimi ilişkiler gelişmektedir. Bu bakımdan kişilik olarak daha çekingen ve utangaç olan kişilerin bu ortamlar içinde daha girişken olmaktadır. Özellikle Cemile Hanım'ın daha dışadönük olmasını sağlayan grup içindeki

öğrendiği bilgileri bir başkasına aktarma isteği olmuştur. Gülbeyaz da iletişime açık hale gelmesini grup faaliyetlerine bağlamaktadır:

“İçine kapanık ve soğuk, insanlarla iletişim kurmayı çok fazla sevmiyordum. Yeni bir insanla tanışmayı da sevmiyordum. O yüzden burada insanlara karşı bakışım değişti. Herkesle konuşabilirsin. Eskiden dertlerimi tek başıma çözmeye çalışıyordum ama şu an bir sürü insan var hayatımda ve hepsiyle paylaşabiliyorum. Ben de onların dertlerine ortak oluyorum” (Gülbeyaz, 24 yaşında, Vakıf Gönüllüsü).

Vakıf ortamında görevli olarak çalışan Gülbeyaz, iletişime kapalı kişilik özelliğini bulunduğu mekâna gelen kişilerle konuşarak onlarla daha yakın ilişkiler kurarak değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu durum kendisiyle ilgili problemlere çözüm bulmasında ve başkalarının problemlerine de duyarlı olmasını sağlamıştır.

“Ben telefon konuşurken bile çekinen bir insandım. Rezil olacağım korkusu vardı. Onun tamamen aştığımı düşünüyorum. Burası beni sosyal anlamda tabularımı yıktı ve kendimi aştım diyebilirim. Burası sayesinde çok rahat iletişim kurabiliyorum. Hatta ortaokul, lise ve üniversite grubuyla ilgilenmeye başladım” (Nazlı, 22 yaşında, Öğrenci).

Toplum önünde konuşmaktan çekinen katılımcılar, grup içinde sürekli sosyal etkileşime maruz kalmaktadır. Böylece, çevreleriyle daha fazla iletişime açık hale gelmektedirler. Gruplar bireye sürekli birlikte vakit geçirebileceği ortamlar sunarak kişiliklerinde olan içe kapanık, çekingen özelliklerini aşmalarına yardımcı olmaktadır. Genel olarak dini grup içinde olmak iletişimi artırmış ve bu sayede ilişki bağları ve ortak paydayı keşfetme artmıştır. Dolayısıyla başta içe kapanık bireyler ilerleyen süreçte grup içinde aktif rol almış diğer üyelerle veya farklı bireylerle iletişim geliştirerek dayanışma içinde olmuşlardır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu dini grupların kendilerini daha iletişime açık hale getirdiğini ifade ederken çok az katılımcı grubun kendilerini iletişime kapalı hale getirdiğini ifade etmiştir. Lise yıllarında grup içinde aktif olarak bulunan Nurgül, gruptan olmayan kişilerle neden iletişime geçmediğini detaylı bir şekilde anlatmıştır:

“Küçük yaşlarda ezber, ibadet gibi birçok ilim öğreniyorsun. O yaşta bilgi halinde pratiğe geçiriyorsun ama neden yaptığını bilmiyorsun. Herkes yaptığı ve yapılması telkin edildiği için yapıyorsun. Sadece belli bir kalıbın içinde yaşamak öğretiliyor aslında. Başka bir dünya çiziliyor. Hayal dünyasının içinde yaşıyor gibisin. Mesela, kendini nasıl tanımlayacağını bilmiyorsun, sosyal etkileşim içinde olmadığın için insanlara tek tip bakıyorsun. Cemaatten

olanlar ve olmayanlar. Sosyal çevremde eskiden arkadaşlık kurduğum kişiler iyi olarak düşündüklerim benim yolumda olan yoluma laf etmeyen kişilerdi. Ama dışarıda yaşamaya başlayınca öyle olmadığını anlıyorsun. İnsanlara tek tip açıdan bakmamayı büyüdükçe öğreniyorsun. Cemaatte olmasa da gerçekten iyi insan, İslamı güzel yaşayanların olduğunu görüyorsun, düşünceni değiştiriyorsun” (Nurgül, 28 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).

Nurgül’iün ifadeleri sosyal etkileşimi sınırlı olan gruplarda ve kişilik özelliklerinde grup içindeki sosyalleşmenin devamlılığını anlamak açısından önemli bir veridir. Lise yıllarını dini grup ortamında geçiren bir katılımcı, o dönemlerde sürekli aynı mekânda uzun süre kalması dışardaki dünyayı farklı algılamasını ve yalnız hayatında bulunduğu ortam varmış düşüncesini getirmiştir. Dolayısıyla dışarıyla çok irtibatı olmadığı için sosyal etkileşimi de daha az olmuştur. Tüm bunların sonucunda cemaatten olan ve olmayan ayrımına gitmiştir. Sonrasında ise bulunduğu mekândan ayrıldığında cemaatten olmayan kişilerin de iyi insanlar olabileceği ve tek tip bakmaması gerektiğini düşünmüştür. Tabi yaşanan durum yalnız bir katılımcının deneyimidir. Aynı ortamı paylaşan her kişide farklı tezahürler olabilmektedir. Bir başka katılımcı ise aile hayatında haremlik selamlığa dikkat ettiği için akrabaları arasında daha mesafeli davrandığını, okul hayatında bazı arkadaşlarının kaldığı yurt ortamından dolayı olumsuz tepki göstermesinin daha fazla içe kapanık olmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Kısacası her grubun işleyişi farklı olduğu için bu işleyişlerin kişilerde oluşturduğu veya oluşturacağı etki de farklı olmuştur, olacaktır. Fakat genel olarak çalışmada katılımcıların çoğunluğunun ifadelerine göre dini grupların kişileri iletişime daha açık hale getirdiği gözlemlenmiştir. Daha kapalı gruplarda ise bu iletişime açıklık özelliği tersi yönde ilerleyebilmektedir. Grup öğretileri katılımcılar tarafından yanlış yorumlandığında içsel çatışmalar yaşanmaktadır. İçsel ve manevi gelişimi teşvik eden öğretiler yanlış yorumlandığında daha fazla içe dönük olmaya, sosyal ilişki ve çevrenin sınırlandırılmasına sebep olmaktadır.

“Grup, beni asosyalleştirdi, biraz daha kapattı. Daha çok ibadetlere yönelmem gerektiği, dünyayla çok bağ kurmamam gerektiğini düşündürdü sürekli ibadet ilimle meşgul olmak Kuranla meşgul olmayı ön planda olduğu için insanlardan sürekli uzaklaşıyorsun. Sürekli halvet halinde olmaya çalışıyorsun o dönem için bunlar bana iyi gelmişti. Bu benim karakterimle ilgili belki bir başkası orada anlatılan yardımseverliği daha ön plana alabilir. Grubun dışında kaldığında sen öylesindir yaptırımı korkusuyla kendini gizliyorsun kapatıyorsun. Böylelikle çatışma oluşuyor. Dışarıya gösterdiğin kişi ile kendi

içindeki kişi arasında bir fark oluşuyor” (Nurgül, 28 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi).

Günlük hayatın şartları ve dini grubun öngördüğü şartlar arasında yaşanan çatışma birey kişilik ikileşmesi ile karşı karşıya gelebilmektedir. Grup standartlarının dışına çıktığında zorlanabilmektedir (Türkmen, 1996: 83). Sosyalleşme açısından küçük yaşlarda öğrenilen bilgilerin yanlış yorumlanarak farklı davranışlara sebep olabilmektedir. Halk içinde Hak ile birlikte ola sözünü tamamen toplumdan tecrit etme olarak anlayan Nurgül o dönemde kendi içine çekildiği fazla sosyalleşme ortamına giremediğini ifade etmiştir. Bilindiği üzere herkes farklı kişilik özelliklerine göre anlatılanları farklı değerlendirmiş olabilmektedir. Bununla ilgili saha notlarında şöyle bir detay ön plana çıkmaktadır. Sadece dini grup içinde sosyalleşme yaşayan ve başka alternatif sosyalleşme alanları üretmeyen kişiler, mekânsal olarak gruptan ayrıldığında yeniden bir sistem kurmakta kursa bile devam ettirmekte zorlanmaktadır.

3.3.5. Ulvi Bir Gayeye Sahip Olma

Her insanın hayatta bir yaşam amacı ve gayesi olmakta ve bu süreç içerisinde dini grup, yaşam amacı ve gayesini daha manevi olarak şekillendirmektedir. Örneğin, meslek sahibi olmak, servete sahip olmak da bir amaç olabilir fakat dini grup içinde bu amaçlara manevi, sosyal anlamda kendini geliştirmeyi amaç edinmekte eklenmektedir. Bu amaç edinimi, daha çok varlığa dair sorgulamaları içinde bulunduran neden yaşıyorum, ne yapmalıyım gibi ontolojik alanı içeren sorgulamalara argüman sunan bir alan olmuştur. Yaşamayı yalnız bir amaca indirgemeyen o amaçların altında bir anlam zihniyet dünyası tasavvuru sağlayan bir unsura dönüşmektedir. *“Sürekli bir yere yetişmeye çalıştığımız bir dünyada yaşıyoruz. Ve unutabiliyoruz. Basit gibi görünen dünya meşgalesi içerisinde biz o temel soruyu sormayı unutabiliyoruz. Ben şu an ne yapıyorum? Bunu neden yapıyorum? Gayelerini hatırlatıcı oluyor.”* Günümüzde herkesin durmadan bir yerlere yetişmeye çalıştığı zamanlarda rutinleşmiş alışkanlıklara her gün devam ettiği süreçte dini grup ifade de belirtildiği üzere günlük rutinlere bir set çekip bireyin kendisine dair yaptıklarına dair temel sorular sormasını, düşünmesini ve belki de yavaşlamasını telkin etmektedir. Dini grupların bir diğer amacı bireylerin yalnız

kendi istekleri ve arzuları peşinde koşmaması aynı zamanda başka insanlar içinde bir fedakârlık yapma istekliliğini gösterebilmeyi sağlamaktadır. Ve bu katılımcılar için Allah'ı razı etme aracı olduğu için önemli bir amaçtır. Kendi nefsi yerine başka birilerinin nefsini tercih etmek, ulvi bir gayeyi ortaya koymaktır. Faydalı olma düşüncesi her zaman önemli görülmüştür. Nitekim bireysel talep ve istekler yerine daha kolektif talepler öncelenmiştir.

“Öncesinde güzel bir üniversiteye gideyim, daha çok gezeyim, eğleneyim hep benliğe yönelik arzular için uğraşıyorsun. Ama bundan sonra daha ulvi bir gayem ve gerçek amacım oluyor. Her şeyi Rabb'ine kul olmak, rızasını kazanmak için yapıyorsun. İnsanların elinden tutmak. Bir kişinin namazına vesile olmak. Bizim de tüm önceliğimiz İslam davası” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

Kolektif talep, bireysel isteklerin yerine daha faydalı olma düşüncesidir. Kendinden hariç diğer kişilerin ne durumda olduğu, neye ihtiyaçlarının olduğunu bilmeye çalışmak ve bununla ilgili imkânlar ölçüsünde yardımcı olmaktır. Günümüzde bireyselleşme ile ilgili bu kadar artışın olduğu bir zamanda dini grup yardımlaşma ve diğergamlık konusunda bir argüman sunmaktadır. *“Hayatım baştanbaşa çok değişti. Hayatta sadece derslerin olmadığı başka insanların da olduğu, dertlerinin de olduğunu düşündüğümde tek meselemin ders olmaması lazım dedim.*

Ayşe, (31 yaşında, Öğretmen) üniversite yıllarında ve öncesinde yalnızca başarıyı amaç edinen biriyken üniversite yıllarında bulunduğu grupla tanışınca bu amacı, nefsini terbiye etmeye yönelik değişmiştir. Öğretmen olmasına rağmen kendi isteğiyle mesleğini yapmamaya karar vermiştir. Yine benzer bir durum mühendisliği çok isteyen katılımcının geriye dönük ifadesinde *“mühendisliği kazanmak için insan hayatından bir yılı heba edebiliyor”* ifadesidir. Nitekim okulunu dondurmuştur. Kısaca, her grup için bir amaca sahip olmak önemlidir. Genellikle bu amaç “Allah rızası ve hoşnutluğunu” kazanarak hayatlarını devam ettirme üzerinedir. Fakat bu amaç, her grup içindeki kişilerin anlayışlarına ve davranışlarına göre çeşitlenmektedir. Örneğin bir gruptaki katılımcı, büyük hedefinin yalnız *doktorluk* olmadığını manevi, *içsel yönden gelişmiş doktor* olduğunu ifade ederken farklı bir gruptaki kişi amacı için mesleğini bırakmıştır. Bir başka kişi, kendini huzurlu hissedeceği bir alanda çalışma, farklı kişilerle irtibat kurabileceği, hizmet edeceği

veya diğergamlık gösterebileceği alanlara yönelmektedir. Bu bakımdan dini grup ve gruplardaki kişilere göre ulvi gayeye yönelik davranışlarda çeşitlenmektedir.

Ulvi gaye edindirmek adına bir diğer önemli nokta, grubun kişilere bir üst kimlik vermesidir. Bu üst kimliği kabul eden bireyler, o kimliğe göre hareket etmeye başlamaktadır. Nitekim, Ayla'nın ifadeleri, grupta neden bulunmak gerektiğinin amacını göstermiştir:

“Yazlı kışlı bir mekânda kalmak sürekli Kuranı kerim okumak için bazı zevklerimizden fedakarlık ettiğimizi hocalarımız söylerdi. Orada üstün görmemizin ya da görülmemizin sebebi a kişisi b kişisi olduğumuz için değil, “ilim talebesi” olduğumuz içindi. Bu bakımdan bizim orada kendimizden hariç bir üst kimliğimiz vardı” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

“İlim talebesi” kimliğini üstlenen kişi, bu amacı doğrultusunda, verilen yükümlülükleri yerine getirmek istemektedir. Bu bakımdan dini grupların belli bir amaca yönlendirmesi başka bir deyişle ortak bir hedefe yönlendirmesi benzer düşünce ve hayat amacını da beraberinde getirmektedir.

3.3.6. İçsel Huzur

Duygu ve düşünce değişimlerden birisi de grup içindekilerin kendilerini daha huzurlu hissetmeleridir. Huzurlu olmayı sağlayan en önemli unsurlar; faydalı olma düşüncesi, diğergamlık ve hayatın zorluklarına karşı başa çıkma modellerinin sağladığı rahatlaktır.

“İnsanın en çok hoşuna giden şeylerden bir tanesi bir işe yaradığını hissetmektir. Ben ömrümü nereye harcadım? diye baktığınızda insanlığa dokunan, gönüllere dokunan hizmetler yapabildiyseniz o sizde bir mutmainlik veriyor. Burası bize bu ortamı sağlıyor. Burada olduğum zaman gerçekten iç dünyamda bir huzur oluyor” (Hasan, 45 yaşında, Öğretmen).

“Bir iyiliğe köprü olsanız mutlu oluyorsunuz. Birilerinin ruh haline dokunmak, gerek uyuşturucu kullanan birisiyle ilgilenmek, gerek depremzedeler ile ilgilenmek, bunlar insanı mutlu hissettiriyor” (Harun, 29 yaşında, Öğretmen).

Grupta olan kişiler yardım faaliyetleri, sosyo kültürel faaliyetler aracılığıyla daha çok farklı kişilerle irtibata geçme imkanını bulabilmektedir. Bunu da grubun sunduğu fırsatlarla gerçekleştirmektedir. Faydalı olma düşüncesi aynı zamanda toplum yanlısı davranışlarla açıklanabilir. Bireylerin diğer canlıların faydası için yaptığı herhangi bir eylemin kaynaklarından olan diğergamlık veya özgecilik, kişisel çıkar gözetmeksizin başkalarına (birey/toplum) faydalı olmayı amaçlamaktadır.

İyiliği önceleyerek gerçekleşen davranıştır (Mateer ve Willower, 1994). Katılımcılar, bireylere ve içinde bulundukları topluma fayda, iyilik sağlamanın verdiği huzur, mutluluk duygusunun dışında bir beklentiye girmediklerini ifade etmişlerdir. Nitekim yapılan çalışmalarda din ve maneviyat alanının diğergamlıkla pozitif bir bağlantısı olduğu görülmektedir (Saroglou, 2013). Dini gruplar için toplum yanlısı davranışın görüldüğü alan daha çok yardım etme davranışı üzerinden olduğu söylenebilir.

“(...) Sevap olarak nitelendirdiğim işlerin içerisinde olmak ya da insanlarla gençlerle beraber olmak, büyüklerden nasihatler almak, beni mutlu ediyor. Huzurlu ediyor. Yalnız olmadığımı hissettiriyor (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci). “Gençlere hizmet, insani yardım sürekli bizi teşvik eden bir boyut olduğu için sürekli dinamik kaldık” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Bir genç, dini grubun insanlara yardım etmeye yönelik çeşitli faaliyetlerle kendisini meşgul etmesini hem nitelikli zaman geçirme olarak hem de kötü nitelendirdiği şeylerden alıkoyduğunu ifade etmiştir. Hizmet etmek topluma faydalı olma düşüncesini de barındırmaktadır. Bireysel faaliyetlerde hem de toplumsal faaliyetlerde ön plana çıkan kavramlardan birisidir. Başkalarına faydalı olma düşüncesi moral ve maneviyat hissi ile bencillikten kurtulma, yardım etme ve cömert olma gibi erdemleri ön plana çıkarmaktadır. Aileden alınan değerlerle birlikte dini değerlerin sentezi sonucunda aile ve toplum için daha fazla sorumluluk alma ve hizmet etme bilinci gelişmektedir. Genel olarak ifadeler dini grubun fedakarlık duygusunu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

“Sadece bireysel bir varlık olmanın ötesine geçip çevre oluşturarak, yalnızca kendi hayatımı değil, aynı zamanda başkalarının hayatını da göz önünde bulunduruyorum. Kendime ait bir çevre oluşturmakla kalmıyorum, aynı zamanda başkalarıyla ortak yaşayabilmeyi ve ortak hareket edebilmeyi öğreniyorum” (İnci, 31 yaşında, Gençlik Lideri).

Saha gözlemlerinden hareketle gruplarda hizmet etmek bir başka kardeşinin ihtiyacını gidermek çok elzem görülmektedir. Nitekim görüşmede söylenildiği gibi birlikte hareket etmek aynı zamanda belli fedakarlıklarda gerektirmektedir.

“Allah'ın yardım edenleri sevdiğini ya da Hz peygamberin ne kadar cömert olduğunu dinlediyseniz bunu kendi yaşamınızda uygulamayı istiyor yapmaya başlıyorsunuz yardıma muhtaç birini gördüğünüzde ya da duyduğunuzda duyarsız kalamıyorsunuz bu anlamda duygu ve düşünceleriniz değiştiği davranışınıza da yansımaya başlıyor” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

Hz. Peygamberin hayatını örnek almak ve Allah'ın yardım edenleri sevdiğine olan inanç bireyin yardımsever, fedakâr, diğergam ve duyarlı olmasını sağlamıştır.

Grupta dini vecibeleri öğrenmek duygusal bir bağlılık geliştirmiş ve bu bağlılık yardımı muhtaç insanlara ilgi göstermeyi beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak dini öğretiler duygusal ve düşünsel değişimlerin davranışta ise yardımseverlik ve fedakarlığa toplumsal sorumluluğa dönüşmüştür. Bir diğer huzur unsuru ise öncesinde de detaylı açıklandığı üzerine grubun sosyal ve psikolojik zorluklara karşı mücadeleyi sağlamasıdır.

“Öncesinde biriyle kötü bir şey yaşadıysam depresyona giriyordum gıybet yapıyordum. Kinimi kusuyordum. Bu beni daha da kötü yapıyordu. Şimdi Rabb'imî anlatarak rahatlıyorum ve her şeyin Allah'tan geldiğini biliyorsun. Çok üzülürsem sohbet açarım” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

Yaşanılan zorluklara karşı katılımcılar, dini grup faaliyetlerine yönelmişler (tesbih çekmek, namaz kılmak, vb.) ve daha huzurlu olduklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak huzurlu hissetmeyi sağlayan başkalarına çıkar gözetmeksizin iyilik etmek ve zorluklara karşı aşkın olan ile irtibata geçmek duygusu olduğu söylenebilir.

Bu kod içinde bireylerin, çevrelerine ve yaşadıkları olaylara karşı daha hoşgörü ile yaklaştıkları ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların kişilik özelliklerinin daha uyumlu ve sakin yönde değişimi olaylara ve kişilere daha hoşgörü ile bakmalarını sağlamıştır. Dini grup içindeki sohbet veya herhangi bir sosyal kültürel faaliyetler, duygu, düşünce değişimine sebep olduğu açıklanmıştır. Bu değişim dini grup üyelerinde ahlak oluşumu ve davranış kalıbı öğretmektedir. Başka bir deyişle duygu ve düşünce değişimi ahlaki /yaşayış şekli değişimini sağlamaktadır. Bu başlık daha çok grupta öğrenilenlerin uygulandığı alanı teşkil etmektedir. Genel olarak değişim, dini ahlaki kurallara hassasiyetin artması ile birlikte gıybet, kötü zan, küfür gibi davranışlarda azalma olmuştur. Eymen, aynı mekânı paylaştıkları arkadaş grubu içerisinde birbirlerine dini video içerikleri gönderdiklerini ve olumsuz özellikleri hakkında değerlendirme yaptıklarını aktarmıştır. “Zannın birçoğundan kaçının”⁴⁴ ayetini kendi aralarında düstur edinmişler ve daha hoşgörülü davrandıklarını ifade etmişlerdir.

⁴⁴ Hucurat 12 . Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a gönülden saygı besleyip O'na karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tevbeleri çokça kabul edendir, engin merhamet sahibidir.

“İnsanlara olan bakış açımdan birazcık daha hoşgörölü yaklaşmaya başladım. Çünkü hepimiz aşağı yukarı aynı değerlere sahibiz. Bir kişi bir işi, iyi veya kötü yapıyorsa o ondan kaynaklanan bir durumdur ve onun arkasında bir neden, etken vardır (Eymen, 20 yaşında, Öğrenci).

Kusurların altında bilinmeyen bir nedenin olduğunu düşünmek, daha anlayışlı davranışı sağlamıştır. Başkalarını yargılamaktan ziyade kendi ahlaki ve dini gelişimine odaklanmayı tercih etmek önemli görölmektedir. Kanonik kabul edilen dini grup içinde sık okunan eserlerde katılımcıların olumlu davranışında etkili olmuştur. Nur, eserlerde okuduğu “Dikkatli ol” düsturunu meslek ve gündelik yaşamındaki görünümlerinden örnek vermektedir:

“Risale-i Nur’u inceledim ve birçok hakikati öğrendim. Gerek toplumda gerek iş yaşantısında olsun, karşılaştığım insanlara yönelik daha hassas ve dikkatli davranmama çok büyük etkisi oldu. Mesai kavramının kul hakkı olabileceğini, yapacağım küçük bir hata, geç gelme, erken çıkma olsun veya işten kaytarma, işin sorumluluğunu kendi üzerinden atmak konularında kul hakkına bir ülke hakkına girerim düşüncesiyle çok aşırı dikkat durumu söz konusu oldu. Bu hassasiyet önceden yoktu. Sorumluluk bilinci, insanların hakkına girmemek hep kitapları okuduktan sonra, tanıştıktan sonra gelişti. (...) Aileye iyi davranma, maddi manevi her türlü insanlara yardım etme bilincini kazandırdı” (Nur, 30 yaşında, Sosyolog).

Grup içinde okunan kitaplar, davranış konusunda, bireysel ve toplumsal hayata dair sorumlulukları vurgulayarak farkındalık oluşturmuştur. Nur için bu farkındalık devlet memuru olarak çalışması dolayısıyla ülkedeki her insanın hakkına saygılı olma hassasiyeti, mesai saatlerine dikkat bilinci olarak şekillenmiştir. Risale, kendisi için ne iş yaparsa yapsın dikkatle yapması gerektiğini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla yaşayış tarzında değişiklik yapılmasında dini grupta kurucu metinlerin, eserlerin etkisi olduğu söylenebilir.

“Buraya girdiğinizde ahlaki bakımdan her geçen gün daha da iyi oluyorsunuz. Küfretmeyi bırakıyorsunuz. Toplumsal olarak ayıp sayılan işlerimiz varsa onları yapmamaya başlıyorsunuz” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Genel olarak katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde, gruplarda dini sosyalleşme sürecinde öğrenilen bilgiler ve dini bilinçlenme yaşam pratikleri ve uygulamalarda olumlu bir değişime sebep olmuştur. Bu bilinçlenme grubun değerlerine ve uygulamalarına göre bireysel ve sosyal ilişkilerde farklı tezahür edebilmektedir. Aşırı tevazu ve empati duygusuna sahip olma, toplumsal ilişkilerde daha anlayışlı sevecen ve kusur örtücü yaklaşım gösterme, gibi her katılımcı için farklı ahlaki değişimlerin olduğuna dair örnekler çeşitlendirilebilir. Ahlaki

değişimlerin en önemli sebeplerinden biri ise güzel ahlaka verilen önemdir.⁴⁵ En ağır gelen amel olmasının grup içinde hatırlatılması sosyal ilişkilere ve ibadetlere de yansımaktadır.

Dini gruplarda ahlaki değişim en fazla mahrem sınırları ve İslam'a uygun yaşamda belirginleşmektedir. İslam'ın emirlerinin ahlaki bir değeri olduğu dolayısıyla İslam'ın emirlerine uydukça ahlaki gelişim devam etmektedir. Günlük pratiklerde çok fazla dikkat edilmeyen, gıybet, karşı cinsle tokalaşma, yalan söyleme gibi durumların dini grup ile birlikte daha fazla dikkat edilmesi ortaya çıkmıştır. Değişimlerin başında gelen gıybet, daha çok "kötü sözlerle anma" olarak yaygınlık kazanmış ve ölü eti yemek gibi çirkin davranışa benzetilerek islami kaynaklarda yasaklanmıştır (Çağrı, 1996: 63). Gıybetin güven kaybı, ahlaki bozulma, önyargı gibi bireysel etkilerinin yanında aile huzursuzlukları, yardımlaşma ruhunun azalması gibi toplumsal etkileri bulunduğu (Karali, 2017) göz önüne alındığında, grupların bireysel ve toplumsal olarak ahlaki gelişime katkı sunduğu söylenebilir.

Gruplarda ahlak kavramı İslam ile özdeşleştirilmektedir. Ahlak, yaşayış tarzı olarak ele alındığında, İslam, belli bir yaşayış kalıbı sunmakta ve bu yaşayış tarzının en iyi örneği olarak Hz. Peygamber'i göstermektedir. Nitekim gündelik yaşamda sünnete uygun davranmaya çalışan katılımcılar, peygamberin yaşayış tarzını örnek almaktadır. Böylece, Peygamber'in varisi olarak düşünülen dini grup liderlerinin ahlakı, yaşayış tarzı örnek alınarak, ahlaki değişim yaşanmaktadır. Gündelik yaşamda mahrem sınırların korunması ve sünnete uygunluğun getirdiği bereket kavramından söz edilmektedir. Gruplarda sofrada adabı, sabah vaktini değerlendirme gibi sünnete uygun davranma ve yaşamı sünnete göre şekillendirme daha aktiftir.

"Müslüman kadının genel anlamda kendini geliştirmesi gerektiğini öğretti. Giyim tarzı gibi konularda da öğütler verdi. Ayrıca, Müslüman kadınların dinledikleri ve izledikleri şeylerin ne olması gerektiği, dışarıdaki duruşu, evladına nasıl davranması gerektiği sohbetlerde anlatıyorlardı" (Nisa , 21 yaşında, Öğrenci)

"Çok kahkahalarla gülerdim. Kahkaha atmamaya dikkat ettim. Çok aşırı konuşurdum, Beni susturamazlardı, Suskunlaştım. Okudukça kahkahanın kalbi

⁴⁵ "Kıyâmet günü, mü'minin mizanında güzel ahlâktan daha ağır basan bir şey yoktur. Allah Teâlâ Hazretleri, çirkin düşük söz (ve davranış) sahiplerine buğzeder." [Tirmizî, Birr 62, (2003, 2004); Ebu Dâvud, Edeb 8, (4799);

öldürdüğünü anladım ve karışık ortamlara dikkat ettim” (Derya, 24 yaşında, Esnaf).

Bireysel konuşma stili, çalışma disiplini, helal kazanma düşüncesi, empati yapma, sosyal ilişkilerde diğerlerinin davranışlarını yadırgamak yerine neden öyle davrandığının arkasını düşünme, keskin ifadelerden kaçınma ve ihtiyatlı davranarak konuşma gibi bireylerin davranışlarında düşünce ve duygularında bazı değişimler olmuştur. Bu değişimlerde bireylerin grup içindeki aldıkları tasavvuf eğitimi ya da okudukları kanonik kitaplar etkili olmuştur. Fakat her bireydeki deneyimler farklı olduğu için yaşadıkları süreçler de değişime katkıda bulunmuş olabilir. Türkmen’in çalışmasında ahlaki olgunlaşma gayesiyle yapılan tüm faaliyetler sonucu şuur ve kişiliğin yeni bir yapılanması da gerçekleşmiş olur (1996: 15). Yani gruba katılan bireyler, gerek duygusal gerek grubun norm ve değerlerini kabul etmekle bir karakter oluşumunun içine girmektedir.

3.4. İbadetlerdeki Değişim

İbadet, dini içerikli belli düzenli davranış biçimleri olarak yaygınlık kazanmış olsa da insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun rızasını kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum, davranış, düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade etmektedir (Sinanoğlu, 1999: 233). İbadet, insana varlığı üzerinde nefsin otoritesinin ve gücünün nasıl kırılabileceğini ve ruhun kendisini gösterebileceği kanalların açılmasını öğretir. Allah’ın gücü karşısında kulun bir hiç olduğu idrakine vardığı esnada kişiliğin kontrolü nefsten ruha geçer. Bu esnada tutum ve davranış olarak iyi ve sağlıklı bir insan hâsıl olur (Atay, 1996: 173). İbadetler, insanın iyi özelliklerini aktif hale getirmekte ve Yaratıcıyla bağlılığının artmasında bir aracı olmaktadır. İbadetlerin düzenli bir şekilde yerine getirilmesi, nafile ibadetlerin yapılmasını sağlayan dini gruplar, dini kimliğin oluşmasında etkili olmuştur. İnsan bireysel yolculuğunda onun için sunulanlarla bir tercih yapmaktadır. Yapılan tercihlere göre de kalbi dolayısıyla kişiliği de etkilenmektedir. Esfeli safilin denilen aşağıların en aşağısına gitmek ile insanı kâmil olma arasında bir tercih içinde bulunan insan seçimleriyle bir tarafa yaklaşmakta veya uzaklaşmaktadır. Bu bakımdan tercihleriyle taraf olmaktadır. Gruptaki dini toplumsallaşma süreci ise hangi tarafta olmak gerekliliğine açıklayıcı argümanlar sunmaktadır. Bu bakımdan bireyde verili olarak

sunulan alanlar arasından (iyi- kötü tercih etme iradesi) grubun etkisiyle bir değişim içine girmektedir.

Dini grupta öğrenilen bilgiler katılımcıların çoğunda devam eden bir değişim oluşturmıştır. Sohbet ortamlarında ya da ilim meclislerinde adı nasıl değişirse değişsin bir hitabın tesiriyle olumsuz gördükleri özellikleri değiştirmek veya hayatına şekil vermek isteyenler bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber hayatından bir kesiti veya bir davranışı uygulamaya çalışmak, zaman kullanımı, bir başkası hakkında konuşma eylemi (gıybet etme) konusunda hassasiyet verebilmektedir. Bilgi sahibi oldukça bireyin kendisine, çevresine ve hayata karşı anlam yüklemesinde dini ve manevi boyut önemli görülmüştür.

“Kişiliğimi Kur'an'dan ayrı tanımlamıyorum. Çünkü biz ona hizmet için varız. Benim kişiliğimin oluşmasında özellikle hafız olmam en büyük etken” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Üniversite eğitimi ve hafızlığı aynı zamanda bitirmiş olan katılımcı, bu zor süreç sonucunda hafız olmasını kendi kişiliğiyle özdeşleştirmektedir. Hafız olmasındaki etkeni bulunduğu grubun Kuran sohbetiyle ilgili aktardığı bir söze bağlamaktadır. Bireyler dini grup içinde bir sohbet anekdotundan veya bir rol modelin hayatından etkilenerek kişiliklerine yansıtmaktadır. Başka bir katılımcı, hocasında gördüğü değerlerle özdeşleşme isteğinin kimliğini şekillendirdiğini ifade etmiştir. Yani karşı tarafta görülen “güzelliklerin, değerlerin” bireylerin kendi hayatlarında uygulama isteği de değişimi sağlamaktadır. Dolayısıyla grup içinde farklı unsurlardan etkilenme sonucu her birey kendi bireysel deneyim ve hedeflerine göre bir kişilik ve kimlik geliştirmektedir.

“Bir şeyin kullanım kılavuzunu bilersen ne işe yaradığını da bilirsin. Bu ortamlar şahsiyet gelişimi açısından birebir bir reçete, kılavuzdur. Örneğin ölümü düşündüğünde ben hazırım, bir şey olmadığında nasip etmedi diyorsun. Bazı şeylere büyük tepkiler vermeni engelliyor” (Musa, 38 yaşında, Din Hizmetleri Uzmanı).

Ölüme hazır olma ve kendisinin kontrolü olmayan durumlar için kabullenme yeteneği kazanma ve duyguları kontrol edebilme şahsiyet gelişimini yansıtmaktadır. Dini grup, bu bakımdan bireyin şahsiyet gelişimi ve sosyal alanıyla ilgili katılımcının deneyimiyle belli reçeteler ve kullanım kılavuzu sunmaktadır. Gruba katıldıktan sonra duygusal ve davranışsal olarak değişimin bir sonucu olarak dini alana yani ibadetlere

daha fazla yönelim olmuştur. Her kişide farklı tezahür eden değişimler olmuştur. Özellikle dini yaşayışa dair farkındalığın arttığı ve derin bir bilinç geliştiği dini değerlere dayalı hayatı kurma veya yaşama şeklinde her kişide farklı tezahür eden değişimler olmuştur.

“Ben cematte kalmadan önce de hep meraklı yeni şeyleri keşfetmeye açık bir insandım. Bu özelliğim cemaatten sonra ilme karşı oldu. Öğrendikçe daha fazlasını istedim ve okudukça okumak istedim” (Ayla, 25 yaşında, Öğrenci).

“Cemaatle tanıştıktan sonra ciddi anlamda değişiklikler oldu. Önceden kesin sözler söylerken şimdi daha ihtiyatlı ve sağlam temellere dayanan sözler söylemeye ve kararlar vermeye çalışıyorum. Önceden dini şahsiyetim zayıfken şimdi güçlü. Önceden çok alıngan bir yapıda iken şimdi oldukça az alıngan bir yapım var. Önceden cimrilik ve hisset bende çoktu fakat şimdi sehavet ve cömertlik daha önde” (Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı)

Dini gruplar, ibadet alışkanlığı kazandırarak bireylerin dini şahsiyetini güçlendirmeye yönelik bir ortam sağlamaktadır. Grup içindeki faaliyetler, ibadetler, sosyal etkileşimler bireyin dini hassasiyetini artırmaktadır. Dolayısıyla birey hedeflerini ve yaşamdaki anlamını, dünya görüşünü dini değerler üzerinden kurmakta ve dini kişiliğini inşa etmektedir. İbadetlerdeki artış genel olarak ibadetleri sevmedeki artış ile açıklanabilir. Bunu sağlayan ise grupta Hz. Peygamber sevgisinin, sahabe ve evliya hayatlarının sıkça tekrar edilmesidir. Bu örnekler İslam’ın daha iyi anlaşılmasını ve derinlikli olarak hissedilmesini sağlamıştır. Allah'a daha yakın olma isteği sonucu ibadetlerde artış gözlemlenmiştir. İbadetler aynı zamanda ahireti hatırlatarak daha fazla dini yönelmeye sebep olmaktadır. Gündelik yaşamda Allah rızası düşüncesi, dini ilimlere daha fazla vakit ayrılması dini şahsiyeti güçlendirmektedir. Cahid, grup içindeki kişilerin neden daha fazla ibadete yöneldikleri hakkında bir yorum yapmıştır.

“Bir insan bir cemaate bağlıysa biraz daha kendini özel hisseder. Çok iyi Müslüman olmam gerekiyor derviş olmam gerekiyor düşüncesi dini hassasiyeti yükseltir” (Cahid, 20 yaşında, Öğrenci).

Bir gruba ait olmak sosyal kimlik kazandırmaktadır. Bazı gruplardaki katılımcılar için “derviş olmak” bir kimliktir. Ve bu kimliğin gereğini yerine getirmek, daha iyi müslüman olmak için daha çok ibadetlere yönelme, ekstra yükümlülükler idealler, hedefler koyarak derin bir dini yaşam isteği görülmektedir.

İbadetler sonucunda katılımcıların bir kısmında dini şahsiyet kazanımından söz edilebilir.

Düzenli ibadet alışkanlığı olmayan katılımcılar, zamanla ibadet alışkanlığı kazandıklarını ifade etmişlerdir. Grup, öncelikle arkadaş çevresi ve sosyalleşme ortamları içinde ibadetlerin önemini ve neden yapılması gerektiğini anlatmaktadır. Çevrenin etkisi ve bilinçlenme süreciyle birlikte ibadetler içselleştirilmektedir. İçselleştirme sürecinden sonra, rutin ve zorunlu olarak yapılan ibadetlerin daha huzurlu ve içten bir şekilde gerçekleştirilmeye başlandığı gözlemlenmiştir.

“Beş vakit namazın devamlılığı noktasında ciddi etkisi olduğunu söyleyebilirim. Bu tarz ortamlarda sizin beş vakit namazı ciddiye almanız beklenir. Bu tutumun dışında bir davranış sergilenmesi bir dışlanmaya maruz kalabilirsiniz” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı)

“Hocalar sana neden kılman gerektiğini anlatırlar. Zamanla namazı kendin kılmaya alışyorsun. Alışkanlık senin içselleştirdiğin bir davranış haline geliyor. Bu, zamanla senin için bir rutin haline gelir” (Hilal, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Genel olarak ifade edilen deneyimler, dini grupların bireylerin ibadet pratiklerine etki ettiği yönündedir. Bu aynı zamanda belli bir yaşam partiğini de beraberinde getirmektedir. Grupta namaz veya farklı bir dini uygulama ile ilgili verilen dersler bireylerin ibadetlerini neden yapması gerektiği detaylı anlatılır. Dolayısıyla, görev bilinciyle başlanan ibadetler, zamanla sadece bir görev ve sorumluluk olmaktan çıkarak, daha manevi bir huşu duygusuna yönelmektedir. Tesettüre daha fazla dikkat etme, ibadetleri yaparken Allah rızasına odaklanma örnek verilebilir. Bu deneyimler her gruptaki bireylerin farklı deneyimleridir. Fakat genel olarak dini grup, ibadetlerde artışa ve bilinçlenmeye sebep olmuştur. Farz ibadetlerinin yanında nafile ibadetleri hayata geçirme konusunda da dini grubun teşviki olmuştur. Özellikle kuşluk(duha), evvabin, teheccüd namazlarına daha fazla önem verilmiştir. Namazların yanı sıra günlük çekilen zikirlerde eklenmiştir.

“Tasavvufa adım attıktan sonra, Allah'a şükür, yaşam tarzım ve ibadet alışkanlıklarım büyük bir değişim geçirdi.(...) Namazlarımı düzenli bir şekilde kılmanın ötesinde, daha fazla ibadet yapma arzusu ve nafile ibadetlerimi artırma isteği oldu. Örneğin Ramazan ayı dışında da oruç tutma isteği gibi. Rızayı ilahiye ulaşamamaktan, cennetlik insanlardan biri olamamaktan duyduğum endişe, daha fazla ibadet yapma isteğimi besledi” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Ortak temalara bakıldığında istiğfar, salavat ve tevhit gibi zikirlerin günlük hayatta yer etmesi, Hz. Peygamber'in uyguladığı nafil namaz, oruç gibi ibadetlerin yerine getirilmesi ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında ahiret inancının artması, toplu zikir, sohbet, ibadetler, İslami ilimlere olan ilginin artması da ibadetlere olan yönelişi artırmaktadır.

“Sohbetlere katılarak bir topluluğa dâhil oldum ve haftada bir yapılan bu toplantılarda sürekli hatırlatmalarla karşılaşıyorum. Bu, düzenli bir şekilde takvaya yönelmemi sağlıyor. Haftada bir düzenlenen bu toplantılar, dünya ile din arasında denge kurmamı sağlıyor” (Emine 27 yaşında, Doktor).

Dini yaşamdaki değişiklikler ve ibadet alışkanlıklarında bir gelişme ortaya çıkmaktadır. Grupların büyük çoğunluğunda ibadetlerin düzenli hale geldiği ve nafil ibadetlerin arttığı gözlemlenmiştir. Yapılan birçok çalışmada da grupların özellikle nafil namaz gibi ibadetlerinin yanı sıra oruç tutma oranlarının arttığı belirtilmektedir. Bu değişimlerin en büyük nedeni, namaz ibadetinin düzenli hale gelmesiyle açıklanabilir. Namazın kötülükten alıkoyduğu düşünüldüğünde, düzenli ibadetler duygu ve düşüncelerin değişimine ve ahlaki davranışların dönüşümüne katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan, grupların bireyler üzerindeki etkisi, ilk olarak alışkanlık değişimleriyle başlamaktadır. Alışkanlıklar, grup ritüelleriyle birlikte bir ahlaka dönüşmektedir. Görüldüğü üzere, sohbetler ibadetlerin artmasında etkili olmuş ve ibadetlerin artışı da davranış değişikliklerini beraberinde getirmiştir.

3.5. Sosyal İlişkilerdeki Değişim

Dini sosyalleşme sürecinde dini grupların sosyal, dini ve psikolojik faydalarının katılımcılar üzerinde sosyal ilişkilere yansıdığı ve sosyal ilişkilerde bir değişime neden olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle sosyal çevre, aile ilişkilerinde değişim olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında meslek ve eş seçiminde de belirleyici olmuştur. Dini grup içinde bulunmanın birçok kişi ve grupta tanışmayı beraberinde getirdiği ve network ağının gelişimine katkı sağladığı açıklanmıştı. Sosyal çevrenin gelişimi bireylerin iletişim becerilerinin gelişimine katkı sağlamıştır.

“Kendinizi insanlara daha iyi ifade etmeye başlıyorsunuz. İletişimsel becerileriniz artmaya başlıyor. Olabildiğince çok insanla tanışmak hemhal olmak, onlarla dost olmak onların da hareketin bir parçası olması, hareketin temel misyonunu oluşturuyor. Bu bağlamda insanlarla ilişkiler kurmakta, kendinizi dışarıya ifade etmekte belli bir beceri kazanmak durumunda

kaliyorsunuz. Böylece eskisinden daha fazla rahat iletişim kurabiliyorum” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Manevi bağlar, bireysel ve toplumsal dinamikler üzerinde etkili olmuş grupta kurulan sosyal ilişkiler, dini kimliklerin güçlenmesini etkilemiştir. Sosyal ilişkilerde ortam ve arkadaş faktörü de önemli belirleyiciler arasına girmiştir. Görüşülen arkadaş ortamlarından sonra gönül ve zihin dağınıklığı yaşayan kişiler sosyal ilişkilerini tekrar gözden geçirmişlerdir. Bireyler nerede nasıl davranacaklarını bilen, dini konuları alay konusu yapmayan, kaba ve küfürlü konuşmayan, samimi olan kendilerine önem veren arkadaşları tercih ettiklerini ve böyle arkadaşların kendi gruplarında olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bakımdan ağlarını kurarken seçici davrandıklarını “düzgün ve oturaklı” Allah’ı anan, hayır ve hizmetten konuşabildikleri kendilerine iyi gelen bir arkadaş grubu oluşturduklarını dile getirmişlerdir. Bu özelliklere sahip olmayan gruplara ve kişilere mesafeli davranmışlardır. Dini gruba katıldıktan sonra sosyal çevre ve ilişkilerini değiştiren Abdullah Bey, sosyalleşmede çevre ve ilişkilerin toplum nazarında bir imaj oluşturduğunu açıklamıştır:

“Oturaklı sosyal çevreye katılmanın, toplum içinde sosyalleşme açısından büyük faydaları olduğunu düşünüyorum. Çevreyi değiştirmeden ilerleyemezsin. İçki içen çevren varsa onu bırakman lazım. Bu sayede geniş bir çevre edindim. Ayrıca, güvenilir bir imaj bıraktığımı söyleyebilirim. Arkadaşlarım da genellikle daha düzgün kişilerden oluşuyor. Sosyal çevremde, güvenilir bir insan imajı bırakmaya özen gösteriyorum” (Abdullah, 55 yaşında, Emlakçı).

Sosyal ilişkilerinde büyük bir değişime giden katılımcı, bu sayede çevresine karşı daha güvenilir görüldüğünü düşünmektedir. Sosyal ilişkilerde bir diğer değişim, aile ilişkilerinde görülmektedir. Özellikle ailesi dini gruba bağlı olmayan katılımcılarda bu değişim daha belirgin olmuştur. Küçüklükten beri grupta olanlar veya sonradan dini gruba katılan katılımcılar arasında aile ilişkilerinde farklı değişimler olmuştur. Bu değişimler olumlu ve olumsuz olarak ayrılabilir. Olumlu değişimler, dini grupta anne baba hakkı, sıra-i rahim gibi konuların vurgulanması sonucu katılımcıların bir bölümünde aile ve akrabaya karşı daha bilinçli davranmaya yol açmıştır. Örneğin akrabalarla kurulan ilişkilerde daha olumlu davranma ve sosyal ilişkilerini aktif tutma yönünde değişimler olmuştur.

“Eskiden çevreyle ve aileyle tartışan biriydim; bu durumda genellikle onlara hak vermez, kendi görüşlerimi savunurdum. Ancak yaşadığım deneyimler, beni daha edepli ve ahlaki bir tutuma yönlendirdi. Artık öf dememem gerektiğini biliyorum. Annemin rızasının, Allah'ın rızasından geçtiğini anladıkça, insanların hoşnut olduğu bir kişi olmaya çalışıyorum. Böyle düşündükçe insanların illallah ettiği değil de hoşlukla karşıladığı bir insan oluyorsun” (Berna, 26 yaşında, Öğrenci).

Diğer yandan aile değerleri ile grubun oluşturduğu değer arasında çatışma yaşanmaktadır. Örneğin aile dini yaşama konusunda daha esnek ise evlatlarının tesettüre girmesini, ibadet ile meşgul olmasını, mahremi olan kişilerle -amca dayı çocukları olsa da- sınır konulmasını aşırılık olarak değerlendirebilmektedir. Bu durumda aile ile ilgili çatışmalar yaşanmaktadır. Bir diğer çatışma alanı ise meslekle ilgili olmaktadır. Bazı katılımcılar mesleklerini icra etmek istememekte veya bulundukları grup ortamında çalışmaya devam etmek istemektedir. Bu durum gerek grup içinden veya grup dışından olan ailelerde tepki oluşturmaktadır.

“Biz maaş konusunda çok fazla talepte bulunmuyoruz. Diğer taraftan, ailenin beklentisi daha yüksek bir maddi gelire sahip olmamız yönünde. Bu tür çatışmalar genellikle cemaatten olmayan ailelerle yaşanıyor” (Hilal, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Ben okula gitmek istemedim vakıfta kalmak istedim. Ailem işin içinde olmasına rağmen çok korumacı davrandı. Vakıfta kalacağım ve artık onların çocuğu bile olamayacağım gibi düşündüler. Korktukları için böyle bir şeyi kabul etmediler. Onların kaygısını anlayamadım ve sürekli ciddi anlamda çatıştık. Liseye, üniversiteye zorla gittim. Bir şeyleri onların beklentilerinden dolayı mecburen yapıp adım atıyorum” (Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen).

Grup etkisiyle oluşan kişisel tercihler ve aile beklentisinin uyuşmadığı durumlarda çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin sürekli dinin emir ve yasaklarından söz edilen bir yerde otorite olarak söylenen her şey kabul edilmektedir. Ancak öğrenilenler aile tarafından pratiğe geçirilmiyorsa aileye karşı bir mesafe süreci ve gruba doğru (dini grup içindeki arkadaşlarına veya hocalarına) daha fazla güven hissedilmektedir.

Dini grup bireyin birçok alanda tercihlerine yön vermesinde etkili olduğu gibi meslek tercihinde, meslek değişiminde, mesleği bırakma konusundaki tercihte etki etmektedir. Çoğunluk olmasa da bazı katılımcılar meslek hayatlarında bir değişime gitmiştir. Ayşe meslekten istifa sürecini okuduğu kitapların ve dinlediği sohbetlerin etkisine bağlamıştır:

“Sosyal olarak büyük bir değişim geçirdim. Yaklaşık iki yıl boyunca Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik yaptım ve daha sonra istifa ettim. Bu dönemde, çevremdeki ortama uygun davranmaya çalışmak zorundaydım, ancak içsel olarak rahat değildim. Bu süreçte birçok şeyden sıkılıyordum. Risale-i Nur'u okudukça, bir hanımın en rahat ettiği yerin evi olduğunu öğrendim. Kimse beni bu yönde zorlamadı; ancak, karışık ortamların yanlış olduğu, haram yerlerden hayır gelmeyeceği gibi söylemleri duyduğumda, bu düşünceleri kendi içimde hissettim” (Ayşe, 31 yaşında, Öğretmen).

“Milli boksör olarak şampiyon olmak gibi hayalim varken ve gerçekten bunu vazgeçilmez olarak isterken ne oldu da bana bir set çekildi. Ben şu an yine boksu seviyorum hatta ara ara arkadaşla yapıyoruz. Bir ara bunun eğitimini verdim. Fakat benim için bu sevgime bir şeriat seti çekildi. Şampiyonluk gibi bir hedefim vardı, yine hedef var fakat bu hedefin ibresi (yönü) değişti. Bu şekilde bunların eklenmesiyle mesleğim tamamıyla değişti. Mili boksör olacakken öğretmen oldum” (Sonay, 39 yaşında, Öğretmen).

Boksörlüğü çok seven ve hala bayanlara eğitimler veren Sonay Hanım, grubun etkisiyle dini sınırları öğrendiği için mesleğini değiştirmiştir. Değişimini kaplumbağa yavrularının gelişimiyle ilişkilendirerek anlatmıştır. Nasıl ki kaplumbağa yavrularını bir yere bıraktıktan sonra gözünü onlardan ayırmadan - nazarıyla- onların gelişmelerine vesile oluyorsa kendi değişim ve gelişimini de liderlerinin nazarına dayandırmaktadır. Bu kadar istediği bir mesleği bırakmış ve farklı bir mesleğe yönelmesini bu nazarla açıklamaktadır. Dini gruba aile kökeni itibarıyla tanışmış olan katılımcılarda yine aynı değerleri devam ettirebileceği ve bu değerlere bağlı yaşam sürdürebileceği bir alanı tercih etmektedirler. Bunun en önemli ortaya çıktığı alan evlilik ve aile ilişkilerinde görülmektedir. İnandığı değerlere, odak noktasına yakın olan uyumlu olabilecek kişiler evlilik kriteri olarak belirlenmektedir. Bu bakımdan önemli kararlarda grup içindeki yaşantı etkili olmaktadır. Evlilik kriteri olarak kişinin kendi grubundan bir kişi olması önemsenmektedir.

“Evliliğimiz, bu odak noktasını bu alanı bozmamak adına özenle planlanıyor. Bu zihniyetin bize verdiği değerleri gözeterek, evlenirken ve çocuk yetiştirirken bu temel prensiplere dikkat ediyoruz. Çocuklarınızın da yine bu alanın içinde hareket etmesini istiyorsunuz. Ona göre yetiştiriyorsunuz. Bu yaklaşım, hayatımızın her alanını etkiliyor. Tüm hayat felsefeniz onun üzerine gidiyor” (Akif, 35 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Grupla tanıştıktan sonra sosyal ilişkilerde büyük bir değişim olmayan çok az katılımcı bulunmaktadır. Grup kimliğine derinden aitlik hisseden katılımcılar, kimliğini her alanda açığa çıkarırken tam olarak ait hissetmeyen katılımcılar ise belli

alandaki sınırlar koyarak sosyal ilişkilerini devam ettirmektedir. Bu bakımdan dini grupta olan kişilerin sunduğu sosyal ilişkiler birbirinden farklı olmaktadır. Bazı katılımcılar dini grup içinde olmayı bir kimlik olarak sunarken bazıları ise kimliklerinden ayrı olarak değerlendirmektedir.

“Tasavvufa adım attığınızda çevrenizdeki insanlar, bu dikkatli yaşam tarzınızı bağınazlık olarak görüp aşırı bulabilirler. Yaşantınızı, tesettürünüzü veya yaptığınız ibadeti anlamakta zorlanabilirler. Bu durumda, onlarla bir süre çatışma yaşayabilirsiniz; ama, sizde oluşan ahlaki güzellikleri fark ettiklerinde, bu değişimleri anlamaya çalışabilirler. Önemli olan, insanları değişime zorlamak yerine, kendi içsel gelişiminizle örnek olmaktır. Bir büyüğümüzün paylaştığı gibi, "İnsanları çekip getirmeye çalışmayın. Siz öyle bir nura sahip olun ki, karşıdaki insan sizin nurunuza hayran kalsın ve kendi yaşamında bu nuru arzulasın." Eğer içsel bir güzellik kazanıyorsanız, etrafınızdaki insanlar da zamanla bunu fark eder ve sizinle uyum sağlar” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Görüşme sırasında sosyal ilişkiler tohuma benzetilmiştir. Yani bu sosyal ilişkilerin potansiyel etkisi, nerde ne zaman filiz vereceği ve nasıl sonuçlanacağı belirsizdir ve sonra ortaya çıkmaktadır. Hatice'nin verdiği örnekte olduğu gibi sosyal ilişkilerde başta tepki veren kişiler sonrasında daha uyumlu davranabilirler. İyi bir iz bırakmak isteyen kişiler sosyal ilişkilerini de bu ideale göre düzenlemektedir. Genel olarak, grupların aile ilişkileri, eş ve meslek seçimi gibi sosyal ilişkileri nasıl etkilediği grubun bireysel ve sosyal çatışma alanlarının ilişkilere nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir. Sonuç olarak grupta olmak sosyal ilişkileri olumlu ve olumsuz olarak etkilemiştir. Grup kimliğine daha az sahip çıkan katılımcılarda grup dışı sosyal ilişkilerin daha esnek olduğu gözlemlenmiştir.

3.6. Gündelik Yaşamdaki Değişim

Duygu ve düşünce üzerindeki değişim sosyal hayatta davranışlar vasıtasıyla görülmektedir. Nitekim sosyal ilişkilerin aile ve dini cemaatlerde edinilmiş islami söylemle biçimlendirildiği ve düzenli gerçekleştirilen sohbet toplantılarıyla canlı tutulduğu ve islami söylemin en somut etkisinin de gündelik hayat üzerinde görüldüğü ortaya konulmuştur (Akçaoğlu, 2020: 41). Özellikle mekânsal düzenlemeler, eğitimler dini grup içindeki söylemlerle şekillenmektedir. Grup içinde sosyalleşme farklı beğeni, farklı alışkanlıklar ve düşünce sistemini beraberinde getirmiştir. Bu bakımda grup normuna uymayan veya gruba uygunluğundan şüphelenen

edilen ne varsa ihtiyatla yaklaşmaya ve hatta alışkanlıkların değişimine kadar sebep olmaktadır. Alışveriş alışkanlıkları, giyim kuşam, ev dekarasyonu, mekânsal tercihler, vakit değerlendirme, sosyal medya kullanımı gibi birçok alan yeniden gözden geçirilmiş ve değişime uğramıştır. Dolayısıyla dini gruplarda temel özgünlük toplumsal dünyayla kurulan ilişkide dini bakış açısının baskınlığı ve sosyal ilişki ve gündelik yaşamda “dini vazife” bilincinin aktif halde olmasıdır.

Genellikle dini grup içinde olan kişiler sosyal faaliyetlerinde belli mahremiyet sınırına dikkat etmeye çalışmaktadırlar. Bu eğlence anlayışlarında, iş hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde de görölmektedir. Gruba katıldıktan sonra faaliyetleri daha farklı alanlara doğru yönelmiştir. Kadınlarda daha çok sosyal faaliyet değişimi karışık ortamların bulunmadığı bir mekânın bulunduğu faaliyetler olmuştur. Dini grupların gündelik hayatın tanziminde sosyal mesafe oluşturduğu söylenebilir. Dini toplumsallaşma sürecinde birey, kimlerle yakın ilişki kuracağını ve kimlerle arasına mesafe koyacağını öğrenmektedir. Toplumsallaşmanın sürdürücü ve sonucu olan sosyal mesafe mahremiyetin varlığına ve gerekliliğine olan inancı kuvvetlendirmektedir. Toplumsal pratiklere yönelik insan birlikleri sonuç olarak yaratılan bu sınır boyunca şekillenmektedir (Yaylalı, 2023: 624). Mahremiyete dikkat edilmesi aynı zamanda sınırların korunması ile ilişkilidir. Katılımcılar, kendilerine ait özel alanı korumaya çalışmakta ve toplumsal eylemleri bu sınırlar çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla gruplar iç ve dış ayrımını belirleyici rol üstlenmektedir.

“Tiyatro, sinema, konser, festival, eğlence aktiviteleri sevip katılıyordum. Tasavvuf yolunda ilerledikçe bunların bana iyi gelmeyeceğini anladım ve hayatımdan yavaş yavaş çıkardım. Özellikle konser, kadın erkeğin karışık olduğu ortamlar benim için bir sosyal aktivite gibi geliyordu ama bunların yerine meşru dairede yapabileceğim çok daha güzel kitap tahlili, sanat atölyesi gibi sosyal aktiviteler olduğunu keşfettim” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Sabahlara kadar bilgisayarda filmler izliyordum. Boşa geçmiş bir yaşam olduğunu fark ettim. Önceden sürekli olarak canlı müzik dinler, kafelere gider, sinemalara takılırdım. Ancak şimdi bu aktiviteleri daha kontrollü bir şekilde ve aralıklarla yapmanın daha doğru olduğuna inanıyorum. Çünkü hayat gerçekten kısa ve sığdırmamız gereken çok şey var. Bu yüzden hayatım tamamen değişti” (Hatice, 31 yaşında, Mimar)

Bazı katılımcılar sosyal faaliyet olarak bireysel mutluluktan ziyade başkalarına faydalı olabilecekleri alanları tercih etmektedir. Sosyal ilişki ve faaliyetlerinin tebliğ üzerine kurulu olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin birlikte oldukları kişilere boş vakit geçirmemek için dini sohbet anlatmayı tercih etmektedirler. Bu bakımdan dini grup sosyal faaliyet alanlarını dinin izin verdiği ölçüde şekillendirmektedir. Aynı şekilde sosyal ilişkilerde de haram helal sınırına dikkat etmeyi, söz ve fiillerde dinin emirlerine göre hareket etme telkini verilmektedir. Genel olarak sosyal faaliyetler, meşru sınırları gözetken daha manevi ve içsel zenginlik sağlayacak aktivitelere doğru çevrilmiştir. Daha sakin ve meşru kontrollü alanlarda yapılan etkinlikler, dini değere uygun bir şekilde yapıldığı ön plana çıkmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren olumsuz alışkanlıkların bulunduğu ortamlardan uzak tutulan bireylerin yanında dini grupla tanıştıktan sonra mekân seçimi değişmektedir.

“Eski günlerde eğlence mekânlarına giden bir arkadaş grubum vardı. Alkollü mekânlar a da gidebiliyorduk. Ancak şimdi bu durum değişti. Artık sürekli eğlence ve oyunlarla zaman geçirmek vakit kaybı gibi geliyor. Zamanımı daha anlamlı ve olumlu bir şekilde nasıl değerlendirebileceğimi düşünüyorum” (Fatma, 26 yaşında, Aile Halk Sağlığı Hekimi).

“Hareketle tanıştıktan sonra bir ortam içkili ise genellikle gitmemeye özen gösteririm. Bir WhatsApp grubunda küfürlü içerikler paylaşıyorsa ya da ahlaki sınırları aşan videolar gönderiliyorsa, daha sert aksiyonel tavırlarda bulunma eğilimindeyim” (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Genel olarak katılımcıların grupla tanıştıktan sonra ahlaki değerlere uygun yönelimlerin arttığı görülmektedir. Fatma ve Engin’in yaşamlarındaki değişiklikler, dini grupların katılımcıların hayatlarına etkisinin somut örnekleridir. Dini grupların eğlence anlayışını, mekânsal tercihlerini, zaman yönetimini şekillendirdiği söylenebilir.

Dini grup içinde sohbette anlatılanlar kişilerin alışveriş alışkanlıklarında da bir değişime sebep olmaktadır. Örneğin alışveriş sırasında da belli bir adabın korunması, israfa kaçmamak, özellikle yiyecek seçiminde güvenilir ve helal olmasına dikkat etmek bu alışkanlıklardan bazılarıdır. Grup içinde gelenlerin rahatça ulaşabileceği konserve gibi kışlık ürünler ve kendi markalarına sahip ürünler bulunmaktadır. Bunun yanında dışarda yemek yemeye çok sıcak bakmayan

gruplarda mevcuttur. Çünkü yemek yapan kişinin o anki ruh hali, abdestli olup olmaması yiyen kişilerin manevi hallerini de etkilediği düşünülmektedir.(Sirayet başlığında detaylı açıklanmıştı). Bu yüzden grup içinde dışarıda yemek yemeye alternatif ürünler yapıp isteyen kişilere sunulmaktadır. Bu anlamda hem daha sağlıklı ve kim tarafından yapıldığı bilinen bir yemek yenmekte hem de ücretler gruba maddi katkı sunmaktadır.

“Tasavvufi ahlak çerçevesinde, beslenme alışkanlıklarımıza da dikkat ediyoruz. Özellikle et tüketiminde seçici davranıyor, Nakş Gıda gibi güvenilir yerlerden temin ediyoruz. Ayrıca, bilinmeyen veya şüpheli ürünleri tüketmekten kaçınıyoruz” (Gülbeyaz, 24 yaşında, Vakıf Gönüllüsü)

Resim 2: Dini Grup İçinde Kitap Satış Noktası. Kaynak: Araştırmacı.

Çarşı ve pazarda çok gezmek ihtiyaçtan fazla alışveriş yapmamak tasavvufi yaşantının gereği olarak düşünülmektedir.

“Bir sohbette “marka olan ürünleri almanıza o kadar para vermenize gerek yok” gibi benzer bir cümle söylenmişti. Ben o güne kadar hep marka elbiseler alırdım. Ama ondan sonra artık fazla marka takıntım olmadı” (Mehmet, 37 yaşında, Kitabevi Temsilcisi).

Genel olarak ifadelere bakıldığında dini gruplarda aşırı ve lüks tüketimden kaçınma, ihtiyaç odaklı mütevazı bir tüketime yönlendirme gözlemlenmiştir. Katılımcıların huzurlu hissetmesini sağlayan önemli unsurlardan birisi de eylemlerini dini manevi değerleriyle uyumlu hale getirmelidir. Bu bağlamda yaşam tarzları ile bir çatışma yaşamazlar. Dini grup bireyin günlük yaşamlarını daha disiplinli ve sünnete uygun bir şekilde düzenlemelerine katkı sağlamıştır. İbadetlerin düzenli yerine getirilmesi sosyal ilişkilerde dini edebin korunması gibi geniş bir alanda bu etki görülmektedir. Sabah vakitlerinden sonra uyumamak, seyahatlerde namaz

vakitlerine dikkat etmek hepsi gündelik yaşamın bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Gündelik yaşamdaki detaylara dikkat edilmesi bireylerin yaşamlarını daha bilinçli planlı düzenlemelerine katkı sunmuştur. Bunun yanında günlük işlerde dahi Allah'ın rızasının gözetilmesi yapılan eylemlere bir anlam katmaktadır. Bu bakımdan günlük yaşamın idamesinde yalnız dünyevi ihtiyaçlarının giderilmesi yerine sünnete uygun davranma ve Allah'ın sevgisinin kazanılması ideali de barındırarak bir anlam oluşturmuştur.

“Eskiden geç uyanırdım. Şimdi ise daha erken uyanmaya çalışıyorum. Yemek yeme alışkanlıklarım eskiden nefsimi tatmin etmek üzerine kuruluydu, hızlı bir şekilde yemek yerdim. Ancak şimdi niyetim, Peygamber Efendimiz'in davranışlarını örnek alarak, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bu yolda ilerliyorum” (Betül, 22 yaşında, Hemşire).

Katılımcıların büyük çoğunluğu mesleklerinden hariç kendileri için hayatlarına faydalı olan meşguliyetler koymaları vakti daha verimli değerlendirmelerini sağlamıştır. Vaktin iyi değerlendirilmesi, zamanı planlamak ve bir yerde sorumluluk almak vaktin planlanmasında önemli görülmüştür.

“Eskiden Pazar günleri genellikle yatarak geçirirdik. Örneğin, sabah kalkılır, kahvaltı yapılır, ardından kahve veya çay içilir ve genellikle kahvaltı geç bir saatte yapılırdı. Bu zaman diliminde televizyon izleyerek veya başka pasif aktivitelerde bulunarak vakit geçirilirdi. Ancak şimdi Pazar günleri sabah namazına katılıp sohbetler yapmak gibi daha aktif ve anlamlı aktivitelerle gün başlıyor” (Sami, 51 yaşında, Optisyen).

Dini grupların bazıları disipline bir yaşam sunmaktadır. Yatılı olan kuran kursları gibi yerlerde gün içinde hangi saat ne yapılacağı bellidir. Bu bakımdan bireylerin zamanı değerlendirme problemleri yoktur. Okul ve yatılı yurt faaliyetleri hariç kişiye kalan boş zaman az olduğu için bu zamanı daha kıymetli değerlendirme yönüne gitmektedir. Bunların dışında dini grupla birlikte ibadetlerdeki olan düzenlilik zamanı kullanmaya da yansımıştır. İbadetlerdeki düzeni sağlayan ise Hz. Peygamber'e uymaya çalışmaktır. Birbiriyle bağlantılı olan süreçlerde günlük yaşama sohbet, zikir, kitap okuma ve diğer sosyo kültürel etkinliklerin girmesi bireylerin rutinlerine farklılık kazandırmıştır. Sonuç olarak dini gruplar bireylerin zamanlarını daha anlamlı ve manevi bir şekilde geçirmelerine içsel huzur bulmalarına sosyal sorumluluklara odaklanmaya yardımcı olmaktadır. Gündelik yaşamdaki değişim alanlarından birisi yoğun olarak kitap tercihlerinde ortaya

çıkıştır. Tarikat geleneğine sahip katılımcıların büyük çoğunluğu kitap tercihlerinin tasavvuf yönlü değıştığını ifade etmişlerdir.

“Tasavvufa girmeden önce sadece roman, kişisel gelişim, tarih kitapları okurdum. Ama tasavvuftan sonra bütün algım değışti. Ben asıl ilmin, derya denizin tasavvufta olduğunu gördüm. Tasavvuf okuduğunuz zaman kurgu yerine gerçek yaşamın orada olduğunu ama bunu keşfedemediğinizi fark ediyorsunuz” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Hatice Hanım, kurgu romanlar yerine tasavvuf kitaplarını okumaya başlamıştır. Tasavvufi bilgilerin sembolik ve derin anlamları, insanın kendi yolculuğunun bir ifadesi olarak kabul edilir ve bu nedenle içsel bir yolculuk olarak düşünülür. Sonu gelmeyen bir ilim olarak görüldüğü için bireylerdeki arayış, öğrenme ve bilme motivasyonu sürekli aktiftir. Bu bağlamda, grup içinde yeni bilgi ve tecrübelerle daha açık olan bireyler, tasavvufun sunduğu bilgileri daha fazla içselleştirmekte ve dönüşüm yaşamaktadır. Gruba devam etme motivasyonunda, sonu bitmeyen bir hazine olarak düşünülen ilimlerin öğrenilmesi ve bu ilimlerin deneyimlenmesi önemli bir rol oynar. Dini grup içinde tasavvufi kitapların düzenli ve daha çok okunması ile birlikte bu kitapları okuyanlarda manevi olarak bir değışime sebep olmuştur. Kişisel gelişim ve tarih gibi alanların yanında tasavvufi kitap okumak kişisel algıyı değıştirmiş bireyin kendisine ve hayata daha derin ve hikmet nazarından bakmasını sağlamıştır. Bu bakış açısı yaşam pratiklerinde de görülmeye başlanmıştır. Eski alışkanlıklar yerine sadece kendine has bir yardımdan ziyade toplumsal odaklı bir faydayı da getirmiştir. Önceki alışkanlıklara karşı daha bilinçli yaklaşım ve yönlendirmeye sebep olmuştur. Bu anlamda tasavvufi kitapların aklın yanında kalbi de beslemesinden söz edilmektedir. Nitekim bununla ilgili olarak bir katılımcı *“Olayları kalp anlar ve analiz eder. Davranışlarımı ve beni yönlendiren kalptir”* ifadesinde belirttiği üzere kalbin değışimiyle bireylerin değışimini özdeşleştirmiştir. Bu bakımdan okudukları eserler de kalbin manevi hastalıkları ve tedavi yöntemleri üzerine olmuştur. Tasavvufta kalp insan hayatında önemli bir rol oynamakta ve davranışları yönlendiren bir merkez konumdadır. Bu bakımdan bireyler kalp ile ilgili daha fazla bilgi edinmek istemektedir. Değışim için bu konuları öğrenmek, bu konularda derinleşmek, anlamak önemli faktör olarak görülmüştür. Nitekim, Gazzali'nin eserlerinde kalbin hastalıkları ve bu hastalıklardan kurtulma yollarında bireyin kötü davranışlardan arınarak tedavi olacağını ve ahlaki

yetkinleşmeye kavuşacağını belirtmektedir. Özellikle ilim, affetme, tahammül, salih amel ve sevgi bu hastalıkların tedavisinde etkili olduğunu ve kalbi arındırdığı ifade edilmiştir (Göz, 2023: 367). Dolayısıyla grupların çoğunluğunda davranışların olgunlaşması için sohbet ortamlarında verilen bilgiler ile bu yöntemin kullanıldığı ve uygulandığı gözlemlenmiştir.

Müzik olarak pop, rap, rock gibi hareketli müzikler yerine ezgi ve marşlar üzerine bir tercih olmuştur. Dikkat edilen daha dingin ve direnişi sembolize eden belli anlamlar çerçevesinde oluşan müziklerin tercih edilmesidir. Müziğin insan tabiatına etki ettiği ve bir tedavi yöntemi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kındi'nin müzik ile ilgili risalelerinde musikin huya etki ederek insanın ahlaki erdem elde etmesinde önemli rol oynadığı belirtilmiştir (Aykit, 2020: 69). Bu anlamda grupların müzik tercihleri de katılımcılar üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim daha hareketli müziklerden daha sakin ve rahatlatıcı bir türe doğru geçiş vardır. Fakat bunun yanında direnişi sembolize eden marşlar, tarikat geleneği dışında kullanılmaktadır.

“Gezilere giderken otobüste Eşref Ziya'nın “Bir Güneş Doğuyor” gibi ezgiler çalıyordu. Grup Yürüyüş’ün siyonizme karşı olan marşlar ön plandaydı. (...) Bu tür müzikleri dinlemek aksiyonu ve coşkuyu arttırmanın yanı sıra, kendini tebliğ konusunda daha aktif hissediyorsun” (Nisa, 21 yaşında, Öğrenci).

Genel olarak bireylerin aidiyetlerine ve bağlılıklarına göre kitap film ve müzik tercihlerinde belirgin değişimler olduğu görülmüştür. Dini gruplar bireylerin sanatsal, kültürel tercihlerini daha manevi ve dini alana doğru etkileyebileceği gözlemlenmiştir. Popüler müzik türlerinden daha çok ilahi dini temalı müziklere yönelme, kişisel gelişim ve kurgusal eserlerden İslami düşünceye odaklı kitaplar tercih etme, kısacası dini değerlere uygun içeriklere yönelme artmıştır. Bu tercihler sadece bilgi seviyesini artırma ile açıklanması yeterli değildir. Bunun yanında bireylerin duygusal tercihleri de etkili olmaktadır. Kitap, film ve müzik alışkanlıklarıyla ilgili çok az katılımcı somut bir değişimin olmadığını dile getirmiştir. Bu katılımcıların çoğunluğu ise tarikat geleneği dışındaki gruplara mensup katılımcılardır:

“Bunu okuma, burayı takip etme ya da şunu yanlış yapıyorsun, bunu düzelt” şeklinde bir söze maruz kalmadım hiç. Buradan bakınca da aslında çok ciddi bir değişime yol açmadı hayatımda (Engin, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Genel olarak dini gruplardaki büyük değişim yaşayan dini gruplar tarikat geleneğini devam ettiren katılımcılarda olmuştur. Grup benzeri yapılarda bu değişim daha az belirginleştiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise grubun temel kaidelerinin ve faaliyet alanlarının diğer gruplarda olduğu gibi yoğun bir takip veya denetlemenin olmadığı ile açıklanabilir.

Dini gruba katılımdan sonra çoğunlukla grup içindekilerin giyim kuşamlarında bir değişiklik olmuştur. Kadın katılımcılarda tesettüre girme, pantolon tunik kombinleri yerine ferace, çarşaf gibi daha uzun ve geniş kıyafetler, erkek katılımcılarda da daha bol kıyafetler tercih edilmiştir.

“Daha sade, koyu renk giymeye başladım. Tesettürlüyüm ama uyumlu şık ve biraz da bayanlar içerisinde hoş giyinmeyi seviyorum. Onun da çok güzel bir tebliğ aracı olduğunu düşünüyorum. Mesela öğrencim, kıyafetimden etkilenmiş, ben de sizin gibi etek giydim dedi. Bu cemaatte olmanın bana kattığı bence çok büyük bir şey” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

İçinde bulunulan ortam ve orada bulunan kişilerin davranışlarından etkilenme süreci belli bir giyim tarzını da oluşturmaktadır. Dini bilgilerin artmasıyla birlikte giyim tarzında bir değişikliği de getirmiştir. Nitekim hem etkilenen hem de etkileyen bir rol üstlenilmektedir. Giyimdeki değişim aynı zamanda düşünsel değişimi de göstermektedir. Her kişinin tesettüre girme deneyimi farklı olmuştur. Aile, arkadaş çevresi, yurt, kurs ve vakıf ortamlarındaki rol modellerin etkisi bulunmaktadır.

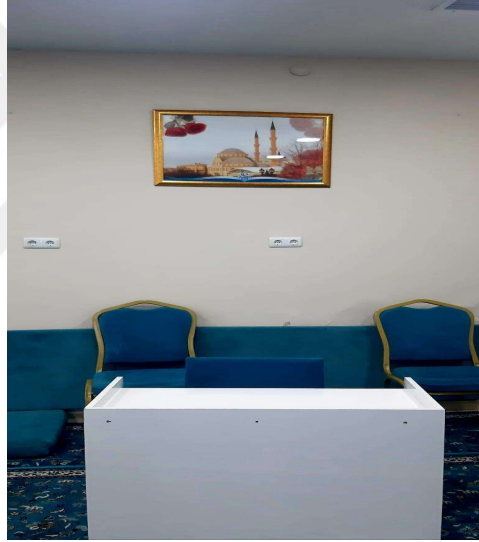
“İkdam Eğitim Derneği'ne gelip gittikçe başörtü tesettür konusunda içimde çok ciddi bir sıcaklık oluştu. Çünkü başörtünün, tesettürün hiçbir şekilde insanı kısıtlamadığını daha çok özgürleştirdiğine inancına katıldım”. (Buket, 26 yaşında, İMH Çalışanı).

Dernek ve derneklere bağlı projeler giyim tarzı ve yaşam pratiklerinin değişiminde etkili olmaktadır. Dini değerlere bağlılığın artırılması, kişisel gelişimlere odaklanması baskıcı ortamdan ziyade daha ait hissetmeye açık bireylerin kendilerini ifade edebileceği ortamlar, daha dini değerlerin ön planda tutulduğu bir yaşam tarzı belirlemeye katkı sağlamıştır. Grup içinde gerek rehberlik gerek grubun normları ile bireyler üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Genel olarak dini gruplar dini normlara uygun bir giyim tarzını benimsemeye yönlendirmektedir. Dini gruba

bağlı ailelerden gelen kişiler için giyim kuşam noktasında çok fazla bir değişim olmamıştır.

Dini gruba bağlı vakıflarda özellikle büyük dini tablolar göze çarpmaktadır. Hilye-i şerif başta olmak üzere, yolun esaslarıyla ilgili ifadeler bulunmaktadır. Bunun yanında evlerde de biblo heykel gibi süs eşyaları yerine bulundukları grup içindeki önemli vecizeler, sözler asılmaktadır. Bu durum da yine hafıza da grubun normlarını içselleştirme ile ilgili olmaktadır.

“Duvarlara, kapılara, buzdolabına ya da başka bir yere kesinlikle hiçbir açık resim koymuyorum. Cemaatim tavsiyesine uymak adına bu pratiği sürdürüyorum. Kıyafetlerimde kullandığım eşyalar arasında da özellikle halı, kilim, yatak, yorgan, battaniye gibi hiçbir eşyanın suret olmamasına çok dikkat ediyorum” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Resim 3: Dini Grup İçinde Sohbet Mekânı. Kaynak: Araştırmacı

İnternette ve sosyal medya platformlarında çevrimiçi dini toplulukların oluşumu, dinler, halk inanışları, tarikat yapılanmaları ve bir dini lider etrafında toplanan insan topluluklarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan faaliyetleri kapsamaktadır (Dereli, 321). Sosyal medya hayatın her alanında olduğu gibi dini alanda, dini gruplar arasında da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Dijital platformlara sahip olan dini grupların çoğunluğu sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır. Bu kanallar üzerinden etkinlik duyurusu bilgi içerikli paylaşımlar yapılmanın yanı sıra sohbetler ve Arapça, Tefsir, Hadis gibi dini içerikli dersler,

konferanslar, seminerler, dini grup liderlerinin canlı sohbetleri, hatim takibi, sosyal yardımlar ve aşevlerinin faaliyetlerinin duyurulması gibi çeşitli etkinliklere imkân vermektedir. Son yıllarda sosyal medya da paylaşım yapma önemsenmiş ve tebliğ yapma araçlarından olarak görülmüştür.

“Cemaat olarak şu anda sitelerimiz Instagram sayfaları var. Genç Safa'nın birçok ilde ayrı ayrı sayfaları ayrı ayrı grupları var. Didar Akademi okulumuz var. Zoom üzerinden her gün bizim fıkıh, tasavvuf, hadis gibi derslerimiz var. Bilgilerimizle form doldurarak kayıt olup her gün bu derslere canlı olarak katıldığımız bir okulumuz da var” (Hatice, 31 yaşında, Mimar).

Resim 4: Dini Grubun Instagram Sayfa Örneği. Kaynak: <https://www.instagram.com/didarakademi/>.

Grupların sosyal medya kullanımları, çevrimiçi topluluk olarak devam ettiklerini de göstermektedir. sosyal medya ve internet platformları, dini grup ve cemaatler için dini aidiyetlerini sürdürebilecekleri ve topluluklarını güçlendirebilecekleri etkili araçlar haline gelmiştir. Dini grup aidiyetini oluşturan biz ve onlar ayrımının dijital platformlarda da görülmektedir. Nitekim Nur, takiplerinin dini grubu çerçevesinde olduğunu ifade etmiştir:

“Cemaatimizin bir platformu olan "İslam ve İhsan"ı, hocaların bilgilerini ve öğretilerini paylaştığı Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı'nı ve Erkam Radyo'yu da düzenli olarak takip ediyorum. Aynı zamanda, gerçekten şeriat çizgisinde olduğuna inandığım bizden olduğunu düşündüğüm ya da bize yakın olduğunu düşündüğüm insanları daha çok takip ediyorum. Müslüman olup olmadığı hakkında emin olmadığım veya yaşantısını tasvip etmediğim kişileri takip etmekten kaçınıyorum. Daha çok içeriğiyle bilgilendiren ve değer katan kişilerle iletişimde olmaya özen gösteriyorum” (Nur, 28 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

Böylece grup aidiyetleri hem fiziki ortamda hem de çevrimiçi ortamda canlı tutulması sağlanmaktadır. Gençleri etkilemenin bir yolu olarak sosyal medya görülmektedir. Selma yaptığı içerikler ile geri dönüş aldıklarını belirtmiştir:

“Başlangıçta paylaşımlar konusunda oldukça katı bir tutumum vardı ve yapılan şeyleri paylaşmanın gerekli olmadığını düşünüyordum. Ancak zamanla, gençleri etkilemenin ve onları anlamlı bir şekilde etkilemek için bir şeyler yapmanın önemini kavradım. Bu yüzden bu sene başında sayfamızda yaptıklarımızı paylaşmaya başladık. Paylaştığımız içerikler, gençleri ve ailelerini olumlu yönde etkilemeye başladı. Bu sayede insanlar bizimle iletişime geçip programlarımız hakkında bilgi almak istiyorlar. Bu durum, yaptığımız çalışmaların gerçekten toplumda fark yarattığını gösteriyor. Bu nedenle, bu tür paylaşımları daha fazla yapmaya ve etkileşimi artırmaya karar verdim” (Selma, 23 yaşında, İMH Çalışanı).

Genel olarak ifadelerden anlaşıldığı üzere grup içindeki dini sosyalleşme alanları dijital platformlarda da geçerli olmaktadır. Dijital içeriklerin hazırlanması, dini içerikli derslerin yapılması sanal ortamda da devam etmektedir. Hatta bir katılımcının de söz ettiği üzere gruplar artık sosyal medyanın önemini anlamış ve gençlere yönelik etkileşimli alanlar oluşturmuştur. Tabi bu süreçte her bir dini grup kendine ait alanı, siteyi sosyal medyayı içeriği üretmiş ve sunmaktadır. Bu bakımdan bir dini sosyalleşme alanı da sosyal medyaya aktarılmıştır. Yine ifadelerden çıkan sonuca göre her bir dini grup üyeleri kendi görüşüne yakın kişileri ve grupları takip etmeye özen göstermektedir. Sosyal medya alanında grup sınırları İslami çizgi korunmaya özen gösterilmektedir.

“YouTube dizi izlemek için Instagramı fotoğraf atmak için arkadaşlarımdan fotoğraflarına bakmak ünlüleri takip etmek için kullandım. Şimdi amacım tamamen değişti. YouTube’dan sadece dini sohbetleri dinlemek için kullanıyorum” (Melike, 23 yaşında, Hemşire, Dernek).

Dini grup içinde olan kişiler sosyal medyayı duyuru bilgi ve ders içerikli olarak kullanmaktadır. Paylaşımlarda bu içeriklerin yayılmasıyla ilgili olmuştur. Sosyal medya, dini içeriklerin paylaşımı, takibi ve etkileşimi açısından önemli bir platform olmuştur. Bazı dini gruplar sosyal medyaya biraz daha mesafeli olarak yaklaşmaktadır. Özellikle kişisel paylaşımlar yerine iletişim ve duyuru amaçlı kullanımı önermektedir. Veya günümüzde yeni dini hareketler olarak tanımlanan sosyal medyayı dini aktarmak için aktif olarak kullanan ve görsellik sunarak dini bilgileri anlatan gruplara da mesafeli bir tutum bulunmaktadır.

“Cemaatimiz, genel olarak sosyal medyadan uzak durmamızı tavsiye ediyor. Ancak anaokullarını tanıtmak amacıyla ya da arkadaşlarımızın kreşlerinin Instagram hesaplarını paylaşmak gibi özel durumlar için belirli istisnalar yapılıyor. Bu sayede, tanıtım veya fikir paylaşımı amacıyla sosyal medya kullanımı sınırlı bir şekilde gerçekleşiyor. Örneğin, belirli gün ve saatlerde düzenlenen sohbetler ya da etkinlikler için linkler paylaşılıyor. Ayrıca, depremzedeler için başlatılan yardım kampanyaları gibi sosyal sorumluluk projeleri için afişler veya videolar hazırlanarak bu içerikler paylaşılıyor. Ancak, genel olarak sosyal medya kullanımı mümkünse uzak durulması öneriliyor” (Yüksel, 24 yaşında, Kur'an Kursu Öğreticisi).

“Cemaatimiz genel olarak sosyal medyayı çok aktif bir şekilde kullanmamaya özen gösteriyor. Risale-i Nur'un öğretilerini benimseyerek, grup içinde daha çok Risale-i Nur okumaları ve sohbetlerine odaklanmayı tercih ediyoruz. Ancak, Risale-i Nur'u benimseyen farklı gruplar sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanıp daha fazla paylaşım ve etkileşime odaklanabiliyorlar ama biz tasvip etmiyoruz” (Kayrahan, 21 yaşında, Öğrenci).

Daha az çoğunluğa hitap eden katılımcılar sosyal medya konusunda daha temkinli davranmaktadır. Nitekim Demiryürek'in yaptığı araştırmada da sosyal medya kullanımı konusunda “esas maksattan geri bırakır”, “letailflere zarar verir” endişesiyle grup içindekiler internet ve sosyal medyadan uzak kalmayı tercih etmişlerdir (2017: 404). Bu bakımdan sosyal medyaya uzak kalma veya reddetme dini ahlaki endişelerin yanında grubun normlarına aykırı olarak da düşünülmektedir. Bazı gruplarda ne kadar sosyal medya alanından uzak kalmaya çalışılırsa çalışılсын bir yerde uygulamalara ihtiyaç ile online sohbetler ve sosyal sorumluluk ile ilgili sosyal medyayı kullanılmaktadır. Bazı grupların hafızasıyla da ilgili bir süreçtir. Özellikle Risalelerin yazımı ve çoğaltılması sürecindeki süreç nasılsa yine Risale'nin sosyal medya üzerinden sunumu da ayrı düşünce kalıplarını üretebilmektedir. Sonuç olarak dini gruplar arasında sosyal medya kullanımı aktif olarak devam etmekte çok nadir olarak kişisel tercih olarak kullanılmamaktadır. Dereli, yaptığı çalışmada çevrimiçi faaliyetlerin fiziki ortamla desteklendiği sürece yani, ortak mekân ve yüz yüze etkileşimin olduğu gündelik hayatla desteklenmesi durumunda çevrimiçi toplulukların takipçilerle ciddi bir bağ kurduğunun ve daha etkili sonuçlar alabildiğini vurgulamıştır (2022: 335). Nitekim görüşme yapılan kişilerin büyük çoğunluğu halihazırda gündelik yaşamda ve fiziki ortam olarak dini grupla etkileşim halindedirler. Bu bakımdan gruplar hem çevrimiçi hem de çevrimdışı alanda üyelerinin dini kimliğini şekillendirdiği söylenebilir. Katılımcıların büyük çoğunluğu

aileden dini grupla tanışmakta ve bu yolda yürümek isteyenlerden oluşmaktadır. Bu bakımdan grupta bulunmayı kendi isteği ile tercih eden görüşmelerde içselleştirme ve ahlaki değişim kişilik değişimi daha yoğun ve net gözükmemektedir. Dolayısıyla grubun eğitim ve terbiyesine açık olan katılımcılarda köklü bir kişilik değişimi karakter değişimi olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Mevcut çalışmada, dini grupların birey üzerinde sosyolojik ve psikolojik etkileri incelenmiş, dini gruplardaki toplumsallaşma süreçlerinin her bir aşamasının, bireylerin grupları içinde yaşadıkları sosyo psikolojik değişimleri beraberinde getirdiği ve bu değişimlerin genel olarak kişilik, benlik tanımlamalarında gözlemlendiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla dini grupların etkisinin tek boyutlu ele alınamayacağı tez boyunca ifade edilen bireysel ve sosyal yönlerin bu etkide birlikte olduğu söylenebilir. Nitekim teori kısmında üzerinde durulan; kişiliğin hayat boyu gelişen dinamik bir yapıda olduğu, bireylerin duygu davranış, düşünce ve çevreye olan uyumunun kişilik hakkındaki mevcut bilgilerden edinebileceği, kişilik gelişiminde aile, çevresel faktörlerin belirleyici parametreler olduğu gibi konu başlıklarının dini toplumsallaşma süreçlerinin her birinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda yine teori kısmında üzerinde durulan benlik ve toplumsallaşma süreçlerinin sahada grupların sosyal etkileşim aracılığıyla rol model olarak bireylerin kendilerini grup bazında değerlendirdikleri ve şekillendirdikleri tespit edilmiştir. Toplumsallaşma, bireyin hem iç dünyası ile kurduğu etkileşim hem de dışındaki dünyaya uyumu açısından bireysel ve toplumsal alanı kapsamaktadır. Bu bakımdan bulgularda ortaya çıkan temel tespitler, bireysel (içsel) ve toplumsal (dışsal) olarak şekillenmektedir. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta bu içsel ve dışsal olarak tespit edilen faktörlerin birbirleri içerisinde hercümerc olduğu, birbirini şekillendirdiği ve yeni toplumsallaşma alanları ürettiğidir. Çalışmayı önemli kılan husus da bu etkileşim alanlarına dair analiz imkânı vermesidir.

Çalışmayı farklı kılan bir diğer husus, yapılan çalışmaların belli gruplar üzerinde yoğunlaştığıdır. Bir kurum olarak din, hayatın her alanında var olması esasıyla toplumsallaşmanın en önemli faktörlerinden biridir. Bu anlamda din, belli bir topluluk ve toplum oluşturmaya muktedirdir. Günümüzde dinin topluluk oluşturmaları şekilsel ve içerik olarak farklı görünümlere sahiptir. Bunlardan biri dini gruplardır. Esasında sosyal bir grup gibi değerlendirilen dini gruplar, teori kısmında uzunca bahsedilen birtakım toplumsal değişikliklerden etkilenmiştir. Türkiye özelinde belli geleneği takip eden, gelenekten ayrılan ve farklı dönüşümlere sahip olan gruplar belli kategorilerde ele alınmıştır. Araştırmanın ana temasını oluşturan

dini gruplar; tarikat formunda, tarikat formunu kaybeden, tarikat formu dışında ve grup benzeri yapılar olarak genel olarak tüm gruplar hakkında genel bir değerlendirme yapılmasına imkân vermektedir.

Bu anlamda çalışmanın saha kısmı, bu dörtlü sınıflandırmaya göre şekillenmektedir. Dini gruba dâhil olan bireylerin toplumsallaşma süreçlerinin nasıl şekillendiği, grup içinde kişiliklerini nasıl inşa ettikleri, grubu nasıl içselleştirdikleri ve bu süreçlerin sonunda yaşadıkları değişimler gibi sorulara yönelik verilen cevaplar değerlendirilmiş ve araştırmanın temel bulguları olarak üç ana başlık ortaya çıkmıştır.

İlk olarak, *Dini Toplumsallaşma Sürecine Hazırlayan Faktörler* arasında en belirleyici unsurlar kişilik özellikleri olarak öne çıkmıştır. Uyumluluk, öz disiplin, deneyime açıklık, nevrotiklik ve içe dönüklük-dışa dönüklük gibi tanımlamalardan, grupların büyük çoğunluğunda uyumluluk ve öz disiplin özelliklerinin baskın olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak, dini gruplarda yer alan bireylerin toplumsal uyum ve işbirliğine yatkın, aynı zamanda bireysel ve toplumsal sorumluluk duygusuna sahip oldukları; bu özelliklere sahip olmayan kişilerin ise bulgularda ortaya çıkan grubun sağladığı dinamiklerle kişiliklerinin bazı yönlerini bastırarak bu dengeye uyumlu hale getirdikleri görülmüştür. Tarikat formu ve tarikat formu dışında örgütlenen grupların dışında din merkezli oluşan grupların aynı benzer toplumsallaşma süreçleri sonucu birbirine benzer bir kişilik inşası oluşturduğu söz konusudur. Dolayısıyla Türkiye’de dini toplumsallaşma sürecinde “biz kimliği” çerçevesinde bireysel farklılıkların doğal süreç olarak aynileşmesi söz konusudur.

Birincil sosyalleşme sürecinin yaşandığı yer olarak, ailenin dini yaşam biçimi, aile içindeki iletişim ve ailenin dini gruba üyeliği, grup aidiyetinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu açıdan aile, toplumsallaşma sürecinde göz ardı edilemeyecek bir faktördür. Özellikle katılımcıların büyük çoğunluğunun ailesinin dini gruba dâhil olduğunun tespiti, dini grupların hem aile bağı üzerinden hem de dini toplumsallaşma sürecinde aileden bile ön plana geçebilen birincil toplumsallaşma kaynaklarından biri haline geldiğini bu anlamda Türkiye’deki toplumsallaşma dinamiklerinin farklı bir boyut kazandığını göstermektedir.

Bir diğerk temel başlık, *Dini Toplumsallaşma Süreci*'dir. Dini grupların kurumsal yapısı ve işleyişi, grup formları (tarikât formundaki dini gruplar, tarikât formunu kaybetmiş gruplar, tarikât formu dışında örgütlenen gruplar ve grup benzeri yapılar), grupların temel düsturlarını ve ilkelerini belirlemektedir. Bu ilkeler, grupların sosyal faaliyetlerini, ilişkilerini, ritüellerini ve bedensel pratiklerini de şekillendirmiştir. Dolayısıyla aynı mekân, bedensel pratikler, tarihsel anlatı grup içinde toplumsallaşma sürecine imkân vermekte ve ortak hafıza üretmektedir.

Dini gruplarda en fazla model alınan kişiler grup liderleridir. Kişilik özelliklerine yakın bir lideri ya da grubu model alındığı belirlenmiştir. Grup liderlerinin davranışları ve tavsiyeleri, genellikle rehber olarak kabul edilmektedir. Dini grup faaliyetleri, eğitim, sosyo-kültürel ve yardım faaliyetleri olmak üzere üç ana alanda yoğunlaşmaktadır. Toplumsallaşma sürecini belirleyen önemli unsurlardan biri, grup içindeki faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, grup dinamiğini sürekli olarak ayakta tutmakta ve üyelerin aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Sosyo-kültürel faaliyetler, kamplar, doğa yürüyüşleri, sportif faaliyetler, yarışmalar, cami buluşmaları, iftar programları, okuma programları ve meslek buluşmaları gibi etkinliklerden oluşmaktadır. Bir taraftan dini toplumsallaşma sürecini devam ettirirken, diğerk taraftan da bu süreci hazırlayan faktörler arasında yer alan faaliyetler, özellikle gençlere yönelik olup, grubun dışarıya açılan kapılarından biridir. Araştırmada görüldüğü üzere, grupla tanışma vesileleri aynı zamanda dini toplumsallaşma sürecine hazırlamaktadır. Grup içinde yapılan tüm faaliyetler, eğitimler grup aidiyeti hissettirmektedir. Böylece dini grubun üyeleri bedenın organları gibi bir bütünün parçası haline gelmekte grup üyesi fiziksel olarak gruptan ayrı olsa da daima grupta olduğu bilinci, başka bir ifadeyle fantom organ bilinci toplumsal bağlılığını sürdürmektedir.

Eğitim faaliyetlerinin en fazla üzerinde durulan konusu ise sohbettir. Sohbet, tüm gruplar için dini toplumsallaşma sonrasında yaşanan değişimin en önemli belirleyicisi olmuştur. Özellikle tarikât geleneğine sahip gruplarda, sohbete katılımın daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Sohbetler, öğrenme ve manevi gelişim aracı olarak, grup içinde birlik ve beraberliği sağlamakta önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca sohbet ortamları, yeni toplumsallaşma alanları yaratarak dini, manevi ve

psikolojik işlevleri yerine getirmekte, manevi rehabilitasyon ve denetim sağlamaktadır. Sohbetlerin bireylerde ahlaki değişimlere yol açtığı da tespit edilmiştir. Özellikle sohbetlerde üzerinde durulan kalbin temizlenmesi ve nefisle mücadele gibi ifadeler, bu değişimde belirleyici olmaktadır. Sohbetlerin toplu meclislerde gerçekleştirilmesi, sosyal etkileşim açısından dışsal bir denetim sağlamaktadır. Dolayısıyla, sohbet deneyiminin bireyler üzerindeki etkisi, duygu, düşünce ve eyleme yansımalar açısından her birey için farklılık göstermekle birlikte, genel bir değişim sürecine yol açmaktadır. Sohbetle birlikte, içsel denetim olarak zikir de önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Zikir, grubu duygusal anlamda ayakta tutan bir faktör olarak etkili olmaktadır.

Dini toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkan bir diğer temel bulgu, grubu içselleştirme ve meşrulaştırma ile ilgili olarak sosyopsikolojik aidiyetlik faktörlerinin önemli rol oynadığıdır. Aidiyetlik faktörlerinin değerlendirilmesi, toplumsallaşma sonrası yaşanan değişim süreçlerinde de belirleyici olmaktadır. Bu faktörlerden ilki ve katılımcılar arasında en sık karşılaşılan kod, "ilgi görme"dir. Özellikle sevgi, kardeşlik ve muhabbet gibi ifadelerin gruplarda sıkça dile getirilmesine rağmen, bu unsurlar grupların ikincil sosyalleşme olarak değerlendirilmiş olsa da, dini grup içindeki din kardeşliği gibi yakınlık ilişkilerinin de asli sosyalleşme boyutunda olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumda bireysel benliklerin daha sosyal bir benliğe doğru evrildiği ve "biz" duygusunun öncelendiği ortaya çıkmıştır. Ortak inanç, değer ve normlar çerçevesinde inanç temelli bir kimlik oluşmaktadır. Bu anlamda grup üyelerinin fiziksel ve psikolojik uyum sağlamasına yol açan ortak niyet ve amaçlar toplumsal rezonans oluşturduğu söylenebilir.

Dini grup içindeki bireyler, hizmet etme ekseninde kendilerine ve başkalarına faydalı olma ve bunun için sosyal sorumluluk alma fırsatları bulmaktadırlar. Grubun yardım faaliyetlerine katılarak, içinde bulundukları topluma faydalı oldukları düşüncesi, katılımcılarda içsel tatmin ve mutluluk yaratmakta, bu da gruba olan bağlılığı pekiştirmektedir. Bu bağlamda, dini grup, bireylerin inandıkları değerleri eyleme dökebileceği kanallar sunmaktadır. Bir diğer aidiyet faktörü ise, dini grubun toplumsal erozyona karşı güvenli bir liman sağlama işlevidir. Grup kimliğini pekiştiren aidiyet faktörlerinde çıkan önemli bir bulgu ise literatüre

bakıldığında dini gruba katılma ve bağlanma sebeplerinden yoğun olarak ibadetlerin yapılması olarak ortaya çıkarken çalışmada ise dini ibadetlerin düzenli yerine getirilmesi en az tekrar eden kod olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde en etkili sebep olarak daha bireysel olan “ilgi görme” kodu ön plana çıkmıştır. Ayrıca, dini grupların yalnızlık duygusu ile başa çıkmaya yardımcı olduğunu desteklemekle birlikte yalnızlıktan kurtulma durumunun farklı bir yalnızlık ürettiği sonucuna ulaşmıştır. Grup içindeki sosyalleşme alanları katılımcıların büyük çoğunluğunda ait oldukları grup içinde sosyalleşmeye imkân vermekte farklı bir sosyalleşme imkânı ihtiyacı hissettirmemektedir. Bu durumda kişinin dini grup harici yalnızlaşmasına sebep olmaktadır. Bu anlamda dış gruba karşı temsil sorumluluğu, dolayısıyla yanlış yapma korkusu grupların büyük çoğunluğunda tespit edilmiştir. Dini grupların sunduğu faydalara bakıldığında genel literatürden farklılaştığı özellikle sosyal ve psikolojik faydanın dini faydaya göre daha çok önemsendiği ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni olarak, dini bilgiye ulaşmanın günümüzde daha kolay ve bireysel bir eylem olduğu fakat, güvenilir çevreye sahip olmanın yalnızca bireyi ilgilendirmediği bunun için belli bir çevrenin gerekli olduğu söylenebilir. Bir diğer önemli tespit ise, dini grup çevreleri değişmiş olsa da asıl faktörün dini toplumsallaşma sürecinin devamlılığı olduğudur. Saha sürecinde gruplar arası geçiş yapan katılımcılara rastlanmıştır. Bu durum, dini gruplarda toplumsallaşma sürecinin devamlılığı açısından önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir.

Dini Toplumsallaşma Sonrası Değişim başlığında ise beş ana tema ortaya çıkmıştır. Gruba aidiyet arttıkça, bireylerin grupla özdeşleşme duygusu da güçlenmektedir. Özellikle tarikat geleneğine sahip olan kişiler ve grubu ile güçlü bir içselleştirme yaşayan katılımcılarda, dini gruba katılmamak, aynı zamanda dini yaşantının zayıflayacağı, güvenli limanın dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Bu durum, grup aidiyetinin ve içselleştirilen değerlerin bireyler üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. “*kişilik ve benlik değişimi*” teması, dini toplumsallaşma sürecinin bireylerin davranışsal, duygu ve düşünce düzeyindeki değişimlerini ortaya koymaktadır. Davranışsal anlamda, dini grupta bulunan kişilerin "biz" demeyi öğrenmeleri ve ortak çalışma ile organizasyon yapma becerilerinin şekillendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, davranışlardaki değişimde "sirayet" kavramının etkili

olduğu belirlenmiştir. Sirayet, sevgi ile kurulan bağın, bireylerin diğerlerine benzeme biçiminde bir öğrenme mekanizması oluşturduğunu ifade etmektedir. Sevgi temelli bu bağlar, davranış değişikliklerinin temelini oluşturmuştur. Nitekim, dijitalleşme ile ilgili yapılan araştırmalarda etkileşim ve fiziki ortamın varlığı, çevrimiçi ağlara da yansıdığı ifade edilmiştir.

Yapılan birçok çalışmada, dini grupların, özellikle nafile namaz ve oruç gibi ibadetlerin oranlarının arttığını, alışveriş alışkanlıkları, sosyal ilişkileri etkilediğini ortaya koymuştur. Çalışma bu değişimleri desteklemekle birlikte duygusal değişim olarak özellikle kişilik özelliklerinden nevrotiklik boyutunda ciddi farklılıklar olduğunu; sinirli asabi kişilik özelliklerinin kanalize edildiğini böylece grupların davranışsal olarak öfke yönetimi konusunda önemli boyutta etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Sosyoloji disiplininde çok dikkate alınmayan dini grupların toplumsallaşma sürecinde birey üzerindeki etkisine odaklanan çalışma, Türkiye’de toplumsallaşma sürecinde dini grupların yön değiştirici bir rol oynadığını, grupların bireyler üzerindeki etkisinin yalnızca dini bir aidiyetle sınırlı kalmayıp, kişilik inşasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlara ek olarak Türkiye’de dini toplumsallaşma sürecinde farklı bir örüntü olarak dini grupların temel aracı olduğu tespit edilmiştir.

Sosyoloji, Psikoloji, Din Psikolojisi/Sosyolojisi gibi farklı alanlara katkı sağlayacak olan çalışma dini grupların toplumsallaşma sürecinde benzerliklerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda farklı dini grup formlarının toplumsallaşma sürecindeki farklılıkları veya gruptan ayrılan kişilerin yeni bir gruba girme motivasyonları başka yeni bir araştırmanın konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- ACAR**, Hatice (2014). "Manevi İyi Oluş ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.18, S.2, Ss. 391-412.
- ACOCK**, Alan. C. ve Bengtson, Vern. L (1978). "On the Relative Influence of Mothers and Fathers: A Covariance Analysis of Political and Religious Socialization" **Journal of Marriage and the Family**, C.: 40, No: 3, 519-530.
- AKÇAOĞLU**, Aksu (2020). **Zarif ve Dinen Makbul Muhafazakâr Üst-Orta Sınıf Habitusu**, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- AKIN**, Mahmut Hakkı (2011). **Toplumsallaşma Sözlüğü**, Konya: Çizgi Kitapevi.
- AKIN**, Mahmut Hakkı (2017). "Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar", **İnsan ve Toplum**, C.7, S.1, Ss. 1-24.
- AKKAYA**, Veysel (2019). "Sufi Kişiliğın Teşekkülünde 'Hatırlama' Bağlamında Zikrin Rolü", **Turkish Studies Comparative Religious Studies**, C. 14, S. 3, Ss. 441-450.
- AKKUŞ**, Halil İbrahim (2023). "Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", **Burdur İlahiyat Dergisi**, 7, Ss. 76-94. <https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1362465>
- AKOT**, Bülent (2014). "Tasavvufi İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, S.31, Ss. 30-39.
- AKTAŞ**, Ahmet (2014). **Tarikatların Toplumsal İşlevi: Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTO**, Akif (2011). "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.52, S.2, Ss.191-217.
- AKYÜZ**, Niyazi ve İhsan Çapcıoğlu (2012). **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- APAK**, Fatma (2019). **Toplumsallaşma Sürecinde Kadın Dindarlığını Etkileyen Faktörler: Malatya Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- APAYDIN**, Halil (2001). "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.12-13, Ss. 319-338.
- ARABACI**, Fazlı (2003). "Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri", **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos, C. 6, S. 16, Ss. 39-54.
- ARKONAÇ**, Sibel (2005). **Sosyal Psikoloji**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ARONSON**, Elliot., Wilson, Timothy ve Akert, Robin (2018). **Sosyal psikoloji**, 9. baskı, Çev. A. Dönmez, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- ARSLAN**, Hüseyin (2012). **Dini Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya**, Ankara: Ankara Okulu.
- ASSMANN**, Jan Assmann (2018). **Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ATALAY**, Talip (2006). **Aile Dindarlığının Gençlerin Dindarlığına Etkisi Üzerine Bir Araştırma**, Ed. Hayati Hökelekli, Bursa: Kurav Yayınları.
- ATAY**, Tayfun (1996). **Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nazım Kıbrisi Örneği**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ATİK**, Turan (2007). **Rıfailik Tarikatı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATKINSON**, Rita L., Richard C. Atkinson ve Ernest R. Hilgard (1995). **Psikolojiye Giriş**, Çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- AVCI**, Özge. **İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği: İki Dünya Arasında**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AY**, Mehmet Emin (1994). "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1, Ss. 169-170.
- AYBEY**, Salih (2018). "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.7, S.2, Ss. 544-560.
- AYBEY**, Salih (2018). "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.7, S.2, Ss. 544-560.
- AYDIN**, İsmail Hakkı (2020). **Ah Bu İnsanlar**, 2. Baskı, İstanbul: Girdap Kitap
- AYDIN**, Mustafa (1997). **Kurumlar Sosyolojisi**, Ankara: Vadi Yayınları.
- AYDIN**, Mustafa (2013) **Güncel Kültürde Güncel Kavramlar**, 2. Baskı İstanbul: Açılım Kitap.
- AYDIN**, Mustafa (2014). **Sistemantik Din Sosyolojisi**, İstanbul: Açılım Kitap.
- AYTEN**, Ali (2005). "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2, Ss. 186-187.
- BACANLI**, Hasan, İlhan, Tahsin ve Aslan, Sevda (2009). "Beş Faktör Kuramına Dayalı Bir Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT)", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.7, S.2, Ss.261-279.
- BAKIROĞLU**, Tokgöz (2013). "Sosyalleşme ve kimlik inşası eksenine sosyal paylaşım ağları", **Akademik Bilişim 2013 – XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri**, Ss. 104 1054, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

- BARBU**, Zevedei (1971). **Society, Culture and Personality: An Introduction to Social Science**, Bristol: Oxford, Basil Blackwell, 15.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAŞEĞİT**, Büşra (2015). **Bir Dini Grup Üzerine Sosyolojik Araştırma: Galibiler Antalya**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAUMAN**, Zygmunt (1998). **Kimlik**, Çev. Mesut Hazır, Ankara: Heretik Yayınları.
- BAYNAL**, Fatma (2016). **Kadınların Dini Gruplara Yönelim Nedenleri ve Dini Grupların Psiko-Sosyal ve Dini-Manevi Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYNAL**, Fatma ve Erkan Yaman (2015). "Kadınların Dini Gruplara Yönelme, Katılma ve Bağlanma Nedenleri", **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.12, S.30, Ss. 141-179.
- BERGER**, Peter (1999). "Dini Kurumlar", **Toplumbilimi Yazıları**, Ed. Adil Çiftçi, İzmir: Anadolu Yayınları.
- BİLGİN**, Vejdi (2020). "Dini Gruplar", **Din Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan ve Mustafa Tekin, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- BİLGİSEVEN**, Amiran Kurtkan, (1985). **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi.
- BİREKUL**, Mehmet (2014). "Aile ve Dini Sosyalleşme", **Aile Sosyoloji Yazıları** Ed. Mustafa Aydın, İstanbul: Açılım Kitap.
- BLOOR**, M., ve Wood, F (2006). **Keywords in qualitative methods a vocabulary of research concepts**. London: Sage.
- BOURDİEU**, Pierre (2015). **Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**, Çev. Derya Fırat ve Günce Berkurt, Ankara: Heretik Yayınları.
- BURGER**, Jerry M (2004). **Kişilik Psikolojisi İnsan Doğasına Dair Söyledikleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BÜYÜKKARA**, Mehmet Ali (2016). **Çağdaş İslami Akımlar**, 2. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.
- CENGİL**, Muammer (2010). **Tasavvufi Yaşantı: Halveti-Uşşaki Topluluğu Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- CENGİL**, Muammer (2017). "Dini Gruplara Aidiyetin Psikososyolojik Nedenleri", içinde **Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi**, Ed. Kemal Ataman, İsmail Güler, Vejdi Bilgin, Bursa: Emin Yayınları.
- CEYLAN**, İsa (2019). "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi", **Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, 2(2), 50-72.
- CEYLAN**, Semih (2015). **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, İstanbul: İSAM Yayınları.
- CEZAYİRLİ**, Gülay (1997). "Dinî Grup ve Toplumsal Grup", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.37, S.3-4, Ss. 365-376.

- CICCARELLİ**, Sandra K. ve J. Noland White (2018). **Psikoloji: Bir Keşif Gezintisi**, 3. Basım, Çev. Deniz Nafia Şahin, Ankara: Nobel.
- CLARKE**, Peter Berger (2012). **Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler**, Çev. İhsan Çapcıoğlu, içinde **Din ve Ritüel: Çok Yönlü Bir Yaklaşım**, Peter Collins, Çev. Ali İsra Güngör.
- CONNERTON**, Paul (2014). **Toplumlar Nasıl Anımsar**, Çev. Alaeddin Şenel, 2.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- CONNERTON**, Paul (2018). **Modernite Nasıl Unutturur**, Çev. Kübra Kelebekoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- COSTA**, P. T. ve R. R. McCrae (1992). "Four Ways Five Factors Are Basics", **Personality and Individual Differences**, C.13, S.6, Ss. 653-665.
- COŞTU**, Yakup (2018). "Toplumsallaşma ve Din", içinde **Din Sosyolojisi**, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.
- CRESWELL**, John W (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri, Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi
- CÜCELOĞLU**, Doğan (2013). İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları, 26 Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇAĞRICI**, Mustafa (1996). "Gıybet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.14, Ss. 63-64.
- ÇAĞRICI**, Mustafa (1998). "Hırs", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.17, Ss. 383-384.
- ÇAHA**, Ömer (2004). "Ana Temalarıyla İslami Uyanış", **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/İslamcılık**,C.6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇAKIR** Ruşen (2017). **Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar**,12. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇAKMAK**, Emine (2013). **Süleymancılık Cemaatinde Dini Eğitim Metotları**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAYIR**, Celal (2012). Sosyo-Psikolojik Açıdan Dini Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 2, Ss. 87-132.
- ÇELİK**, Celalettin (2013). **Dini Gruplar Sosyolojisi**, Ed. Mehmet Bayyigit, 277-302.
- ÇELİK**, Celalettin, (2006). “Kentsel Dindarlık”, **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celalettin Çelik, Adana: Karahan Kitabevi.
- DEDE**, Ayşe (2016). **Menzil Nakşiliği Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Isparta Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEDE**, Sultan (2023). **Dini Gruplara Mensup Ebeveynlerin Yetişkin Çocuklarının Gözüyle Tarikat ve Cemaatler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- DEMİRHAN ERDEMİR**, Ayşegül (1989). "Ahlat-ı Erbaa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2. C.
- DEMİRYÜREK**, Ahmet Selim (2017). "Vakıflık Kurumu Üzerine Nitel Bir Araştırma: Meşveret Grubu Örneği", **Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi**, Ed. Kemal Ataman, İsmail Güler, Vejdi Bilgin, Bursa: Emin Yayınları.
- DERELİ**, Mustafa Derviş (2017). "Gözetimin Tahakkümünde Modern Şehirler", **Düşünen Şehir: Şehir ve Göz**, S. 2.
- DERELİ**, Mustafa Derviş (2022). **Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık**, Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- DİKEÇLİGİL**, Beylü ve Çiğdem, Ahmet (1991). **Birey, Kişilik ve Toplum**, Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Aile Yazıları 3, Bilim Serisi 5/3.
- DOĞANAY** Süleyman (2019). "Zorluklarla Başa Çıkma Bağlamında Bir Model Önerisi: Sabra Yolculuğun Beş Hali", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)**, C.19, S.1, Ss.286-307.
- ECMEL**, Muhammed (2015). **Sufi Ruh Bilimi**, içinde **Sufi Psikolojisi**, Ed. Kemal Sayar, 10. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- EFE**, Adem (2013). **Dini Gruplar Sosyolojisi**, İstanbul: Dönem Yayıncılık.
- ELKIN**, Frederick (1995). **Çocuk ve Toplum Çocuğun Toplumsallaşması**, Çev. Nazife Güngör, Ankara: Gündoğan.
- ER**, İzzet (1999). **Sosyal Gelişme ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Bir Deneme**, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ERTEM**, Adnan (1999). "Osmanlı'dan günümüze vakıflar", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, S.6, Ss. 111-50.
- FRANKL**, Victor Emil (2010). **İnsanın Anlam Arayışı**, Çev. S. Budak, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- FREUD**, Sigmund (2019). **Psikanaliz Üzerine**, Çev. Kamuran Şipal, İzmir: Cem Yayınevi.
- FREUD**, Sigmund (2004). **Uygarlık, Toplum ve Din**, Çev. Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları.
- FURSETH**, Inger ve Pal Repstad (2011). **Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar**, Çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- GECAS**, Viktor (2000). "Socialization", içinde **Encyclopedia of Sociology**, Ed. Edgar F. Borgatta ve Rhonda J. V. Montgomery, 2. Baskı, New York: MacMillan Reference U.S.A. C.4, Ss. 2855–2864.
- GENÇ**, Muhammet Fatih (2011). **Yaygın Din Eğitiminde Gençliğin Eğitimi; Hollanda'da Havra, Kilise ve Camilerde Gençliğe Yönelik Eğitsel Faaliyet ve Üzerine Karşılaştırılmalı Bir Alan Araştırması**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- GOFFMAN**, Erving (2014). **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, 3. Baskı, Çev. Barış Cezar, İstanbul: Metis Yayınları.
- GOODY**, Jack (2017). **Mit, Ritüel ve Söz**, İstanbul: Küre Yayınları.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU**, Süleyman (2017). "Çocuğun Dini Eğitiminde Ailenin Rolü", **KADEM Kadın Araştırmaları Derneği**, C.3, S.1, Ss.39-60.
- GÜNAY**, Ünver (1988). **Din Sosyolojisi**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY**, Ünver ve Harun Göngör (1997). **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul: Ocak Yayınları.
- GÜNEY**, Salih (2013). **Davranış Bilimleri**, 7. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- GÜNGÖR**, Erol (1991). **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- HARVEY**, Robert. J., William. D. Murry ve Steven. E. Markham (1995). "A 'Big Five' Scoring System for the Myers-Briggs Type Indicator", **Annual Conference of the Society for Industrial and Organizational Psychology**, Orlando.
- HİRA**, İsmail (2000). "Sosyal Bilimler: Yasa Koruyucu Tasarımdan Yorumcu Tasarıma", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3, Ss. 81-97.
- HORTAÇSU**, Nuran (2007). **Ben Biz Siz Hepimiz Toplumsal Kimlik ve Gruplararası İlişkiler**, Ankara: İmge Kitabevi.
- HÖKELEKLİ**, Hayati, "Şahsiyet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.38, Ss. 297-298.
- İŞILDAR**, Lale (2012). **Tasavvuf ve Kadın, Halveti Uşşâki Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İÇMELİ**, Celaleddin (2013). "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", **Konuralp Tıp Dergisi**, C. 5, S.3, Ss. 66-75.
- İNCE**, Abdullah (2015). "Cumhuriyet Sonrası Dini Grupların İnsan Yetiştirme Modeli Yahyalı'lı Hacı Hasan Efendi Örneği", **International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)**, C.3,S.3, Ss.535-546. <https://doi.org/10.14486/IJSCS320>
- İNCE**, Eyüp (2022). **Toplumsal Değişme ve Tasavvuf, içinde İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırmalar** Ed. Ramazan Bezci, Konya: Eğitim Yayınevi.
- İSEN**, Galip ve Batmaz, Veysel (2002). **Ben ve Toplum Sosyal Psikoloji**, İstanbul: Om Yayınevi.
- JENKİNS**, Richard (2004). **Social Identity**, 3. Baskı, London: Routledge.
- JOACHİM** Wach, "Toplumsal Sırf Dinî Teşkilatlanması", Çev. M. Rami Ayas, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 19, Ss. 185,
- KAĞITÇIBAŞI**, Çiğdem (2013). **Günümüzde İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş**, 15. Baskı. İstanbul: Evrim Yayınevi.

- KAĞITÇIBAŞI**, Çiğdem (2007). **Kültürel Psikoloji Kültür Bağlamında İnsan ve Aile**, 3. Baskı, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KALGI**, Mehmet Emin ve Hasan Kayıklık (2020). "Dindarlık ile Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Saha Araştırması: Siverek Örneği", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.20, S.2.
- KARAARSLAN**, Faruk (2014). **Modern Dünyada Toplumsal Hafıza Ve Dönüşümü**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAATLI**, Pınar (2006). **Modernleşen Bir Gelenek: Cerrahilik**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAKİTAPOĞLU**, Zahide (1999). "Gruplararası İlişkiler: Sosyal Psikolojik Yaklaşımlara Toplu Bir Bakış", **Türk Psikoloji Yazıları**, C.3, S.1, Ss. 51-78.
- KARALI**, Sedat (2017). **Kur'ân'da Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki ve Bu İlişkinin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- KARAMAN**, Fethullah (2021). **Dini Sosyalleşmede Cami Etkisi: Terme Örneği**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARATAŞ**, Gülşen (2004). **Tarikatlara Yönelmenin Sosyo- Kültürel Ve Psikolojik Nedenleri**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARATAŞ**, Zeki (2015). "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi." **Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1, Ss. 68-86.
- KARSLI**, Necmi (2019). "Fetö darbe girişiminin gençlerin din ve cemaat algısı üzerindeki etkisi: Trabzon ilahiyat fakültesi örneği", **Bilimname**, C. 37, S.1, Ss. 1187-1210.
- KAVUT** Sevgi (2022). **Dijital Kimlik ve İzlenim Yönetimi**, Konya: Çizgi Yayınevi.
- KAYA**, İsmail (2020). "Tarikatların Dinî Gruplar Tipolojisindeki Yeri ve Sosyal Fonksiyonları", **Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, Ss. 55-83. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4036937>
- KAYACAN**, Murat (2002). **Dini Gruplara Giriş ve Çıkış Motivleri Dini Gruplara Giren Bireyler Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYIKLIK**, Hasan (2003). "Allport'a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Yaklaşım", **Dini Araştırmalar**, C.5, S.15, Ss. 121-138.
- KELLY**, Caroline (1993). "Group Identification, Intergroup Perceptions and Collective Action", **European Review of Social Psychology**, C. 4, S.1 Ss. 59-83.
- KIMTER**, Nurten (2016). "Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", **Ekev Akademi Dergisi**, C.20, S.68, 299-332.

- KIZMAZ, Z. ve M. Çevik** (2016). "Madde Bağımlılığıyla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi Örneği", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.26, S.2, Ss. 313-336. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.346941>.
- KİRMAN, Mehmet Ali** (2000). **Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemaat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- KOÇ, Mustafa** (2005). "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi", **EKEV Akademik Dergisi**, C.9, S.25, Ss. 75-88.
- KOPTAGEL-İlal, Günsel** (1982). **Tıpsal Psikoloji**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.
- KÖKTAŞ, M. Emin** (1993). **Türkiye’de Dini Hayat**, Ankara: İşaret Yayınları.
- KÖYLÜ, Mustafa** (2007). "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumunu Açısından Bir Değerlendirme", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.23, S. 23, Ss. 65-92. <https://doi.org/10.17120/omuifd.69718>.
- KURNAZ, Süleyman** (2019). **İçe Dönük- Dışa Dönük Kişilik Yapısı Dindarlık İlişkisi: SDÜ Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- KURNAZ, Şuayip** (2013). **Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURT, Abdurrahman** (2011). **Din Sosyolojisi**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları
- KUŞAT, Ali** (2002). "Nefis Mertebelerine Psikolojik Bir Yaklaşım", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 9, Ss. 121.
- KUŞAT, Ali** (2006). "Ergenlerde Allah Tasavvuru", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay ve Celaleddin Çelik, Adana: Karahan Kitabevi.
- KUŞAT, Ali** (2006). "Ergenlerde Allah Tasavvuru", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celaleddin Çelik, Adana: Karahan Kitabevi.
- KÜÇÜK, Hasan** (1985). **Tarikatlar Tasavvuf ve Felsefe Münasebetleri**, İstanbul: Can Matbaa.
- KÜMBETOĞLU, Belkıs** (2012). **Sosyolojide ve Antropoloji Niteliksel Yöntem Ve Araştırma**, 3. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- LAMBERT, Yves** (1991). "La 'Tour de Babel' des définitions de la religion", **Social Compass**, C.38, S. 1, Ss. 73–85. doi:10.1177/003776891038001009.
- LEARY, Mark R. ve June Price Tangney** (eds.) (2012). **Handbook of Self and Identity**, 2. Baskı, New York: The Guilford Press.
- LUCKMAN Thomas** (2016). **Görünmeyen Din Modern Toplumda Din Sorunu**, Çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın, Osman Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- LUTHANS**, Fred (1989). **Organizational Behavior**, New York: McGraw-Hill Book Company.
- MARDİN**, Şerif (1992). **Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARSHALL**, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınbay- Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MATEER**, N. H. ve D. J. Willover (1994). "Teacher Altruism: Implications for Administrators", **Pennsylvania Educational Leadership**, C.13, S.2, Ss. 29-31.
- MAYER**, Boris and Trommsdorff, Gisela (2012). **“Cross-Cultural Perspectives on Adolescents Religiosity and Family Orientation”** İn: Values, Religion, and Culture in Adolescent Development / Eds. Trommsdorff, Gisela, Ss.341-369, New York: Cambridge Univ. Press.
- MEAD**, Geoge, Herbert (2017). **Zihin, Benlik ve Toplum**, Çev. Yeşim Erdem, İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- MEHMEDEOĞLU**, Ali Ulvi (1999). **Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)**. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MEHMEDEOĞLU**, Ali Ulvi (1999). **Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)**. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MEHMEDOĞLU**, Ali Ulvi (2004). **Kişilik ve Din**, İstanbul: Dem Yayınları.
- MEHMET** Emin Kalgı (2021). **Dindarlık ve Kişilik Ergenler Üzerine Bir Araştırma**, İksad Yayınevi.
- MOHR**, Jeorce. C (2017). "Identity and the Life Cycle. Selected Papers by Erik H. Erikson", **The Psychoanalytic Quarterly**, C.29 S.1, Ss. 105-126. <https://doi.org/10.1080/21674086.1960.11926165>
- MORGAN**, Clifford T (2009). **Psikolojiye Giriş**, 18. Baskı, Ed. Sirel Karakaş, Rükzan Eski, Konya: Eğitim Akademi.
- MORRİS**, Brian (2004). **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Çev. Tayfun Atay, Ankara: İmge Yayınevi.
- NAROL**, Süleyman (2018). "İnsan Kelimesinin Kur'an'daki Genel ve Özel Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım", **Bilimname**, 35, Ss. 477-504. <https://doi.org/10.28949/bilimname.404268>
- NEFİDE** Yüce (2016). **Göçmen Kadınların Dinî Sosyalleşmesinde Caminin Rolü: Danimarka Kopenhag Kocatepe Camii Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NEUMAN**, W. Lawrence (2012). **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, 5. Basım, C.3, İstanbul: Yayın Odası.

- NİRÜN**, Nihat (1994). **Sistemantik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S. 73.
- OKUMUŞ**, Ejder (2013). "Sosyolojinin Din Sorunsalı", **Din Sosyolojisi**, Ed. Mehmet Bayyığıt, Konya: Palet Yayınları.
- OKUMUŞ**, Ejder (2014). "Din ve Sosyalleşme", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 9, S.11.
- ÖNGÖREN**, Reşat (2013). "Zikir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.44, Ss. 409-412. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zikir> (Erişim Tarihi: 27.01.2024).
- ÖZAKPINAR**, Yılmaz (2011) **Psikoloji Tarihi Başlangıcından Bugüne Psikolojinin Dönüşümü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZÇELİK**, Mevlüt (2020). **İmam Gazali'ye Göre Nefsin Tezkiyesi ve Kalbin Tasfiyesi: İnsan-ı Kamil Olma Süreci**, Ankara: Sonçağ Akademi.
- ÖZET**, İrfan (2020). **Muhafazakar Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZLER**, İbrahim (2007). **Camilerin Zihniyet Değişimindeki Rolü: Erzurum Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PARGAMENT**, K. I., J. Kennell, W. Hathaway, N. Grevengoed, J. Newman ve W. Jones (1988). "Religion and The Problem-Solving Process: Three Styles of Coping", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 27, Ss. 90-104.
- PARK**, Jerry Z. ve Elaine H. Ecklund (2007). "Negotiating Continuity: Family and Religious Socialization for Second-Generation Asian Americans", **Sociological Quarterly**, 48, Ss. 93-118.
- PERTIERRA**, Raul (1987). "Ritual and the Constitution of Social Structure", **Mankind**, C.17, S.3, Ss. 199-211.
- QİN**, Yue (2018). **Chinese College Students' Management of Their Online Identities**, Doktora Tezi, University of Nottingham School of Education.
- SALAS-Wright**, Christopher P., Lombe Margaret, Nebbitt, Von E, Saltzman, Leia Y, Tirmazi, Taki (2015). "Religiosity and Antisocial Behavior: Evidence from Young African American Women in Public Housing Communities", **Social Work Research**, C. 39, S.2, Ss. 82-93.
- SALDANA**, Johnny (2011). **Fundamentals of Qualitative Research**, Oxford: Oxford University Press.
- SAROGLU**, Vassilis (2013). "Religion, Spirituality, and Altruism", **APA Handbook of Psychology, Religion, and Spirituality (Vol. 1): Context, Theory, and Research**, Ss. 439-457. doi:10.1037/14045-024.
- SCHMİD**, Lore (2003). "Anlam ve Değer Kaynağı Olarak Dini İnanç", Çev. Abdülkerim Bahadır, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.16, Ss. 197.

- SELÇUK**, Ziya, Yılmaz, Demirel ve Enver (2017). **Benim Dokuz Tip Mizaç Modeli'ne Göre Ebeveyn-Çocuk İlişkisi**, 2. Baskı, Ankara: Elma Yayınevi.
- SEYYAR**, Ali (2004). **Davranış Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul: Beta
- SEZEN**, Yümni (1998). **Sosyoloji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri**, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- SEZGİN**, Fatih (2013). **Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Dini Gruplar ve Meşruiyet Kazanma Yolları**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SİMON**, Bernd ve Roman Trötschel (2008). "Self and Social Identity" Introduction To Social Psychology A European Perspective Fourth Edition, Ed. Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe ve Klaus Jonas, Avustralya: Blackwell Yayıncılık. <https://www.blackwellpublishing.com/content/hewstonesocialpsychology/chapters/chapter5.pdf>
- SİNANOĞLU**, Mustafa (1999). "İbadet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.19. Ss. 2333-235.
- PRYCE**, Julia. Spencer, Renee, ve Walsh, Jill (2014). "Philosophical approaches to qualitative research" Ed. P. Leavy, **The Oxford handbook of qualitative research**, Ss. 81-98, Oxford: Oxford University Press.
- SUBAŞI**, Nejdett (2014). **Din Sosyolojisine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları.
- ŞENTEPE**, Lokmanoğlu Ayşe ve Güven, Metin (2015). "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, S.31, Ss. 27-44.
- ŞENTÜRK**, H. ve S. Yakut (2014). "Hayatın Anlamı ve Din", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.33, Ss. 48-50.
- TAJFEL**, Henri (1982). **Social Identity and Intergroup Relations**, Cambridge: Cambridge University Press.
- TAŞ**, Kemalettin (2012). "Sosyolojik Din Tanımları", **Din Sosyolojisi**, Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yayınları.
- TATLILIOĞLU**, Durmuş (1995). **Dini Cemaatlerin Yapısal Fonksiyonel Analizi Kayseri ve Ankara İlleri Rifai Cemaati Örneği**, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK** (2022). Türk Dil Kurumu Sözlükleri Sirayet, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2023)
- TDK** (2024). Türk Dil Kurumu Sözlükleri Sirayet Tezyin, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16.03.2024)
- TECİM**, Erhan (2011). **Sosyal Güven Ortamında Dinin Etkisi**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- TRİANDİS**, Harry C (1989). "The Self and Social Behavior in Differing Cultural Contexts", **Psychological Review**, C.96, S. 3, Ss. 506-520.
- TUR**, İbrahim ve Kaya, Furkan (2021). Thomas Luckmann'ın Görünmeyen Din Kavramsallaştırmasına Genel Bir Bakış. **Universal Journal of Theology C.** 6, S. 2, Ss. 73-91.
- TURAN**, Yahya (2009). **Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TUTAR**, Hasan (2015). **Davranış Bilimleri: Kavramlar ve Kuramlar**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- TÜRKMEN**, Mehmet (1996). **Mistik Dindarlarda Karakter Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜRKMEN**, Mehmet (1996). **Mistik Dindarlarda Karakter Yapısı**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ULUDAĞ**, Süleyman (2006). "Nefis", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.32. Ss. 529-531, İstanbul.
- ULUDAĞ**, Süleyman (2011). "Tezkiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.41, Ss. 77-79, İstanbul.
- UYSAI**, Veysel (1996). **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri**, İstanbul: İFAV Yayınları.
- VERGİN**, Nur (1985). "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış", **Toplum ve Bilim**, S. 29-30, Ss. 9-28.
- WEİSMANN**, Itzzhak (2015). **Nakşibendilik: Dünya Çapında Bir Sufi Geleneğinin Sünni Tutum ve Faal Tavrı**, Çev. İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- WOLCOTT**, Harry. F (1994). **Tranforming qualitative data: Description, analysis and interpretation**. CA: Sage.
- YAPICI**, A. ve S. Doğanay (2019). "Dini Başa Çıkma ve Sabır Bağlamında İnsan Tipleri: Nitel Bir Araştırma", **Bilimname**, S.40, Ss. 105-135. <https://doi.org/10.28949/bilimname.634717>.
- YAPICI**, Asım (2004). **Din Kimlik ve Önyargı**, Adana: Karahan Kitabevi..
- YAPICI**, Asım (2006). "Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarrlık", **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Ed. Ünver Günay, Celaledin Çelik, Adana: Karahan Kitabevi.
- YAŞAR**, M. Emin (2018). **Dergâh'tan Parti'ye, Vakıf'tan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskender Paşa Cemaati**, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, 5. Baskı, C.6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YAVUZER**, Haluk (2006). **Çocuk ve Suç**, 17. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- YAYAN, Abdurrahman (1992). Dini Grupların ve Hareketlerin Sosyolojisi “Yahyalı Örneği”,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAZAR, Ayşegül (2022). "Sosyolojik Bir Bağlam Olarak Ailede Bireyin Özneleşme Deneyimi", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies), C. 8, S. 16, Ss. 21-55.**
- YILDIRIM, Ali ve Şimşek, Hasan (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.**
- YÖRÜKAN, Turhan (2013). Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Görüş Açısıyla Öğrenme, Etkileşme ve Sosyalleşme, Kültür ve Kişilik, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.**
- YÜCE, Fatma (2009). Gençlerde Dindarlık ve Kişilik Özellikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**
- ZUCKERMAN, Phil (2009). Din Sosyolojisine Giriş, Birleşik Dağıtım Kitabevi.**

EKLER

EK-1: MÜLAKAT SORULARI

DEMOGRAFİK VERİLER:

Yaşınız

Cinsiyet

Meslek

Medeni Durum

Eğitim Durumu

Gelir ve Sosyal güvence

Hane Halkı Geliri

Uzun süreden beri yaşadığınız yer

Anne babanızın eğitim durumu

Anne babanızın meslekleri

AİLE İLE İLGİLİ SORULAR: Dini Sosyalleşme Sürecinde Ailenin Etkisi

1. Nasıl bir ailede doğup büyüdünüz? (Hayat standartları, vs)
2. Dini anlamda nasıl bir aile ve çevrede büyüdünüz? (Aileniz ve çevresi ibadet eder mi, dini hassasiyetlere dikkat eder mi?) Dini gruba bağlılıkları bulunuyor mu?
3. Dini yaşantınızda ailenizin etkisi nasıl oldu?
4. Dini öğrenim ve terbiye sürecinde aile fertleriniz neler yapardı?
5. Ailenizle bir cami ya da dini bir merasim, toplantıya gittiniz mi ? Gittiyseniz oradaki dini uygulamalar sizi etkiledi mi? (Nasıl)

SOSYAL KİŞİLİK VE BENLİK İLE İLGİLİ SORULAR:

1. Kendinizi nasıl tanımlarsınız nasıl bir kişilik yapısındasınız? Kendinize karşı nasıl davranırsınız? Kendi kişiliğinize karşılık nasıl duygular

besliyorsunuz?

2. Çevrenizle komşu, akraba ilişkileriniz nasıldır? İnsanlarla rahatlıkla iletişim kurabilir misiniz, İlişkilerinizde açık, girişken, enerjik, girişken, pozitif duygular mı yoksa daha utangaç, sessiz, sıkılgan tedbirli mi davranırsınız? (Dışa dönüklük) Grupla tanıştıktan sonra bu özelliklerinizde bir değişim oldu mu? Nasıl?

3. İş birliği yapmayı sever misiniz? Bu esnada diğer kişilerin görüşlerine fikirlerine katılır mısınız? Uyum ve uzlaşma, şefkat, tevazu, fedakârlık ve affetme duygularını iletişiminizde en fazla hangi taraf gösterir? (Uyumluluk)

4. Günlük hayatınızda yapacağınız işleri veya hedeflerinizi önceden planlar mısınız? Yoksa erteler misiniz? Düzen tertip konusuna önem verir misiniz yoksa özensiz davranır mısınız? Sosyal hayatınızda size verilen görevlerde görev bilinci ve sorumluluk duygusunu çok sık yaşar mısınız? Yoksa kendi istekleriniz mi daha ön plana çıkar? (Öz disiplin).

5. Yeni şeyler öğrenme, yeni fikirlere merakınız nasıldır? Geleneksel şeyleri sürdürme ve yeniyi kabul etme konusunda görüşünüz nedir? (Deneyime Açıklık)

6. İletişiminizde sinir, öfke gibi duyguları çok yaşar mısınız? Yoksa daha rahat mısınız? Alınganlık gösterir misiniz? (Nevrotiklik)

7. Cemaatle tanıştıktan sonra kişilik özelliklerinizde bir değişim oldu mu? Nasıl?

TOPLUMSALLAŞMA ve DİNİ GRUP İLE İLGİLİ SORULAR

Grubun Amacı ve Faaliyetleri

1. Cemaatinizi tanıtabilir misiniz? Faaliyetleri nelerdir?

2. Grubun/Cemaatin temel düsturu (olmazsa olmazları) nedir? Hangi temel düstur olmazsa cemaatten ayrılırsınız?

3. Bireysel olarak yapılan vazifeler olsun (tesbih, kitap okuma, rabita) toplu yapılan vazifeler (zikir, sohbet) nelerdir?

4. Cemaatin tanınmasını sağlayan sembolik logo veya cemaat üyelerin kullandığı bir eşya var mı varsa anlamı nedir? Diğer gruplardan ayıran özellikler nelerdir?

5. Grup medya kanallarını kullanır mı? Hangi kanallarda ne tür faaliyetler olur?

Grupla Tanışma

1. Dâhil olduğunuz grupla tanışma hikâyeniz nedir? (Katılma amacı, kalma yaşı, kalma süresi, ayrılış varsa neden)

2. Sizi oraya yönlendiren herhangi bir etki ya da kişi oldu mu? Arayış sonucu mu ?

3. Cemaat nasıl bir yaşam sunuyor? Grupta olmanızın hayatınızı kolaylaştırdığı yerler var mı? (İş, yardım vb.)

İçselleştirme veya Meşrulaştırma

1. Dini grup içinde yaşamamanın, kıymeti, sizin için anlamı nedir? Size neler kattı?

2. Cemaatin hangi yönü tercih etmenizde etkili oldu? Dini gruba niçin devam ediyorsunuz?

3. Aidiyet hissetmenizi, biz duygusunu sağlayan şeyler neler oldu?

4. Dini grupta verilen eğitimler nelerdir, hangi usüllerle verilir? En çok üzerinde durulan konular nelerdir?

5. Dini grupta manevi olgunlaşma var mı varsa, nasıl olur ve ne sağlar?

6. Cemaatin sizden beklediği davranışlar nelerdir? Davranışları yerine getirmediğinizde ne hissediyorsunuz?

7. Ait olduğunuz dini grubun sosyal medya kanallarını internet üzerinden takip ediyor musunuz? Ediyorsanız buralarda neler yapıyorsunuz (resim paylaşmak, duaya katılmak).

8. Herhangi bir önemli karar aşamasında nasıl davranırsınız? (Grupta önemli gördüğünüz kişilere danışır mısınız neden?)

9. En çok vakit geçirdiğiniz arkadaşlarınız hangi çevrenizden oluşur?

10. Ne yaparsanız itaat etmemiş olursunuz?

11. Grupta kendinizi rahat ifade ediyor musunuz?

DEĞİŞİM İLE İLGİLİ SORULAR

1. Dini grupta yapılan faaliyetler ve vazifeler (ibadetler, sohbetler, zikirler) size ne hissettiriyor?
2. Bireysel duygu ve düşüncelerinizde ne gibi etkileri oldu?
3. Maneviyat duygusuyla gerçeği anlama duygunuz gerçeği algılamada değişiklik oldu? Bazı şeyleri duygusal düşünüp gerçeği göremediğiniz oldu mu?
4. Cemaate katıldıktan sonra yaşadığınız zorluklar azaldı mı? Nasıl? Olumsuz durumlar karşısında nasıl davranmaya başladınız?
5. Dini gruba katılmamış olsaydınız nasıl biri olurdunuz? Üye olmanız hayatınızı nasıl değiştirdi?
6. Gruba katıldıktan sonra dini yaşamınızda ne gibi değişimler oldu?
7. Giyim kuşamınızda evinizde ne gibi farklılıklar oldu?
8. Ahlaki örneklik teşkil edecek davranışsal olarak ne gibi farklılıklar oldu? (Gıybet etmeme, gönül kırmama, ahlaki iyileşme vs).
9. Dini grup sonrası gündelik hayatınızda ne gibi değişiklikler oldu? Günlük hayatınızı nasıl değerlendirmeye başladınız?
10. Dini gruba girdikten sonra sosyal yaşantınızda ve sosyal ilişkilerinizde ne gibi değişim oldu? (sosyal ilişki, eş seçimi, aile, çevre)
11. Gittiğiniz mekânlar da, alışveriş alışkanlıklarınızda, uykunuzda, yemek yeme şeklinizde ne gibi değişiklikler oldu?
12. Okuduğunuz kitaplarda dinlediğiniz müziklerde ne gibi bir değişim oldu?

ÖNERİLER

1. Bulunduğunuz grubun olumsuz gördüğünüz ya da şu şöyle olsa daha iyi olur dediğiniz özellikleri nelerdir?
2. Cemaat ya da dini grubunuzla ilgili hafızanızda yer eden özel bir anınız var mı?

EK-2: KATILIMCI LİSTESİ

S.N.	Kod	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Yaşadığı Yer
1	Muhammed, 60 yaşında, Öğretmen	Evli	Lisans	Konya
2	Musa, 38 yaşında, Din Hizmetleri Uzmanı	Evli	Lisansüstü	Konya
3	Akif, 35 yaşında Kur'an Kursu Öğreticisi	Evli	Lisans	Konya
4	Harun, 29 yaşında, Öğretmen	Bekâr	Lisans	Konya
5	Mehmet, 37 yaşında, Kitap Satış Temsilcisi	Evli	Lisans	Konya
6	Sami, 51 yaşında, Optisyen	Evli	Lise	Konya
7	Fatma, 26 yaşında, Halk Sağlığı Hekimi	Bekâr	Lisans	İstanbul
8	Nur, 28 yaşında Kuran Öğreticisi	Bekâr	Lisans	Konya
9	Şefika, 25 yaşında Doktor	Bekâr	Lisans	Karaman
10	Emine, 27 yaşında Doktor	Bekâr	Lisans	Konya
11	Hatice, 31 yaşında, Mimar	Evli	Lisans	K. Maraş
12	Abdullah, 55 yaşında, Emlakçı	Evli	Lise	Giresun
13	Sevgi, 24 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Lisans	Konya
14	Berna, 26 yaşında, Öğrenci	Evli	Lisans	Konya
15	Gülbeyaz, 24 yaşında, Vakıf Gönüllüsü	Bekâr	Lisans	Konya
16	Betül, 22 yaşında, Hemşire	Bekâr	Lisans	Tarsus
17	Âmine, 44 yaşında, Ev Hanımı	Evli	Lise	Konya
18	Sonay, 39 yaşında, Öğretmen	Bekâr	Lisans	Konya
19	Yüksel, 24 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi	Bekâr	Ortaokul	Hollanda
20	Nurgül, 28 yaşında, KKÖ	Bekâr	Lisans	Aksaray
21	Melek, 27 yaşında, Fizyoterapist	Bekâr	Lisans	Konya
22	Sıla, 24 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Ön Lisans	Konya
23	Hilal, 24 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi	Bekâr	Ön Lisans	Konya
24	Ayla, 25 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Y. Lisans	Konya
25	Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı	Bekâr	Lisans	Ankara
26	Kayrahan, 21 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Lisans	Konya
27	Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen	Bekâr	Lisans	Konya
28	Ayşe, 31 yaşında, Öğretmen	Evli	Lisans	Konya
29	Nur, 30 yaşında, Sosyolog	Bekâr	Lisans	Van
30	Cemile, 27 yaşında, Öğretmen	Evli	Lisans	K. Maraş
31	Derya, 24 yaşında, Esnaf	Bekâr	Ön Lisans	Konya
32	Fadime, 35 yaşında, Esnaf	Evli	Lise	Konya
33	İnci, 31 yaşında Gençlik Lideri	Evli	Lisans	Konya
34	Eymen, 20 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Lisans	Ankara
35	Cahid, 20 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Lisans	Konya
36	Nisa, 21 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Lisans	Konya
37	Mine, 23 yaşında, Hareket Çalışanı	Bekâr	Lisans	Konya
38	Engin, 26 yaşında, İdareci	Bekâr	Lisansüstü	Konya
39	Buket, 26 yaşında, Yönetici	Bekâr	Lisans	Konya
40	Selma, 23 yaşında, Hareket Çalışanı	Bekâr	Lisans	Konya
41	Nazlı, 22 yaşında, Öğrenci	Bekâr	Lisans	Konya
42	Hasan, 45 yaşında, Öğretmen	Evli	Lisansüstü	Konya
43	Serra, 25 yaşında, Vakıf çalışanı	Bekâr	Lisans	Konya
44	Melike, 23 yaşında, Hemşire	Bekâr	Lisans	Konya

Ek-3: GRUPLA TANIŞMA GÜZERGAHLARI

S.N.	Kod	Dini Grup	Tanışma Aktörleri	Tanışma Süresi
1	Muhammed, 60 yaşında, Öğretmen	Altınoluk	Arkadaş	30 yıl
2	Musa, 38 yaşında, Din Hizmetleri Uzmanı	Altınoluk	Aile	-
3	Akif, 35 yaşında Kur'an Kursu Öğreticisi	Altınoluk	Aile	-
4	Harun, 29 yaşında, Öğretmen.	Altınoluk	Aile	-
5	Mehmet, 37 yaşında, Kitap Satış Temsilcisi	Altınoluk	Aile	-
6	Sami, 51 yaşında, Optisyen	Altınoluk	Arkadaş	16 yıl
7	Fatma, 26 yaşında, Halk Sağlığı Hekimi	Altınoluk	Sohbet Ortamı	4 yıl
8	Nur, 28 yaşında Kuran Öğreticisi	Altınoluk	Aile	-
9	Şefika, 25 yaşında Doktor	Altınoluk	Aile	-
10	Emine, 27 yaşında Doktor	Altınoluk	Sohbet Ortamı	3 yıl
11	Hatice, 31 yaşında, Mimar	Yahyalı	Arkadaş	10 yıl
12	Abdullah, 55 yaşında, Emlakçı	Menzil	Arkadaş	15 yıl
13	Sevgi, 24 yaşında, Öğrenci	Menzil	Aile	-
14	Berna, 26 yaşında, Öğrenci	Menzil	Arkadaş	8 yıl
15	Gülbeyaz, 24 yaşında, Vakıf Gönüllüsü	Menzil	Aile	-
16	Betül, 22 yaşında, Hemşire	Menzil	Arkadaş	8 ay
17	Âmine, 44 yaşında, Ev Hanımı	Menzil	Arkadaş	24 yıl
18	Sonay, 39 yaşında, Öğretmen	Menzil	Aile	12 yıl
19	Yüksel, 24 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi	Süleyman Efendi Cemaati	Aile	-
20	Nurgül, 28 yaşında, KKÖ	Süleyman Efendi Cemaati	Aile	-
21	Melek, 27 yaşında, Fizyoterapist	Süleyman Efendi Cemaati	Aile	-
22	Sıla, 24 yaşında, Öğrenci	Süleyman Efendi Cemaati	Aile	-
23	Hilal, 24 yaşında, Kuran Kursu Öğreticisi	Süleyman Efendi Cemaati	Aile	-
24	Ayla, 25 yaşında, Öğrenci	Süleyman Efendi Cemaati	Öğretmen	6 yıl
25	Hüseyin, 24 yaşında, Vakıf Çalışanı	Meşveret	Arkadaş	5 yıl
26	Kayrahan, 21 yaşında, Öğrenci	Meşveret	Aile	-
27	Hafize, 21 yaşında, Diyetisyen	Meşveret	Aile	-
28	Ayşe, 31 yaşında, Öğretmen	Kurdoğlu Cemaati	Aile + Arkadaş	11 yıl
29	Nur, 30 yaşında, Sosyolog	Yeni Asya	Aile	4 yıl
30	Cemile, 27 yaşında, Öğretmen	İsmailağa Cemaati	Arkadaş	4 yıl
31	Derya, 24 yaşında, Esnaf.	İsmailağa Cemaati	Aile	-
32	Fadime, 35 yaşında, Esnaf.	İsmailağa Cemaati	Aile + Arkadaş	7 yıl
33	İnci, 31 yaşında Gençlik Lideri.	Kadiri Tarikatı	Aile	-
34	Eymen, 20 yaşında, Öğrenci	İskenderpaşa Cemaati	Arkadaş	3 yıl
35	Cahid, 20 yaşında, Öğrenci.	İskenderpaşa Cemaati	Aile	-
36	Nisa, 21 yaşında, Öğrenci.	İMH	Okul Projesi	7 yıl
37	Mine, 23 yaşında, Hareket Çalışanı.	İMH	Okul Projesi	7 yıl
38	Engin, 26 yaşında, İdareci.	İMH	Aile	-
39	Buket, 26 yaşında, Yönetici.	İMH	Vakıf Ortamı	7 yıl
40	Selma, 23 yaşında, Hareket Çalışanı.	İMH	Aile	5 yıl
41	Nazlı, 22 yaşında, Öğrenci.	İMH	Okul Projesi	8 yıl
42	Hasan, 45 yaşında, Öğretmen.	Ribat	Aile+ Öğretmen	-
43	Serra, 25 yaşında, Vakıf çalışanı.	Ribat	Arkadaş	2 yıl
44	Melike, 23 yaşında, Hemşire	İnfak	Arkadaş	5 yıl

EK-4 KELİME BULUTU

